

ISSN: 2148-8177

Kafkas University
Faculty of Divinity Review

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

YIL: 2017 CİLT: IV EK SAYI: 1
KARS

DOI: 10.17050

ISSN: 2148-8177

**İLAHİYAT
FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

Kafkas University Faculty of Divinity Review

YIL 2017 • CİLT IV • EK SAYI 1

DOI: 10.17050

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Kafkas University Faculty of Divinity Review

DOI: 10.17050

ISSN: 2148-8177

YIL / YEAR: 2017

CİLT / VOLUME: IV

EK SAYI / A. ISSUE: 1

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Hakemli Bir Dergi Olup Her Yıl Ocak ve Temmuz Aylarında Yayımlanmaktadır.

Kafkas University, Faculty of Divinity Journal is Semiannual (Spring and Fall) Publication, Operates with a Blind Peer Referee System

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi EBSCO Databases, İSAM, ASOS, CROSSREF, SOBIAD ve EKUAL Keşif Veri Tabanlarında Dizinlenmektedir.

Kafkas University, Faculty of Divinity Journal has been indexed in EBSCO Databases, ISAM, ASOS, CROSSREF, SOBIAD and EKUAL Kesif indexes.

Crossref

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - 36000 / Kars
Tel: 0474 225 12 83 Faks: 0474 225 12 84
e-mail:kafkasilahiyatdergi@gmail.com

DergiPark
AKADEMİK

YAYIN SAHİBİ / PUBLISHER

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına / On Behalf of Kafkas
University Faculty of Divinity
Prof. Dr. Sami ÖZCAN (Dekan/Dean)

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Yrd. Doç. Dr. Habib ŞENER

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Yrd. Doç. Dr. Ayhan HIRA

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	İlahiyat
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Edebiyat
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Eğitim
Prof. Dr. İsmail DEMİR	Arapça
Prof. Ali Osman ENGİN	İngilizce

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Yrd. Doç. Dr. Habib ŞENER
Yrd. Doç. Dr. Ayhan HIRA
Doç. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT
Yrd. Doç. Dr. Alparslan KARTAL
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ÇALIK
Yrd. Doç. Dr. Ercan CENGİZ
Yrd. Doç. Dr. Gülcan ABBASOĞULLARI
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih KALIN
Arş. Gör. Fatma SAĞLAM
Arş. Gör. Mahmut ÜSTÜN
Arş. Gör. Yusuf ÇINAR

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah AYDINLI	Sakarya Üniv.
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Marmara Üniv.
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN	Kastamonu Üniv.
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniv.
Prof. Dr. Mevlüt ALBAYRAK	Süleyman Demirel Üniv.
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOğLU	Bayburt Üniv.
Prof. Dr. Ramazan ERTÜRK	Erciyes Üniv.
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI	İnönü Üniv.
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	UŞak Üniv.
Prof. Dr. Tuncay İMAMOğLU	Atatürk Üniv.
Prof. Dr. Turan KOÇ	İstanbul S. Zaim Üniv.
Prof. Dr. Yaşar AYDINLI	Uludağ Üniv.

DİZGİ VE TASARIM / DESIGN

Yrd. Doç. Dr. Habib ŞENER

KAPAK TASARIMI / COVER DESIGN

Yrd. Doç. Dr. Habib ŞENER

BASKI TARİHİ / PUBLICATION DATE: ARALIK / DECEMBER 2017

HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES *

Prof. Dr. Abbas ÇELİK	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ	Bayburt Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Abdullah AYDINLI	Sakarya Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Abdulmecit OKÇU	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Ahmet BEŞE	Atatürk Üniv.	Edebiyat F.
Prof. Dr. Ahmet ÇELİK	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL	N. Erbakan Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Ahmet Saim KILAVUZ	Uludağ Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN	Kastamonu Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniv.	Eğitim Fak.
Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Davut YAYLALI	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU	KTÜ Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniv.	Edebiyat F.
Prof. Dr. Eyüp BEKİR YAZICI	Atatürk Üniv.	Edebiyat F.
Prof. Dr. Fazlı POLAT	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR	Uludağ Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ	Cumhuriyet Üniv.	İlahiyat F.
Prof. Dr. İsa ÇELİK	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Kemal POLAT	Amasya Üniv.	Edebiyat F.
Prof. Dr. Kenan DEMİR YAYAK	Atatürk Üniv.	Edebiyat F.
Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ	Erciyes Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU	Ankara Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. M. Kazım ARICAN	Yıldırım B. Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. M. Kazım YILMAZ	Harran Üniv.	İlahiyat Fak.

* Dergimize verilen yazılar, üniversitelerin çeşitli birimlerinde görev yapıp adları yukarıda geçen değerli bilim adamlarımıza, Bilim dalına göre tetkik ettirilerek yayın kurulunun onayıyla bastırılmaktadır. Hakem Kurulu'nun oluşturulmasında öğretim üyeleri arasında herhangi bir ayırım yapılmamakta, ihtiyaca göre temas kurulabilenlerden kabul edenler bu kurula alınmaktadır. Böylece dergimiz hem hakemli nitelik kazanmakta, hem de bu sayede farklı akademik birimler ve üniversiteler arasında bilimsel temelli bir iletişim zemini hazırlanmaktadır. Yayımlanacak makalelerin karakteristiğine göre Hakem Kuruluna ekleme yapılabilmektedir.

Prof. Dr. Mehmet DAĞ	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Muhammed ÇELİK	Dicle Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Muhammet YAZICI	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Musa BİLGİZ	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Mustafa BAKTİR	Erciyes Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Mustafa MACİT	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU	Bayburt Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK	Atatürk Üniv.	Edebiyat F.
Prof. Dr. Nevzat TARTI	Yüzüncüyıl Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Nihat YATKIN	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM	Atatürk Üniv.	Edebiyat F.
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN	Bingöl Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Osman TÜRER	Kilis 7 Aralık Üniv.	Eğitim Fak.
Prof. Dr. Ömer AYDIN	İstanbul Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Ömer KARA	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Sadık KILIÇ	Ordu Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	Uşak Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Seyfullah KARA	Karabük Üniv.	Edebiyat F.
Prof. Dr. Sinan ÖGE	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ	Erzincan Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Şamil DAĞCI	Ankara Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Şehmus DEMİR	Gaziantep Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Turan KOÇ	S. Zaim Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Vahdettin BAŞCI	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Doç. Dr. Ali İPEK	İğdır Üniv.	Fen-Edb. F.
Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.

Doç. Dr. Faiz KALIN	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Doç. Dr. Gencer ELKILIÇ	Kafkas Üniv.	Edebiyat F.
Doç. Dr. Hasan YILMAZ	Atatürk Üniv.	İlahiyat Fak.
Doç. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Doç. Dr. Nurhan AYDIN	Kafkas Üniv.	Fen-Edb. F.
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniv.	Fen-Edb. F.
Doç. Dr. Osman KARA	Namık Kemal Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Ahmet E. SEYHAN	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Ayhan HIRA	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ÇALIK	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Ercan CENGİZ	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Gülcan ABBASOĞULLARI	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Habib ŞENER	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Halil BALTAÇI	Erzincan Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Halil CELEP	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih KALIN	Kafkas Üniv.	İlahiyat Fak.
Yrd. Doç. Dr. Turan Özgür GÜNGÖR	Kafkas Üniv.	Fen-Edb. F.

**KARS KAFKAS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
YAYIM İLKELERİ**

1. Bu Dergi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin yayınıdır.
2. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014 yılından itibaren hakemli dergi olarak yayımlanır ve yılda iki kez (Ocak-Temmuz) çıkar. Derginin yayım dili Türkçe olup İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. Dergide yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alanıyla alakalı bilimsel ve ilgili alana katkı sağlayacak mahiyette olmalıdır. Ayrıca her sayıda makale formatında olması koşulu ile derleme, eviri ve kitap tanıtımına da yer verilebilir.
3. Dergide yer alan yazıların şekil ve içerik yönünden ön incelemesi yayım kurulu tarafından yapılır. Uygun görülen çalışmalar, bilimsel yönden değerlendirilmek üzere, yayım kurulu tarafından belirlenen "ift-kör, bağımsız ve önyargısız hakemlik" ilkelerine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Makalenin yayımlanması hususunda son karar yayım kuruluna aittir. Yayım kurulu hakem kurulu tarafından yayım kurallarına uygun bulunmayan yazıları yayımlamamak, düzeltmek üzere yazara geri vermek, biçimce düzenlemek ve düzeltmek ya da kısaltmak yetkisine sahiptir. Gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın, yazarlara iade edilmez.
4. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilecek yazıların daha önce başka bir dergide yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekmektedir. Dergide yer alan yazıların yayım hakları saklı olup tamamı veya bir kısmı kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.
5. Üniversiteler Yayım Yönetmeliğinin 6. Maddesi uyarınca yazıların, dil, üslup ve içerik yönünden ilmî ve hukukî her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Açıklanan görüşler, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayım Kurulunu herhangi bir şekilde bağlamaz.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Her makalenin başlığı ve yazarından sonra Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar kelimeler, toplamı bir sayfayı aşmamak üzere verilmelidir.
2. Dergide yayımlanması için hazırlanan yazılar Microsoft Word programında "Times New Roman" yazı stilinde, "11 punto" ve "Tam: 16 nk" satır aralıklı olarak yazılmalıdır. Metnin kenar boşlukları, üstten 5 cm, alttan 5 cm, soldan 4,5 cm, sağdan 4,5 cm ve cilt payı 0 cm; paragraf aralıkları ön ve sonra 0 cm olarak ayarlanmalıdır. Dipnotlar ise aynı formatta, "9 punto"; "tek" satır aralıklı ve ilk satır "asılı, 0,4 cm." olarak ayarlanmalıdır.
3. Başlıklar ilk harfi büyük, diğerleri küçük harf punto ile bold ve tüm metinde olduğu gibi iki yana yaslanmış olarak yazılmalıdır.
4. Metin içindeki ayet mealleri, hadis ve şiir tercümeleri ile dipnottaki eser adları italik olarak yazılmalıdır. Eserlere yapılan atıflarda yazar isimleri "adı-soyadı" sırasına göre yazılmalıdır.
5. Dipnotta ilk defa referansta bulunulan kaynağın yazarı (adı, soyadı sırasına göre), eserin ismi (italik), yayınevi, yayım yeri, yılı belirtildikten sonra sayfa numarası yazılmalıdır. Daha sonra aynı esere yapılan atıflarda yazarın sadece soyadı ve eserin adı, aynı makaleye yapılan atıflarda ise yazarın soyadı ve makalenin adı kullanılmalıdır.
6. Her makalenin "Giriş" ve "Sonuç" bölümü ile sonunda "Kaynakça" olmalıdır. "Kaynakça" başlığı altında yazıda kullanılan kaynaklar yazarların soyadları esas alınarak alfabetik biçimde sıralanmalıdır.
7. Metin ve dipnotta yer alan Arapça ibareler, "TraditionalArabic" yazı stilinde, metinde 14 punto, dipnotta ise 12 punto olarak yazılmalıdır.
8. Ayetlere yapılan atıflar dipnotta gösterilirken sûre ismi, sûre no, ayet numarası (Bakara, 2/15) şeklinde verilmelidir. Hadislere yapılan atıflarda ise, Kütüb-i Sitte'de yer alan kitaplar için yazarın meşhur adı, bölüm adı, bab numarası (Müslim'de hadis numarası) şeklinde verilmelidir (Buhârî, Edeb,17)

UYGULAMALI ÖRNEKLER**Kitap**

Dipnotta: Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2013, s. 21.

Kaynakçada: Koçyiğit, Hikmet, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2013.

Editörlü Kitapta Bölüm Yazarlığı

Dipnotta: Ahmet Yaman, “İslâm’da İbadet”, *İslâm İbadet Esasları*, ed. Talip Türcan, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 40.

Kaynakçada: Yaman, Ahmet, “İslâm’da İbadet”, *İslâm İbadet Esasları*, ed. Talip Türcan, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, ss. 20-51.

Tez

Dipnotta: Emine Öztürk, *Türkiye’de Aile İçi Şiddet Kadın Sığınma Evleri ve Din*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 33.

Kaynakçada: Öztürk, Emine, *Türkiye’de Aile İçi Şiddet Kadın Sığınma Evleri ve Din*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Bilimsel Dergi Makalesi

Dipnotta: Habib Şener, “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi’nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 43, Erzurum 2015, s. 485.

Kaynakçada: Şener, Habib, “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi’nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.

Çeviri Kitap

Dipnotta: Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul 2002, s. 35.

Kaynakçada: Descartes, Rene, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul 2002.

Çeviri Makale

Dipnotta: Abdülaziz b. Muhammed b. Osman er-Rubeys, “Satım Akdindeki Şart Muhayyerliğinin Süresi”, ev. Ayhan Hira, *Hikmet Yurdu Dergisi*, Malatya 2013, cilt: VI, sayı: 12, s. 355.

Kaynakçada: er-Rubeys, Abdülaziz b. Muhammed b. Osman, “Satım Akdindeki Şart Muhayyerliğinin Süresi”, ev. Ayhan Hira, *Hikmet Yurdu Dergisi*, Malatya 2013, cilt: VI, sayı: 12, ss. 355-389.

Ansiklopedi Maddesi

Dipnotta: İlhan Kutluer, “Ruh”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV/195.

Kaynakçada: Kutluer, İlhan, “Ruh”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV/193-197.

Dergi e-posta adresi

kafkasilahiyatdergi@gmail.com

Dergimizin web adresi

<http://dergipark.gov.tr/kafkasilahiyat>

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS EDITION

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM	Yıldırım Beyazıt Ün.
Prof. Dr. Dilaver GÜRER	Necmettin Erbakan Ün.
Prof. Dr. Metin İZETİ	Tetova Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin TURGAY	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ARSLANTÜRK	İstanbul Aydın Ün.
Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail AYDIN	Muğla Sıtkı Koçman Ü.
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİR	Yıldırım Beyazıt Ü.
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Taha İMAMOĞLU	Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin SEYHAN	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alparslan KARTAL	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayhan HIRA	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ÇALIK	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt MARAL	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ercan CENGİZ	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Habib ŞENER	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halil CELEP	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan YERKAZAN	Amasya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KALIN	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Esat ERKAYA	Çukurova Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN	Amasya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özkan ÖZTÜRK	Namık Kemal Ün.

Dergimizin 2017 Ek 1. sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergi Editörlüğü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER

NECDET TOSUN

Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Naz Makâmındaki Sözlere ve Tasavvufta Naz.....1-7
The Apothegms in Ebu'l-Hasan Harakani's Naz Maqam and Naz in Islamic Mysticism

KADİR ÖZKÖSE

Ebü'l-Hasan Harakânî'nin Nakşbendiyye Silsilesindeki Yeri.....8-30
Place of Abu'l-Hasan Harakani in the Nakshibendiyye Chain

HASAN YERKAZAN

Ebü'l-Hasan el-Harakânî Silsilesinden Gelen Mîr Hamza Nigârî'nin Peygamber Tasavvuru.....31-50
The Prophet Perception of Mîr Hamza Nigârî From Ebu'l-Hasan el-Harakânî's Chain

MİTAT DURMUŞ

Çağımızın Çıkmasını Sağaltıma Taşıyacak Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebü'l Hasan Harakani'nin İnsanî ve Felsefî Dili.....51-64
As a source of discourse that will help us to deal with the destiny of our day, Ebül Hasan Harakani's Human and Philosophical Language

SIRRI AKBABA

Uygulamalı İslam (Harakani'nin İzinde Yunus'a Rehber Hoca Ahmet Yesevi Örneği).....65-84
Applied Islam in Hodja Ahmet Yesevi: In The Way of Kharakani and As A Guidance For Yunus Emre

DİLAVER SELVİ

Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet.....85-155
Ingenuity Fruit in Mysticism: Mercy Moral and Service

AHMET YILDIRIM

Harakânî ve Yesevî'nin İlim ve İrşad Yönteminde Ortak Noktalar.....156-176
Yesevi's Method and Guidance, and Are Common in Harakani

ÖZKAN ÖZTÜRK

Ebu'l-Hasan El-Harakânî Menâkıbında Maddî ve Mânevî İktidarın Kökenleri.....177-207
The Origins of The Material and Spiritual Potency in Hagiography of Abu'l-Hasan Al-Kharaqâni

CÜNEYT MARAL

Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ'nın Bazı İşâri Tefsir Örneklerinin Mukayesesi.....208-225
The Comparison of Ishari Tafsir Exsamples of Ebu'l-Hasan Harakânî And Mevlânâ

EMİNE ÖZTÜRK

Mevlana'da ve Harakani'de Metafizik Âlemin Bir Aktörü Olarak İnsan.....226-240
Human as A Mean of Metaphysic Actor in Mevlana and Harakani

EDİTÖRDEN

Dergimizin bu sayısında 27-29 Ekim 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen III. Harakani sempozyumunda sunulan bildirilerin bazılarının genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş hali yayımlanmıştır. Emeği geçen yazarlara ve hakemlere teşekkür ederiz.

**Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Naz Makâmındaki Sözleri ve Tasavvufta
Naz**

NECDET TOSUN^a

Öz

Allah ile dostluğu iletmiş olan tasavvuf büyüklerinden bazıları naz, bazıları ise niyâz makâmında bulunurlar. Niyâz yani istek makâmı, sevenlerin hâline uygundur. Çünkü seven kişi, yani âşık sevgilisinden sürekli talepte bulunduğu gibi, Allah'ı seven kişi de ondan Cennet'ini, cemâlini ister, duâ ve niyâz eder. Naz ise, seven değil, sevilen kişilerin hâlidir. Bir kişi, başkası tarafından sevildiğini fark edince gelin adayı gibi nazlanır. Cenâb-ı Hakk tarafından sevildiğini düşünen, bunu fark eden velîlerde bu naz makâmı oluşur. Allah ile samimi, senli benli, şakalaşır gibi konuşurlar. Tasavvuf tarihinde Allah ile naz makamında konuşanların başında Ebu'l-Hasan Harakânî gelmektedir. Bu tebliğde Harakânî'nin bu tür sözleri ele alınacak, ayrıca diğer sûfîlerin naz makamındaki sözlerine örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Hasan Harakânî, naz, niyaz

**The Apothegms in Ebu'l-Hasan Harakani's Naz Maqam and Naz in
Islamic Msyticism**

Abstract

Some of the Islamic mystic wise who have advanced friendship with Allah are situated naz maqam, the others are niyaz maqam. Niyâz, the willingness of the people, is well suited to the love. Because, as the loving person is constantly demanding from his love, the love of Allah who desires Allah's paradise and beauty; and he pray and supplicate from Allah. Naz is not the loving, but the loved ones. When a person realizes that she is loved

---

^a Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
[ntosun@hotmail.com]

by someone else, she coquet like a bride. Those who think that they are loved by Allah, and who are aware of this, form this naz mahâm. They speak with Allah with sincerity, senile self, and joke. Ebu'l-Hasan Harakânî is at the head of those who speak with and the Naz makam Allah in the history of Sufism. In this paper, Harakani's apothegms will be handled and examples will be given to the apothegms of the other Sufis.

Key Words: Ebu'l-Hasan Harakani, naz, niyaz

Rivâyete göre, Ebu'l-Hasan Harakânî hazretleri bir gece namaz kılariken, Cenâb-ı Hak ona hâtiften şöyle hitâb etti: “Ey Ebu'l-Hasan (Harakânî)! İster misin sende var olduğunu bildiğim (nefsânî, kötü) şeyleri halka anlatayım da seni eleştirip taşlasınlar?” Bunun üzerine Harakânî şöyle cevap verdi: “Ey Rabbim! İster misin ki, sende var olduğunu bildiğim rahmeti ve gördüğüm cömertliği halka anlatayım da (merhametine güvenip) hiç kimse sana secde etmesin?” Bunun üzerine şöyle bir ses geldi: "Hayır! Ne sen onu yap, ne de ben bunu"¹.

Bütün insanlar Allah'a ibadet etse, Onun şânına bir şey ilave olmaz. Bütün insanlar Allah'ı inkâr etse Onun şânından bir şey eksilmez. Allah dostlarının bu tür sözleri, dostluk ve muhabbetten kaynaklanan, naz makâmındaki sözlerdir. Küçük çocuklar yabancı kimselere değil, anne ve babası gibi sevdiklerine nazlanırlar. Allah dostları da muhabbetten dolayı Onunla naz makamında konuşmuşlardır.

Allah ile dostluğu ilerletmiş olan tasavvuf büyüklerinden bazıları naz, bazıları ise niyâz makâmında bulunurlar. Niyâz yani istek makâmı, sevenlerin hâline uygundur. Çünkü seven kişi, yani âşık sevgilisinden sürekli talepte bulunduğu gibi, Allah'ı seven kişi de ondan Cennet'ini, cemâlini vs. ister, duâ ve niyâz eder. Naz ise, seven değil, sevilen kişilerin hâlidir. Bir kişi, başkası tarafından sevildiğini fark edince gelin adayı gibi nazlanır. Cenâb-ı Hakk tarafından sevildiğini düşünen, bunu fark eden velîlerde bu naz makâmı oluşur. Allah ile samimi, senli benli, şakalaşır gibi konuşurlar. Kur'ân-ı Kerîm'de: “Allah onları (mü'minleri) sever, onlar da Allah'ı severler” (Mâide, 5/54) buyrulmaktadır. Demek ki bu sevgi aslında iki

¹ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Muhammed İsti'lâmî), Tahran 1374 hş./1995, s. 672.

yönlüdür. Ancak sevildiğini hisseden kişilerde tabîi olarak nazlanma hâli öne çıkar.

Tasavvuf tarihinde naz makâmında Allah ile konuşup şakalaşan sûfilerin başında Ebu'l-Hasan Harakânî gelmektedir. Kendisinden bu konuda nakledilen bazı rivâyetler şunlardır:

Harakânî hazretleri bir defasında Cenâb-ı Hak'ın dua edip naz makâmında şöyle demişti: “Ey Rabbim! Bana üç kimseyi gönderme. Birincisi Azrail'i gönderme. O gelip canımı almak istediğinde: “Bu canı sen mi verdin ki sen almak istiyorsun? Kim verdiyse o alsın” derim. İki ve üçüncü kişiler ise kabirde soru soran Münker ve Nekîr melekleridir, bunları da bana gönderme. Beni böyle araçlarla muhatap etme. Ne soracaksan gel kendin sor!”²

Harakânî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bana bir kapı araladı, O'nun şöyle dediğini duydum: “Ben gökteki ve yerdeki herkesin günahını affederim, sadece beni sevdiğini iddia eden kişiyi affetmem”. Dedim ki: “Senden af yoksa, benden de (seni sevdiğim için) pişmanlık yoktur. Sen vur, biz de vuralım. Söylediğimiz sözden dolayı pişman değiliz”.³

Harakânî şöyle demiştir: “(Allah Teâlâ'ya) dedim ki: Beni Cennet ile ümitlendirme, Cehennem ile de korkutma. Bu ikisi, diğer insanların mekânıdır. Benimki (benim sığınağım, evim) ise Sen'sin”.⁴

Harakânî dedi ki: “Bir ara Cenâb-ı Hak süslü Cennet'i Ebu'l-Hasan'ın önüne getirdi. Ebu'l-Hasan (Harakânî) Allah'a yöneldi ve: Bunu satın alacak değilim, bana Sen lâzımsın, dedi”.⁵

Harakânî şöyle dedi: Hak Teâlâ dedi ki: “Kulum, her şeyi sana veririm, sadece efendiliği (veya ulûhiyeti) vermem”. Ben de Ona dedim ki: “Efendiliği de verirsin ama Ebu'l-Hasan almaz. Ayrıca bu alma verme işini bir kenara koyalım, çünkü bu, işsiz başıboş insanların sözüdür”.⁶

Harakânî bir gün neşeli bir halde konuşuyordu. Gönlüne şöyle bir nidâ geldi: “Ey Ebu'l-Hasan! Halktan korkmuyor musun?” Harakânî şöyle

² Ebu'r-Recâ el-Müeyyed eş-Şâfi, *Ravzatü'l-ferikayn*, Tahran 1359 hş., s. 242; benzeri için bk. Feridüddin Attâr, age, s. 672, 688.

³ Muhammed Rızâ Şefî'i Kedkenî, *Nevişte ber Deryâ: Ez Mirâs-ı İrfânî-yi Ebu'l-Hasan-ı Harakânî*, Tahran 1384hş./2006, s. 45; benzeri için bk. Feridüddin Attâr, age, s. 687.

⁴ Kedkenî, age, s. 46.

⁵ Kedkenî, age, s. 46.

⁶ Kedkenî, age, s. 46; benzeri için bk. Feridüddin Attâr, age, s. 685.

cevap verdi: “Ey Allahım! Bir kardeşim vardı, ölümden korkuyordu, ama ben korkmuyorum”. Yine şöyle hitap geldi: “Kabirdeki ilk gece Münker ve Nekîr meleklerinden korkarsın”. Harakânî şöyle cevap verdi: “Dört dışı kalmış olan deve çan sesinden korkmaz”...⁷

Ebu'l-Hasan Harakânî hazretleriyle benzer karakter ve meşrebdeki sûfilerden biri de Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr'dır. Şeyh Ebû Saîd'in meclisinde Mâverâünnehir'den gelmiş olan birisi: “*Cehennem'in yakıtı insanlar ile taşlardır*” (Tahrîm, 66/6) âyetini okudu. Azap âyetleri hakkında fazla konuşmamak şeyhin âdeti idi. Dedi ki: “Yâ Rab! Mâdem ki katında taş ile insanın değeri birdir, Cehennem'i taşlarla tutuştur da bu zavallıları yakma!”⁸

Allah ile naz makâmında konuşan başka sûfiler de olmuştur. Hücûvîrî *Keşfu'l-mahcûb* isimli eserinde şöyle der: Hâce İmâm Hizâmî'den Serahs'ta şöyle dediğini işitmişim: Küçük idim, ipek böceğine dut yaprağı getirmek için bağlar semtine gitmişim. Sıcakta bir ağaca çıkmış dal kesiyordum. Şeyh Ebu'l-Fazl Hasan o bölgeden geçti, ben ağaçtaydım, beni görmedi. Hiç şüphem yoktu ki o kendinden geçmiş ve kalben Allah ile huzur hâlinde idi. Rahat ve nazlı bir edâ ile başını kaldırıp dedi ki: “Ey Allahım! Bir seneyi geçti, bana bir kuruş vermedin ki gidip saçımı kestireyim. Sen dostlarına böyle mi yapıyorsun?” O bu sözü söyler söylemez ağaçların bütün dal ve yaprakları altına dönüştü. Bunun üzerine Ebu'l-Fazl dedi ki: “Acâip bir iş! Bütün naz ve şaka yollu serzenişimiz yüz çevirme oldu. Gönül ferahlığı (şaka) için sana da bir şey söylenemez mi?”⁹

Cenâb-ı Hakk'ın çok sevdiği nazlı kullarının duâlarını reddetmeyeceği hadis-i şerifte ifade edilmektedir: “*Saçı başı dağınık olduğu, eski elbiseler giydiği için kendisine önem verilmeyen öyle kimseler vardır ki, şöyle olsun diye duâ etseler Allah isteklerini geri çevirmez...*” (Tirmizî, Menâkıb, 55). Baba Ferîd lakaplı Ferîdüddin Genc-i şeker hazretlerinin: “Yıllarca Hak Teâlâ ne derse Ferîd onu yapıyordu. Şimdi Ferîd ne derse Hak Teâlâ onu yapıyor”¹⁰ şeklindeki sözü de naz makâmına ulaştıktan sonra duâlarının çoğunlukla kabul edildiğini ifade etmektedir.

⁷ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 672.

⁸ Muhammed b. Münevver Meyhenî, *Esrâru't-tevhîd* (nşr. M.R. Şefî'i Kedkenî), Tahran 1381 hş./2002, I, 274.

⁹ Ali b. Osman Hücûvîrî, *Keşfu'l-mahcûb* (thk. Mahmûd Âbidî), Tahran 1384 hş./2006, s. 338.

¹⁰ Dârâ Şükûh, *Hasenâtü'l-ârifîn*, Tahran 1352 hş./1973, s. 41.

Râbi'atü'l-Adeviyye'nin hacca giderken merkebinin ölmesi üzerine: "Allahım! Padişahlar âciz bir kadına böyle mi yapar? Beni evine davet ettin, ama yarı yolda merkebimi öldürdün, beni çölde yapayalnız bıraktın." diye serzenişte bulunması da nâz ehlinin cezbe ve istiğrak hâlindeki tavırlarına örnek gösterilebilir¹¹.

Nâz ehli Cenâb-ı Hakk ile gayet samîmî, her türlü resmiyetten uzak bir şekilde sohbet eder, O'na içlerini dökerler. Bu hâl içinde Yunus Emre, Hallâc-ı Mansûr hakkında Allah Teâlâ'ya şöyle sızlanır:

"Oda yandırdın, külün savurdun,

*Öyle mi gerek Seni seveni."*¹²

Kaygusuz Abdal'ın:

"Kıldan köprü yaratmışsın, gelsin kullar geçsin deyu,

Hele biz şöyle duralım, yiğit isen geç a Tanrı"

Ve Azmi Baba'nın:

"Yüz bin cehennem olsa korkmam ben,

Rahmân ismi nâzil değil mi senden?

Gaffâru'z-zünûb'um demedin mi sen?

*Affet günahımı, yalancı mısın?"*¹³

Şeklindeki dizeleri de naz makâmında bir tür şathiye olarak kabul edilebilir.

Cüneyd-i Bağdâdî naz makâmını şöyle anlatır: "Kul öyle yüce bir yere erer ki, ulu Allah'ın kendisini sevdiğini idrak eder. O zaman kul, zorunlu olarak Allah'a hitaben: "Yâ Rab! Senin üzerindeki hakkıma and olsun ki! Nezdindeki makâmıma ve itibarıma yemin ederim ki! Senin bana olan sevgine and içerim ki!" der. "Bunlar öyle bir zümredir ki, ulu ve yüce Allah'a karşı naz ederler, Onunla dostluk ve içtenlik halinde bulunurlar. Aziz ve Celil olan Allah'la aralarındaki resmiyet ortadan kalkmıştır. Bunun sonucu olarak halk nazarında kötü sayılabilecek sözler söylerler."¹⁴

Naz ile yakın anlamda kullanılan kavramlardan biri de "arbede"dir. Kavga, geçimsizlik anlamında Arapça bir kelime olan arbede, daha çok sarhoş bir kimsenin işret meclisine katılanlarla veya başka insanlarla kavga

¹¹ Feridüddin Attâr, age, s. 74.

¹² Yunus Emre, *Dîvân* (nşr. Mustafa Tatcı), İstanbul 2011, s. 313.

¹³ Vasfî Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, s. 219-220.

¹⁴ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 427.

çıkarması, huysuzluk etmesi anlamında kullanılır. Tasavvufta ise arbede kelimesi, Allah'a yakınlığın verdiği dostluk sevincini yudumlayarak sevgi sarhoşu olan sâlikin bu hâldeyken bazı sıkıntılarla karşılaşması durumunda Allah'a naz etmesi, O'nunla çekişmesi anlamında tasavvufî bir terim olarak kullanılmıştır. Arbede güçlü ve sağlam imanın, Allah'ı yanı başında hissettiren kurbiyyetin eseridir¹⁵.

Henüz Allah ile muhabbeti ilerletmeden ve naz makâmına ulaşmadan taklid yolu ile naz makâmındaki velîlerin sözlerine benzer sözler söylemek doğru değildir. Belki de bu sebeple, Mevlânâ Celâleddin Rûmî gibi bazı sûfîler naz makâmındaki konuşmaları uygun görmemişlerdir. *Mesnevî*'de şöyle der:

"Fakat nice naz vardır ki, o naz suç olur. Kulu padişahın gözünden düşürür.

Nazlanmak, nazlanana şekerden daha tatlı gelirse de, şekeri az çiğne. Yani nazlanmayı ara sıra yap ki, yüz türlü tehlikesi vardır.

Niyaz, yani yalvarış yolu emin bir yoldur. Sen nazı bırak da, niyaz yoluna git.

Nice nazlananlar vardır ki, kol kanat çırparlar. Ama işin sonunda bu nazlanmış, nazlanana suç olur".¹⁶

H. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'deki gazellerinden birinde de şöyle der:

"Sen naz makâmında değilsin, yürü naz yapma,

*Meyve olgunlaşmadan ağaçtan koparma!"*¹⁷

Ma'rûfKerhî de naz değil, niyâzı tercih eden sûfîlerdendir. Şöyle diyor: "Sûfî bu âlemde konuktur, misâfirdir. Konuğun nazı ise ev sahibine cefâdır. Edepli misâfir kendisine verilecek nimetleri bekler, naz ve iddiaya kalkışmaz".¹⁸

Netice olarak, naz makâmı, Allah sevgisinde ilerleyip manevî bir neş'eye kavuşan velîlerin Cenâb-ı Hak ile samimî ve şakalaşır gibi konuşmaları, serzeniş ve cilveleridir. Naz makâmındaki sözleri okuyup dinlemek, yolun başındaki ve ortasındaki dervişlerin gönlüne bir muhabbet

¹⁵ Süleyman Uludağ, "Arbede", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 347-348.

¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, (nşr. Tefik H. Sübhânî), Tahran 1378 hş., s. 661 (c. 5, beyit: 543-546).

¹⁷ Mevlânâ, *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî* (nşr. Bediuzzamân Fûrûzânfer), Tahran 1376 hş., s. 779 (no. 2079).

¹⁸ Abdurrahman Câmî, *Bahâristân ve Resâil-i Câmî* (nşr. A'lâhân Efsahzâd ve dğr.), Tahran 1379 hş./2000, s. 27.

ateşi atıp onlara muhtemelen faydalı olacaktır. Ancak naz makâmına erişmeden büyük zâtları taklid ile bu tarzda sözler söylemek tasavvufî âdâba ve tevâzuya uygun değildir. Allah'ın rahmetinden çok azâbını, Cennet'inden çok Cehennem'ini duyarak büyüyen çocuklarda Allah sevgisi değil, Allah korkusu gâlip olur. Bu kişiler naz makamındaki velîlerin sözlerini okuyup dinledikçe, gönüllerinde muhabbetullah artacaktır. Niyâzında samimi olanları Cenâb-ı Hak naz makamına da eriştirebilir.

Kaynakça

- Abdurrahman Câmî, *Bahâristân ve Resâil-i Câmî* (nşr. A'lâhân Efsahzâd ve dğr.), Tahran 1379 hş./2000.
- Attâr, Ferîdüddin, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Muhammed İsti'lâmî), Tahran 1374 hş./1995, s. 672.
- Dârâ Şükûh, *Hasenâtü'l-ârifîn*, Tahran 1352 hş./1973.
- Ebu'r-Recâ el-Müeyyed eş-Şâşî, *Ravzatü'l-ferîkayn*, Tahran 1359 hş.
- Hücvîrî, Ali b. Osman *Keşfu'l-mahcûb* (thk. Mahmûd Âbidî), Tahran 1384 hş./2006.
- Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î *Nevişte ber Deryâ: Ez Mirâs-ı İrfânî-yi Ebu'l-Hasan-ı Harakânî*, Tahran 1384hş./2006.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968.
- Mevlânâ, *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî*, (nşr. Bedüzzamân Fûrûzânfer), Tahran 1376 hş.
- Mevlânâ, *Mesnevî*, (nşr. Tefîk H. Sübhânî), Tahran 1378 hş..
- Meyhenî, Muhammed b. Münevver *Esrâru't-tevhîd* (nşr. M.R. Şefî'î Kedkenî), Tahran 1381 hş./ 2002, I.
- Uludağ, Süleyman, "Arbede", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991.
- Yûnus Emre, *Dîvân* (nşr. Mustafa Tatcı), İstanbul 2011.

Ebü'l-Hasan Harakânî'nin Nakşbendiyye Silsilesindeki Yeri

KADİR ÖZKÖSE^a

Öz

Nakşbendiyye tarikatı silsilesindeki önemli halkalardan birisi hiç şüphesiz Ebu'l-Hasan el-Harakânî'dir. Tarikatın erken dönem tarihinde fikri ve tecrübi boyutta sûfi kişiliğiyle Nakşbendiyyenin oluşum ve tekamül sürecine doğrudan ve dolaylı olarak etki etmiş güçlü bir şahsiyettir. Tebliğimde Harakânî'nin üveysi kimliği ile ön plana çıkan şahsiyet oluşuna öncelikli olarak dikkat çekeceğim. Üveysi yolla Bayezid-i Bistâmî'nin ruhaniyetinden beslenen Harakânî'nin ikinci önemli özelliği olarak meşrebinden bahsedip Tayfuriyye usulünü benimseyen bir isim olarak tarikatındaki fakr, fena, sekr, telvin, fena, istiğrak halleriyle sûfi tecrübenin Bayezid-i Bistami yolunu takip eden güçlü Nakşi şeyhi oluşuna dikkat çekilecektir. Diğer yandan onun manevi nüfuzu, tesir halkası, tasavvuf anlayışı, kalb zikri konusundaki hassasiyeti ve fütüvvet anlayışı üzerinde durulacaktır. Horasan tasavvufunun başat ismi konumundaki Harakânî'nin Orta Asya tasavvufundaki yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harakani, üveysi, Nakşbendiyye, Bayezid-i Bistâmî, tasavvuf

Place of Abu'l-Hasan Harakani in the Nakshibendiyye Chain

Absract

Undoubtedly Ebu'l-Hasan el-Haraqani is one of the most important rings in the chain of Naqshbandiyya order. In the early period of the tariqa he was a strong personality who directly or indirectly affected the formation and the rise of Naqshbandiyya by intellectual and heuristic dimensions of his sufist character. In my paper I will primarily point out Harakânî's prominent

^a Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü [kadir.ozkose@hotmail.com]

personality due to his uwaisi identity. Then I will discuss Harekani's temperament, which fed by the Bayazid al Bistami's spirituality by means of uwaisi path, as his second most significant feature. So that the attention will be drawn on his being a strong naqshbandi sheikh who adopted the Tayfuriyya school and followed the sufist experience of Bayazid al Bistami's path as to the manners of faqr, fena, talwin, saqr and ecstasy. On the other hand, his mental diffusion, tafsir ring, his sufist understanding, his sentimentality on heartfelt dhikr and his understanding of futuwat. Emphasis will be put on the place of this leading name of Khorasan sufism, Harekani, in the sufism of Central Asia.

Keywords: Haraqani, uwaisi, Naqshbandiya, Bayazid al Bistâmi, sufizm

Giriş

Ebu'l-Hasan Harakânî sûfî geleneğın seçkin simalarından biri olarak Horasan tasavvufunu temsil ve telkin eden önemli sûfî şahsiyetlerden biridir. Nakşbendiyye tarikatı içerisinde meşrebi, irfanı ve meşihatı ile Nakşî silsilesinin önemli bir halkasını temsil etmektedir. Onun sahip olduğu aşk, vecd, vuslat ve melâmet çizgisindeki tasavvuf anlayışı Nakşbendiyyenin tarihi serüveni boyunca hep devam etmiştir. Biz bu çalışmamızda Nakşbendiyye geleneğinde Harakânî'nin yerini; üveysiliği, meşrebi, manevî nüfuzu, tasavvuf anlayışı ana başlıkları altında belirlemeye çalışacağız.

1. Harakânî'nin Üveysiliği

Ebü'l-Hasan el-Harakânî'nin gönül dünyasını mamur kılan isim Bayzed-i Bistâmî'dir. Harakânî aradığını Bâyezîd-i Bistâmî'nin dergâhında bulmuştur. Her ne kadar aynı dönemde yaşamasalar da Bayezid-i Bistâmî'nin ruhaniyetinden istifade etmiş, Tayfuriyye usulünü benimsemiş, Bayezid-i Bistâmî'nin takipçilerinden istifade etmiştir. Bayezid-i Bistâmî'nin kabrine on iki yıl türbedarlık eden Harakânî her gece yatsı namazından sonra Bâyezîd-i Bistâmî'nin kabrine teveccüh edip; *“Allah'ım!*

Bâyezîd'e ihsan ettiğin hil'atten bize de bir koku ihsan et!" diye yakarıшта bulunmuştur.¹

Bayzedi-i Bistâmî'nin türbesinde Harakânî türbenin madde dünyasına değil temsil halkasına dikkat kesilmiştir. Onun bedeniyle temerküz eden mana iklimine kapı aralamıştır. Bayezid-i Bistâmî'nin her canlı gibi fani bedenine değil onun temsil ettiği ulvi değerlere aşına olmaya çalışmıştır. Salihlerle beraber olma hassasiyeti Harakânî'yi yoğurmuş, Hak dostlarından Bayezid-i Bistâmî'nin manevi şahsiyetine dikkat kesilmiştir.² Harakânî'nin kendisinden önce vefat etmiş bulunan ve hayatta kendisiyle görüşemediği Bayezid-i Bistâmî'den istifade etmesi şeklinde gerçekleşen tasavvufî tecrübeye üveysilik adı verilmektedir.³ Üveysî şahsiyetler ya Peygamber Efendimizin ruhaniyetinden doğrudan nasip almışlar, ya Veysel Karânî'nin ruhaniyetine nispet edilmişler, ya kendilerinden önce vefat etmiş herhangi bir şeyhin veya kutbun ruhaniyetinden istifade etmişler, ya da Hızır (as.)'a yoldaş olmuş şahsiyetlerdir.

Sûfî gelenekte âşıkların yok olması, âriflerin madde dünyasına hasredilmesi söz konusu değildir. Sûfî gelenekte ariflerin meclisine katılıp doğrudan onları dinlemek, onların derslerine katılmak ve onların halleriyle hallenmek suretiyle gerçekleşen cismanî sohbet kadar maneviyat erlerinin ruhaniyetlerinden istifade etmek suretiyle gerçekleşen rûhânî sohbet de söz konusudur. Rûhânî sohbetin gerçekleşmesi talibin niyetine, iradesine, gayretine ve samimiyetine bağlıdır. Tasavvufta dervişin dikkatini belli bir noktaya teksif etmesi, ilgisini dağıtmaması, hedefe kilitlenmesi esastır. Düşüncenin yoğunlaşması, duyguların harekete geçirilmesi, isteklerde karar kılınması esastır. Gerçekleşen bu teveccüh ve murakabe dersleriyle sâlik müşahede ettiği âlemlerden faydalanmasını da bilecektir. Sâlikin nazarında herşey ilahi tecellinin emarelerini yansıtmaktadır. Âriflerin ismi ve medfun oldukları mekan sâliklere onların dünyasını, sahip oldukları hakikatleri ve

¹ Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul 1991.s. 670.

² Hasan Kamil Yılmaz, *Altın Silsile*, ErkamYayınları, İstanbul 1994, s. 65.

³ Molla Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns -Evliya Menkabeleri-*, çev. ve şerh. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998.s. 444.

benimsedikleri usulleri hatırlatmaktadır.⁴ Bayezid-i Bistâmî'den beslenen Harakânî'nin Nakşbendiyye silsilesinde dikkat çeken ikinci önemli özelliği sahip olduğu meşrebidir.

2. Harakânî'nin Meşrebi

Horasan tasavvuf anlayışının esas ve usullerini uhdesinde toplayan Harakânî daha çok Bayezid-i Bistâmî'nin meşrebinde bir sûfi idi. Aşk ve vuslat yolunu esas alan Harakânî mürşidi Bayezid-i Bistâmî gibi sekri sahvına galib bir şahsiyetti. Telvin ehli olup halden hale geçerci. Bâyezîd-i Bistâmî'nin coşku ve cezbisine bürünür, âlemlerin seyrine koyulurdu. Manevî mertebelerin birinden diğerine geçmeyi hedefleyen aktif sûfilerdendi. Bayezid-i Bistâmî gibi fiillerin fenâsından isimlerin fenâsına, isimlerin fenâsından sıfatların fenâsına, sıfatların fenâsından zât feâasına geçmeyi hedefleyen, kesrette vahdeti ve vahdette kesreti idrak eden vahdet bilincine sahip bir sûfi idi. Tevhid makamının hakkını vermek uğruna Hak'tan gayrı herşeyden alakayı kesen ve kendini İlahi Zât'ın nuruna gark etmeye çalışan âşıklardandı. Eşyanın künhüne vakıf olmayı dilemekte, âlemlerde Hakk'ı temaşa etmenin derdine düşmekteydi. Nakşbendilikte aşk yolunun esas alınmasını, sıddikiyet makamında kurbîyet çabasına bürünmeyi ve ilahi aşk ateşinde benlik ve nefsânîyete ait her türlü varlık iddialarını izale etmeyi şiar edinen bir geleneğin oluşmasında başat rol oynadı.⁵

Harakânî Allah'a kulluğun vecdine ermiş, tattığı, işittiği ve konuştuğu anlarda kendini ortada görmemiştir.⁶ Allah'ın (cc.) Peygamber Efendimize ne yaptığını anlayabilmek için kulun Allah'la arasında perdenin bulunmaması gerekmektedir. Perdeleri ortadan kaldıranlar, konuştukları hakikatlerden ve hissettikleri gerçeklerden dolayı yere yığılırlar.⁷

Cezbe, istiğrak, sekr ve fenâ usullerini benimseyen Harakânî aşk yolunu tutmuş, Hak yolunda bedeller ödenek gerektiğini vurgulamış, aşkın arınmışlığına ancak nefsin tezkiyesi, nefsin terbiyesi, yoğun riyazet uygulamaları ve mücahede çabalarıyla erişilebileceğini dile getirmiştir.

⁴ Kadir Özköse, *Sûfi ve İktidar (Fülânî İslahat Hareketi)*, Ensar Yayıncılık, 2. Baskı, Konya 2008, ss. 189-190.

⁵ Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 65.

⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 684.

⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 686.

Bayezid-i Bistâmî'nin meşrebinde bir sûfi olarak çileyi şiar edinmiş, canana kavuşmak uğruna candan geçmeyi yeğlemiş, hüviyet makamına erip benlik kavgasından geçmiş ve Hakk'ın uğrunda can pazarını kurmuştur.⁸

Harakânî kendisin, ne âbid ne de zâhid olarak görür. Âlim veya sûfi olmak gibi bir iddiasının da olmadığını belirtmektedir. Kendini Hakk'ın vahdaniyetine adanmış isim olarak nitelemektedir.⁹

Erlerin sefer ve merhalelerinden sorulunca, Ebu'l-Hasan el-Harakânî, şu cevabı vermiştir: “İlk adımda ‘Allah var, başka bir şey yok’ demeleridir. İkinci adım ünsiyettir. Üçüncüsü ise ateşte yanmaktır.”¹⁰

Harakânî'ye göre Allah Teâlâ'yı akılla tanıyanda ilim, imanla tanıyan kimsede rahatlık, marifetle tanıyanda ise dert bulunur.¹¹ Hiçbir şey bilmediğini anlayıncaya kadar herkesin bildiğiyle övündüğünden bahseden Harakânî, hiçbir şey bilmediğini anlayınca kişinin bilgisinden utanacağını söyler. İşte kişinin bilgisinden utanacağı hale gelmesini o, marifetin kemali sayar.¹²

Harakânî, ulemanın “Allah'ı akıl ile tanımak lazım” görüşüne eleştirel yaklaşır. Ona göre akıl bizatihi Allah hakkında kördür. Kendi kendine Allah'a giden yolu bilemez. Allah'a giden yolu bilemeyen Allah'ı nasıl bilecek? Akıl ehli olarak zâhir uleması mahlukât arasında dolaşır durur. Fakat Harakânî müşâhedeyi eline alıp mahlukattan alâkayı kestiğini, sonunda Allah'a giden yolu gördüğünü, müşâhedeyle ulaşılan makama akılla kimsenin erişemeyeceğini belirtir.¹³

Harakânî, müşâhedeyi; “O'ndan başkasını görmemek” olarak tanımlamaktadır. Müşâhadesiz kelamın da olamayacağını dile getirmektedir.¹⁴

Harakânî bir yandan cezbe, üns ve şevkle fenâ hallerine bürünürken, diğer yandan hüznün duygusuyla endişe dolu bir ömür sürmekte, akıbetini

⁸ Süleyman Uludağ, “Harakânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 93.

⁹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 690.

¹⁰ Ebu'l-Hasan el-Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri)*, haz. Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Kars 2004, s. 229.

¹¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 701.

¹² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 702.

¹³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 688.

¹⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 710.

düşünmekte, ilahi rızâya erememe kaygısını her daim gönlünde canlı tutmaktadır. Allah'tan herkese kurtuluş gelirken, kendisine her daim hüznün ve üzüntü geldiğini söyleyen Harakânî, Allah'tan bu ağır yükü taşıyabilmek için kuvvet niyazında bulunmaktadır. Çünkü hüznün büyük bir yüküdür. Onu taşımaya halk takat getiremez.¹⁵

Harakânî hüzne maruz kalışının sebebini, sadece Allah'la kendisinin olduğu bir yola kendisini sevk ettirmesine yönelik duası olduğunu söylemektedir.¹⁶

Onu hüzne gark eden bir diğer husus ise nefis muhasebesiyle nefsinin hilelerinden kurtulamayacağını bilme endişesidir. Harakânî, her gece akşam namazında, Allah'ın huzurunda nefis muhasebesi yapmadıkça, o gece rahat edemediğini belirtmektedir.¹⁷ Onun yaşadığı böylesi güçlü tasavvufî tecrübe, onu sûfî gelenekte yetkin bir şahsiyet kılmıştır.

3. Harakânî'nin Manevi Nüfuzu

Nakşbendiyye tarikatı içerisinde Harakânî'nin dikkat çeken önemli bir diğer özelliği onun yaşarken de irtihalinden sonra da tesir halkasının dalga dalga yayılmasıdır. Nakşbendiyye tarikatı batın kadar zahirin de güzelleştirilmesini, içsel olgunluk kadar dış zarafetin de sağlanmasını, ruhsal dinginlik kadar bedensel kıvamın da gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Nakşbendiyye tarikatı istikamet, denge ve itidal çizgisini esas alan bir sûfî harekettir. Nakşbendiyye silsilesinin her bir halkasında görüldüğü gibi,

Harakânî'de de ilim ve irfan menziline kemâl çizgisi belirgin konumdadır.¹⁸ Hucvîrî'nin tanımlamasıyla Harakânî, döneminin gözdesi, ilim ve irfan halkasının imamı, yaşadığı toplumun şeref âbidesi, dönemdeki şeyhler zümresinin gözde şahsiyeti olmuştur. Velâyet yolunun incelikleri şahs-ı mânevîsinde temerküz etmiş, evliyânın gözdelelerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁹ Kuşeyrî gibi güçlü bir şahsiyet bile onun haşmetinden sözündeki akıcılığı kaybeder olduğunu söylemiştir. Onun

¹⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 691.

¹⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 691.

¹⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 683.

¹⁸ Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 62.

¹⁹ Ali b. Osman Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Arp. çev.: Mahmud Ahmed Mâdî Ebu'l-Azâim, thk. İbrahim Dessûkî Dârü't-Türâsî'l-Arabî, Kahire 1974, s. 193.

mânevi hâllerini görünce kendi mânevi hâllerini gözden geçirmek durumunda kaldığını belirtmiştir.²⁰

Nakşbendiye şeyhlerinin en temel özelliği tesir halkalarının güçlü olması, karizmatik şahsiyete sahip olmaları, teshir gücüne sahip bulunmalarıdır. Harakânî de Aynu'l-Kudât el-Hemedânî (ö. 525/1131), Gazneli Mahmud, İbn Sina, Ebû Saîd Ebü'l-Hayr, Aynülkudat el-Hemedânî, Necmeddin-i Dâye, Feridüddin-i Attâr, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî gibi güçlü ve saygın kimi şahsiyetleri derinden etkilemiştir.²¹ Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'ın onun huzurunda sükutu tercih etmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir.²²

Harakânî'yi bu kadar yetkin ve gayret ehli kılan etken onun dünyadaki sorumluluğunu derinden hissetmesi, etki sahasındaki insanların istikamet çizgisine bürünmelerini sağlamak istemesidir. Bu gerçekten hareketle Harakânî, tüm yaratılmışları bir gemiye benzetir, kendi örneğindeki mürşid-i kâmilleri ise bu geminin kaptanı olarak görür. Bu gemiyi sevk ve idare etmenin mürşid-i kamilleri içerisinde buldukları manevî halden alıkoyamayacağını dile getirmektedir.²³ Onun bu denli güçlü nüfûz sahibi olması, benimsediği tasavvufî çizgiden kaynaklanmaktadır. Onun tasavvufî şahsiyetini ve sûfî yaklaşımlarını bilmeden onu tanımak mümkün değildir.

4. Tasavvuf Anlayışı

Mensup olduğu Tayfûriyye ekolünün çizgisi gereğince Harakânî, mahviyet bilincinde olmayı öngörür. İddia makamından kaçınmayı öğütler. Sâlikin vuslata ermesinden çok Hakk'ın kuluna vuslat tadını tattırdığından bahseder. Kulun kendine paye vermesini kabul etmez. Kulun kurtuluşunu Allah'ın lütfuna bağlar.²⁴ Harakânî sûfilik kisvesinde olmayı yeterli görmez. Çünkü ona göre kişi, yamalı elbise ve seccade ile sûfî olmaz. Belli kurallar ve âdetlere uymakla da sûfilik olmaz. Sûfilik merasim demek değildir.²⁵ Nakşbendiye geleneğindeki zahir ve batın birlikteliği, ilim ve amel uyumu,

²⁰ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 194.

²¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 676-679.

²² Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 194.

²³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 686.

²⁴ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 194.

²⁵ Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, s. 444.

şeriat ve tarikat bütünlüğü, ruh ve beden bir bütün olarak işlevselliği Harakânî’de esaslı bir rükündür. Sahip olmanın değil, olmanın derdindeki bir tecrübenin örneğidir. Harakânî tasavvufu fütüvvet anlayışı bağlamında tarif eder. Ona göre tasavvuf; sâlikin endişe ve kaygıdan uzak durması, kendinden bahsedilmekten hoşlanmaması, kendisine paye verilmesini istememesi, kendisinden bahsedilmesine razı olmaması, kendini değil başkasını doyururken lezzet alması, kendisini ilahi iradenin oluş seyrine bırakması, Allah’ın hükmüne ram olması, şikayeti terk etmesidir.²⁶ Onun fütüvvet anlayışında sâlikin gözüne, kulağına ve lokmasına dikkat etmesi gerekmektedir.²⁷

Harakânî kendini her zaman Allah’ın ve Resulünün bendesi, kulların hizmetçisi olarak görmektedir.²⁸ Harakânî başkomutanı Muhammed (sav) olmayan bir kervanda bulunamayacağını, Muhammed Mustafa’nın (sav) şeriatından öte karar kılacağı bir makamın olamayacağını söylemektedir.²⁹

Ebu’l-Hasan el-Harakânî yetmiş üç yıl boyunca Allah ile beraber yaşamaya çalıştığını, yegâne derdinin şeriata muhalif hareket etmemek ve bir kere bile olsa nefsinin arzusu istikametinde hareket etmemek olduğunu söylemektedir.³⁰

Harakânî şer’î ahkâmın ve ilmî geleneğin haricine çıkan müridi ölmüş sayar ve böylesi bir müridi dikkate almadıklarını söyler.³¹

Harakânî kendisini, Hakk’ın nimetleri karşısında borçlu hissetmekte ve varlığını Allah’a medyun görmektedir. Tüm mevcudiyetini Hak’ta mahvettiğini söylemektedir. Geride kaldığı söylenenleri hayalden ibaret görmektedir.³² Ona göre kulluk bir şereftir. Allah’a ibadet yollarına koyulmak bir nimettir. Buna karşılık kulun yaptığı ibadetleri hesap ederek menzile ulaşacağını sanması bir felakettir. Bu durumu Harakânî, ‘menzile ereriz’ ümidiyle halk gündüzleri oruç tutmakta, geceleri namaz kılmaktadır. Benim kendi menzirim ise bizzat kendimdir.³³ Nefsini tanımadan, aczini

²⁶ Ebu’l-Hasan Harakânî, *Seyr ü Sülûk Risalesi*, haz. , Sadık Yalsızuçanlar, Sufi Kitap, İstanbul 2006, s. 33.

²⁷ Harakânî, *Nûru’l-Ulûm*, s. 35.

²⁸ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 696.

²⁹ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 685.

³⁰ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 688.

³¹ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 708.

³² Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 683.

³³ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 684.

görmeden, muhtaçlık hissine bürünmeden, işlediği amelleri noksan ve kusurlu görmeden menzile ermek mümkün mü? Menzile ermek için önce kişinin kendi zaafını görmesi gerekmez mi?

Harakânî'ye göre gerçek ilim kendisiyle amel edilen ilimdir. En faziletli amel ise kişinin üzerine farz olan ameldir.³⁴ O mümin için her yerin mescit, her günün Cuma, bütün ayların Ramazan ayı gibi kıymetli addedilmesini istemektedir. Zira mümin nerede olursa olsun mescitteymiş gibi yaşamalı, Ramazan ayına gösterdiği hürmeti bütün aylara göstermeli, Cuma günü yaptığı iyilikleri bütün günlerde yapmalıdır.³⁵

Harakânî ömrünü tek bir secdeden ibaret görmektedir.³⁶ Neden? Çünkü kulun kulluk makamından öteye geçmemesi gerekmektedir. “Bulduğun yerden beri gel” diyen bir zata Harakânî, “Gelemem, (Melekler derler ki:) Bizim herbirimizin bilinen bir makamı vardır.³⁷ âyetini okur.” O zat “Arş'a, Arş'a” deyince de “Arş'ta ne yapacağım, benim Arş'ım burasıdır” cevabını verir.³⁸ Dolayısıyla dervişin, bulunduğu kulluk makamının hakkını vermesi gerekmektedir. Öyle ki Harakânî, halk nazarında velâyet ehli bir zât olarak bilinmekten öte, Hak katında kul olarak anılmayı dilemektedir.³⁹ Harakânî'ye göre kulluk emanettir. O bu yaklaşımıyla kulluk emanetini Arş'tan daha ağır bir yük olarak görür.⁴⁰ Harakânî kıyamda duranlara Allah'ın ölümsüz bir hayat bahşedeceğini, haramlarından kaçınanlara zeval bulmayan bir mülk vereceğini belirtmektedir.⁴¹

Harakânî'ye göre sūfî ölü bir beden, yok olan bir kalb, yanık bir candır.⁴² Harakânî dervişliği üç pınardan beslenen bir deniz olarak görmektedir. Bu pınarların birincisi perhiz/takva, ikincisi cömertlik ve üçüncüsü Allah'ın mahlûkatına ihtiyaç duymamaktır.⁴³ Bu yaklaşımın kendi

³⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 705.

³⁵ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 226.

³⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 685.

³⁷ Saffât, 37/164.

³⁸ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 686.

³⁹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 685.

⁴⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 687-688.

⁴¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 691.

⁴² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 708.

⁴³ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 220; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 703.

tecrübesindeki örnekle ele alırken Harakânî, iki sene boyunca aklının zorlu bir meselede takılıp kaldığını, o problemi çözmeden gözüne bir damla uyku girmediyini söyler. Sözlerinin devamında tasavvuf yolunun zorlu ve çetin bir uğraşı alanı olduğunu, sebat ve kararlılık gerektirdiğini söyler.⁴⁴

Harakânî'nin öngördüğü tasavvuf usulü; tövbe, teslimiyet, ilim, hilm, zühd, takva, kanaat, sabır, şükür, ihlâs, havf, şevk, zikir, terk, yakîn, rıza esaslarına dayanmaktadır.⁴⁵ O güneş gibi şefkatli, deniz gibi cömert ve yeryüzü gibi tevazu sahibi olmayı fakrın göstergesi olarak değerlendirmektedir. İlim, takva, velayet ve irşadı tasavvufi düşüncenin dört saç ayağı olarak tanımlar.⁴⁶

Allah'ın zikrini gönlüne nakşetme derdinde olan Harakânî, ilahi zikrin kalbini istilasıyla kalbinde Allah'tan gayrı bir şey bırakmadığını belirtmektedir. Rind meşrep bir halde gönül tahtını mesken tuttuğunu, yanıp kavrulduğunu, hanümanını tarumar ettiğini dile getirmektedir. Suretten geçmiş kara sevdalılarla düşüp kalktığını, surete değil manaya talip olanlara talimde bulunduğunu, tevazu kanatlarını yere serenlere hırka giydirdiğini haber vermektedir. Kimsesizlerin himmetini eğe gibi bilmeyi ve fakr kılıcından sakınmayı öğütlemektedir. Ona göre dervişlerin kişisel hesabı olmaz. Dervişler gönüllerini Hakk'ın sevdasıyla sermest kılmışlar, Hakk'ın cemaline müştak olmuşlar, Allah yoluna sevdalı olmanın derdini gütmüşlerdir. Harakânî'ye göre dervişler anı muhafazanın derdinde, ne geçmişin tadasında ne de gelecek hesabındadırlar, onlar içinde buldukları anın en verimli biçimde değerlendirmesini düşünmektedirler. Ona göre dervişlik, zor zanaat ve büyük bir er meydanıdır. Cüneyd-i Bağdâdî gibi o da dervişliği sulhu olmayan mücadele olarak görmektedir. Dervişlik meydanında nice başlar feda edilmekte, nice canlar canlarından geçmektedir. Çünkü dervişlik çileli ve ıstıraplı bir yolculuktur. Derviş teskin eden tek deva, Dost'un cemalidir.⁴⁷

⁴⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 687.

⁴⁵ Ebu'l-Hasan Hasan Harakânî, "Risâle der Tarîk-ı Edhemiyye ve Külâh-ı Çâr-Terk", *Seyr u Sülûk Risalesi*, çev.: Mustafa Çiçekler, haz.: Sâdık Yalsızuçanlar, Sûfi Kitap, İstanbul 2006, s. 46-47.

⁴⁶ Harakânî, "Risâle der Tarîk-ı Edhemiyye", *Seyr u Sülûk Risalesi*, s. 50.

⁴⁷ Senin zikrin dışında gönül sayfasına bir şey nakşetmedi.

Senin zikrin onu öyle sardı ki,
Başka hiçbir şey ona sığmadı.
Her rind ki tahtı mesken tuttu,

Onun tasavvufî düşüncesinde hayret önemli bir hususiyet arz etmektedir. Ebu'l-Hasan Harakânî kendine değil Allah'a (cc.) hayret etmektedir. Farkında olmaksızın Allah Teâlâ'nın iç dünyasında ne denli pazarlar meydana getirdiğine, daha sonra da kendini bu pazarlardan haberdar kılışına şaşırıp kalmaktadır. Onun şaşkınlığı kulluğundaki acizliğidir.⁴⁸ Derununda kendinden habersiz çok sayıda pazarlar vücuda getiren Allah'ın hayret içinde kalması için kendisini ondan haberdar kıldığını söyleyen Harakânî, Allah'tan hayretini artırmasını dilemektedir.⁴⁹ Harakânî sâlikin hayretini yem için yuvasından ayrılmış ama yem bulamamış, bu sefer yuvaya dönmüş lakin yolunu şaşırılmış kuşa benzetmektedir.⁵⁰ Diğer yandan Harakânî, hayret makamının icrasını ihlas ve sıdk duygusuna bağlamaktadır. İhlasın elde edilmesini riyadan kaçınmakta geçen Harakânî ihlas ve riâyâ; *"Hak için yaptığın herşey ihlâs, halk için yaptığın herşey riâyâdır."*⁵¹ diye tanımlarken, sıdkın gerçekleşmesini de sözün yürekten söylenmesine, dilin kalble birlikteliğine bağlamaktadır.⁵²

İhlas ve sıdkla yoğrulup hayret makamına yükselten bir kulluk çizgisine dayalı tasavvufî düşüncesini ele alırken Harakânî'nin seyr u sülûk eğitiminde öngördüğü temel yaklaşımlarını da beş maddede özetlemeye çalışacağım.

Ben yanmışım harmanından bir koku yuttu.
Her nerede kara çullu ve başı sevdalı biri varsa,
O benim şâkirdimdir, o benden hırka aldı.
Aslan ve kaplanla her kim kapışırsa,
Daha iyidir, fakr kılıcından sakınırsa.
Bu kimsesizlerin himmetini eğe gibi bil,
Kendisi kesmese de kesicileri biler.
Dervişlerin sarhoş gönüllerinden başka şeyleri olmaz,
Nefes aldıkları an hariç varlıkları olmaz.
Sakın bu kavimden, kork!
Yüzlerce baş kesilirken ortada el olmaz.
O dost dediğin, onu görmekle rahatlar göz,
O'nu görmezse, ağlamaktan rahatlamaz göz.
Göz bize, O'nu görmek için lazımdır,
Eğer dostu görmezse, ne işe yarar göz
(Bkz. Yalsızuçanlar, "Şiirlerinden Seçmeler", *Seyr u Sülûk Risalesi*, s. 128-129.)

⁴⁸ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 684.

⁴⁹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 691.

⁵⁰ Harakânî, "Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme", *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 227; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 710.

⁵¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 708.

⁵² Harakânî, "Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme", *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 225.

4.1. Tezkiye-yi Nefis

Allah'ın yarattığı mahlûkatla hep sulh yaptığını, hiç cenk etmediğini söyleyen Harakânî, nefsiyle ise hiç sulh yapmamak üzere her daim cenk yaptığından haber vermektedir. O yılının gömlekten çıkması gibi nefsâniyetinden ve enâniyetinden sıyrıldığını söylemektedir.⁵³ Harakânî'ye göre nefsin hilesi çok, aldatması yaman ve desiseleri birbiri ardına gelmektedir. Bu gerçeğe ifade sadedinde o, “nefsin oyunlarının nihai noktası yoktur”, demektedir.⁵⁴ Harakânî'ye göre bir kimse nefsin bir tek arzusunu tatmin ederse, Hak yolunda önüne binlerce üzüntü çıkar.⁵⁵

Allah'ın bizleri dünyaya günahsız olarak gönderdiğini söyleyen Harakânî, bizlerden Allah'ın katına günahkâr olarak gitmememizi istemektedir.⁵⁶ Hakk'a yakarışından bahsederken Allah'tan O'na ulaşmak istediğini niyaz ettiğinde Allah'ın kendisine, “*Eğer beni istiyorsan temiz ol, çünkü ben temizim. İhsanlara ihtiyaç duyma, çünkü ben ihtiyaçsızım*” diye ikazda bulunduğunu dile getirmektedir.⁵⁷ Harakânî bu yaklaşımlarıyla arınmadan, temizlenmeden, kulluk safiyetine ermeden ve nefsin vartalarından kurtulmadan ilahi vuslata erilemeyeceği ifade etmektedir.

Kazerûniyye tarikatının pîri Şeyh Ebû İshak İbrahiim b. Şehriyâr el-Kazerûnî (ö. 426/1035) kendisine; “*Bütün sahra yolculuğum boyunca canım tatlı istedi yemedim*” deyince, Harakânî ona; “*Bütün sahra boyunca canım hiç tatlı istemedi ve yedim*” demek suretiyle,⁵⁸ Kazerûnî'nin nefsânî tarikat sistemine karşı kendisinin rûhânî tarikat anlayışını benimsediğini belirtmektedir. Harakânî'nin nefis terbiyesinde zorlu riyâzetlerden çok kalbin uyanışı, ruhun safiyeti ve zihnin arınmışlığı esastır.

4.2. Tasfiye-i Kalb

Harakânî'nin şiir tadındaki akıcı üslubu, irfan ve hikmet boyutundaki sözleri, âdetleri yırtan, alışkanlıkların üstesinden gelen ve

⁵³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 692.

⁵⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 682.

⁵⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 710.

⁵⁶ Ebül-Hasan Harakani, *Nûru'l-Ulûm*, haz. Şenol Kantarcı, Ebü'l-Hasan Harakani Derneği Yayınları, Ankara 1997, s. 66.

⁵⁷ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 246.

⁵⁸ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 260.

ezberleri bozan söylemleri takipçilerinin irfan mektebinde kıvama ermelerini sağlamıştır. Gönül sırrını gereğince bilemediğimizden yakınan Harakânî, gönül sırrının muamma olduğunu, gönül kitabını hakkıyla okuyamadığımızı ifade eder. Konuşmalarının perdeli, remizli ve sembolik olduğunu beyan eder, gönül dilini ayan beyan ifade edilecek olursa hakikat lisanının hepimizi ortadan kaldıracığını dile getirir.⁵⁹

Harakânî en uzun yolculuğun kalbe yolculuk olduğunu söyler. Onun ifadesiyle dile getirecek olursak, “*Uzun sefer de biziz, kısa sefer de, nice zamandan beri kendi peşimden gidiyor ve çevremde dolaşıyorum*”⁶⁰ sözleriyle kendimizi ihmal etmememiz gerektiğini, kendi gerçekliğimizi çözümlememiz için kendi derinliklerimizde yani seyr-i enfûsî boyutunda sefere devam etmemiz gerektiğini söyler. Ebu'l-Hasan el-Harakânî'ye garip kimdir diye sorulunca, o; “*Bu dünyada vücudu gurbette olan kimse, garip sayılmaz. Aksine kalbi teninde garip ve sırrı kalbinde garip olan kinse gariptir.*”⁶¹ diye cevap vermiştir. Bu yaklaşımıyla o, kalbin ihmal edilmemesi gerektiğini ve kalbin ihyasını öngörmektedir.

Harakânî, sevenlerine, gönüllerini öldürmemelerini ve ham sofu olmamalarını öğütlemektedir.⁶² Harakânî, kendi iç dünyasındaki ummandan da bizleri haberdar kılmaktadır. Esen rahmet rüzgârının gönül deryasını dalgalandırdığını, gönül dünyasındaki yağmurun Arş'tan yeryüzüne kadar olan her yeri kuşattığını söylemektedir.⁶³ Müslümanın rahmet kesilmesi ve çorak diyarlara hayat bahşetmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Harakânî kalbin üç manasından söz etmektedir. Birincisinin fânî, ikincisinin nimet, üçüncüsünün bâkî olduğunu belirtmektedir. Fânî olanı fakirlerin barınağı, nimet olanı zenginlerin sığınağı, bâkî olanı ise Allah'ın karargâhı olarak betimlemektedir.⁶⁴

Harakânî'ye göre içerisinde Allah'tan başkasına yer olan bir kalb, baştanbaşa ibadet ve itaat olsa da ölüdür.⁶⁵ Harakânî'ye göre kalbimiz

⁵⁹ İbrahim Alanka, “Ebü'l-Hasan Harakânî”, *Seyr u Sülûk Risalesi*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfi Kitap, İstanbul 2006, s. 94.

⁶⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 682.

⁶¹ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 222.

⁶² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 684.

⁶³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 685.

⁶⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 714.

⁶⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 704.

Allah'la beraber olduktan sonra bütün dünya bizim olsa da, atlas elbise giysek de zararı yoktur. Kalbimiz Allah'la olmayınca çul da giysek hiçbir faydası yoktur.⁶⁶

Harakânî'ye göre namaz ve oruç mühimdir. Ama gönülden kibri, hasedi ve hırsı çıkarmak daha mühimdir.⁶⁷ Eğer senin tandırından senin elbisene bir ateş sıçrasa, onu hemen söndürmeye çalışırsın diyen Harakânî, senin dinini yakacak bir ateşi, yani senin kalbinde yer alan kibir, haset ve riya ateşini nasıl normal karşılıyorsun diye uyarıda bulunmaktadır.⁶⁸

Kalbin dil ile birlikteliği hususunda Ebu'l-Hasan el-Harakânî şu tespitlerde bulunmaktadır: *“Bil ki onun dili de kalbiyle aynı olmalıdır. Her kimin dili/sözü dağınık olursa, onun kalbinin dağınıkliğına kanıttır. Büyükler der: ‘Gönül/kalp tencedir ve dil de kepçe; tencede ne varsa kepçeyle o çıkar. Gönül denizdir, dil sahil; deniz dalgalanınca içinde ne varsa, onu sahile atar.’”*⁶⁹

Harakânî yüce mertebelere ulaşanların, çok amel yaptıkları için değil arındıkları için yükseldiklerini belirtmektedir.⁷⁰ Harakânî'ye göre Hakk'ın huzurunda bedenimizle olduğu kadar kalbimiz, imanımız, yakînimiz, aklımız ve nefsimizle de bulunmalıyız. Çünkü yakîn ihlası, ihlas da ameli kendine eşlik ettirir. Bedeni, kalbi, aklı, nefsi, yakîni, ihlası ve ameli bir bütün olarak Allah'a kulluk yolunda seferber edildiği zaman kişi çok özel bir makama yükselir ve Hakk'a erer. Eriştiği bu makamda kişi herşeyde Hakk'ı görür.⁷¹

Harakânî Allah'ın kuluna dört şeyle hitap edeceğini söyler. Bunları da beden, kalb, mal ve dil olarak sıralar. Bedeni hizmete, dili zikre verse bile kişinin kalbini O'na verip malla cömertlik yapmadıkça bu yolda mesafe alamayacağını belirtir. Harakânî, bu dört payeyi Hakk'a verdikten sonra, Hak'tan heybet, mahabbet, O'nunla yaşamak ve vahdete yol bulmak gibi dört şeyi istediğini ifade etmektedir. Harakânî, Allah'tan kendisini cennetle ümitlendirmemesini, cehennemle de tehdit etmemesini dilemektedir. Çünkü onun iki yerden de öte maksadı, Hakk'ın kendisidir.⁷²

⁶⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 711.

⁶⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 710.

⁶⁸ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 239.

⁶⁹ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 234.

⁷⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 703.

⁷¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 686.

⁷² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 712.

Kalbi Allah'ın varlığıyla kuşatılan kişinin alameti nedir, sorusuna Ebu'l-Hasan el-Harakânî, “Baştan ayağa kadar onun bütün organlarının tamamen, Allah'ın varlığını ikrar etmesi; eli, ayağı ve gözü, yıkarken, giderken, görürken ve burnundan nefes verirken bile, Mecnûn'un, karşılaştığı her şeye, 'Leylâ' demesi gibi, onun da herşeye 'Allah' demesidir. Nitekim Mecnûn, karşılaştığı karaya, denize ve duvara, insanlara, ot ve samana, koyuna, gördüğü herşeye: 'Ben Leylâ'yım ve Leylâ ben'im' diyeceği yerde, 'Leylâ, Leyla' deyip dururdu.” cevabını vermiştir.⁷³

Kalbi üç şeyin meşgul edip kalpte vesveseyi doğurduğundan bahseden Harakânî, bunlar; göz, kulak ve lokma olarak sıralar. O sözlerinin devamında gözle görülen ve kulakla duyulan şeyin kalbi meşgul etmemesi gerektiğini, haram lokmayla kalbin kirletilmemesini öngörmektedir. Ona göre gözle görülen ve kulakla işitilen şey, kalbi meşgul eder. Kişi bir de haram lokmayla beslenirse onun kalbinde vesvese hasıl olur.⁷⁴

Ebu'l-Hasan el-Harakânî, gönül ehli ile âşıkların kalb hayatlarını şu şekilde tavsif etmektedir: “Gönül erleri, kalblerini koruyan kimselerdir, âşık olanlar ise gönüllerinde daima Allah'ı hatırlamak endişesini taşıyan kimselerdir. Allah'ın, kulun kalbinde kendisi dışında birşeyin olmadığını ve O'nun dışında hiçbir şeyin kulunun kalbinden geçmediğini görmesinden daha hoş ne olabilir?”⁷⁵ Kısaca Harakânî, kalpte dünya sevgisi taşımamayı Allah dostlarının alameti olarak görmüştür.⁷⁶ Kalbinde dünya sevgisi taşımayan Allah dostlarını kalblerini tatmin eden yegane meşgalenin zikir olduğunu söyler.

4.3. Zikir

Hafî zikri esas alan, vukuf-i kalbî prensibini benimseyen Nakşbendiye tarikatının temel usullerine öncülük eden sûfi tecrübesiyle dikkat çeken Harakânî, sâlikin perdeleri yırtmasını, gaflet girdabından sıyrılmasını, aşk ateşinde yanmasını, gönlünü ağyara ilgiden soyutlamasını tembih etmektedir. Allah zikrinin kalbe nakşedilmesini, gönlün ilahi nakışla bezenmesini ve kalbin derinliklerinde zikrin canlı kılınmasını tavsiye

⁷³ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 228.

⁷⁴ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 224.

⁷⁵ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 236.

⁷⁶ Harakânî, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 222.

etmektedir. Harakânî'ye göre civanmertlerin iki cihana sığmayan büyük üzüntüsünden bahseder. Bu da zikretmek istediklerinde, O'na yarasır biçimde O'nu anamama üzüntüsüdür.⁷⁷ Şathiyeleri ile muammaları çözmeye, bilinmeyenlerin esrarına vakıf olmaya davet eden Harakânî, sûfinin mahlûk olmadığını söyleyerek, sûfiden oluş seyrine bizzat katılmasını istemektedir.⁷⁸

Gönülde Allah'ın zikrini canlı kılanların ilahi aşkla yanıp tutuşacaklarını, aevlenen ilahi aşkın kişide varlık emâresi bırakmadığını söyler. O ilahi güzelliklerin ezeli ve ebedi olduğunu, Mutlak Güzel'in her türlü noksanlıklardan münezzehe olduğunu söyler. Ona göre zikrullah kişide Mutlak Güzel'e duyulan aşkın gönülde yankılanmasıdır.⁷⁹

Gönlünü her türlü havatırdan soyutlayan Harakânî, her türlü beyhude düşünce ve duyguları gönlünden çıkarıp zikrullahın nakşıyla gönlünü bezediğini söyler. Zikrullah kalbi istila edince, gayrı olan herşeyi gönülden süpürüp atar. O, dindarlık iddiasında olan, dervişlik kisvesiyle başkasına caka satan, sûretperest olmaya yeltenen şekilci dindar tiplerine reddiyede bulunur. Rindmeşret, kalender tabiat, âşıkâne bir üslupla abâyı da âsâyı da bir kenara kor, ilahi aşk ateşine tutulduğundan, Allah'ın adına kurban olduğundan bahseder. Gönülde zikri hakim kılanların fakr kılıcını kuşandığını, kimsesizlerin kimsesi olduğunu, himmetini yüce tuttuklarını, korku dağlarını aşır arslan ve kaplan pençeli hasımlarını dahi mağlup ettiklerini, mücadele ruhlu olanlara güç ve cesaret verdiklerini söyler. Dervişler sermest olmuş, her demde ilahi vecde bürünmüş, ilahi zikrin istilasıyla gönülleri cezbeyle dolmuş, kendilerinden geçip Allah yoluna baş koymuş, varlık iddiasından uzaklaşmış, kendilerinde bir paye görmemiş ve kendilerine paye verilmesine fırsat tanımamışlardır. İlahi zikirle hemhal olan gönüller Hakk'ın didarını görmeye rahata erer, O'nu görmeyen gözler ağlamaktan kan çanağına döner. Dostu görmeyen göze göz demekten ar eder.⁸⁰

Zikrullahı diline âşinâ ve kalbine mihenk kılan Harakânî, zikrullahın kişiyi ilahi takdire rıza göstermeye sevk ettiğini söyler. Kişiyi Allah'ın hükmüne râm kılan ve onu Allah'ın takdirini tereddütsüz kabul eder hâle

⁷⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 711.

⁷⁸ Uludağ, "Harakânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XVI, s. 93.

⁷⁹ Alanka, "Ebü'l-Hasan Harakânî", *Seyr u Sülûk Risalesi*, s. 94.

⁸⁰ Alanka, "Ebü'l-Hasan Harakânî", *Seyr u Sülûk Risalesi*, s. 128-129.

getiren, zikrullahın tesir gücüdür. Oğlunun öldürüldüğü haberinin iletildiği gün, gelen haberi feryad u figanla değil sükunetle karşılar. Yüzlerce gözbebeğini bile Allah yolunda kurban etmeyi göze aldığından bahseder. Ona göre dilberin salike yâr olmasının yolu, aşk ateşinde yanmaktır. Didar görmek isteyen alayıştan, gösteriştan, desinlerden, başkasına şirin gözükmekten, mış gibi yaşamaktan, iddia makamından uzak manevî atmosferi yakalamalıdır.

Harakânî'ye göre gönül bağında şakıyan bülbül gibi ilahi sadâyı haykıran âşık, vuslat özlemindedir. Vuslat yolunda hicran gamından dolayı gönlü yası ve yaralıdır. Gönül dağındaki mihnet yolculuğunda ilahi zikrin tadına varmış, Hakk'ın yâdı onun mihnetini rihlete dönüştürmüştür. Bu hayat yolculuğundaki sebat onu mest ve hayran kılmıştır.⁸¹ Nefsini tezkiye eden, kalbini tasyiye kılan ve zikrullahın lezzetini tadan ballar balına banmıştır. Ne iddiayı ne kendinden bahsedilmesini düşünür. Velâyet yolunun seyrine koyulan kerametlerden ve ululuk beklentisinden sıyrılmıştır.

4.4. Kerâmetlere Aldanmamak

Allah'a giden yolda bin menzil bulunduğunu söyleyen Harakânî, bu menzillerin ilkini kerâmetler olarak ifade etmektedir. Himmeti küçük olan kulun diğer makamlardan hiçbirine ulaşamayacağını ve orada kalakalacağını belirtmektedir.⁸²

Harakânî dostlarına yaptığı hatırlatmada kendisini su üzerinde yürüyen veya havada uçanların durumuyla kıyaslamamasını istemektedir. İlk tekbiri Horasan'da alıp selâmı Kâbe'de verenlerle de kendini kıyaslamamalarını ister. Ona göre bu fiillerin hepsi miktarı ve zamanı belli olan eylemlerdir. Ama ona göre Hak için zikreden müminin sınırı belli değildir.⁸³

Elini semaya kaldırdığı esnada elinde havanın altına dönüştüğü tecrübesini yaşayan Harakânî, bu hâlini kerâmet olarak nitelemektedir. Fakat o kerâmet sahibi olmak için yola koyulmadığını belirtir. Kerâmeti elde eden şahıslara yaşadığı mânevî kapıların kapanacağını söyler. O kerâmetle yetinmeyi değil sonsuzluk tecrübesine koyulmayı istemektedir. Kerâmeti

⁸¹ Alanka, "Ebü'l-Hasan Harakânî", *Seyr u Sülûk Risalesi*, s. 129-130.

⁸² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 704.

⁸³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 687.

tasavvuf yolunun aldatıcı unsuru olarak görmektedir. Kerâmetlere takılıp kalmamayı önermektedir.⁸⁴

Bir daha göze görünmemek üzere başını kendi yokluğunun içine soktuğunu söyleyen Harakânî, Hakk'ın varlığında zâhir olmak diler, zerreden küreye O'nun varlığını idrak edene kadar kesinlikle başını secdeden kaldırmayacağından bahseder.⁸⁵ Sır makamında Hak'la konuşurken, Hak Teâlâ'ya; “*Sen ilahsın, bizse aciz kuluz*” diyerek⁸⁶ Nakşbendiyyenin istikamet çizgisindeki hassasiyetine öncülük etmiştir. Ondaki yokluk bilinci, varlık kisvesinden soyunmayı gerekli kılmaktadır. Allah'ın insana ne denli büyük imkân ve istidatlar verdiğini hatırlatmak bağlamında Harakânî, “*Allah bize öyle bir ayak vermiştir ki, bir adımda Arş'tan arzın dibine kadar gider ve arzın dibinden de Arş'a avdet ederiz*” demektedir. Ancak bu istidat kişiyi benlik derdine düşürmemelidir. Çünkü o, sözlerinin devamında; “*Sonra da hiçbir yere gitmemiş olduğumuzu biliriz*” diyerek⁸⁷ manevî hallerin gizlenmesini, kişinin kendinde bir güç görmemesi gerektiğini belirtmiştir. Dervişin kendine paye vermesi, tükenmişliğinin göstergesidir. Harakânî, Allah'la irtibatında kendisi için bir sinek kadar kıymet gördükçe iyi bir insan olamayacağını söyler.⁸⁸

Harakânî içindeki Allah'a ait sırların gizlenmesini önemsemektedir. O esrar-ı ilahiyeyi gönlünde saklamayı başarmış bir isimdir. Bizzat kendisi beyan eder ve der ki: “*Gönlümde olanın sadece bir katresi dışarı çıksaydı, cihan, Nuh (as.) zamanındaki gibi tufan olurdu.*”⁸⁹

Harakânî yaşadığı hakikatleri dile getirmekten korkar. Hakikate yol bulamaz ve idrak edemezler diye avâma bahsedemediği bu sırrı, perdeyi yırtarlar diye havâssa da bahsedemediğini, hatta şımarırım diye bizzat kendine de söyleyemediğini, Allah'tan Allah'a söz söyleyecek dilinin de olmadığını dile getirmektedir.⁹⁰

“*Siyah bir abanın Rum dibası olmasını istesem, öyle olur*” diyen Harakânî, dünyevî ve uhrevî beklentilerden geçtiğini belirtmek sadedinde,

⁸⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 684.

⁸⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 682.

⁸⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 682.

⁸⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 682.

⁸⁸ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 683.

⁸⁹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 683.

⁹⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 685-686.

sözlerinin devamında; “Şükürler olsun ki Allah gönlümü dünya ve ahiretten alıyor” demektedir.⁹¹

Dâvâ ederek mânâ talebinde bulunanlara şaşkınlığını belirten Harakânî, mânâ ortaya çıkınca söz ve dâvânın ortada bulunamayacağını, çünkü mânâdan hiçbir şeyin sözle ifade edilemeyeceğini dile getirmektedir.⁹² İnsan-ı kâmil olarak hakikati idrak eden Harakânî, insan-ı mükemmil olarak da müritlerini eğitmiştir. Onun yegâne eğitim metodu sohbetir.

4.5. Sohbet Usulü

Harakânî, zikrullah, takva, cömertlik ve salihlerle sohbeti en muazzam işlerden kabul etmektedir.⁹³ Hakk'ı sevenlerin aralıksız bir şekilde fütüvvet erbabının sohbetlerine devam edeceğini belirten Harakânî, civanmertlerin sohbetine devam edenlerin de Hakk'ın sohbetine devam etmiş sayılacağını belirtmektedir.⁹⁴

Halkla değil Hak ile sohbet etmemizi tavsiye eden Harakânî'ye göre görülmeye de sevilmeye de naz edilmeye de hitap edilmeye de dinlemeye de değer olan Allah'tır.⁹⁵

Bir kimsenin sohbe ve hürmete layık olabilmesi için gözünün kör, dilinin lâl ve kulağının sağır olması lazımdır.⁹⁶ Harakânî kendisinin yaşadığı ve etrafına telkin ettiği mânevî hakikatleri tasavvufî tecrübeyle taçlandırmıştır.

4.6. Fütüvvet Yolu

Harakânî sûfî tecrübesinin somut halini fütüvvet olarak nitelendirmektedir. Civanmertler diye fütüvvet erbabına seslenen Harakânî, Allah'ın Arş'ı üzerimize koyduğunu, yükümüzün ağır olduğunu, sorumluluğumuzun bilincinde olmamızı, yiğitçe davranmamızı ve cehdetmemizi istemektedir.⁹⁷ Yaratılmışların sorumluluğunu üstlen kişiyi halife ve insan-ı kâmil olarak görmektedir. O bu kanaatini şu şekilde dile

⁹¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 682.

⁹² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 703.

⁹³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 704.

⁹⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 692.

⁹⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 701.

⁹⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 709.

⁹⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 683.

getirmektedir: “*Halk, ‘Falan zat imamdır’, diyorlar. Oysa Arş’tan yerin dibine, maşrıktan mağribe kadar olan sahadaki tüm yaratıklardan haberdar olmayan bir kimse imam olamaz!*”⁹⁸

Harakânî bizlere bütün dünyayı bir lokma yapıp bir müminin ağzına koysak dahi müminlik fütüvvetin gereğini yerine getirmiş sayılamayacağımıza dikkat çekmektedir.⁹⁹

Yine fütüvvetin gereği olarak bir dostu ziyaret etmek amacıyla Doğu’dan Batı’ya kadar yürümüş olsak dahi, Allah için yeterince yürümüş sayılamayacağımızı hatırlatmaktadır.¹⁰⁰

Civanmertlik olarak nitelediği fütüvveti üç çeşmeli bir derya gören Harakânî, bu çeşmelerden birini cömertlik, ikincisini şefkat ve üçüncüsünü de halktan müstağni olup Hakk’a muhtaç olmak olarak dile getirmektedir.¹⁰¹

O fütüvvet ehlini cennete giden yolda değil Allah’a giden yoldaki civanmertler olarak nitelemektedir.¹⁰² Harakânî akıl sahiplerinin Allah’ı kalb nuru ile, dostların yakîn nuru ile, civanmertlerin ise muayene nuru ile göreceğini söylemektedir.¹⁰³

Harakânî’ye göre tefekkür, basiret, muhabbet, heybet, vakar, hikmet, istikamet, şefkat makamlarının hakkını veren fütüvvet erleri Hakk’ın vahdaniyetinin içine düşer, halka karşı şefkatli olur. Öyle ki halk ölüm yüzü görmesin diye halkın yerine kendisi ölmek ister, kendisi çekmek ister.¹⁰⁴ Harakânî gerçek dostu kendisinden çekinmeden ekmek istenebilecek isim olarak görmektedir. Çünkü o kendisinden çekinmeden ekmek istenebilecek dostu meleklerden bile üstün görmektedir.¹⁰⁵ Bir diğer tespitiyle Harakânî, kalbine af dilemeyi gerektiren bir düşünce gelen kimseyi dostluğa layık görmemektedir.¹⁰⁶

⁹⁸ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 684.

⁹⁹ Harakânî, “Nûru’l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, s. 235.

¹⁰⁰ Harakânî, “Nûru’l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, s. 235.

¹⁰¹ Harakânî, “Nûru’l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, s. 220; Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 703.

¹⁰² Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 704.

¹⁰³ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 705.

¹⁰⁴ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 686.

¹⁰⁵ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 684.

¹⁰⁶ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 699.

Sabahleyin kalkan alimler ilimlerinin artmasını, zahidler zühdlerinin fazlaşmasını isterken Ebu'l-Hasan Harakânî kendisinin bir kardeşinin kalbini neşlendirmek derdine düştüğünü ifade etmektedir.¹⁰⁷

Harakânî'ye göre iş kendilerinden el çekmedikçe, civanmertler işten el çekmez.¹⁰⁸

Sonuç ve Değerlendirme

Şâh-ı Nakşbend'in Abdülhâlik-ı Gucdevânî'nin ruhaniyetinden istifadesi gibi Ebu'l-Hasan Harakânî de Bayzedim-i Bistâmî'nin ruhaniyetinden istifade etmiştir. Dolayısıyla Nakşîlikteki üveysî anlayışın iki örneğinden birisi Harakânî'dir.

Horasan tasavvufunun bir örneği olan Nakşbendilikte Horasan tasavvufunun en köklü izlerini Nakşî silsilesinin önemli halkası Harakânî'de görmekteyiz. Horasan tasavvufun fütüvvet esası da melamet düşüncesi de Nakşbendiliğe daha çok Harakânî vasıtasıyla tesir etmiştir. Ayrıca Bayezid-i Bistâmî'nin sekr ve telvin usulü Harakânî vasıtasıyla Nakşbendilikte meşrep haline dönüşmüştür.

Nakşbendiye meşâyıhı karismatik şahsiyetleri, ilmî kişilikleri ve manevi nüfuzlarıyla İslâm toplumunun belirgin şahsiyetleridir. Bu durumun en güçlü örneğini Harakânî'de görmekteyiz. O ümmi olarak kabul edilmesine rağmen tasavvuf muhitlerinde olduğu kadar ilmî ve felsefi zümreler arasında, siyasî ve içtimâî muhitler arasında daha yaşarken tesiri güçlü hissedilen bir sûfi olmuştur.

Zahir ve batın çizgisini, şeriat ve tarikat birlikteliğini, ilim ve zikir usullerini, madde ve mana seyrini tarih boyunca birlikte tesis etmeye çalışan Nakşbendiye tarikatının şeriat hassasiyeti, ilim yoluna daveti, toplumsal duyarlılığı bakımından en belirgin siması yine Harakânî olmuştur.

Nefis terbiyesini ciddiye alması, yoğun riyazet uygulamalarını benimsemesi, mücahede, murakabe ve muhasebe eğitimini vazgeçilmez unsur haline dönüştürmesi, ilahi rızayı celbedecek salih amellere ehemmiyet vermesi nedeniyle Harakânî Nakşbendiye silsilesinde öncü bir rol oynamıştır.

¹⁰⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 692.

¹⁰⁸ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 710.

Kalbî ve hafî zikri esas kabul eden, vukuf-ş kalbîyi temel ilkelerinden biri haline getiren Nakşbendiyyenin bu uygulamasını daha çok Harakânî'nin tasavvufî yaklaşımlarında belirgin bir şekilde görmekteyiz. Kalbin uyanık kılınmasını, basiret ve firaset duygularının işlevselliğini, kalbin keşf ve ilhama mazhar olmasını önemseyen Harakânî aşk yolunu benimsemek suretiyle gönülde ilahi tecellilerin doğmasına oldukça fazla önem vermiştir.

Nakşbendiyye zikri, virdi ve tesbihatının oluşumunda Harakânî'nin zikr-i dâim düşüncesi, nefy u isbât zikrinin benimsenmesine yol açan uygulamaları, kalbin muharrik unsuru olarak zikri öngörmesi Nakşebendilik usulünde zikrin erdirici, oldurucu ve kemale ulaştırıcı hususiyetine dikkat çekmiştir.

İstikamet yolunu benimseyen, seyr u sülûk eğitiminin özelini muhafaza eden Nakşebendilikte Harakânî örneğinde kerametlere önem verilmemiş, kerametlerle oyalanmamak gerektiği vurgulanmıştır.

Kaynakça

- Alanka, İbrahim, “Ebü'l-Hasan Harakânî”, *Seyr u Sülûk Risalesi*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfi Kitap, İstanbul 2006, s. 65-144.
- Attâr, Ferideddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul 1991
- Câmî, Molla Abdurrahman, *Nefahâtü'l-üns -Evliya Menkıbeleri-*, çev. ve şerh. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998.
- el-Harakânî, Ebu'l-Hasan, *Nûru'l-Ulûm*, haz. Şenol Kantarcı, Ebü'l-Hasan Hakanî Derneği Yayınları, Ankara 1997.
- _____, “Nûru'l-Ulûm Kitabından Seçme”, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri)*, haz. Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Kars 2004, s. 211-320.
- _____, *Seyr ü Sülûk Risalesi*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sufi Kitap, İstanbul 2006.

- _____, “Risâle der Tarîk-ı Edhemiyye ve Külâh-ı Çâr-Terk”, *Seyr u Sülûk Risalesi*, çev.: Mustafa Çiçekler, haz.: Sâdık Yalsızuçanlar, Sûfî Kitap, İstanbul 2006, s. 19-65..
- Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb*, Arp. çev.: Mahmud Ahmed Mâdî Ebu'l-Azâim, thk. İbrahim Dessûkî Dârü't-Türâsi'l-Arabî, Kahire 1974.
- Özköse, Kadir, *Sûfî ve İktidar (Fülânî Islahat Hareketi)*, Ensar Yayıncılık, 2. Baskı, Konya 2008.
- Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 93-94.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, Erkam Yayınları, İstanbul 1994.

**Ebü'l-Hasan el-Harakânî Silsilesinden Gelen Mîr Hamza Nigârî'nin
Peygamber Tasavvuru**

HASAN YERKAZAN^a

Öz

Mîr Hamza Nigârî (ö. 1303/1886), Ebü'l-Hasan el-Harakânî silsilesinden gelmekte olup Nakşibendî tarikatının Halidiyye koluna bağlıdır. Karabağ'da dünyaya gelen Nigârî, ömrünün büyük bir kısmını Kars, Erzurum, Sivas, Harput (Elazığ), İstanbul ve Amasya'da geçirmiştir. XIX. yüzyılın önemli mutasavvıf ve şairlerinden biri olan Nigârî'nin, *Dîvân-ı Seyyid Nigârî (Türkçe)*, *Dîvân-ı Seyyid Nigârî (Farsça)*, *Nigârname*, *Sâkinâme*, *Heşt-Behişt*, *Çaynâme* ve *Tavzihat* isimli eserleri bulunmaktadır. Bir aşk şairi olan Nigârî; Fuzûlî, Yunus Emre, Molla Câmî, Hâfız Şirâzî ve Mevlânâ gibi isimlerden etkilenmiş olup eserlerinde tasavvufun temel konularına geniş yer vermiştir. Bu araştırmamızda, ehl-i beyte mensup olan ve Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbetini her vesileyle dile getiren Seyyid Nigârî'nin Hz. Peygamber tasavvuru ele alınıp değerlendirilmektedir. Hz. Peygamber'den şefaât dilemesi, onu tasviri, medhiyeleri, duada vesile kılması, miracı gibi konulara yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda Mîr Hamza Nigârî'nin Peygamber tasavvurunun, mutasavvıfların bu konuya yaklaşımlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca tarihi süreç içerisinde Ehl-i beyte sıkıntılı bir hayat yaşattıklarını düşündüğünden dolayı Mervânî, Süfyânî, Hâricî ve Yezîdî olarak tavsif ettiği kimseleri şiirlerinde çok ağır bir dille yerdigine şahit olunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ebü'l-Hasan el-Harakânî, Mîr Hamza Nigârî, peygamber, tasavvur, Ehl-i Beyt

^a Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü [hasanyerkazan@gmail.com; ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8673-0546.]

The Prophet Perception of Mîr Hamza Nigârî From Ebu'l-Hasan el-Harakânî's Chain

Abstract

Mîr Hamza Nigârî (d. 1303/1886), comes from the Ebu'l-Hasan al-Harakânî's chain and belongs to the Halidiye branch of the Naqshbandi order. Nigari, who was born in Karabakh, spent most of his life in Kars, Erzurum, Sivas, Harput (Elazig), Istanbul and Amasya. Nigârî, one of the most important Sufi mystics and poets of the 19th century, has many works named *Dîvân-ı Sayyid Nigârî* (Turkish), *Dîvân-ı Sayyid Nigârî* (Persian), *Nigârname*, *Sâkinâme*, *Heşt-Behist*, *Çaynâme* and *Tavzîhat*. As a poet of love, Nigârî was influenced from Fuzûlî, Yunus Emre, Molla Câmî, Hafiz Shirazi and Mewlâna, and has given a wide range of basic subjects of Sufism in his works. In this study will be examined the prophet perception of Sayyid Nigârî who expressed his love and affection for the Prophet on every occasion as a member of the ahl-i bayt. Mîr Hamza Nigari's perception of the Prophet seems to be the same with approach of the Sufis when comparing to the subjects such as intercession, ascension (miraç), mediation in prayers and praise. In addition, he criticized very heavily in his poetry those who he described as Marwânî, Sufyânî, Khawarij and Yazidis due to he thought that they oppressed ahl-i bayt in the historical process.

Key Words: Abu'l-Hasan el-Harakânî, Mîr Hamza Nigârî, prophet, perception, Ahl-i Beyt

Giriş

Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harakânî (ö. 425/1033), çağlar boyu insanlığa rehberlik etmiş; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221), Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256) gibi büyük mutasavvıfları etkilemiş önemli bir şahsiyettir. Anadolu'nun İslâmlaşmasına da büyük katkısı olan Ebü'l-Hasan'ın mânevî etkisi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. İlim ve irfan geleneğinde derin bir iz bırakan Harakânî'nin silsile yolu ile takipçileri de onun gibi irşad hizmetleri ile

işğal etmişlerdir.¹ XIX. yüzyılın önemli mutasavvıf ve şairlerinden biri olan Mîr Hamza Nigârî de bahse konu olan silsilenin son halkalarından biri olmuş, kendisine kadar tevarüsen gelen ilim-irfan geleneğini yaşamış, yaşatmış ve bir sonraki nesle aktarmıştır.

Bu çalışmada Ebü'l-Hasan el-Harakânî silsilesinden gelen Seyyid Mîr Hamza Nigârî'nin peygamber tasavvuru konusu ele alınacaktır. Araştırma iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Mîr Hamza'nın hayatı; ikicisinde ise peygamber tasavvuru konusu incelenecektir.

1. Seyyid Mîr Hamza Nigârî'nin Hayatı

İslâm tarihinde Ebü'l-Hasan el-Harakânî, Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yûnus Emre gibi yaşadıkları dönemde görüş ve düşünceleriyle insanlığa ufuk açan ve ölümlerinden sonra da bu irşâd edici yönleri devam ettiren mümtaz şahsiyetler yetiştirilmiştir.² Mîr Hamza Nigârî de bunlardan biridir.

Mîr Hamza Nigârî, Karabağ'ın Zengezur kasabasına bağlı Cicimli köyünde 1805 veya 1815 tarihinde dünyaya gelmiştir.³ Babası Emir Paşa ve dedesi Seyyid Muhammed Rıza âlim ve sâlih kişiler olarak tanınmışlardır. Atalarının buldukları bölgede idareci olmaları hasebiyle *Mîr*; Hz. Peygamber'in (sav) soyundan geldiğinden dolayı *Seyyid* lakabını almıştır. *Nigârî* mahlası ise dokuz yaşındayken rüyasında Karabağ Hanedanı'ndan

¹ Harakânî ile ilgili daha geniş malumat için bkz. Alparslan Kartal, "Ebü'l Hasan Harakânî'nin Peygamber Tasavvuru", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, Sayı: 15, 2015, s.161-175; Alparslan Kartal, "Ebü'l-Hasan Harakânî İle Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara 2017, s. 127-142; Alparslan Kartal, "The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakani Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism", *ICHER Conference Proceedings, Houston 2017*, s. 20; Alparslan Kartal, "Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243; Emine Öztürk, Alparslan Kartal, Halil Celep, "Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakani (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, Vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.

² Nuran Çetin, "İslâm Tarihinde Birlikte Yaşama Ahlâkına Tasavvuf Düşüncesi'nin Katkısı (Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yûnus Emre'den Örnekler)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sayı: 36, Summer II/2015, s. 292.

³ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, 465.

“Nigâr Hanım” isimli birisini görmesine ve ona ilahî aşkla bağlanmasına dayanmaktadır.⁴

Küçük yaştan itibaren ilim tahsil etmeye başlamış, Arapça ve Farsça öğrenmiş, Karakuş Mahmud Efendi ve Şikest Abdullah Efendi'den ders almıştır. Yüksek bir ilmî birikime sahip olan Nigârî, devrinin en önde gelen âlimlerinden biri olmuştur.⁵

Hamza Nigârî, dinî ilimlerde belirli bir mertebeye ulaştıktan sonra tasavvufa yönelmiştir. Bu niyetle Mevlâna Hâlid-i Bağdadî'ye (ö.1242-43/1827) intisap etmek üzere Harput'a kadar gitmiştir. Bağdadî'nin vefat ettiğini öğrenince onun halifelerinden olan İsmail Şîrvânî'ye bağlanmıştır.⁶ İsmail Şîrvânî'nin mânevî terbiyesinde yetişen Mîr Hamza, tasavvuf yolunda büyük mertebelere ulaşmış ve şeyhinden sonra onun yerine geçmiştir. Nigârî'nin mensubu olduğu tarikatın silsilesi şöyledir:

1. Hz. Muhammed (sav) (ö. 10/632)
2. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)
3. Selmân-ı Fârisî (ö. 35/655)
4. Kasım b. Muhammed (ö. 102/720-21)
5. İmam Cafer Sâdık (ö. 148/765)
6. Ebû Yezid Tayfur el-Bistâmî (ö. 261/875)
7. Ebü'l-Hasan Harakânî (ö. 419/1029)
8. Hâce Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140)
9. Abdülhâlık Gücdüvânî (ö. 617/1220)
10. Hâce Ârif Rivegerî (ö. 649/1251)
11. Muhammed İncir Fağnevî (ö. 670/1271)
12. Ali Râmitenî (ö. 705/1315)
13. Muhammed Baba Semmâsî (ö. 740/1339)
14. Seyyid Emir Külâl (ö. 777/1375)
15. Muhammed Bahâeddin Nakşbend (ö. 791/1389)
16. Muhammed Alâeddin Attar (ö. 802/1399)
17. Mevlâna Yakub Çerhî (ö. 847/1443)

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Çınar, *Hamza Nigârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2009, s. 10-12.

⁵ Fatih Çınar, *Hamza Nigârî'nin Hayatı*, s. 15-16.

⁶ Elşen, Musayev, “Mîr Hamza Nigârî Karabağî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı:6, İstanbul 2001, s. 243.

18. Ubeydullah Ahrar Taşkendi (ö. 895/1490)
19. Muhammed Zahid Parsa (ö. 922/1517)
20. Derviş Muhammed (ö. 970/1562)
21. Hâcegî Emkenegî (ö. 1008/1599)
22. Muhammed Bâkî Billâh-ı Kabulî (ö. 1014/1605)
23. İmam Rabbanî (ö. 1034/1625)
24. Muhammed Masum (ö. 1098/1687)
25. Seyfeddin Fârukî (ö. 110/1689)
26. Muhammed Bedvânî (ö. 1135/1723)
27. Şemseddin Habîbullah (ö. 1195/1781)
28. Abdullah Dihlevî (ö. 1240/1824)
29. Mevlâna Hâlid-i Bağdadî (ö. 1242/1826)⁷
30. İsmail Şîrvânî (ö. 1269-70/1853)
31. Hamza Nigârî (ö. 1303-04/1886)⁸

Mîr Hamza Nigârî, Ebü'l-Hasan Harakânî'nin de içinde bulunduğu tarikat silsilesinin 31. sırasında yer almaktadır. Çok yönlü bir kişi olan bu zat, medresede hoca, tekkede şeyh ve harp meydanlarında komutan olarak görev yapmıştır. Kırım harbinde birçok mücahitle gizlice Kars tarafına geçerek Osmanlı Devlet'i ordusuna katılmıştır.⁹

Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Yûnus Emre gibi mutasavvıflar, Moğol istilaları ve Haçlı savaşlarının vukuundan sonraki Anadolu'da büyük bir kargaşa ortamının zuhûr ettiği yıllarda şiir ve düşünceleri ile toplumda sevgi ve barış ortamının yerleşmesine nasıl katkıda bulundularsa,¹⁰ Mîr Hamza Nigârî de yaşadığı dönemde evrensel mesajın aktarımı hususunda büyük gayret göstermiştir.

Bir aşk şairi olan Nigârî, Fuzulî, Yunus Emre, Molla Câmî, Hâfız Şîrâzî ve Mevlânâ gibi isimlerden etkilenmiştir.¹¹ Mîr Hamza tasavvufî

⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2001, s.373-374.

⁸ Fatih Çınar, *Hamza Nigârî'nin Hayatı*, s. 22-23; Ahmet Özkılınç, *Mürşidi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*, Seçil Ofset, İstanbul 2013, s. 112-113.

⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, c. 7, s. 1200.

¹⁰ Nuran Çetin, "İslâm Tarihinde Birlikte Yaşama Ahlâkına Tasavvuf Düşüncesinin Katkısı" s. 296.

¹¹ İskender Pala, "Bir Hamza Nigârî Yaşamıştı", *Kaşgar Edebiyat Seçkisi*, Bayrak Matbaası, Sayı:13, İstanbul 2000, s.78.

fikirlerini dile getirdiği birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinin isimleri şöyledir: *Dîvân-ı Seyyid Nigârî (Türkçe)*, *Farsça Dîvân*, *Nigârname*, *Sâkinâme*, *Heşt-Behişt*, *Çaynâme*, *Tavzihat*.

Ömrünü Karabağ, Kars, Erzurum, Sivas, Konya, Harput (Elazığ), İstanbul ve Amasya'da geçiren¹² Seyyid Mîr Hamza Nigârî, 17 Muharrem 1304/16 Ekim 1886 tarihinde Harput'ta vefat etmiştir. Vasiyeti gereği na'sı Amasya'ya nakledilmiştir. Cenazenin nakli Harput'tan Amasya'ya 7-8 gün kadar sürmüştür. Biyografisini işleyen kaynaklarda Amasya'ya geldiğinde ise cesedinin hiç bozulmadığına şahit olduğu nakledilmektedir.¹³

2. Seyyid Mîr Hamza Nigârî'nin Peygamber Tasavvuru

Hız. Peygamber (sav), birçok ekol, meşrep ve kişi tarafından farklı şekillerde tasavvur edilmiştir. Tarihi süreç içerisinde çok sayıda Peygamber tasavvurunun İslâm âleminde neşv ü nema bulduğunu söylemek mümkündür. Kimileri Rasûlullah'ı beşer üstü bir varlık olarak görürken, kimileri ise onu Allah'tan aldığı vahyi insanlara ulaştıran basit bir elçi olarak görmüştür. Bununla birlikte Kur'ân ve sahih hadis merkezli Peygamber tasavvuru da sürekli var olagelmıştır. Bu bağlamda İslâm tarihinde derin iz bırakan her âlimin bu konudaki düşüncelerinin ortaya çıkarılması büyük önemi haizdir. İşte bu çerçevede bu başlık altında XIX. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden biri olan Seyyid Nigârî'nin Peygamber tasavvuru konusu incelenecektir.

Mîr Hamza Nigârî'nin Peygamber tasavvuru, Rasûlullah'a (sav) olan derin muhabbeti, onu medhetmesi, dualarında vesile kılması, onun Ehl-i beytine tazim, ondan şefaet talebi, Hız. Peygamber'e salavât getirmeye düşkünlüğü ve mirâc hadisesine yaklaşımı şeklinde temel başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.1. Hız. Peygamber (sav) Aşk/Sevgisi

Aşk; tasavvuf, edebiyat ve İslâm Felsefesi gibi farklı sahalarda kullanılan önemli bir kavramdır. Şiddetli ve aşırı sevgiyi ifade etmektedir. Kur'ân ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmemektedir. Ancak sevginin

¹² Bkz. Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 465-466.

¹³ Muzaffer, Akkuş, *Seyyid Hamza Nigârî Divânı*, Niğde Üniversitesi Yayınları 6, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları 3, Niğde 2002, s. 11.

karşılığı olan hub, vud, mahabbet, meveddet gibi kelimelere rastlamak mümkündür.¹⁴

Hız. Peygamber'den (sav) sevgi ile ilgili, çok sayıda hadis rivâyet edilmiştir. Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz, beni anne-babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe (tam anlamıyla) iman etmiş olmaz.”¹⁵ Bu hadisten ilham alan mü'minler her fırsatta Ona olan sevgi ve muhabbetlerini izhar etmişlerdir.

Tarihî süreç içerisinde birçok kişi Rasûl-i Ekrem'e (sav) gönülden bağlılık ve sevgisini izhar etmek için yazılar ve şiirler yazmışlardır. Kültürümüzde peygamber sevgisi bağlamında birçok şair tarafından yazılan na't ve mevlidler örnek olarak gösterilebilir.¹⁶

Bir Peygamber aşığı olan Mîr Hamza Nigârî de Ona olan sevgi ve muhabbetini şöyle dile getirir:

Sînemdedir ol dâg-ı temennâ-yı Muhammed
Gönlümedir ol nâr-ı tevellâ-yı Muhammed

Ağyâr elemi kalmadı aslâ ki dilimde
Her lahza gezer fikr-i dil-ârâ-yı Muhammed

***

Tâ rûz-ı ezel gönlümü şeydâlığa salmış
Güldeste-i ruhsâre-i hamrâ-yı Muhammed

***

Ser-halka-i rüsvây ü ser-hayl-i cünûnem
Tâ kim olubam 'âşık-ı şeydâ-yı Muhammed

Ey Mîr Nigârî bana mahsûs u müselleme
Ser-hıdmet-i meyhâne-i sevdâ-yı Muhammed¹⁷

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV/11-12.

¹⁵ Buhârî, İmân, 8.

¹⁶ Na'tlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Emine Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na'tlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

¹⁷ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 90.

Bu beyitlerde Mîr Hamza Hz. Peygamber'e olan sevgisinden dolayı gönlünde bir yara oluştuğunu, onun sevgisinin dışında yüreğinde başka bir elemin kalmadığını ve ezelden beri gönlünün ona tutkun olduğunu dile getirmektedir. Peygamber sevgisinden dolayı mecnun gibi âşık olan şair, peygamber âşıklarının meclisinde baş hizmetkâr olmayı dilemektedir. Kendisi gibi Peygamber sevdalılarına da derin muhabbet besleyen Seyyid Nigârî bir şiirinde şöyle dua etmiştir:

‘Uşşâk-ı Muhammed ile kıl haşrimi yâ Rab
Üzme elimi Âl-i peyemberden ayırma¹⁸

2.2. Hz. Peygamber'i (sav) Methetmesi

Na't, Fars ve Türk edebiyatlarında Hz. Peygamber'i (sav) övmek için yazılan manzûmelere denir. Bu tür şiirlere İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren rastlamak mümkündür. Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Mâlik, Kâ'b b. Züheyr, Abdullah b. Revâha gibi şair sahâbîler, Rasûlullah (sav)'i methetmek amacıyla şiirler okumuşlardır. Hz. Peygamber'e olan bu sevgi, İslâm edebiyatı sahasında Hz. Peygamber'i öven manzum ve mensur pek çok eserin telif edilmesine ve bunun sonucunda olup çok sayıda edebî türün oluşumuna sebep olmuştur.¹⁹

Mîr Hamza Nigârî de kaleme aldığı eserlerinde Hz. Rasûl-i Ekremi methetmiştir. Beyitlerinden bir kısmı şöyledir:

Ey habîb-i kibriyâ ey şâh-ı cümle enbiyâ
Kimdi senden özge bir serdâr bir sâhib-livâ

Ey hidâyet şemsi ey nûrânîler ser-halkası
Kimdi senden özge hûrşîd kimdi mâh-ı reh-nümâ

Kimdi senden özge şehbâzım dîn-i 'âlemde kim
Senden özge bir tezerv-i nâzenîn ey dil-rubâ

Kimdi senden gayrı kâmil kimdi bir sâhib-cemâl
Kimdi senden özge fâtilh kimdi bir müşkil-güşâ

¹⁸ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 345.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çiçekler, "Na't", *DİA*, 2006 İstanbul, XXXII/435-436.

Senden özge belde-i îcâdı bir fâtiḥ mi var
Senden özge bir sebep ‘âlemde yokdur intihâ

Senden ey meh mâ‘adâ hûbum diyü lâf itmesün
Sende hatm olmuş güzellik sende hatm olmuş bahâ

Ey Şefî‘u’l-müznibîn ey Rahmeten li’l-‘âlemîn
Şefkatın subh u mesâ ister Nigârî bî-nevâ²⁰

Nigârî, yukarıda yer alan şiirinde Hz. Peygamber’in (sav) en büyük sevgili, tüm nebilerin şahı, tek sancak sahibi, hidayet güneşi, nuranilerin başı, hakikat yolunun güneş ve ayı, âlemin en şanlı yiğidi, gönül çalan, kâmil, güzellik sahibi, müşküllerin çözücüsü, günahların şefaatchisi, alemlerin rahmeti ve en sevimlisi olduğundan bahsetmektedir. Bu örnek dışında Mîr Hamza’nın şiirlerinin birçoğunda Hz. Peygamber (sav)’in methiyelerine rastlamak mümkündür.²¹

2.3. Hz. Peygamber’den (sav) Şefaath Talebi

Şefaath, âhirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmaları anlamına gelmektedir.²² Kur’ân-ı Kerim’de mahşer günü, Allah’ın rızasına bağlı olarak, mü’minlere şefaath edileceği beyan edilmektedir.²³ Hz. Peygamber (sav) de kendisinin şefaath edeceğini bildirmiştir. Şöyle ki: Ebû Musa el-Eş‘arî’nin naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Bana, şefaath etme ya da ümmetimin yarısının cennete girmesi*

²⁰ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 24-25.

²¹ Bkz. Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 25, 34, 35, 48, 49, 378, 379.

²² Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 372.

²³ Şefaath konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ca‘fer Tahâvî, *Metnu’l-akideti’t-Tahâvî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995, s. 16; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib Bâkîllânî, *el-İnsâf fi esbâbi’l-hilâf*, thk. Muhammed Zâhid Kevserî, el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’l-Turâs, Kahire 2000, s. 162; Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer Taftazânî, *Şerhu’l-Mekâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut 1998, c. V, s. 156; Ahmed Ömer Hâşim, *Menhecü’d-difâ‘ ‘ani’l-hadîsi’n-nebeviyye*, Vezâretü’l-Evkâf Meclisu’l-A‘lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye Merkezü Sireti’n-Nebeviyye, Kahire 1410/1989, s. 152-156; Mustafa Alıcı, “Şefaath”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII/411.

²³ Bkz. Yûnus, 10/3; Bakara, 2/255; Meryem, 19/87; Enbiyâ, 21/28; Zuhruf, 43/86.

hakkında tercih yapma fırsatı verildi; ben şefaati seçtim. Çünkü o daha kapsamlı ve daha yeterlidir. Siz şefaatinin takva sahibi müminler için mi olacağını sanırsınız? Hayır. Aksine o, günahkârlar, çok hata işleyen ve kirlenenler içindir."²⁴ Başka bir hadiste Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Her Peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefaati etmek için saklamak istiyorum.*"²⁵ Yine Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Ben Âdemoğlunun efendisi, kabri ilk açılacak olan, ilk şefaati edecek ve şefaati ilk kabul edilecek olanım.*"²⁶ Bu rivâyetler, Hz. Peygamber'in (sav) mahşerde müminlere şefaati edeceğini göstermektedir.

Müminlerin günah ve sevaplarının tartıldığı günde en büyük muratları Rasûl-i Ekrem (sav)'in şefaatine ulaşmaktır. Mîr Hamza Nigârî de O'nun şefaatine nail olma arzu ve isteğini şiirlerinde şöyle dile getirmiştir:

Ser-i kûyun güzel dârü'l-emândır yâ Rasûlallah
Medâr-ı mücrimân-ı ins ü cândır yâ Rasûlallah

Sadâ-yı nefsi yâ nefsi gelür etrâf-ı kuyundan
Meded kıl kim emân-ı müznibândır yâ Rasûlallah

Melâzül'l-müznibîn ümmîd-gâh-ı mücrimânsın kim
Civâr-ı şefkatinde 'âsiyândır yâ Rasûlallah

Zünûb erbâbı manzûr-ı 'uyûn-ı iltifâtın kim
Cerâyim iftihâr-ı mücrimândır yâ Rasûlallah ²⁷

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Seyyid Nigârî, günahkârların ümit beslediği en önemli kaynağın Hz. Peygamber (sav)'in şefaati olduğunu görmektedir. Kendisi de O'nun şefaatine ulaşma istek ve arzusu içerisindeydi.

²⁴ İbn Mâce, Zühd, 37.

²⁵ Müslim, İmân, 334.

²⁶ Ebû Dâvûd, Sünnet, 13.

²⁷ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 372.

2.4. Peygamber'e (sav) Tevessül

Tevessül, sâlih amelleri ve bazı kişileri vesile edinerek Allah'a yaklaşmaya çalışmayı ve O'ndan istekte bulunmayı ifade etmektedir. Allah Teâlâ kullarının kendisine yakın olmaları ve kurtuluşa erebilmeleri için vesile aramalarını emretmektedir.²⁸ Hadislerde vesile ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bazı rivâyetlerde sahabe kuraklık döneminde Hz. Peygamber'le tevessülde bulunarak Allah'a dua ettikleri ve Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonra ise amcası Abbas'ı vesile kılarak yağmur duasına çıktıkları belirtilmektedir.²⁹ Yine aynı şekilde gözleri görmeyen bir kimseye Rasûlullah (sav) kendisini vesile kılarak Allah'a dua etmesini söylemiştir.³⁰

Âyet ve hadislerden ilham alan Müslümanlar dua ve yakarışlarında Hz. Peygamber (sav)'i vesile kılarak Allah'a niyazda bulunmuşlardır. Kimileri dualarında, kimileri yazılarında kimileri de şiirlerinde Resûl-ü Ekrem'i vesile kılmıştır. Mîr Hamza Nigârî de şiirlerinde Hz. Peygamber'i vesile kılarak Allah'a yakarmıştır. Şöyle ki:

Ey nigâr-ı nâzenînim cân nisâr itdim sana
Perde-i 'aynımı ferş-i reh-güzâr itdim sana

Çeşm-i Âdem kıble-i 'âlem Muhammed hakkı-çün
Âşikârâ secde-i şükr-güzâr itdim sana³¹

Çâr ashâb-ı Muhammed âl-i rahmet hakkı-çün
Rahmeten li'l-'âlemîn şems-i risâlet hakkı-çün³²

Mîr Hamza Nigârî, yukarıda yer alan beyitlerde de görüleceği üzere âlemlere rahmet ve risâlet güneşi olarak gördüğü Hz. Peygamber (sav)'i dualarında vesile kılmakta ve bununla Cenab-ı Hakka yalvarmaktadır.

²⁸ Bkz. el-Mâide 5/35; el-İsrâ 17/57.

²⁹ Bkz. Buhârî, İstiska, 3; Fedâilu ashab-ı-nebî, 11.

³⁰ Bkz. Tirmizî, Da'avât, 119; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Tevessül", *DİA*, İstanbul 2012, XLI/6-8.

³¹ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 42.

³² Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 515.

2.5. Hz. Peygamber'e (sav) Salât ü Selâm

Salât, sözlükte dua, tâzim, rahmet; ıstılahta ise Hz. Peygamber (sav)'in mânevî şahsiyetini selâmlama anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde salavâtın önemine dikkat çekilmektedir. Allah Teâlâ salavât ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: “*Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve onu tam bir teslimiyetle selâmlayın.*”³³

Allah'ın peygambere salâtı ona rahmet etme, meleklerin salâtı istiğfarda bulunma, müminlerin salâtı ise peygamberin Allah katında makamını yüceltmesi anlamına gelmektedir.³⁴

Hz. Peygamber (sav)'e salavât getirme ile ilgili hadis kaynaklarında çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Hadislerden birkaçının meali şöyledir: “Kıyamet günü insanların bana en yakını bana en çok salavat okuyandır.”³⁵, “*Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Benim kabrimi de bayram yeri hâline getirmeyin. Bana salavât getirin. Çünkü nerede olursanız olun, salavâtınız bana ulaşır.*”³⁶, “*Cimri, yanında anıldığım hâlde bana salavât getirmeyen kimsedir.*”³⁷ Salâvatın nasıl olacağını da bizzat Rasûlullah (sav) öğretmiştir. Şöyle ki: “Hakem'in işitip bize naklettiğine göre, Abdurrahman b. Ebû Leylâ şöyle demiştir: “Kâ'b b. Ucre, benimle karşılaşınca, 'Sana bir hediye vereyim mi?' dedi (ve şöyle devam etti): 'Bir gün Peygamber (sav) yanımıza geldi. Biz, 'Ey Allah'ın Rasûlü! Sana nasıl selâm vereceğimizi öğrendik. Peki, sana nasıl salavât getireceğiz?' dedik. Allah Resûlü de şöyle buyurdu: '*Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine, tıpkı İbrâhim ailesine rahmet eylediğin gibi rahmet et. Şüphesiz sen, övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın. Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine, tıpkı İbrâhim âilesine bereket ihsân ettiğin gibi bereket ihsan eyle! Şüphesiz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın.*' deyin.”³⁸

³³ el-Ahzâb 33/ 56.

³⁴ Bkz. Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, er-Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-marife, Beyrut, t.y. s. 870-871; Mehmet Suat Mertoğlu, “Salâtü Selâm”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI/23.

³⁵ Tirmizî, Vitr, 21.

³⁶ Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.

³⁷ Tirmizî, Deavât, 100.

³⁸ Buhârî, Deavât, 32; Müslim, Salât, 66.

Salavât ile ilgili çok sayıda eser kalem alınmıştır. Ayrıca salavât, Hz. Peygamber'e sevginin ve muhabbetin bir göstergesi olarak dillerde vird haline gelmiştir. Birçok âlim gibi Mîr Hamza Nigârî de şiirlerinde salavâtın önemine dikkat çekmiştir. Şöyle ki:

Bezm-i rindâne yetür behr-i Hudâ ey sâkî
Çekelim bâdeyi bâ-sît u sadâ ey sâkî

İdelim rûhına mahbûb-ı Hudânın salavât
Âl-i emcâdına hem hayr du'â ey sâkî³⁹

***

Gerçi bilürem ki sana lâyıık
Elbet idemem salât-ı fâik

Her dem sana bin salâtım olsun
Her lahza bu varidâtım olsun

Ey şâh-nişini 'arz-ı a'zam
V'ey şâhid-i Hak Nebiyy-i Ekrem

Hakdan dilerem salât-ı hâlid
Kılsun sana ey Habîb-i Câvid

Evrâd-ı salâtın ola kâim
Gönlümde dürûdun ola dâim

Ey Bârî Hudâ hayâtım olsun
Hamdinle müdâm salâtın olsun

Bir cân Muhammed Emîne
Reşk-dih bûy-ı yâsemîne⁴⁰

³⁹ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 18.

⁴⁰ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 601-604.

Mîr Hamza, şiiplerinde Hz. Peygamber'e (sav) salavât getirmenin önemine dikkat çekmektedir. Yukarıda yer alan beyitlerde de görüleceği üzere, her an salavat getirmek suretiyle dilde salavatın vird haline gelmesinden bahsetmektedir. Ancak kendisinin Rasûl-i Ekrem'e layık tam manasıyla salavat getiremediğinden de şikâyet etmektedir.

2.6. Mirâc-ı Nebî

Hız. Peygamber (sav)'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğa isrâ, oradan da göğe yükselmesine mirâc denilmektedir. İsrâ ile ilgili olarak Kur'ân'da Allah Teâla, kudretinin işaretlerini göstermek için kulunu, Mescid-i Harâm'dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ'ya geceleyin bir seyahat yaptırdığını beyan etmektedir.⁴¹ Ancak mirâc ile ilgili bu sarahatte bir malumat Kur'ân'da bulunmamaktadır. Sadece Hz. Peygamber (sav)'in Allah'a bu süreçte çok yaklaştığı ifade edilmektedir.⁴² Mirac ile ilgili detaylı bilgiler, hadis ve siyer kaynaklarına dayanmaktadır. Mirac sürecinde Hz. Peygamber (sav)'in göğsünün yarılması, burağa bindirilmesi, yedi kat semaya yükseltilmesi, süt ve şarap kadehlerinden birini tercih etmesinin istenmesi, namazın elli vakitten beşe indirilmesi gibi süreçler detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁴³ Miracın en önemli hadisesi ise - mutasavvıflara göre- Necm sûresinin 9. âyetinde belirtilen *kâbe kavseyn ev ednâ*'dir. Bu durum Hakk'a vâsıl olmayı ve O'nda fâni olmayı ifade etmektedir.⁴⁴

Mirâc, birçok kitaba ve şiire konu olmuştur. Mîr Hamza Nigârî de şiiplerinde Hz. Peygamber (sav)'in yaşamış olduğu bu olayı anlatmakta ve ona karşı sevgi ve muhabbetini mirâc olayını anlatırken izhar etmektedir. Şöyle ki:

Sıfatın ey kamer-i leyle-i İsrây İsrâ
Harem evvel kademin ikinci Aksây Aksâ

⁴¹ Bkz. el-İsrâ 17/1.

⁴² Bkz. en-Necm 53/9.

⁴³ Bkz. Buhârî, Salât, 1, Tevhid, 37, Enbiyâ, 5, Menâkıb, 24, Menâkıbü'l-ensar, 42; Müslim, İmân, 259, 262-263, Fedâil, 164.

⁴⁴ Mahmud ez-Zubî, *Mu'cemu'l-sufiyye*, Dâru'l-Cil, Beyrut 2004, s. 322

Görmedi hâk-i peyün tâir-i Kudsî Kudsî
Ne kadar uçdı bülend ey kadi bâlâ bâlâ

Şeb-i mi'râc melekler didi Allâh Allâh
Bu ne dilber bu ne server bu ne Mevlâ Mevlâ

Savt-ı la'linle sürûr eyledi ervâh ervâh
Raksdur çerh-i berîn eyledi 'Îsâ 'Îsâ

Raksdur dest-i 'inân eyledi Cibrîl Cibrîl
Zühre çeng urdı felek oynadı bî-pâ bî-pâ

Bu ne ra'nâ bu [ne] hüsnâ bu ne sûret sûret
Bu ne şekl ü ne şemâil bu ne zîbâ zîbâ

Ne güzel adı güzel vasfı ne Yâsîn Yâsîn
Ne güzel na'tı güzel nâmı ne Tâhâ Tâhâ

Bu ne şevket vü ne rütbet vü ne kurbet kurbet
Kâbe kavseyn bu ne ... bu ne ev ednâ ednâ

Sebeb-i tantana-i arz-ı ber-eflâk eflâk
Bu ne şândur bu ne şevket bu ne levlâ levlâ

Söyler ol şâm u seher vâsfinı tekrâr tekrâr
Gâlibâ kand-ı mükerrerdi bu inşâ inşâ⁴⁵

Bu beyitlerde de görüleceği üzere Nigârî, Hz. Peygamber (sav)'in isra ve mirâc sürecini detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

⁴⁵ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, haz. Azmi Bilgin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2011, s. 23-24

2.7. Ehl-i Beyt Sevgisi

Ehl-i beyt, Hz. Peygamber (sav)'in âile fertlerini ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.⁴⁶ Kur'ân-ı Kerim'de ehl-i beyt kelimesi birçok âyette geçmektedir.⁴⁷ Ahzab sûresi 33. âyetinde doğrudan Hz. Peygamber (sav)'in ailesine bu kelime kullanılmak suretiyle hitap edilmektedir. Hadislerde de ehl-i beyt tabiri bulunmaktadır.⁴⁸

Tarihi süreç içerisinde Müslümanlar arasında Hz. Peygamber (sav)'in soyundan gelenlere Ona olan sevginin bir tezahürü olarak saygı gösterilmiş ve muhabbet beslenmiştir. Birçok âlim yazı ve şiirlerinde bu nesle olan sevgilerini izhar etmeye çalışmışlardır.

Peygamber aşığı Seyyid Mîr Hamza Nigârî de şiirlerinde Ehl-i beyt sevgisini dillendirmiştir. Şöyle ki:

Âl-i Muhammede buğz-ı 'adâvet
Evlâd-ı Süfyânın şekâvetidir

Nesl-i Muhammedi sevmek istemek
Hakkın bize başka kerametidir

Sülâle-i tâhireye cân virmek
Mîr Nigârî'nin siyâdetidir⁴⁹

Yukarıdaki beyitlerde de görüleceği üzere Mîr Hamza Nigârî, ehl-i beyt sevgisini Hakkın bir lütfu ve bağıışı olarak görmektedir. Bu aileye karşı düşmanlık besleyenlerin sadece Süfyan çocukları olduklarından bahsetmektedir. Bu çerçevede Nigârî, tarihi süreç içerisinde Ehl-i beyte düşmanlık edenleri çok ağır bir dille eleştirmiştir. Şöyle ki:

Ey Mu'âvîler ümmeti v'ey düşmen-i Muhammedî
Siz küfrânî biz şükrânî siz bir taraf biz bir taraf

⁴⁶ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", DİA, İstanbul 1994, X/498.

⁴⁷ Bkz. Hüd 11/73, el-Kasas 28/12, el-Ahzâb 33/33.

⁴⁸ Bkz. Buhârî, Savm", 30; Müsned, V, 181; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 36; Ebü Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 84; Muvatta, Kader, 3.

⁴⁹ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 172.

Sizler tuğyânî milleti bizler Muhammed ümmeti
Siz Mervânî biz Kur'ânî siz bir taraf biz bir taraf

Siz Mervânî cehennemî biz Muhammedî cennetî
Siz şeytânî biz Rahmânî siz bir taraf biz bir taraf

Siz Mu'âvîler askeri biz Hayderîler leşkeri
Siz kahrânî biz lutfânî siz bir taraf biz bir taraf

Siz Yezîdî siz pelîdî biz Hüseyinî biz şehîdî
Siz butlânî biz hakkânî siz bir taraf biz bir taraf

Sizler düşmen-i Mustafâ biz bende-i âl-i 'abâ
Siz hasmânî biz rahmânî siz bir taraf biz bir taraf

Siz kâtil-i âl-i Zehrâ biz mâtem-dâr-ı Mustafâ
Siz Şimrânî biz hüznânî siz bir taraf biz bir taraf

Siz Haccâcî siz leccâcî biz Kanberî Peygamberî
Siz nefsânî biz rûhânî siz bir taraf biz bir taraf

Siz şeytânî biz rahmânî zıd-ender-zıddız el-hâsıl
Siz zulmânî biz nûrânî siz bir taraf biz bir taraf⁵⁰

Mîr Hamza Nigârî, bu tür şiirler yazdığından dolayı zaman zaman sıkıntılar da yaşamış ve Şiilikle itham edilmiştir. Ancak kendisinin Şii olmadığını ise şu beyitlerinde dile getirmiştir:

Allâhı Muhammedi âli seven dostânız
Ne Sünnîyiz ne Şî'î bir hâlis Müslümânız⁵¹

⁵⁰ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 437.

⁵¹ Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 422.

Ehl-i beyte aşırı derece düşkün olan Mîr Hamza Nigârî, kendisinin de seyyid olduğunu ve Hz. Peygamber (sav)'in soyundan geldiğini şöyle ifade etmiştir:

Nesl-i İsmâ'îlsin aslı 'Arabsın
Âl-i Muhammedsin âl-i nesebsin

Müntehıbsin silsile-i zehebsin
Ey Seyyid Nigârî ey Karabağî⁵²

Sonuç

Ebü'l-Hasan el-Harakânî silsilesinden gelen ve XIX. yüzyılın önde gelen mutasavvıf ve şâirlerinden biri olan Mîr Hamza'nın Peygamber tasavvuru konusu ele alan bu çalışmada, öncelikle Seyyid Nigârî'nin bir Peygamber aşığı olduğu görülmüştür. Peygamber algısı aşk kavramı etrafında şekillenmektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamber (sav)'e olan derin muhabbetinin izlerini şiirlerinin birçoğunda görmek mümkündür.

Şefaat, tevessül, salavât, mirac-ı nebî gibi konulara yaklaşımı geleneksel sünî tasavvufî görüşle örtüşmektedir. Ehl-i beyt konusundaki görüşü ise şianın algısına yakın bir durum arz etmektedir. Ancak kendisinin bir Şia müntesibi olmadığını şiirlerinde ifade ettiği görülmüştür. Keza ümmeti sünî-şia ayrımı yapmak suretiyle tefrikaya düşürmek isteyenlere de karşı çıkmış, ümmetin birliğine atıfta bulunmuştur.

Müellif aynı zamanda şefaatin, miracın ve tevessülün imkânsız olduğunu savunanlara karşı yazdığı edebi dizelerle cevap vermiş, her üç mefhumunda hakikat ve gerçek olduğunu ispat etmiştir.

Tarihi süreç içerisinde Seyyid Mîr Hamza Nigârî gibi Ebü'l-Hasan el-Harakânî silsilesinden çok sayıda mutasavvıf, şâir ve ilim ehli kişiler gelmiştir. Harakânî etkinlikleri çerçevesinde bu silsilenin halkalarında bulunan her biri kişi ile ilgili müstakil çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir.

⁵² Mîr Hamza Nigârî, *Dîvân*, s. 592.

Kaynakça

- Akkuş, Muzaffer, *Seyyid Hamza Niğârî Divânı*, Niğde Üniversitesi Yayınları 6, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları 3, Niğde 2002.
- Akpınar, Yavuz, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- Alıcı, Mustafa, “Şefaât”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII/411-412.
- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *el-İnsâf fî esbâbi'l-hilâf*, thk. Muhammed Zâhid Kevserî, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li'l-Turâs, Kahire 2000.
- Çetin, Nuran, “İslâm Tarihinde Birlikte Yaşama Ahlâkına Tasavvuf Düşüncesi'nin Katkısı (Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yûnus Emre'den Örnekler)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, sayı: 36, Yaz II/2015, s. 281-297.
- Çınar, Fatih, *Hamza Niğârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2009.
- Çiçekler, Mustafa, “Na‘t”, *DİA*, 2006 İstanbul, XXXII/435-436.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2001.
- Hâşim, Ahmed Ömer, *Menhecu'd-difâ'ani'l-hadîsi'n-nebeviyye*, Vezâretü'l-Evkâf Meclisu'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmîyye Merkezü Sireti'n-Nebeviyye, Kahire 1410/1989.
- İbnülemin, Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.
- Kartal, Alparslan, “Ebu'l Hasan Harakânî'nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, Sayı: 15, 2015, ss.161-175.
- Kartal, Alparslan, “Ebu'l-Hasan Harkanî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142.
- Kartal, Alparslan, “The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of

- Anatolian Mysticism”, ICHER Conference Proceedings, Houston 2017, s. 20.
- Kartal, Alparslan, “Huzur Derslerine Katılan Karşılıklı Âlimler”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, “Salâtü Selâm”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI/23-24.
- Musayev, Elşen, “Mîr Hamza Nigârî Karabağî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı:6, İstanbul 2001, s. 241-246.
- Nigârî, Mîr Hamza, *Dîvân*, haz. Azmi Bilgin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2011.
- Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *DİA*, İstanbul 1994, X/498-501.
- Özkılınç, Ahmet, *Mürşidi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*, Seçil Ofset, İstanbul 2013.
- Öztürk, Emine, Kartal, Alparslan, Celep, Halil, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.
- Pala, İskender, “Bir Hamza Nigârî Yaşamıştı”, *Kaşgar Edebiyat Seçkisi*, Bayrak Matbaası, Sayı:13, İstanbul 2000, s. 77-80.
- Râgıb İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-marife, Beyrut t.y.
- Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *DİA*, İstanbul 1991, IV/11-17.
- Taftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer *Şerhu'l-Mekâsıd*, thk. Abdurrahman Umeyre, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1998.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Metnu'l-akîdeti't-Tahâvî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Teveşşül”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI/ 6-8.
- Yeniterzi, Emine, *Türk Edebiyatında Na'ıtlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Zubî, Mahmud, *Mu'cemu'l-sufiyye*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 2004.

Çağımızın Çıkmazını Sağaltıma Taşıyacak Bir Söylem Kaynağı Olarak
Ebü'l Hasan Harakanî'nin İnsanî ve Felsefi Dili

MİTAT DURMUŞ^a

“Her kim bu dergâha gelirse ekmeğini verin ve adını/dinini sormayın; zira Ulu Allah'ın dergâhında ruh taşımaya layık olan herkes, elbette Ebü'l - Hasan'ın sofrasında ekme yemeye de layıktır.”¹

Öz

Medeniyet kavramı insana verdiği değerlerle ölçülür. Medeniyeti inşa eden öznenin insan olması böylesi bir ölçütün konulmasını da zorunlu kılar. İçinde yaşadığımız çağın insanî öz açısından kan ve gözyaşı ile tarihe kalacak olması yaşanan çağın bir “medeniyet” olup olmadığını da tartışmaya açacaktır. Doğusuyla, batısıyla tüm dünyanın kan emici bir vampir görünümü çizerek insan denen varlığı acıya, zulme, travmatik parçalanmalara ve sonunda da ölüme yani yok oluşa hazırladığı çağımızın temel sorunu, insan denen varlığı medeniyet kurucu bir özne olarak görmekten uzaklaşması ve insansız bir medeniyet kurulamayacağı bilincinden yoksun kalmasıdır. Makalemizde içinde yaşadığımız çağın çıkmazlarına bir sağaltım aracı / çare olarak düşündüğümüz Türk-İslam âlimlerinin söylemlerine yer verilerek insan temelli yeni medeniyetin nasıl inşa edilebileceğine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, İnsan tasavvurları, Ebü'l-Hasan Harakanî, Türk-İslam düşüncesi

^a Doç. Dr., Kafkas Üniv. FEF TDE Böl.
[mithat.durmus@gmail.com]

¹ Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'î (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004, s.21, ayrıca bk.: *Ebü'l-Hasan Harakânî (R.A.)*, Harakânî Vakfı Yayınları, Kars (tarihsiz), s.10

**As a source of discourse that will help us to deal with the destiny of our
day, Ebül Hasan Harakani's Human and Philosophical Language****Abstract**

The concept of civilization is measured by human values. It is also imperative that such a measure be put in place as a human being who builds civilization. The fact that the age we wrote in it will be tanned with blood and tears in terms of human nature will open the debate whether or not the living age is a "civilization". The main problem of our time, the birth of a blood-sucking vampire by the western world, the human being called pain, oppression, traumatic disruptions and eventually destruction, that is, the destruction of life, is deprived of the consciousness that human beings should be seen as a founding subject of civilization, . In our paper, the discourses of the Turkish-Islamic scholars who we thought of as a remedy for the deadlocks of the ages we live in will be featured and how to build a new human-based civilization.

Key Words: Civilization, human imaginations, Ebü'l-Hasan Kharakanî, Turkish-Islamic thought

Tarih, bize toplumların geleceklerini belirleyen unsurun, toplumu oluşturan, millet haline dönüştüren, kültür olduğunu defalarca göstermiştir. Kendi kültür dünyasına yabancılaşan, başka kültürlerin dilini ve terimlerini kullanan milletler, kısa zamanda tarih sahnesinden de silinmişlerdir. Kültür, bizi köklerimize bağlarken, geleceğimizi de tayin eder. O bir nesli bir nesle bağlayarak sürekliliğimizi sağlar. Bu bakımdan hiç şüphesiz medeniyetin ve kültürün değeri de insana verdiği önemle ölçülür.

Herhangi bir tasavvur, düşünce, fikir veya kanunun değeri, büyüklüğü ve evrensel bir nitelik taşıması, ancak o konuda ortaya atılan diğer tasavvur, düşünce, fikir veya kanunlarla yapılacak karşılaştırma ile anlaşılır. Bu sebeple coğrafi bir kutupluluktan daha çok zihinsel bir kutupluluk olan Doğu ile Batı'nın insan tasavvurlarına kısaca değinmek ve

bunlar içinde asrımızın insanı yok etmeye mahkûm kıldığı hastalığına hangi zihinsel dünyanın çare olacağına değinmek gerekir.²

Düşünce tarihi boyunca filozoflar, ilim adamları ve araştırmacılar insanı çeşitli açılardan ele almışlar, bu nedenle insan hakkında çok çeşitli kanaatlere, tasavvurlara ve tanımlara sahip olmuşlardır.

Diogenes'e göre: Eflatun -bir gün- dersinde insanı tarif ederken: *"İnsan, iki ayaklı tüysüz bir hayvandır."* der. Bu sözleri dinleyen Diogenes, derhal dışarı çıkıp, tüyleri yonulmuş bir horoz getirerek; *"İşte Eflatun'un insanı budur. (Tüysüzdür, iki ayaklıdır ve hayvandır.)"* karşılığını verir. Bunun üzerine Eflatun tanımına şunları ekler: *"İnsan aynı zamanda yassı ve geniş tırnaklıdır."* İnsan hakkındaki ilk felsefi düşüncelerin M.Ö.5. asrın ortalarında sofistlerle başladığı biliniyor ve onlar *"her şeyin ölçüsü insandır"* diyorlardı. Aynı çağda "felsefeyi gökten yere indiren" adam olarak da bilinen Sokrates, insan problemine ahlâkî bir açıdan yaklaşmış, insanın bireysel yapısından ziyade insanlığın ortak yapısını ele almıştır. Öğrencisi Eflatun, insanı hayvanlarda olmayan yetenekleriyle ele alıyor ve şöyle diyordu:

"Antropos (insan) kelimesinin anlamı şudur: Hayvanların gördükleri şeyler üzerinde ne düşünmeye, ne muhakeme etmeye, ne de araştırıp etüt etmeye yetenekleri vardır. Hâlbuki insan (...) gördüğünü etüt eder, hatta muhakeme yapar, araştırır. Hayvanlar içinde yalnız insandır ki "insan" adını almaya hak kazanmıştır." Eflatun'un bu görüşlerinin yanı sıra öğrencisi Aristo insanı *"düşünen hayvan"* (zoon phronesis) ile tanımlamak ister.

Aristo, yine insanı, konuştuğu, düşündüğü ve toplum içinde yaşadığı için, *"toplum kuran canlı"* (zoon politicon) olarak tanımlamıştır.

Stoa ekolüne mensup Epictetos'a göre insan, kendi değerini kendi tayin edebilen bir varlıktır.

"Kim kendine ne kıymet biçerse değeri de o kadardır." ifadesi karşılaştırmasını yapacağımız dünyalar arasındaki insana bakışın anahtar cümlesi konumundadır.

² Konu hakkında geniş bilgi için bk.: Mitat Durmuş, "Yunus Emre Şiirlerinde İnsanın Algılanış Biçimleri ve Karşıt Değer Yararatsı", 10. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni, Eskişehir, 06-08 Mayıs 2010; [X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 2011, s.281-292]

Görüldüğü gibi Antikçağ düşüncesinde Sokrates, Eflatun ve Aristo'nun görüşleri istisna edilirse, Sofistler öncesi ve Helenistik devirde insan hakkında kayda değer bir açıklamaya rastlanılmamaktadır.

Gerek Ortaçağ'da ve gerekse Yeni ve Modern Çağ'da Batı dünyasında yetişmiş pek çok düşünürün insan tanımıyla karşılaşırız. Hatta canlılar içinde en fazla tanımı yapılan yaratığın insan olduğunu belirten Eric Weil: “*Buna sebep de tanımları yapanın kendisi olmasıdır*” demektedir. Tanımın fazlalığı ve farklılığı elbette ki, farklı açılardan konuya yaklaşmak, farklı düşünce ve inanç sistemleri içinde yer almış olmaktan kaynaklanır. İnsan hakkında yapılmış tanımları bir makaleye sığdırmak mümkün değildir. Ancak, birkaç tanımı, karşılaştırma yapabilmek açısından hatırlatmış olalım.

Descartes: “*İnsan nedir? O, akıllı bir hayvandır mı diyeceğim? Muhakkak ki hayır: Zira bundan sonra hayvan ve akıllının ne demek olduğunu araştırmam lazım gelecektir*” diyerek insanı tanımlamaktan uzak durur.

Auguste Comte, insanı tanımlamadan önce, insanlık kavramının tanımlanması gerektiği düşüncesindedir.

Sosyolog Durkheim, insanı sosyal bir varlık olarak tanımlayarak, toplumsal boyutuna dikkati çeker.

Saint Augustinus insanı Hıristiyanlık inançlarının öğretilerine göre tanımlarken, Machiavelli, insanı canlı bir enerji kümesi olarak değerlendirmiş ve Hıristiyanlık çerçevesinin dışında yorumlar getirmiştir.

Batı dünyasında yapılan insan tanımlarının pek çoğu içinde “*hayvan*” kavramının geçtiği görülür. Bu tanımlar insanın fizik ve reel varlığı olan canlılığına ilaveten bazı sınıflandırıcı değerlerle yapılmıştır. Bu, bir anlamda, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran ve onlarda bulunmayan bir takım özelliklerdir. Aristo'dan beri gelen “*insan, akılla donatılmış bir hayvandır*” tanımına ilaveten Batı düşüncesinde insan tanımlarından bazıları şunlardır:

Taine: “*İnsan, üstün bir hayvandır.*”

Nietzsche: “*İnsan, niteliği tespit edilemeyen bir hayvandır.*”

Beaumarchais: “*İnsan, susamadan içen ve her zaman aşk yapabilen bir hayvandır.*”

Schopenhauer: “*İnsan, metafizik bir hayvandır.*”

Feuerbach: “İnsan, hayvandan sadece şuuruyla ayrılır. O bir hayvan. Ama şuurla donatılmış bir hayvandır.”

Pierre Reverdy. “İnsan, kendi kendini ehlileştiren vahşi bir hayvandır” diye tanımlarken;

Montaigne de: “İnsan kadar, insanı korkutan hiçbir hayvan yoktur” tezini savunur ki bugün içinde bulunduğumuz çağı tanımlamaya kalksak açar söz olarak bu ifadeden daha güzelini sanırım bulamayız.

Batı dünyasında sistemleşen düşünceler içinde de insan o düşüncenin getirdiği dünya görüşü içinde tanımlanmıştır. Örneğin T.J. Huxley, Darwin ve Darwinistler insanı, hayvandan türeyen ve onun gelişiminin son aşaması olarak görmüşlerdir.

Freud ve Freudcular, insanın bütün faaliyetlerini cinsiyetin dinamik enerjisi olan “Libido” ile açıklamışlardır. La Mettrie “makine adam” tezini savunurken Kari Marx da insanı “*homo economicus*” (ekonomik insan) yani iktisadi hayatın bir üretim vasıtası olarak görmüştür.

Batı dünyasının ürünleri olan bütün bu tanım ve tasavvurları genel bir değerlendirmeye tabi tutarsak, insanı gerçek anlamda ele alan ve ona hak ettiği değeri veren görüş ve düşünceler olmaktan uzak olduklarını görürüz. Çünkü bu tanımlamaların ve anlamlandırmaların pek çoğu insanı adeta bir eşya gibi görmekte ve ona tek bir çerçeveden bakmakta, insanın zihnî, ahlâkî ve ruhî değerlerini yani onun ontolojik varlığını ihmal etmektedir.

İnsanın gerçek mahiyeti ve değerini ortaya koyabilecek tanım, insanı kozmosun temeli ve gayesi olarak ele alan tanım olmalıdır ki, insan evrensel ve ideal anlamda tanımlanabilmiş olsun.

Düşünce ve kültür tarihinin en seçkin yerinde elbette ki Türk-İslam filozoflarının, düşünür ve bilginlerinin yeri yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Türk-İslam düşünürleri, insanı hem fizik hem de metafizik bir varlık olarak ele alıp onu evrensel ve gerçek anlamda tanımlamaya girişmişlerdir.

Nesnel dünya ile İlahî akıl arasında mertebeler kuran el-Kindî, insanî özü Tanrısal özle birleştirir.

Muallim-i Sâni olarak da bilinen Fârâbî, dünyanın mikro-kozmetik, insanın makro-kozmetik bir varlık olduğunu belirtir ve insanı; “akıldan başka

bir şey değildir” diyerek tanımlar. Gazzâlî'ye göre insan ise, hakikatin bilgisine namzet bir varlıktır.

Mevlâna ise *Mesnevî* isimli eserinde insanı şöyle tanımlar: “*Ey dost, en değerli inci candır. En güzel şekil olan insan şekli, arştan da üstündür, düşünceye de sığmaz. Bu paha biçilmez şeyin (insan) değerini söylesem, ben de yanarım, duyan da yanar.*³ *A güzel yoldaşım, sen alelâde tek bir adam değilsin ki. Sen bir âlemsin, sen bir derin denizsin. O senin muazzam varlığın yok mu? O belki dokuz yüz kattır. O; dibi, kıyası bulunmayan bir denizdir, yüzlerce âlem, o denize dalar gark olup gider.*”⁴

Mevlâna insanı tanımlarken *Mesnevî*'nin birçok yerinde özellikle “*can*” sözcüğünü sıklıkla kullanır. Bu bakımdan “*can*” sözcüğü bir varlık olan insanı, ideal anlamda insana dönüştüren bir ifadeye bürünür.

Duvardaki insan resmi ile o resmi yapan insan arasındaki fark “*can*” sözcüğü ile anlatılır. İnsan olmak demek, bir varlık ya da cismanî bir oluş değil, ruhsal bir bütünlük içinde değerler toplamının adıdır. Değeri, sevgisi, hoşgörüsü, merhameti, hissi... kısacası “*canı*” yani gönlü olmayan, duvardaki resimden farksızdır.

Bundan dolayıdır ki, Türk-İslam düşüncesinde insan daima gönlü sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır. Gönlün aynı zamanda Tanrı'nın evi olarak algılanmasının da bunda önemle etkisi vardır.

Yunus Emre'nin:

“Gönül, Çalap'ın tahtı

Çalap gönle baktı

İki cihan bedbahtı

Kim gönül yıkar ise ”

dizeleri bu bakımdan son derece anlamlıdır. Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*'de insanı, “*kâinatın kalbi*” olarak tanımlar. Ve “*Nerede bir yıkık yer varsa orada bir definenin varlığı umulur. Ne diye Tanrı'nın definesini yıkık gönülde aramazsın.*” ifadesi ile gönül ve insan arasındaki ilişkiye dikkatimizi çeker.

³ Mevlâna, *Mesnevî VI*, (çev.: Veled İzbudak), MEB Yay., Beyit No: 1005, İstanbul 1990, s.83

⁴ Mevlâna, *Mesnevî III*, (çev.: Veled İzbudak), MEB Yay., Beyit No: 1303, İstanbul 1990, s.105

Yine *Fihi Mafih* ve *Meclis-i Sebâ* isimli eserinde kendisine sorulan “*insan nedir?*” sorusuna “*âlemden maksat insandır.*” karşılığını verir. Demek ki Mevlâna’da insan, âlemin maksadı olmaktır.

Türk-İslam düşüncesinde insanın tanımlanış biçimlerini, Mevlevilik ekolünün ünlü isimlerinden şair Şeyh Gâlip bakınız ne kadar özlü ve sonlandırıcı bir şekilde tanımlar.

“*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüme-’ı dîde-i ekvân olan âdemsin sen*”⁵

İnsan, Türk-İslam felsefesinde kâinatın gözünün gözbebeği olarak tanımlanır ve hiçbir dinsel sınıflandırmaya tabi tutulmaksızın hepsine aynı gözle bakılır.

Batı dünyasında ve Türk-İslam düşüncesinde insanın böylesine farklı tanımlanması, insan severliğin ölçüsünü de kendiliğinden ortaya koyar niteliktedir.

Hümanizm ya da bugünkü adlandırma ile insan severliğin ilk eseri olarak kabul edilen İlahi Komedy, kültürlerarası farklılığı gök ve yer imgesiyle sunarken;

Yunus Emre, “*Yetmiş iki millete bir göz ile bakar.* ” , “*Yaratılanı yaratandan ötürü hoş görür.* ”

Mevlânâ;
“*Kiçkinen oğlan sen bizge gelgil
Yol bulamazsan dağdan gelgil
Ol çiçeği kim yazıda buldun
Kimseye verme hasmına vergil.*” der.

Adını andığımız Türk-İslam düşünürlerinin insana bakış açıları elbette ki beslendiği kaynakların bir özeti olarak kendini gösterir. Bu kaynakların başında İslam dininin geldiği unutulmaksızın Ebu’l- Hasan Harakânî’nin⁶ varlığı da yadsınamaz. Az önce adını andığımız Yunus Emre,

⁵ Günümüz Türkçesi ile; “*Kendine hoşça bak ki, sen âlemin özüsün, çekirdeğisin /Sen kâinatın gözünün gözbebeğisin.*”

⁶ Ebu’l-Hasan Harakânî’nin hayatıyla ilgili bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Ferîdüddin Attâr, *Evliya Tezkireleri*, (çev.: Süleyman Uludağ), Kabalcı Yay., İst.2007; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru’l-’Ulûm ve Münâcât’ı (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebu’l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara 2004, s. 29, 32-33, 49; Süleyman Uludağ, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 94; Hasan Çiftçi, “Şeyh Harakânî ile Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, S. 11, s. 29-35; İsa Çelik, “Tasavvufî Düşünce

Çağımızın Çıkmazını Sağaltıma Taşayacak Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebü'l Hasan Harakânî'nin İnsanî ve Felsefî Dili

Şeyh Galip, Ahmet Yesevî, Mevlana ve diğerlerinin “pazarlarında sattığı malların Ebü'l Hasan Harakânî'den aldıkları mâna metahından başkası” olmadığı açıktır. Bu bakımdan Ebu'l- Hasan Harakânî, kültürel kodlarımızın merkezinde duran bir isim olarak dikkati çeker.

Kars'tan çıkıp, giderek bütün yeryüzünde bir eksen olan Ebü'l- Hasan Harakânî'nin daima edebe açılan dili, Yusuf Hemedânî'den Ahmet Yesevî'ye, Şemsi Tebrizî'den Mevlana ve Yunus Emre'ye, Gazneli Mahmut'tan İbn-i Sîna'ya, Çağrı ve Tuğrul Beylerden Sultan Alparslan'a kadar birçok ilim, gönül ve devlet adamına ulaşmıştır. Onun dil dergâhına uğrayanlar, felsefi derinliği olan söylemlerini duyanlar, evrensel bir çağrıya muhatap olduklarının farkına varmışlardır. Bu sebeptendir ki, Hazreti Mevlana: “Bizim pazarımızda sattığımız mallar Ebü'l Hasan Harakânî'den aldığımız mâna metahından başkası değildir.” der.

Ebü'l-Hasan Harakânî, kendi çağına göre çok ileri düzeyde felsefi bir dil ile konuşur.⁷ Yerel ve tarihsel olanı aşarak, -kendi çağında yüzeysel anlamı ile bir iletişim aracı ya da meramın izahı gibi duran pek çok ifadenin-günümüz felsefesinin temel tartışma alanlarına vurgu yaptığı ‘ifadenin derin anlamına’ yoğunlaşınca kendisini hissettirir. Ebü'l-Hasan Harakânî'de söz, sanatsal bir amaç için değil, bir dileğe açılmak ve ulaşmak için kullanılır. Dolayısıyla sözün okuru/dinleyeni çarpan gücü sanat yeteneğinden değil felsefi derinliğinden ileri gelir. Derin bir fikrin alelade/sıradan sözcüklerle ifade edilmesi mümkün olmadığı için de edebi ya da sanatsal bir nitelik de taşır. Harakânî'nin bütün edebi gücü de müşkül bir fikrin en sade

Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, S. 1, s. 80-81; Hasan Çiftçi, “Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara 2005, S.14, s. 565-590; Ahmet Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, May 2013, Volume 6 Issue 5, s.1049-1083; Alparslan Kartal, “Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Y. 2017, S.8, s. 224-243; Alparslan Kartal, “Ebu'l-Hasan Harakânî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yay., Ankara 2017, s. 127-142; Ayhan Hira, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Niçin Yer Almalıdır?”, *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu*, Kars 11-13 Ekim 2012; [I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kalkan Matbaacılık San. Tic. LTD. ŞTİ., Kars 2012, s.317-330].

⁷ Geniş bilgi için bk.: Mitat Durmuş, “Bir Bilge Durağı, Edep Abidesi: Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Edebî Şahsiyeti”, *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu*, Kars 11-13 Ekim 2012; [I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kalkan Matbaacılık San. Tic. LTD. ŞTİ., Kars 2012, s.411-417]

söylenebilmesinin kapısını açmış olmasından gelir. Bu sebeple söz, Jacques Ellul'un ifadesi ile bir *düşüşe*⁸ değil varoluşa açılır.

Hazreti Peygamber soyundan gelen Bâyezid el-Bistâmî'nin: “*Bizim gibi bir gülün açması için, bir gül bahçesinin üzerinden yüz senenin geçmesi gerekir.*” ifadeleriyle muştuladığı Harakânî Hazretleri, Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Balkanlar'da da edep dilinin İslâmî bir minvalde şekillenmesinde önemli temel taşlardan birisi olur.

Türk dervişleri; dervişliği sadece din duyuruculuğu olarak almıyorlardı. Ayrıca, siyasî, iktisadî, askerî, sosyal ve kültürel konumlamalar da yapıyorlardı. Onların hâl dili ile söyledikleri, kâl dili ile söylenenlerden çok daha etkili olmuştur. Ahmet Yesevî'den bir asır önce yaşamış olan Harakânî Hazretleri, Yesevî Hazretlerinin Anadolu'ya yönlendirdiği Yesi Erenlerinden de bir asır önce Anadolu'ya gelerek binlerce yıl varlığını sürdürecektir bir yaşam üslubunun yeşermesine öncülük etmiştir. O, bir din büyüğü olmanın yanı sıra Anadolu'nun manevî açıdan fethini gerçekleştiren öncü bir isimdir de. 1033'te Kars şehrinde şehit düşmesi de göstermektedir ki Sultan Alpaslan'ın orduları henüz Anadolu'ya gelmeden, Harakânî Hazretleri sözün kuşatıcı, kapsayıcı işlevleri ile Anadolu'ya gelmiş ve bir yaşam üslubunun iklimini bu topraklarda yaşayanlara açmıştır. Bu bakımdan Harakânî, yalnızca Kars şehrinin değil tüm Anadolu'nun eşığı gibidir. “Bismillah”larla girilen bu eşikten sonraki yıllarda Hz. Mevlana, Hacı Bayram-ı Velî ve Yunus Emre gibi din ve dil büyüklerinin sesleri duyulacaktır.

Bu makalenin başına konulan epigram ifadedeki sözün evrensel alana açılan insanı özü, Hz. Mevlana'ya atfedilen;

*“Gel, gel, ne olursan ol yine gel,
İster kâfir, ister mecûsî, ister puta tapan ol yine gel,
Bizim dergâhımız, ümitsizlik dergâhı değildir,
Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel.”*⁹
şeklinde kendini gösterirken Yunus Emre'de;
*“Cümle yaratılmışa bir göz ile bakmayan
Halka müderris ise, hakikatte asidir.”*¹⁰

⁸ Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, Paradigma Yayıncılık, İst. 2012, 355 s.

⁹ Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân*, (çev.: Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılap ve Aka Yay., İst. 1974, 720 s.

Çağımızın Çıkmazını Sağaltıma Taşayacak Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebü'l Hasan Harakânî'nin İnsanî ve Felsefi Dili

şeklinde kendini gösterir. Yetmiş iki millete bir göz ile bakma, yaratılanı yaratandan ötürü hoş görme anlayışının¹¹ Harakânî üzerine yapılacak çalışmalar ilerledikçe beslenme kaynakları çok daha iyi anlaşılacaktır kanaatindeyiz.¹² Bu kaynaklı ruh hâlinin Harakânî eksenli yürüdüğü felsefi derinlikte yoğunlaşan sözlerine bakıldıkça açıkça görülecektir. Elbette tasavvufî Türk edebiyatının pek çok beslenme kaynağı bulunmaktadır ancak Harakânî'nin bu beslenme kaynaklarını açma ve açıklama açısından ayrı bir yeri olduğu muhakkaktır. Yunus Emre'nin şiir dili ile ifade ettiği;

*“Aşkın aldı benden beni, bana seni gerek seni
Ben yanarım dün ü günü, bana seni gerek seni
Cennet Cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni
Yunus'dürür benim adım, gün geçtikçe artar odum
İki cihanda maksudum, bana seni gerek seni”*¹³

düşüncesinin bir asır önceden Harakânî'de “Allah'im! Mutluluk seninledir. Neden cenneti gösteriyorsun?”¹⁴ şeklinde ifade edildiği görülecektir. Bu düşünsel-duyuşsal sözler Harakânî ile Yunus Emre'ye ait

¹⁰ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990, 491.s

¹¹ Konu hakkında geniş bilgi için bk.: İsmail Yakıt, *Battı Düşüncesi ve Mevlâna*, Ötügen Yay., İst. 1993, 195 s.; Ruhattin Yazoğlu, “Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, S.1, s. 1-10; Ahmet Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, S. 2, s. 81-116.

¹² Harakânî'nin kaynakları konusunda şu çalışmalara bakılabilir: Mitat Durmuş, “Bir Bilge Durağı, Edep Abidesi: Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Edebî Şahsiyeti”, *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu*, Kars 11-13 Ekim 2012; [*I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık San. Tic. LTD. ŞTİ., Kars 2012, s.411-417]; Ahmet Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları”, *Turkish Studies*, Volume 8/6 Spring 2013, s. 641-664; Hikmet Koçyiğit, “Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s.331-349; Ahmet Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı”, *JASSS (International Journal of Social Science)*, October 2013, Volume 6 Issue 8, s.551-588; Ahmet Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı”, *Hikmet Yurdu*, Y. 7, S.13, Ocak-Haziran 2014/1, s.101-126; Alparslan Kartal, “Ebu'l Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar 2015, S.15, s.161-175

¹³ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990, 491.s

¹⁴ Ebu'l-Hasan Harakânî, *Seyr ü Sü'lûk Risalesi*, (hzl.: Sadık Yalsızuçanlar), Sufi Kitap Yay., İst. 2006

bir yargıda bulunmayı beslediği gibi bu isimlerin mensubu bulunduğu milletin de dini algılayış biçimlerine ait bir yargıda bulunmayı besler.

Yereli ve tarihsel olanı aşan Harakânî'nin dili evrensel bir özle seslenir. Öyle ki, Hölderlin'in: "*Ve tanrısal olanların da pek çoğunu adlandırmıştır. / Bir diyalog olduğumuzdan, / Ve birbirimizi duyabildiğimizden beri*"¹⁵ diyerek ifade ettiği sözün / dilin var olma durumuna ilişkin çıkarımı ile Harakânî'ye atfedilen tasavvufi boyutlu aşığıya alıntılatacağımız şiir metninin söylediği üst üste çakışır niteliktedir.

*"Ezel sırlarını, ne sen bilirsin ne ben,
Bu muamma sözü, ne sen okursun ne ben.
Perdenin gerisinde, ben ile seni bir konuşuran var,
Perde kalkarsa, ne sen kalırsın, ne ben."*¹⁶

Yine Heidegger'in; "*Sözde serbest bırakılan ve aynı anda korunan*"¹⁷ olarak tanımladığı söz ile sükût halinin bir başka anlatımını Harakânî'de; "*Allah'ın (c.c.) duymadığına emin olunca söz söyle ve onu Allah'a (c.c.) ulaştıracak hiç kimsenin bulunmadığına emin olunca da söylenen sözü dinle.*"¹⁸ şeklinde görürüz. Söz ile serbest bırakılan ve korunan yahut sözün meramı izhara yetmeyişi sebebi ile söylenemeyen duygu ve düşünce durumunun da söz içinde ya da Wittgenstein'in ifadesi ile söyleyelim; "*Dünyanın özüne ait olanı dil ifade edemez.*"¹⁹ fikrinde saklı olduğu bir gerçektir.

Ebu'l Hasan Harakânî'nin fikri söylemleri modern dünyanın ötekileştirme üzerine kurulu bilincini sarsan ve yıkan bir niteliğe sahiptir. İçinde yaşadığımız çağın insanları kutuplara ayırdığı, bir birini boğazladığı,

¹⁵ Özgür Aktok – Metin Bal (Editörler), *Heidegger*, Doğubatu Yay., Ank. 2010, s.195

¹⁶ Ebu'l-Hasan Harakânî, *Seyr ü Sü'lûk Risalesi*, (hzl.: Sadık Yalsızuçanlar), Sufi Kitap Yay., İst. 2006, s.21; "*Esrari ezelra ne tü dâni vü ne men,
Veyn harfî muâmma ne tü hevani vü ne men,
Hestî ez pesî perde guftguyî men ve tü,
Ger perde ber üfted ne tü mani vü ne men.*"

(Geniş bilgi için bk.:Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî (R.A) I (Hayatı, Eserleri)*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., y.t.y., s.208)

¹⁷ Özgür Aktok - Metin Bal (Editörler), *Heidegger*, Doğubatu Yay., Ank. 2010, s.197

¹⁸ Ebu'l-Hasan Harakânî, *Seyr ü Sü'lûk Risalesi*, (hzl.: Sadık Yalsızuçanlar), Sufi Kitap Yay., İst. 2006, s.106; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, (çev.: Süleyman Uludağ), Kabcacı Yay., İstanbul 2007, s.630; Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, (hzl.: Şenol Kantarcı), s.41; Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, (hzl.: Hasan Çiftçi), s. 238

¹⁹ Ömer Naci Soykan, *Wittgenstein Yaşamı, Felsefesi, Yapıtları*, MVT Yayıncılık, İst. 2006, s. 235

kutuplaşmaların bölgesel alanlara kaydırılarak İslam medeniyetine tutunmuş olanları dahi böldüğü / parçaladığı, dünyaya İslam ürkütücülüğü algısını yaydığı, sevgi medeniyetinin çocuklarını tüm dünyaya korkunç varlıklar olarak sunduğu, insanı insan olduğu için sevmenin değiştirildiği bir zaman diliminde tüm bu algıların değişmesinin kaynağı Ebu'l Hasan Harakânî, onun beslendiği berrak kaynaklar ve onunla aynı minvalde yol yürüyenlerin söylemleri ve sevgiye davet eden çağrıları olacaktır. Bu çağrıya kulaklarını kapayan dünyanın bilincine Ebu'l Hasan Harakânî'nin sesini duyurmak gerekir.

Kaynakça

- Aktok, Özgür- Bal, Metin (Editörler), *Heidegger*, Doğubatu Yay., Ank. 2010
- Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, (çev.: Süleyman Uludağ), Kabcacı Yay., İstanbul 2007
- Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, S. 1, s. 80-81
- Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara 2005, S.14, s. 565-590
- Çiftçi, Hasan, “Şeyh Harakânî ile Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, S. 11, s. 29-35
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî (R.A) I (Hayatı, Eserleri)*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., y.t.y.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004
- Durmuş, Mitat, “Bir Bilge Durağı, Edep Abidesi: Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Edebî Şahsiyeti”, *1. Uluslararası Harakani Sempozyumu*, Kars 11-13 Ekim 2012; [*1. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık San. Tic. LTD. ŞTİ., Kars 2012, s.411-417]
- Durmuş, Mitat, “Yunus Emre Şiirlerinde İnsanın Algılanış Biçimleri ve Karşıt Değer Yarattısı”, *10. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Söleni, Eskişehir, 06-08 Mayıs 2010*; [*X. Uluslararası Yunus Emre*

- Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 2011]
- Ebu'l-Hasan Harakânî, *Seyr ü Sülûk Risalesi*, (hzl.: Sadık Yalsızuçanlar), Sufi Kitap Yay., İst. 2006
- Ebü'l-Hasan Harakânî (R.A.)*, Harakânî Vakfı Yayınları, Kars (tarihsiz)
- Ellul, Jacques, *Sözün Düşüşü*, Paradigma Yayıncılık, İst. 2012
- Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, (hzl.: Şenol Kantarcı)
- Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, (hzl.: Hasan Çiftçi)
- Hira, Ayhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Niçin Yer Almalıdır?”, *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu*, Kars 11-13 Ekim 2012; [I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kalkan Matbaacılık San. Tic. LTD. ŞTİ., Kars 2012, ss. 317-330].
- Kartal, Alparslan, “Ebu'l Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar 2015, S.15, s.161-175
- Kartal, Alparslan, “Ebu'l-Hasan Harakânî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yay., Ankara 2017, s. 127-142.
- Kartal, Alparslan, “Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Y. 2017, S.8, s. 224-243
- Koçyiğit, Hikmet, “Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s.331-349
- Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân*, (çev.: Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılap ve Aka Yay., İst. 1974
- Mevlâna, *Mesnevî III*, (çev.: Veled İzbudak), MEB Yay., Beyit No: 1303, İstanbul 1990
- Mevlâna, *Mesnevî VI*, (çev.: Veled İzbudak), MEB Yay., Beyit No: 1005, İstanbul 1990

- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, May 2013, Volume 6 Issue 5, s.1049-1083
- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları”, *Turkish Studies*, Volume 8/6 Spring 2013, s. 641-664
- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, S. 2, s. 81-116.
- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı”, *Hikmet Yurdu*, Y. 7, S.13, Ocak-Haziran 2014/1, s.101-126
- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı”, *JASSS (International Journal of Social Science)*, October 2013, Volume 6 Issue 8, s.551-588
- Soykan, Ömer Naci, *Wittgenstein Yaşamı, Felsefesi, Yapıtları*, MVT Yayıncılık, İst. 2006
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990
- Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI,
- Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, Ötüken Yay., İst. 1993
- Yazoğlu, Ruhattin, “Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, S.1, s. 1-10

Uygulamalı İslam
(Harakani'nin İzinde Yunus'a Rehber Hoca Ahmet Yesevi Örneği)

SIRRI AKBABA^a

Öz

Bu çalışmanın amacı; günümüzde İslam'ın yanlış anlaşılmasının engellenmesi için Klasik Türk Mutasavvıflarından olan Hoca Ahmet Yesevi'nin eserleriyle bizlere sunduğu İslami yaşayışın nasıl olması gerektiğini günümüze kadar gelmiş olan az sayıdaki somut örnekleriyle ortaya koymaktır.

Hoca Ahmet Yesevi, Türk gelenek, görenek, örf, adet, yaşantısı, kısaca Türk töresini İslam öğretileri içerisinde sentezlemiş ve yeni nesillere bu sentezin nasıl uygulanacağını da göstermiştir. Türkler manevi bir Gök Tanrı inancına sahip oldukları için yeni İslami inançlarındaki gökler kadar sonsuzluğun sahibi olan Allah(CC) inancını da yadırgamayarak kolaylıkla kabul etmişlerdir. Göçebe, hayvancılıkla uğraşan, tabiatla iç içe yaşayan Türk boyları yaşayışını doğal ortamda sürdürmesinin bir ürünü olarak doğayı bozmamayı inanç haline getirmişlerdir. Aynı inancı İslam'ın da sunmasından oldukça memnun kalmış olacaklarını tahmin etmek zor değildir. Türkler için İslami yaşayışı kolaylaştıran bu tarihi Töre birikimi Allah'ın(CC) daha önceden Türklere verdiği bir nimettir. Bu nimetin kıymeti; Buhara ve Semerkant'ı bilim merkezi haline getirenler, Ortaçağ'da dünyaya adalet getiren bir nizamın da var olduğunu insanlara gösterenler, kısacası gündelik yaşayışı ile herkesin memnun olduğu emin Müslümanlar tarafından bilindi.

Hoca Ahmet Yesevi, Türk halkına kendi saf, arı, duru Türkçesiyle hitap ederken onun öz değerlerini ve bu değerlerden çıkışlı yaşantısını, İslam dininin sunduğu değer ve davranışlar ışığında açıklamıştır. Uhrevi yani sonsuz olan İslam'ın yaşanmasını somutlaştırarak gündelik hayattan koparmamıştır. Hoca Ahmet Yesevi önce kendi uygulamaları olan Yesevilik

^a Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü
[sirri.akbaba@uskudar.edu.tr]

sonra da Anadolu ve Rumeli'de yaygınlık kazanan Nakşibendilik ve Bektaşilik tarikatlarına olan katkısıyla; Dünya hayatında yürürken nasıl yürünmesi gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda Hoca Ahmet Yesevi, maneviyatı sunarken “marifeti olmayanın kerameti olmaz” ifadesiyle insanlara ürün vermelerini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeler neticesinde onun yolu hangi tarikat ile izah edilirse edilsin asıl olan bizlere bir yöntem sunmuş olmasıdır. Bu yöntemde kanaatimize göre bireysel ve sosyal yaşantımızda Müslümanlığı hayattan koparmadan gündelik davranışlarımız içerisinde yaşamamızdır. Bu nedenle bu makalenin adının “Uygulamalı Müslümanlık” olmasını uygun bulduk.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk-İslam mutasavvıfları, Hoca Ahmet Yesevi, Uygulamalı İslam

Applied Islam in Hodja Ahmet Yesevi: In The Way of Kharakani and As A Guidance For Yunus Emre

Abstract

The purpose of this study, in order to prevent the misconception of Islam, is to demonstrate how the Islamic way of life ought to be with the few concrete examples that have survived to the present day through the works of Hodja Ahmet Yesevi, one of the pioneers of Classical Turkish Sufism.

Hodja Ahmed Yesevi has synthesized Turkish customs, traditions, conventions, mores, shortly Turkish culture through Islamic teaching and brought about suggestions to the new generations how to apply this synthesis. Since Turks originally had a belief of a spiritual Sky Deity, the belief of Allah and his infinite power covering the sky and the ground did not create a conflict that would result with serious problems in integrating to Islamic religion. Turkish tribes who were nomadic and busy with animal husbandry lived with the nature and made it a part of their faith to protect the nature and avoid from distorting the environment as a part of their lifestyle. It isn't difficult to predict that they were pleased from the similar perspective that is provided by the Islam. This historical convention facilitating the adoption of Islamic life was a blessing for Turks. The value of this blessing gifted by God was well acknowledged by muslims who

rendered Buhara and Semerkand to be the center of science, who proved the world the existence of an order bringing justice into the medieval age.

Hodja Ahmed Yesevi, addressing to Turkish people with his pure Turkish, explained the core values and the life style stemming from these values in the light of values and behaviors offered by Islam. He had integrated Islam, which has infinite ethereal aspects, with the daily life. Hodja Ahmed Yesevi had shown how to move along the world life by the ways of both his practices named as Yesevî and contributions to Nakshî and Bektashî denominations. In this context, Hodja Ahmed Yesevi had suggested people to produce while presenting spirituality and explained this idea as: "without ingenuity, there would not exist miraculous deed". As a result of his recommendations, no matter what denomination it might be attached to, the important thing for us he had provided a method for us. This method, as we perceive, means integrating islam into our social life and make it a part of our daily routine. Therefore, we agreed to title this article as "Applied Islam".

Key Words: Pioneers of Classical Turkish Sufism, Hodja Ahmed Yesevi, Applied İslam

Giriş

İslam'ı en doğru anlayarak yaşayan önce İslam Peygamberi Hazreti Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberler sonra da onun ashabı ve izinden giden erenler olmuştur. İyi anlayacağımız varsayımından hareketle Türk-İslam erenlerinin hayatlarını incelememiz İslam'ı doğru anlamak ve uygulamak bakımından önem arz etmektedir. Çünkü onlar, aşkla bağlanarak İslam Peygamberi Hazreti Muhammed'i (s.a.v.) en doğru takip edenlerdir.

Mevlana ve diğer nice erenlerin saygı ile andıkları, Kars Halkının "Hasan-Hırka" diyerek andıkları ve yanı başındaki camiye Evliya Camii demelerine sebep olan Ebul Hasan el-Harakani(Hz)nde olduğu gibi; kendisinden yüz yılı aşkın bir zaman sonra dünyaya gelmiş olan Hoca Ahmed Yesevi(Hz) de Müslümanlık Dinini söze indirgemekten çok yaşamaya önem vermiştir. Yaşadıklarını da hikmetler adını verdiği söze dökerek, yüz yıllar sonra bizlere ulaştırmıştır.

Müslümanlığı doğru anlama ve uygulamaları, İslam Erenlerinin yarına kalmalarına neden olmuş ve yüzyıllar sonra bu özellikleri nedeniyle biz onları tanıma fırsatı bulmuşuzdur. Bu çalışmanın nihai hedefi; insanlığın karanlıktan aydınlığa çıkmasına yol açan, bu gün tüm İslam toplumlarının ihtiyaç duyduğu; Müslümanlığı, doğru anlama ve yaşama yolunu göstermek için; genelde erenlerin kullandıkları yöntemi, özelde ise Hoca Ahmet Yesevi yolunu önemli bir rehber olarak tanıtmaktır.

Bu dünya hayatının İslam dinine en uygun nasıl yaşanması gerektiğini gösteren; Hoca Ahmet Yesevi'nin bizlere kadar ulaşan bazı uygulamaları aşağıda verilmiştir:

1. Gündelik geçimini kendi emeği ile sağlamıştır:

Hoca Ahmet Yesevi Türk-İslam erenlerinin ilklerindedir. Geçimini tahtadan kaşık ve kepçe yontup satarak kazanmıştır. Bu, İslam dininin dünyalık geçim aracı olmadığının önemli bir göstergesidir.

2. Yöntem geliştirmiştir:

Bugün Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde gerek bilim gerekse dini bakımdan kendi yöntemlerimizi geliştiremeyişimizin en önemli nedeni; kendi bilim ve din adamlarımızı hakkı ile tanımayışımızdır. Geçmişteki Türk-İslam bilim ve felsefe alanında İbn-i Sina, İbn-i Rüş, Farabi; dini alanda ise Hasan-ı Harakani, Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Yunus Emre gibi yöntem sunmuş olan öz kaynaklarımızdan ilham alamayışımız bizi gerek maddi gerekse manevi olarak geri bırakmıştır. Herkes tarafından çok iyi bilinir ki; ağaç kökünün üzerinde yeşerir, gelişir ve meyve verir.

Hoca Ahmed, insana Allah'ın(CC) verdiği orijinal eser üretme potansiyelini harekete geçirerek; en ulvi görev olan İslam'ı, insanlara doğru tanıtmaya hedefine ulaşmak için "Yeseviye" Tarikatını" yöntem olarak sunmuştur. İlk Türk Tasavvuf ekolü ve tarikatı olan bu yol, daha sonra dünyaya yayılacak olan Nakşibendilik ve Bektaşilik yollarının ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Yeseviye yolunda bizlere sunulan strateji, yöntem ve teknikler içerisinde tespit edebildiklerimiz şunlardır: **Uygulama, uygun öğretim dili, gizlilik, yaptıklarına güvenmeme, alçakgönüllülük, ümit ve korku arasında yaşama, seveda ve aşk, eser verme.**

Uygulama: Dünyada İslam'ı doğru yaşama hedefine ulaşmada Yesevi'nin kullandığı; strateji, yöntem ve tekniklerin ortak yanları daha çok uygulamalı olmalarıdır. Dini emir ve yasakları öğretirken de uygulama dikkate alınmıştır. Hoca Ahmed: “Hizmet kılmadan dava kılsan tümü yalan” sözleriyle hem uygulamaya verdiği önem derecesinin yüksekliğini göstermiş oluyor hem de günümüzde gittikçe sayıları artan; davranışlarıyla hizmette bulunmadan sürekli vaaz edenleri uyarıyor.

Uygun öğretim dili: “Kul Hoca Ahmed Yesevi, taat kılsan pinhan kıl” sözleriyle kendine hitap ederken aynı zamanda dini emirlerin öğretimi ve yaşanmasına ait iki yöntem sunuyor. **Birincisi ben dili:** yanlışları kendi üzerinden anlatmasıdır: öğretim yöntemi “sen, siz” şeklinde sürekli başkalarına hitap etmek yerine “**ben, biz**” sözlerini önceleyen, kendine öğüt nasihat eden bir dil kullanmıştır. Özellikle yanlışları başkaları üzerinden değil de kendine hitap ederek öğüt ve nasihatta bulunmuştur:

Kul Hoca Ahmed Tövbe eyle ölmeden önce,
Hak Teala sorgu-sual kılmadan önce,
Mahşer günü terazisini kurmadan önce
Amel kılmadan ölüp gitsem neylerim ben işte.
“Vah ne yazık şevk ateşine yanmadan geçtim,
Dünya dileyip yalnız hakkı sevmeden geçtim,
Gaflet ile pir eteğin tutmadan geçtim
Ağlamayım mı can meleğimi bulamadım işte.”

İkincisi Gizlilik: Uygulamadaki yöntemi ise “pinhan” kelimesinden anlaşılacağı üzere gizliliklidir: Dini davranışları ya da ibadetleri gösteriş ve riyadan korumak için gizli yapılmasını kendine öğütlemiştir. Gizli ibadetin özü geliştirme gibi daha bir çok yararları da vardır.

Yaptıklarına güvenmeme: Dua, şükür, erenlere hizmet, âlimlere sevgi ve değer, kanaat, muhabbet, tövbe gibi terimlerle yaptıklarına güvenmemeyi Hoca Ahmed, muhtelif sözlerinde şu şekilde açıklamıştır: “Hakka kulluk edemedim deyip nedamet eyle”

“Mescide girip namaz kılsam zahidler gibi,
Aşk ateşine tutuşup yanan aşıklar gibi,
Yalan sözü dile almadan sadıklar gibi,
Arifler gibi Hakka vasıl olur mu ki?”

“Ey dostlar hiç kılmadım iyi amel,
Dergâhında Hocam kabul eder mi ki?”
“Ahmed senin yazık ki ömrün geldi geçti,
Dünya dileyip ahiretin mumu yandı,
Masiyetin pervanesi doldu taşı,
Rahman Tanrım günahımdan geçer mi ki?”

Yukarıdaki ifadelerinde Yesevi, pişmanlık duymayı da öğütlemiştir.

Alçakgönüllülük: İslam'da Yaşanması gereken bir özelliğin alçak gönüllülük (tevazu) olduğunu hem söyleyişleri ile hem de yaşayışı ile gösteren Hoca Ahmet Yesevi bir dörtlüğünde kendinden şöyle söz etmektedir: “Kul Hoca Ahmed gaflet ile geçti ömrün,

Vah ne hasret gözden dizden kuvvet gitti,
Vah ne yazık pişmanlığın vakti yetiştii,
Amel kılmadan kervan olup göçtüm ben işte”.

Bu sözlerin asırlar sonra bile hikmetleriyle ışık saçan bir Alperenin ağzından çıktığını düşünürsek, alçak gönüllülük ya da tevazu diye adlandırmanın da yetersiz kaldığı anlaşılacaktır. Bu, ümit ve korku arasında bulunan inanan insanın inanç temelli yaşama tarzı olsa gerek.

Ümit ve korku arasında yaşama: İslam öğretilerinden olan Allahtan korkma ve aynı zamanda ümit var olmayı da Yesevi'nin şu sözlerinde açık bir şekilde görmekteyiz:

“Havf ve reca içre dur, gönül koyma,
Kahır içinde lütfunu anlayıp yürümez misin?”

İnsanın, gelişimi sırasında inişli çıkışlı yolların olduğunu bilen Yesevi, dini, uygulamalı olarak insanlara gösterirken sadece davranışları değil aynı zamanda her türlü duyguyu da (ümit ve korkuyu, mutluluk ve cefayı) yaşadığını yine hikmetlerinden anlamaktayız:

“Karanlık gece içerisinde yol yitirdim,
Aydınlık tanı ansızın atar mı ki,
Klavuzsuz yola girip türlü şaşım,

Cıla versem paslarım gider mi ki?” dizeleriyle ümit ile korku arasında bulunan Yesevi, aynı duygu durumunu yaşlar itibariyle de yaşadığını ve gelişmiş olduğunda dahi ümitle korku arasında yaşadığını göstermiştir:

“Beşten ona girdim ise gencim dedim,
Yirmide taht üstünde sultan oldum,
Otuz yaşı ele alıp dışarı durdum,
Şimdi arayıp Ya Rab seni bulur muyum?
Kırka girip, kanat çırpıp kayırlmadım
... Elli yaşayıp yaşım benim oldu tamam
...Altmış üçte peygamberin yaşını bilsem

Bu hikmetlerinin son kıtasında da; ümidi, dünya fikrini bırakıp hakk’ın zikrini söylemede, dinlenmeden sebat ve ceht etmede olduğunu şu dörtlüğü ile öğütlemiştir:

“Kul Hoca Ahmed bırak şimdi dünya fikrini,
Ceht eyle dinmeden, söyle hakkın zikrini,
Hazır olup öleceğini şimdi bilsen,
Şimdi arayıp Ya Rab seni bulur muyum?”

Bu öğütlerinin ürün verdiğini de bir başka hikmetlerinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Gelin dostlar Allah zikrini daima söyleyin,
Allah zikri gönül ülkesini açar dostlar,
Estağfurullah ve istiğfarı dinmeden söyleyin,
Lanetli şeytan beden ülkesinden kaçır dostlar.”

Bu hikmetlerinin devamında sorgu meleklerinin bile bu nuru görünce sorgulamaktan vazgeçeceklerini ve kabirde diğer birçok olacıklardan bahsettikten sonra bütün bu olanlardan ‘La ilahe illallah’a tutkun olanların Hakk’ın kokusunu alacaklarını ve bilginliğinin lafını bile edemeyecek denli garip olanları yücelterek, öte alemin nimetlerine ulaşacaklarını söyler:

“... Gece Allah gündüz Allah deyip ölün,
Dar kabre gireceğiniz vakit nura dolun,
Melekler Allah nurunu saçır dostlar.
Allah nuru kabir içini aydın kılınca,
Melekler karşısında ravzen olunca,
Mümin kul görüp onu hayran olunca,
Bu âlemin ışığından geçer dostlar.”

Sevda ve aşk: Hasan El-Harakani, Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaşî Veli ve diğer erenlerde en dikkati çeken sevda ve aşk yaşantısı Hoca Ahmed Yesevi de de zirve düzeydedir. Aşk yolu için şu sözleriyle önce hedefi göstermiştir: “Ey dostlar gitmek için buraya geldik,

Gelip gitmek nedenini bildiniz mi?”

Bu dünyanın sonunun gitmek olduğunu gösterdikten sonra; bu geçici dünyada yaşanması gerekenleri, Allahtan niçin aşkı istediğini, âşık ın ahvalini, yaşadıklarını şöyle ifade ediyor:

“Kervanbaşı haber verdi cümle cana,
Sevda kıl deyip buyurdular her tarafa.”

“Akıllı kullar sevdasını kıldılar taht,
Sevdasını kılan kullar olur iyi baht.”

“Ya ilahım aşkını salıp âşık et,” diyen Yesevi âşıkların didar istediğini de söylemiştir.

“Mihnet çeken âşıklardan huda razı.” Bu isteklerinin Allah’ın izniyle karşılıksız kalmayacağını da şu dizelerinde sunmuştur:

“Allah’ı seven âşık yarın Burak biner”

“O âşkın ahvalini Allah sorar.”

“Âşıklara Tanrım özü kılar rahmet,

Kabir içre nurunu salıp kılar şefkat.” âşıkların ödüllerini de bu şekilde sıralayan Yesevi, ahvalleri hakkında da şu bilgileri vermektedir:

“Aşk bağına gezen âşık özünü bilmez,

Gece gündüz mest ve hayran öze gelmez.”

“Gerçek âşkın sırrı saklı halk bilemez”

“İş bu yola giren âşık candan geçer”

Yesevi’nin “Âşıklar meydanında ilim ve hikmet bilinir” sözü, âşıkların cahil olduğunu söyleyenlere reddiye niteliğinde bir cevap olduğu gibi aynı zamanda âşkın nasıl bir ilim ve hikmet içerdiğini de anlatmış oluyor.

Hoca Ahmed Yesevi’nin yaşadığı âşkın derecesini az da olsa anlamamız bakımından şu dizeleri okumamız gerekiyor: “Aşk yolunda benim gibi yoktur hiç kimse garip.”

“Ne muhabbet imiş ben diyeceğimi bilemem,

Şeyda kıldı aşk beni, nereye varacağımı bilemem.”

“Yanar bağrım taşları, akar gözüm yaşları,
Ey hakkın dostları, nereye varacağımı bilemem.”

3. Eser verme:

Türk-İslam erenleri, kendini ve öğretilerini takip etmeleri için yeni nesillere eserler bırakmışlardır. Bu erenlerin ilklerinden biri Hoca Ahmet Yesevi'dir. O'nun bıraktığı eserleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Anadolu ve Rumeli Alperenleri ve onların eserleri,
2. Divanı Hikmet,
3. Akaid,
4. Fakr-Name.

Hoca Ahmed kendi hayatında yapmış olduğu ölmeden dünyaya eser bırakmayı bizlere öğütlemiştir: “Ömrün geçti ey gafil, zayi burada,
...Ölmeden önce fikrini burada kılmaz mısın?”

Rehber edindiği eğitim ve öğretim kaynakları ve ürettiği materyaller:

İslam'ı doğru öğretmek ve yaşatmak için geliştirdiği yöntem içerisinde kullanılmak üzere eğitim araçları sunmuştur. “Divanı Hikmet” Yesevi'nin baş eseri olması yanında Akaid ve Fakr-Name gibi başka eserlerinde üretilmesine vesile olmuştur. Yesevinin bu eserlerinin çıktığı asıl kaynak **Kuran-ı Kerim ve sünnettir**. Örneğin; Divan-ı Hikmet'in birçok başlangıcı bir ayetle, Kelime-i Tevhidin ilk bölümü (La İlahe İllallah) ile ya da bir hadisle başlamıştır: “Fezküruni ez kürküm' işitip nida,

Zikrini söyleyip emrini tutup müşahade,

Girip kabre çekip türlü mücadele,

Âşık canlar sır şarabını içer imiş.”

“Muhammed dediler “Her kim yetimdir,

Biliniz o benim has ümmetimidir” sözleriyle sünneti kaynak göstermiş ve hemen akabinde; “Yetimi görseniz incitmeyiniz,

Garibi görseniz dağ etmeyiniz.” diyerek yapılması gerekeni de öğütlemiştir.

4. Çağımızda kullanılan bilimsel ilke yöntem ve teknikleri kullanmıştır:

Hoca Ahmed Yesevi, eğitim öğretim işini asıl görev olarak görmüş ve sadece öğüt verici olarak kalmamış, uygulamalı olmasını da sağlamıştır: Geliştirdiği ilke, yöntem, teknik ve materyalleri kullanarak Müritlerine İslam'ın açık (zahiri) ve gizli (batını) inceliklerini öğreterek irşad görevi ile dünyanın değişik köşelerine yönlendirmiştir. Bunların başında Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen Alperenler gelmektedir. Bu Alperenler sayesinde Anadolu ve Rumeli Türk-İslam ülkeleri olmuş ve İslam'ın sunduğu adaletle tanışarak huzur dönemleri yaşamışlardır. Hoca Ahmed, çağlar öncesinden İslam Dini kaynaklarının rehberliğinde; insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini; **Allah'ın (CC) razı olduğu doğru hedefe yönelik motive olmuş bir şekilde; şimdi ve burada ilkesinden hareketle, olumlu duygu, düşünce ve davranış sentezi yaparak öğretmektedir.**

Günümüzde muhtelif bilimler kullandıkları yöntemler içerisinde birçok ilke ve teknik kullanılmaktadır. Bu ilkelere birisi Varoluşçu Felsefeyi temel alan Gestalt Terapi yaklaşımında kullanılan “şimdi ve burada” ilkesidir. Geçmiş ve gelecek hakkındaki duygu ve düşünceler kaygıları doğurarak insanın zamanının boşa akmasına neden olmaktadır. Bu ilke ile geçmişe ve geleceğe takılıp kalma önlenmektedir. Günümüzde gerek hastalıkları önleyici gerekse tedavi edici özelliği ispatlanan, sağlıklı gelişimin “**şimdi ve burada**” ilkesini Türkistan Piri, eğitim amaçlı olarak kendine hitaben şu şekilde ifade etmektedir:

“Ey kul Ahmed, sen bugün, eyle ibadet gece ve gündüz,
Deme ki ömrümdür uzun, bilmem ki halim ne olur.”

Dünyada iken ebedi alemin azığını almak gerektiğini öğütleyen Hoca Ahmed, öldükten sonra da kitabını okuyandan dua istemiştir.

Amaca ulaşmak için, **kaynak ve uygulamayı olumlu duygu** ile bütünleştiren Yesevi, hikmetlerinde kimi zaman bunların tamamını, kimi zaman da önce öğrenerek uygulamayı sonrada uygulama ile duyguyu birçok yerde birlikte ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle; Kimi insanlar sadece teorik bilgiler öğrenir ve bir ömür boyunca da onunla oyalanarak vaktini tüketir. Kimileri de öğrenmeden bir şeyler yapmaya çalışır. Eksik olan bu iki

yaşantıya karşın Yesevi, aşağıdaki dizeleriyle teori ve pratiği nasıl birleştirdiğini göstermiştir:

“Durmadan yürüyüp âlimlerden ilim öğrendik,
Her ne bildiğimiz ilmimizle amel kıldık.”

Duygu düşünce davranışı bütünleştirme:

Günümüz eğitim bilimlerinde sadece bilişsel ve davranışsal hedeflere ulaşmakla değil aynı zamanda duyuşsal hedeflere ulaşılmanın önemi vurgulanmaktadır. Duyuşsal hedefler özellikle değer eğitiminin olmazsa olmazıdır. Yesevi, davranış ya da uygulamaya öncelik vermesine rağmen, düşünce ve davranışın, duygu taşdıktan sonra lezzetinin olmayacağını çağlar öncesinden dile getirmiştir:

“Aşksız yürüyüp taat kılar nadan zahid,

Tuzsuz aş gibi taatin mezesi yok.” Bu sözlerinin her birinin sonunda: “Ağlayıp yürü gözyaşının riyası yok” derken de samimi inancın duygu taşıdığına dikkatleri çekmiştir.

Taatiyle mağrurlananın taatinin, hayır hasenayı riya eyleyenin hayrının, uygulamalarını halk içinde hizmet ve hürmet görmek ve halkın malını almak için yapanın yaptıklarının kabul edilmeyeceğini vurgulamakla **olumsuz duygular ve emeller** için yapılan uygulamanın hedefine ulaşmayacağını da göstermiştir.

Söz ve duygudan ziyade davranışın önemine de şu sözleriyle dikkati çekmiştir: “Ne verirler ahirette kuru söze”, “Duygulanıp ağlamaktansa yanman gerek”, “Hizmetler taç, saray, inşa kurar.”

Yesevi'nin hizmetlerden önem verdiği bir uygulama türü de infak denilen **muhtaçlara ihtiyacı olanı vermektir**: “Er o dur ölmeden önce malını verse” malını vermeyenleri de: “Karun'dur işte şu kişi gafil olursa” sözleriyle uyarıyor.

5. Hoca Ahmed, halkın doğru anlayıp uygulayabileceği şekilde eğitim ve öğretim görevini yapmıştır:

Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Hoca Ahmed Yesevi Türk olup Türklerin anladığı kendi dilleri olan Türkçeyi kullanmıştır. Bu davranışıyla da kendisinden yüzyıllar sonra şairlikte ün salan bir diğer Alperen olan Yunus Emre'nin de aynı yolu takip ederek arı duru Türkçeyi kullandığını

görmekteyiz. Bu aynı zamanda bilimsel bir anlayışın ürünüdür: Bilimin ilkelerinden biri anlaşılabilir olmaktır. Yesevi'nin öğreticiliğinde bu ilkeyi görmekteyiz:

“Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi,
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini,
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar borkünü.”

Bu dörtlükle başlayan hikmetinin son iki mısrası da şöyledir:

“Miskin zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi.”

Türkçeyi kullanmakla Türk halkının İslam dinini doğru anlamalarını, anladıkları üzerinde düşünmelerini ve uygulamalarında yanlışla sapmamalarını hedeflemiştir. Doğru anlamaya verdiği önemin diğer bir göstergesi de şu dizelerindeki nesri önermesinde kendini göstermektedir:

“Yazısını yazsa her kim nesir yazsın,
Nesirle yazarak maksada yetsin.”

Hikmetlerini halkın anlama arzusu ve öğüdünü almalarına verdiği önem aşağıdaki şu sözlerinde mevcuttur:

“Benim hikmetlerimi cahil işitmez,
Gönlü kalbi kara öğüdümü almaz.”

Yesevi'nin, halkın doğru anlama konusundaki titizliğini; özellikle de gizli olanı açık hale getirmesinden anlaşılmaktadır ki; gizliyi açık etmenin tehlikeleri diğer birçok tasavvuf büyükleri tarafından dile getirilmiştir. Buna rağmen Hoca Ahmed Yesevi, sözden ziyade uygulamadan yanadır. Bu nedenle de gizliyi açık eylemiştir. Bunu, aşağıda sırasıyla verilen; Vahded-i Vücut açıklaması yaparken, Hallacı Mansur'un “Enel Hak” değişimini açıklarken, Hasan El Harakani Hazretlerinin menkıbesine değinirken, kendinin niçin 63 yaşında yere girdiğini anlatırken ve diğer birçok hikmetlerinde görmekteyiz:

“... “Miskin Hoca Ahmet canı, hem gevherdir hem hazine
Hepsi O'nun mekânı, O la mekân içinde”
“Mansur gelince darağacı eğilip kendi aldı
Batın gözü açık olanlar hayran kaldı
Işık salıp Allah kendisi nazar eyledi

Ey sevgili deyip cemalini gördüm ben işte” sözüyle Yesevi Divan-ı Hikmetinde, Mevlana Mesnevisinde “Enel hak sözü Mansur’un ağzında nurdu, Firavun’un ağzında yalan” sözleriyle ve Yunus Emre de divanında Hallacı Mansur’un “Hak söylediğini” ancak “kör” ün bunun aslımı göremeyerek yanlış yorumladığını bu erenler, ortak fikir olarak dile getirmektedirler.

Hoca Ahmed Yesevi, her inanmış insan gibi ruhani bir hedefe yönelmiş ve bunu dile getirdiği aşağıdaki hikmetlerinin ikinci kıtasında da Hasan El Harakani Hazretlerinin menkıbesinin sırrına vakıf olduğunu ve bu sırrı bilgelerin tatmasını istemiştir:

“Ey dostlar tevekkülün kılıcını
Bele bağlayıp yola kadem koyasım gelir.
‘La taknetu’ rahmetinden ümid tutup,
Meveddetin gülzarında esesim gelir.
Aşıkları cevlan kılar o meydanda
Yılan kamçı kılıp, biner o arslana,
Sır sözünü söyleyip olmaz her nadana,
Sır sözünü bilgelere söyleyesim gelir.”

Yesevi yukarıdaki dörtlükte sırrları açıklarken Ebul Hasan El Harakani’ye ait olduğu bilinen “yılanı kamçı olarak kullanarak arslana yük taşıtma” menkıbesini de (bu menkıbe Mevlana’nın mesnevisinde mevcuttur) dile getirmiştir. Bu, Hoca Ahmed’in, Ebul Hasan El Harakani nin iz sürücülerinden olduğunu da göstermektedir.

Hoca Ahmed, kendinin 63 yaşında yere girdiğini anlatırken de sırrlarını söyleme ihtiyacı duymuştur:

“...Dört yaşında hak Mustafa verdi hurma
O sebepten altmış üçte girdim yere”
“... Miraç sırasında Hak Mustafa ruhumu gördü
O sebepten altmış üçte girdim yere”

6. Bilimsel anlayış ve uygulayış: Anlaşılabilirlik, akılcı olma, irade ile davranma ve bütüncül yaklaşım:

Günümüz bilimsel anlayışın ulaştığı kavramlardır. Yesevi, gerçek din olan İslam’ı anlatırken Türkçeyi sadece dini yaşayışı açıklamak için

değil aynı zamanda bilimsel bir ilke olan anlaşılabilir olması için de tercih etmiştir. Bununla Yesevi'nin bilimin ilkelerine uygun hareket ettiğini daha doğrusu bilimsel anlayışa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda akılcı olanda budur Bilgiden ya da Yesevinin ifadesiyle hikmetlerden (cevherlerden) anlamayan cahilleri incitmeden cehaleti yermiş bu konuda hikmetleri hakkında şöyle demiştir:

“...Benim hikmetlerim Hakkın övgüsü
Muhabbet ehlinin derdinin devası”

“Benim hikmetlerimi dertsiz söylemeyin,

Baha biçilmez cevherimi cahile satmayınız.” Bu cümlelerden çıkardığımız sonuç: Burada tanıtılan akıl ve irade; sadece 20. yüzyılda büyük taraftarı olan pozitivizmin sunduğu akıl değil, hakk'ın, muhabbeti, manevi dertleri, ruhsal dünyamızı da ihtiva eden bir akıl ve iradeden söz edilmektedir. Günümüz bilimlerinin araştırma bulguları sonucu 21. yüzyılda pozitivist görüşün daha yeni eleştirilmeye başlandığını düşünürsek, günümüz insanının ulaştığı olduğu inanç, akıl, irade ve uygulama konusuna Hoca Ahmed Yesevi asırlar öncesinden vurgu yapmıştır. Kısacası bilim akli ve iradeyi esas alır. Yukarıda akıl ve iradeyi bize tanıtan Hoca Ahmed, akıl dışılık için de şöyle der:

“İradesiz, icazetsiz mürşit olmaz,
Böylelerinden bucak-bucak kaçmak lazım”.

Körlerin fili tarif etmelerine benzer bir şekilde günümüzde İslam'ı tanımaya çalışan kimselerin içine düştükleri yanlış nedeniyle kimileri şeriata, kimileri tarikata taş atarken; dini bilgi ve uygulamayı Hoca Ahmet Yesevi, aşağıdaki hikmetleriyle bütünleştirerek bütüncül (*holistik*) *bir yaklaşım*la bilgi ve uygulamanın birbirinin zıttı değil, bilakis olmazsa olmazları olduğuna dikkati çekmiştir. Şeriat ve tarikat sentezini Divan-ı Hikmetinde defalarca yapmıştır.

Bu da gösteriyor ki; Piri Türkistan bu konuya oldukça önem vermektedir. Aşağıdaki dörtlüklerin her biri farklı hikmetlerinden alınmıştır:

“Her kim eylese tarikatın davasını
İlk adımı şeriata koymak gerek
Şeriatın işlerini tamam eyleyip
Ondan sonra bu davayı kılmak gerek.”

“Şeriatın şartlarını bilen aşık
 Tarikatın makamını bilir dostlar
 Tarikat işlerini tamam eyleyip
 Hakikatın deryasına batar dostlar.”

“Geçti ömrüm şeriata yetemedim
 Şeriatsız tarikata geçemedim
 Hakikatsız marifete batamadım
 Sarp yoldur pirsiz nasıl geçer dostlar.

“Şeriattan maksat odur yola girmek
 Tarikatta maksat odur nefisten geçmek
 Hakikatta aziz canı feda etmek
 Candan geçmeden aşk şarabını içse olmaz”.

Bilimin iki yönü vardır: Teorik ve uygulama. Yukarıdaki dörtlükte bu iki bileşeni; “şeriat”, “tarikat” isimleri şeklinde görmekteyiz. Hakikat ve marifet ise gerçek Müslümanın dalması gereken yerler olarak daha derin anlamlar ihtiva eden kavramlardır.

7. Dini asıl amacına uygun yaşayanları övmüş ve yaşamayanları yermiştir:

İslam’ı amacına uygun yaşamayanları, onların davranışlarından uzak durmamız için şu kavramlarla bizlere tanıtmıştır:

“Ahir zaman şeyhler” adı altında sahtekâr din tüccarlarını eleştirmiştir. Bu eleştiriler şu kavramlarla yapılmıştır: Günahkâr, kibirli, ibadeti riya için yapan, gaflet içinde olan, gıybet eden, kötü nefis sahibi, işsiz, aşız, adak alan, gamsız, dünyaya mağrur olan, marifetsiz, mal alma savaşı veren.

Sufilik taslayan sahtekârlar için; “pişman olmadan günah işleyen, elde tesbih dilde gıybet, işi gaflet, ibadeti kibir ve riya, can ve gönlü dünyaya mağrur, evde yapacak işi yok gözünde yaşı yok, gamsız yürür din işini arkaya atar, zikri sufi gibi ancak batını uygun değil, gınahta ısrarlı, nefis önünde kâfir” ifadelerini kullanmış ve bu sözlerini söylediği hikmetlerin her dörtlüğün sonunda “Sufi nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın” sözleriyle bitirmiştir. Bu tür sufilerin Allah’ın laneti üzerine ölürken imandan ayrı olacağına da değinmiştir.

Hoca Ahmed Yesevi; “Para rüşvet yiyen kadılar, haksız fetva veren müftüler, zülmeden zalim, yetim gönlünü ağrıtan, cemaate girmeyip namazı terk edenlerin yerlerinin sakar ateş ve sırat köprüsü olduğunu söyler. Bunların kara yüzlü mahşerde kolu arkada şeytanla birlikte derk-i esfel olduğunu ve kendisinin söylediği bu inci cevher sözlerini dinlemeyeni de gaflette gördüğünü” ifade eder. “Cimri kul, kâfir, zalim, münafık ve namazsızın cehennemlik olduklarını” söyler.

Dini asıl amacına uygun yaşayan kişileri Yesevi bizlere örnek almamız için tanıtmıştır: “Günahtan pişmanlık duyan, cefaya sabreden, iyi söz söyleyen, muhabbeti güzel, can içinden zikir eden, aşkı, işi ve aşı olan, gözyaşı dökken, dine önem veren, kâmil yol göstericisi olan, mal, mülk ve ev barktan geçen, dertsizden kaçan”. Yesevi’ye göre; “Allah diyenin, Fezkûruni Hayy ve Hu zikrini söyleyenin, hayır ve cömertlik eyleyenin, yetim gönlü alanın, amel olan alimin ve yola giren asinin ebedi alemde cennette meleklerle yoldaş, arş üstünde çehâryârlar yoldaşı olarak kevser dudağında Daru’s selamdır yerleri.” Gönlünde ayet olan âlimin, gönlünde Süphan’ın zikri ve fikri olan zâkirin, müminin ve cemal görenlerin cennetlik olduklarını ifade eder.

Dini asıl amacına uygun yaşayanın, iç dünyasının güzelliklerle dolu olduğu, bu güzelliklerin uygulamaya geçtiğini, Yesevi’nin yukarıdaki açıklamalarından anlaşılmaktadır. Mevlana dışı, kabuğu yermiş, iç dünyayı güzelleştirmeyi de övmüştür. Yunus Emre hepsinden iyisinin bir gönle girmek olduğunu vurgulamıştır.

8. Türk Halkı, İslam dinini benimsedikten sonra Hoca Ahmed Yesevi ve diğer Alperenler’in yolunu takip etmişlerdir:

Bu yol, İslam’ı teorik olarak öğretim yanında, vaaz etmeden daha çok, uygulamayı esas almıştır. Yemek yemeye besmeleyle başlamayı (zikir), yeme işlemi süresince bu leziz nimetleri veren yüce yaratıcıyı düşünmeyi (fikir) ve yemekten çekilirken “elhamdulillah” (şükür) demeyi ana-babasından öğrenmiş, uygulamış ve o da çocuklarına aynı zikir, fikir ve şükürü öğretmiştir. İslam inancı insanlara zikir, fikir ve şükür etmeyi öğütlemiştir.

Geleneksel olarak nesilden nesle aktarılan bu uygulama, sadece yemek yerken değil, insanların günlük yaşantısının tamamını kapsamaktadır. Tarımla uğraşan bölgelerde tarlasını ekerken, arabasına mahsulü yükledikten sonra urganın çekilişi sırasında ritüel haline getirilmiş zikirler, göçebe hayata devam eden yörelerde yaylalara çıkış ve dönüş sırasındaki dini merasimler ve daha bir çok uygulama örnekleri mevcuttur. Günümüzde İslam'ın teorik bilgileri üzerine odaklanmanın fazlalığı nedeniyle unutulmaya başlanan İslam'ın günlük uygulama örneklerini Türkiye'nin her yöresinden derlemek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyıl, İslam düşmanlarının bilerek, Müslümanlarında bilmeden İslam'ın uygulandığındaki farklılıkların üst düzeye çıkarılması sonucu; ötekileştirmelerin ve çatışmaların yaşandığı çağ haline gelmiştir. Hoca Ahmed Yesevi bir hikmetinde bozulmayı; “sevgi ve şefkatin, edep ve hayanın gitmesi, Müslüman'ın Müslüman'ı katletmesi, haklıyı tutma haksızı batıl kılma, müridin pirine hatır kılmaması, halktan cömertliğin, yöneticiden adaletin, derviş duasından kabulün yok olması, bilginlerin zalim, hoş geldin deycilerin bilgin olması” şeklinde açıklamıştır. Müslümanların birbirini öldürdüğü bugün Yesevi'nin söylediği bozulmalar açıkça görülmektedir.

Bu sonucun birçok sebeplerinden belki de en başat olanı İslam öğretilerinde bulunan kişilerin birleştirici olmaktan çok bilerek ya da bilmeden farklılaştırıcı yöntem ve üslup kullanmalarıdır. Örnek olarak günümüz İslam öğreticilerinin kimileri şeriat, kimileri de tarikat ve muhtelif cemaat taraftarı olarak diğerini dışlayıcı öğretilerde bulunuyorlar. Bu yanlış yönetime çağlar öncesinden Yesevi, sunduğu bütünleştirici yöntemi ve sözleri ile en iyi cevabı vermektedir. Hoca Ahmed Yesevi'nin sunduğu Yöntem; Mevlana'nın, Hacı Bektaşî Veli'nin, Yunus Emre'nin ve diğer Türk-İslam erenlerinin sunduğu yöntemle aynıdır: “ Yunus'ta 7 makam ve 7 mertebe var. Bu 4 kapı 40 makam denilen Ahmed Yesevi'nin Hazreti Ali Efendimizden naklen aldığı insan hayatında 4 mertebe ve 40 makam olduğuna dair bir söz var. Yesevi hazretleri Fakrnamesinde bunu alıyor, işliyor. Hacı Bektaş-i Veli hazretlerinin Makalat'ı, 4 kapı ve 40 makamı

anlatan bir sohbet kitabıdır. Hz. Yunus'ta 4 kapı 40 makam 160 menzil var. Bu 160 menzilin tamamını yaşayan kişiye velayet derecesi verilir, diyor. Velilik derecesini bunları yaşadıkdan sonra almış insan. “Çıktım erik dalına anda yedim üzümü”nde 4 makama işaret var.” (Tatçı, 2012,108). “Bu dört makam şariat, tarikat, marifet ve hakikattir. Bu dört esas Horasan Müslümanlığının referans olarak kabul ettiği temel formül olarak görülebilir” (Taşdelen, 2015, s.21). Nitekim Hoca Ahmed Yesevi bir dörtlüğünde; şariat, tarikat hakikat ve marifet dörtlüsünü kendinde nasıl bütünleştirdiğini bizlere şu şekilde açıklamıştır:

“Şariat bostanında cevlan eyledim,
Tarikat gülzarında seyran eyledim,
Hakikatten kanat tutup göklere uçtum,

Marifetin eşiğini açtım dostlar.” Bir diğer sözünde: “İman postu şeriattir, aslı tarikat”.Yesevi, bu bütünleştirici yöntemi ile yukarıda adı geçen İslam'ı farklı yaşama problemine çözüm sunmuştur.

Hoca Ahmed Yesevi, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış birçok hikmetli sözlerinde açıklamıştır. İyi ve doğruların; garip, fakir ve yetimlerin gönlünü okşama, hatırını sorma olduğunu, sıkıntı çekmek, candan geçmek, nefsi öldürmek olduğunu, namaz kılmak, oruç tutmak, zikir çekmek, salat selam ile peygambere ümmet olmak, açlıktan ölsem de namerde minnet etmemek, kibri ayakaltına almak, benlik güdenlerden kaçmak, dünyaya tapan soysuzdan yüz çevirmek, Allah'ın büyüklüğünü söylemek, Allah'tan korkmak ve Yesevi ifadesiyle; “Pişmanım günahımdan / Çok korkuyorum ilahımdan.” diyerek **bağışlanma dilemek**, Allah'a hamd etmek, sadık olmak için çalışmak, yatmayıp mihnet çekmek, hizmet etmek olduğunu ve kâfir de olsa zarar vermemenin sünnet olduğunu ifade etmiş ve başkasından çok kendimizin öğüte ihtiyacımız olduğunu; “Kendine öğüt verici ol” diyerek açıklamıştır. “Hak yolunda gitmek olmaz temiz olmasan” diyerek kendini bize örnek göstermiştir.

Yesevi , “Kuran'ın izzet ve ikramını yerine getirmesem, / Edepsizlik, akılsızlık benden geçse affeyle” dizeleriyle uygulama yapamadığımızda ya da yanlış uygulama yaptığımızda af dilemiş, bunları kendimiz için söylerken başkalarını da unutmamış ve bize kendini şu ifadesiyle örnek olarak sunmuştur: “Bütün çaresizlerin imdadına yetiş”.

Tüm insanlar için bu şekilde yalvarmasıyla aynı zamanda İslam'ın evrensel mesajıyla örtüşen âleme nizam vermek isteyen Türk-İslam mefkûresini arkadan gelenlere sunmuştur.

Kötü ve yanlış olanları da şu şekilde bildirmiştir: hikmet işitip ağlamayan, eren sözü dinlemeyen, Hadis, Kur'an anlamayanın mümin olmadığını, Benlik güdenin, dünyaya tapanın, Kur'an okuyup amel kılmayan sahte âlimin, namahreme bakan insafsızın, kişi malı yiyenin dünya için birbirine cefa eyleyen cahilin, cahile söz söyleyip sözü değersizleştirmenin kötü olduğunu açıklamıştır. Birçok hikmetlerinde; yanlış yolda olanların yaptıklarıyla iç dünyalarını da bizlere tanıtmıştır. Bu duruma bir örnek olması bakımından aşağıdaki dörtlük verilebilir:

“Namahreme bakan insafsız,
Kişi malı yiyen gönlü saf değil,
Gönlü gamsız o gün hile kılanlar
Görünüşü sofîye benzer kıyametten korkmaz.”

Hoca Ahmed Yesevi; “Nefsi büyük, şeriatı bozuk veli bilmeyin” sözleriyle **rehber olamayacak kişileri** bize kısa yoldan ve hemen tanıyabileceğimiz bir şekilde göstermiştir.

Son söz: İslam dini gruplara değil tüm insanlığa indirilmiştir. Hoca Ahmed Yesevi öğretisi de İslam'ın ana kaynakları olan Kuran ve Sünnet'i esas alarak; rehber edinmememiz gereken cahil, gafil ve bozuk tipleri tanıttıktan sonra; gruplaştırmayan, sentezleyen tüm insanlığı kucaklayıcı mesajlar sunmuştur. Bu mesajlar etrafında bütünleşme bugünkü çatışmalara çözüm olabilir.

Kaynakça

- Akbaba, Sırrı. Mevlana'nın Mesnevîde Yer Alan Ebu'l Hasan El Harakânî (Hz) Hakkındaki İki Menkıbeden Eğitim İçin Çıkarılan Dersler. *Harakani Dergisi Sayı:1*, ss.157-172, 2014.
- Hoca Ahmed Yesevi. *Divan-ı Hikmet*. Derleyen: Dr. Hayati Bice. Türkiye Diyanet Vakfı, Genişletilmiş Baskı: Ankara: Aralık 2010.
- Mevlana, *Mesnevî*. Çev: Veled İzbudak Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Taşdelen, Musa. *Sarı Saltık Algısı*. Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul, 2015.

Tatçı, Mustafa. *Türk Yurdu Dergisi*. "Söyleşi: Önceki Gelenlerin sonuncusu, Sonraki gelenlerin ilki: Yunus Emre." Cilt 32, Sayı, 297(Yunus Emre Özel Sayısı), Mayıs 2012.

Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet

DİLAVER SELVİ^a

Öz

Marifet, Allah Teâlâ'yı yakinen tanımaktır. Bu marifete ve müşahedeye ulaşan kimseye tasavvufta "arif" denir. Arif, Cenab-ı Hakk'ın boyasıyla boyanmış, ahlâkı ile ahlâklanmış, ihsan mertebesine ulaşmış, Rahmet Peygamberinin (s.a.v) rahmet ahlâkına varis olmuş kâmil insandır. Cüneyd-i Bağdâdî, "Bir kimse, iyilerin ve kötülerin üzerine basıp gittiği yer gibi (herkese tahammüllü), herkesi gölgelendiren bulut gibi (iyiliği umumi), sevdiğine ve sevmediğine suyunu akıtan yağmur gibi (herkese faydalı) olmadıkça arif olamaz" der. Arifler, bütün halkı, kendi ailesi gibi görmeyen kimsenin sufi olamayacağı görüşündedir. Bu tebliğimizde arif sufilerin, marifet ve veraset nuru ile bütün halka nasıl şefkatle baktıklarını, onların herbirini ilahî bir sanat ve emanet gördüklerini, mümin-kafir ayırımı yapmadan can taşıyan herkese hizmeti nimet bildiklerini, bir gönül kazanmak, onu ihya etmek ve sevindirmek için nelere katlandıklarını ve en önemlisi sahip oldukları ilahî aşkı ve manevî değerleri insanlarla paylaşmak ve onları ebedî saadete ulaştırmak için nasıl bir ömür uğraştıklarını örnekleriyle tespit etmeye çalışacağız. Böylece, Kur'an ve sünnetin canlı şahitleri olan velilerin şahsında günümüz insanının manevî sorunlarına nasıl çözümler bulunabileceğini göreceğiz. Bu arada konuyla ilgili Ebü'l-Hasan- 1 Harakânî'nin söz, tavsiye ve örnek hallerine özel yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Arif, sufi, marifet, hizmet, Harakânî

Ingenuity Fruit in Mysticism: Mercy Moral and Service

Abstract

Ingenuity is to recognize Allah without any doubt. Anyone who reaches this ingenuity and observance is called "Arif". "Arif" is the perfect human who has been painted with the color of Allah, moraled with his moral and has reached the beneficence rank and has inherited t oto moral of

^a Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, [selvidilaver@gmail.com]

Moral Prophet. Cüneyd-i Baghdadi says that a person could not be “Arif”, İf he was not like a place on where goods and bads go (tolerated for everybody), like a cloud which shadows everybody (his goodness for public) , like a rain which pours its water to people whom he likes or not (helpful for everybody). “Arif”s are in the opinion that a person can not be sufi as long as they see all the people from their family. In this article we will try to identify with the examples of how “Arif” sufis look at the whole people with compassion with ingenuity and inheritance that they saw each of them a divine art and trust, they know believer-disbeliever each person carrying a life without discrimination of blessing, what they have done to earn a heart, to rejoice and to enjoy it and the most importantly to share the divine love and spiritual values they possess and how they live a lifetime to deliver them to eternal happiness. Thus, we will see how to find solutions to the spiritual problems of the present man in the form of the witnesses of the living witness, pious man, of the Qur’an and Sunna. In the meantime, we will give special mention to the words, recommendations and examples concerning the subject of Abu'l-Hasan-i Harakanî.

Key Words: “Arif”, sufis, service, wisdom, Kharakânî

Giriş

Bu tebliğimizde, İslam tarihinde kendilerini insanların hizmetine adayan, her kesimden insanın zahmetine Allah için katlanan, özellikle günah ve kusur içinde yüzen çaresiz insanlara el atmayı, çare olmayı en büyük ibadet sayan, bir gönül yapmayı Kâbe’yi yapmaktan üstün gören ve insanlığın önünde Rahmet peygamberinin rahmet ahlâkını en yüksek seviyede sergileyen ariflerin bunu nasıl başardıklarını inceleme konusu yapacağız. Çünkü İslam ümmeti içinde sufi, şeyh, insan-ı kamil, veli, sıddık, arif gibi vasıflarla anılan bir grup hayatlarını iki şeye adanmışlardır: Tevhid ve hizmet. İkisi de marifetin meyvesidir.

Marifetullah, bütün hayırların aslıdır. Onun kula ikram sebebi de ihlasla yapılan taattır.¹ Marifetullah halka merhameti, merhamet hizmeti getirmektedir. Ariflere göre, bir kimse yüce Allah’ı ne kadar tanırorsa, O’na o

¹ Abdülkadir Geylânî, *Fethü’r-Rabbânî ve’l-Feyzü’r-Rahmânî*, tahk. Yusuf el-Hc Ahmed, Mektebetü’l-İlmi’l-Hadis, Dimeşk, 2000, s. 272.

kadar yakın olur. Allah'a yakın olduğu derecede insanlara yakın olur, fayda verir, hizmet eder, yüklerini çeker, zahmetlerine sabreder. Yani irfan kadar ihsan olur.

Sufilere göre marifet, Allah Teâlâ'yı, zat, isim ve sıfatlarıyla yakinen tanımaktır. Bunun gereği, bütün işlerinde Allah'a karşı samimi ve sadık olmak, bütün kötü ahlâktan temizlenmek, nefsin afetlerinden uzak kalmak, kalbiyle sürekli Mevla'sına bağlanmak, bunların sonucu olarak Allah Teâlâ'nın özel rahmet ve güzel ihsanlarına nail olmaktır.²

Marifet, ilimle bilmekten öte, Cenab-ı Hakk'ı yakinen tanımaktır. O, sadece doğru habere dayalı bir tasdik değil, gözle görmüş gibi şüpheden kurtulmak ve inandığı şeylere şahit olmaktır. Hadiste belirtildiği gibi, o, "ihsan"³ mertebesine ulaşmaktır ki, buna tasavvufta "müşahede" denir.

Allah'ın Ahlâkı ile Ahlâklanma

Kur'an ve sünnette Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları tanıtılmakta ve her biri kullara yüce Zata ait ayrı bir vasfı öğretmektedir. Bazıları bu isimlerin açıklanma sebebinin taabbüd (kulluk) ve onlarda seyru sülük (terakki) olduğunu belirtir.⁴ Kur'an ayetlerinde ve kâinata ilahi isimlerin tecellilerini müşahede eden arifler, onlardan kula münasip ölçüde pay sahibi olmaya, nasiplenmeye, kendi ifadeleriyle "*Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaya*" çalışmışlar ve bunda da derecelerine göre muvaffak olmuşlardır. Esmâ-i Hüsnâ ile ahlâklanmayı biraz açmamız faydalı olacaktır.

Konuyla ilgili bir hadiste, "*Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; kim onları ihsâ ederse cennete girer*"⁵ buyrulmuştur. Hadiste cennete girmek bu isimleri "ihsâ"ya bağlanmıştır. Acaba ihsâ nedir?

² Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2007, s. 577.

³ Meşhur Cibril hadisinde şöyle buyrulmuştur: "*İhsan, Allah'a, O'nu görüyormuş gibi kulluk etmendir. Sen O'nu göremesen de, O seni görmektedir.*" Bk. Buhârî, İman 37; Müslim İman, 57; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 1/27, 51.

⁴ Ahmed, Zerruk, *el-Meksüdü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk, 2004, s. 17.

⁵ Buhârî, Deavât, 69; Tevhid, 12; Müslim, Zikir, 5, 6. Ayrıca bk. Tirmizî, Deavât, 82; Hakim, *Müstedrek*, 1/16; İbn Hibban, *Sahih*, nr. 808. Beyhakî rivâyetleri için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 102; *el-Esmâ ve's-Sfât*, 1/29-29 (Beyrut 1994), *el-itikât*, 34-35 (Beyrut 1988).

Ahmed Zerruk “iẖsa”nın, hıfz, zikir, ilim, taalluk (kulluk, dua) ve tahalluk (ahlâklanma) manalarına geldiğini söyler.⁶

Ahmed İbn Acibe, "iẖsâ"nın üç şekilde olacağını söyler:

1. Esmâ-i Hüsna'yı ezberleyerek (hıfz). Çünkü onları toptan ezberleyip tekrar tekrar sayarak zikretmekle bu yapılmış olur.

2. Esmâ-i Hüsna'nın manasını bilerek, onlara iman ederek ve onlara ait hak ve edepleri koruyarak.

3. Esmâ-i Hüsna'ya bağlanarak, onların kâinattaki tecellilerini müşahede ederek ve taşıdıkları ilâhî ahlâklardan pay sahibi olarak.⁷

İmam Gazâlî, asıl hedefin Allah Teâlâ'nın isimlerini müşahede ve mükâşefe yoluyla tanımak olduğunu, onların hakikatini keşfetmeden, onlardan mümkün olan şekliyle pay sahibi olup onlarla ahlâklanmadan sadece manalarını bilmenin, onlara iman etmenin ve dille zikretmenin yeterli olmadığı görüşündedir. Ona göre, avam halk bir yana, âlimlerin çoğu ilahî isimlerin hakikatini keşfetmeksizin ilim ve iman derecesinde kalmış, Esmâ-i Hüsna'nın hakikatine ancak mukarrebun (ilahî huzurda yakınlık elde eden arifler) ulaşmıştır. Çünkü onların kalbi bu sıfatlara, celal ve cemale âşık olmuş, onlarla süslenmeye can atmış, imkan dahilinde ilahî ahlâk ile ahlâklanarak mele-i aladaki meleklerle katılmıştır.⁸

Esmâ-i Hüsna'dan pay sahibi olmak yani ilahî ahlâk ile ahlâklanmak ma'siyet ve masivadan arınmış kalb-i selimle ve Allah ile huzur bulmuş mutmainne nefisle (ruhla) olacağı malumdur. “Sultan teşrif eylemez, hane mamur olmadan” sözü bu durumu özetler. Abdülkadir Geylânî, velayetin kalp tasfiyesine bağlı gerçekleştiğini ve neticesinin, “*Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanın*”⁹ hadisinde belirttiği gibi Allah Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanmak olduğunu, bunun da ancak insanın beşerî sıfatlardan (kötü huylardan) sıyrıldıktan sonra gerçekleştiğini, bu halin, “*Ben bir kulu sevince onun için bir kulak, göz, el, dil ve ayak olurum; artık o, benimle iştir,*

⁶ Zerruk, *el-Meksidü'l-Esnâ*, s. 19.

⁷ Ahmed b. Muhammed İbn Acibe, *Bahrü'l-Medid/İbn Acibe Tefsiri*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, 5/315.

⁸ Muhammed b. Muhammed, el-Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsna*, Dâru'l-Hüseyn el-İslâmî, Kahire, 2008, s. 34-35.

⁹ Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: “*Allah Teâlâ'nın yüz on küsur ahlâkı vardır; kim onlardan birisine sahip olursa, cennete girer.*” Bk. Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 2364; Münâvî, *Feyzü'l-Kadir*, 2/482.

*benimle görür, benimle tutar, benimle konuşur, benimle yürür*¹⁰ kudsî hadisinde ifade edildiğini söyler.¹¹

Bâyezdi-i Bistâmî, arifin en alt derecesinin kendisinde Hakk'ın sıfatlarının bulunduğu derece olduğunu söyler.¹²

Avarif sahibi Sühreverdî, sûfinin “zâtî zikre” (bütün varlığı ile sürekli Allah'ı zikretme haline) yükselen kalbinin Arş mesabesinde olduğunu, Arş'ın, hikmet ve halk âleminde kâinatın kalbi mesabesinde olduğu gibi, kalbin de, kudret ve emir âleminde bir arş durumunda olduğunu, “*Beni, yerim ve göğüm içine sığdıramadı, mümin kulumun kalbi içine aldı*”¹³ kudsî hadisinin bu kalbe işaret ettiğini, kalp, zât zikrinin nuruyla süslenip kurbiyyet nesimleriyle (ilâhî aşktan dolayı) dalgalanan bir deniz gibi olunca, nefsin ahlâk kanallarından tertemiz huylar ve güzel vasıflar akmaya başladığını ve böylece Allah Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanmanın gerçekleştiğini söyler.¹⁴

Şeyh Ebû Ali el-Farmedî'nin şeyhi Ebû'l-Kasım el-Kürkânî'nin, “Allah Teâlâ'nın doksandokuz esmâ-i ilâhiyesi, kul seyru sülûk hâlindeyken, daha vâsıl ilellah olmadan, güzel vasıflar hâlinde onda tecellî eder”¹⁵ sözünü nakleden Sühreverdî, Şeyh Ebû'l-Kâsım'ın bu sözüyle, kulun beşeriyet hâli ve za'fiyetine münâsîp düşecek şekilde, her bir esmâ-i ilâhiyeden bir vasıf alabileceğini ifade ettiğini, meselâ; kul, Allah Teâlâ'nın “Rahîm” ismi şerifinden, beşerî hâl ve kusuru ölçüsünde, rahmet ve merhamet ahlâkını alacağını, meşâyih-ı kirâmın, en şerefli ilimleri olan Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları konusunda yaptıkları bütün işaret ve yorumlarıyla hep bu manayı kastettiklerini söyler ve konuyla ilgili şu mühim uyarıyı yapar:

¹⁰ Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; İbn Ebi-d Dünya, *Kitabü'l- Evliya*, nr. 1; Beğavî, *Şerhü's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nr. 7880..

¹¹ Abdülkadir Geylânî, *Sırrü'l-Esrar ve Mazharu'l-Envâr*, tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 27.

¹² Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Süleyman Uludağ), s. 257 (Semerkand yay, 2013, 1. Baskı).

¹³ bk Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1884 ve 2256.

¹⁴ Ömer b. Muhammed Şihabüddin Sühreverdî, *Avarifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf*, çev.. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011, s. 300.

¹⁵ Gazâlî, bu sözü Şeyh Ebû Ali el-Farmedî'den bahsi geçen şeyhten naklederken işittiğini söyler. Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 127.

“Bu sıfat ve isimlerin kulda tecellisini hâşâ, Allah Teâlâ'nın kulun içine girmesi (hulul etmesi) gibi bir şey anlayan herkes, zındık olmuş ve dinden çıkmıştır.”¹⁶

Ruzbehân Baklî, *"Allah, Âdemi kendi suretinde yarattı"*¹⁷ hadisindeki kastın, insanın Allah'a benzemesi değil, O'nun sıfatlarıyla ahlâklanması olduğunu hatırlatır; insandaki batınî nimetlerden aklın, kalbin, ruhun, nefsin ve sırrın her birinin ilahî sıfatlardan kendisine layık şekilde nur ve ahlâk aldığını söyler ve bunun nasıl olduğunu açıklar.¹⁸

İmam Kastallânî, *Buhârî Şerhinde, "Allah, Âdemi kendi suretinde yarattı"* hadisinde insana bir şeref ve yücelik kazandırmak için böyle buyrulduğunu, yoksa hadisin, Allah Âdem'i zâtıyla kendine benzer bir şekilde yarattı manasında olmadığını, hadisin ayrıca, yüce Allah Âdem'i kemal ve cemalde diğer hiçbir varlığın kendisine ortak olmayacağı bir sıfatta yarattı manasına geldiğini, insan, Cenâb-ı Hakk'ın özel tecellilerine mazhar olduğu için varlık âleminin özü, hülâsası ve meyvesi olduğunu, *"Biz insanoğlunu çok şerefli yarattık; onu yarattıklarımızın bir çoğundan üstün yaptık"*¹⁹ ayetinin bunu işaret ettiğini söyler.²⁰

İmam Kuşeyrî, *"Rabbânîler (her şeyi ile Rabbe ait halis kul) olun"*²¹ ayetine, âlim, hikmet sahibi, bakışı ve ahlâkı ile Hakk'ın ahlâkı ile ahlâklanmış kimseler olun" manasını verir ve Allah Teâlâ'nın ihsan ettiği feraset nurundan en fazla pay sahibi olanların, Rabbânîler olduğunu söyler.²²

“Rabbânî olmaya”, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak manası veren arifler olduğu gibi,²³ marifetullah ve hikmet sahibi,²⁴ hakikatleri Allah'tan işiten ve Allah ile konuşan, başkasına kapalı olan ilm-i ledün kendisine

¹⁶ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, s. 300-301.

¹⁷ Buhari, İsti'zan 1; Müslim, Cennet, 28, Birr, 115. Hadis, *"Allah Âdem'i Rahman'ın suretinde yarattı"* şeklinde de rivayet edilmiştir.

¹⁸ Ruzbehân Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, 2/371-372.

¹⁹ İsrâ, 17/70.

²⁰ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, Beyrut, 1996, 7/234-235.

²¹ Âl-i İmran, 3/79.

²² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 451.

²³ Bk. Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Hakâikü't-Tefsir*, tahk. Seyyid İmran, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut 2001, 1/105; Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/161.

²⁴ Sülemî, Sülemî, *Hakâikü't-Tefsir*, 1/103.

keşfedilmiş ve Rabbine hiçbir hali tercih etmeyen kimse manaları da verilmiştir.²⁵

Vâsîfî, “*Resûlüm, şüphesiz sen çok büyük bir ahlâk üzeresin.*” (Kalem 68/4) ayetindeki büyük ahlâkı, “Kulun Allah Teâlâ’yı ileri derecede tanimasından dolayı, (O’nunla huzur bulup) kimseye hasım olmaması ve (bu ilahî neşeyle) herkesi affettiği için kimsenin de kendisiyle çekişmeye girmemesi” şeklinde tarif etmiştir. Hüseyin b. Mansur ise ayete, “Resûlüm, sen Hakk’ı müşahede ettikten sonra halkın cefası sana bir tesir etmedi”²⁶ manasını verir.

Abdülkadir-i Geylânî, güzel ahlâkın, Allah Teâlâ’yı müşahede ettikten sonra (bu müşahedenin lezzeti ve kuvvetiyle) halkın cefasından etkilenmemek olduğunu söyler ve güzel ahlâkın içine şey daha ilave eder: Kusurlarını bildiğinden dolayı nefisini küçük görmek, kendilerine iman ve hikmet verilen halkı (müminleri) gözünde büyütmek (onlara gereken hürmeti göstermek).²⁷

Bu yorumlardan hareketle, kulun Cenab-ı Hakk’ın zatını ve sıfatlarını tanınması arttıkça, onlardan elde ettiği nurun da arttığını, bu nur ile göğsünün genişlediğini, kulun ilahî ahlâk ile ahlâklandığını ve bunun halka şefkat ve merhamet olarak yansıdığını söyleyebiliriz. Çünkü Cüneyd-i Bağdâdî, muhabbeti, “Sevenin (kötü) sıfatlarının gidip, onların yerine sevgilinin (güzel) sıfatlarının gelmesi”²⁸ olarak tarif eder. Bundan Allah’ın velilerinin nefislerinin çirkin sıfatları temizlenince, buna mükâfat ve bedel olarak sevdikleri yüce Mevla’nın güzel sıfatlarından nasiplendiklerini anlıyoruz.

Ariflerden Muhammed b. Fadl’a göre, marifet, kalplerin Allah Teâlâ ile hayat bulmasıdır.²⁹ Onunla hayat bulan kalp, dirilir, feyizlenir, kuvvetlenir, diğer kalplere hayat ve rahmet sebebi olur. Şah-ı Nakşibend’in belirttiği gibi, yüce Rabbin lütuflarını müşahede eden kalp öyle bir kuvvet

²⁵ Sülemî, Sülemî, *Hakâikü’t-Tefsir*, 1/104-105; Baklı, Ruzbehân, *Arâisü’l-Beyân*, 1/160.

²⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 467.

²⁷ Abdülvehhab Şa’rânî, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ/Levâkihu’l-Envâr fi Tabakati’l-Ahyâr*, tahk. Süleyman es-Sâlih, Dâru’l-Marife, Beyrut 2005, s. 190,

²⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 591.

²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 585.

kazanır ki, bir dağ bir saman çöpü gibi hafif gelir. Arif işte bu kuvvetle, taliplerin yükünü çeker, kusurlarına tahammül gösterir, onlara kerem eder.³⁰

Aslında her varlıkta ilahî bir tecelli vardır, her insan ilahî sıfatlardan nasiplenmeye müheyyadır ancak herkes buna talip ve müştak değildir. Kullar arasında sabikûn mukarrebun vasfındaki arifler, bu fazilette de önde olup halka önderlik yapacak bir makamı ahzetmişlerdir. Abdülkerim-i Cîlî'nin belirttiği gibi, yüce Allah bu kâinata her varlığa, o varlığın durumu ve kabiliyeti nispetinde belli isimleriyle tecelli ederken, insan-ı kâmile bütün güzel isimleriyle tecelli etmiştir. İnsan-ı kâmil, Cenab-ı Hak ile varlıklar arasında bir vasıttır.³¹ Cîlî'nin anlayışında insan-ı kâmil deyince ilk akla gelenin Resûlullah (s.a.v) olduğunu hatırlatalım. Ondan sonra diğer peygamberler ve derecelerine göre veliler gelir. Bu güzel isimlerin tecellilerine mazhar olan bir arif, yeryüzünde Allah'ın şahidi olur, "*Mümin müminin aynasıdır*"³² hadisindeki sır gerçekleşir. bazıları, hadisteki birinci müminin kâmil mümin, ikinci müminin ise Allah Teâlâ olduğunu söylerler. Şah-ı Geylânî, müminin imanı sahih olunca, sözü, hali ve yakınlığı ile bütün halka bir ayna görevi yaptığını, herkesin dinini (hal ve gidişatını) kendilerine gösterdiğini söyler.³³

Esmâ-i ilahiye ile ahlâklanan arif, bunu halka muamelesinde gösterir. Zaten bir kimsenin Allah dostu olduğu, ahlâkından anlaşılır.

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, yüce Allah'ın, kendisine, "Benim sana ne yaptığımı görüyorsan, mahlûkatıma karşı aynısını yap" diye nida ettiğini;

³⁰ Salahüddin b. Mübarek El-Buhârî, *Şah-ı Nakşibend/Gönüller Nakkâşî*, çev. Süleyman İzzî Teşrifâtî. Sad: Mustafa Özsaray, İz yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 92.

³¹ bk. Abdurrahman Câmî, *Nakdü'n-Nüsûs fî Şerhi Nakşî'l-Fusus*, Tahran 1380 h, s. 104 İbrahim Düzen, *Aziz Neseî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*, Ankara, 1991, s. 216. İbn Arabî, insan-ı kâmilî şöyle tanıtır: "Allah'ın halifesi olan insan, Allah'ın zât, sıfat ve fiillerinin en mükemmel şekliyle tecelli ettiği varlıktır. O, Allah ile âlem arasında, zâhir ile bâtın arasında (berzah)dır. O, bütün ilâhî kemâl mânâları kendinde gerçekleştiren insandır. Âlem, bir ayna gibidir. İnsan-ı kâmil, bu aynanın cilâsıdır." Bkz. İbn Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, tahk. Ebü'A'lâ Afifî, Beyrut 1980, s. 49. *Fusûs* şârihleri, bu sözleri şöyle açıklamışlardır: "İnsan-ı kâmil, Allah Teâlâ'nın kendisine yerleştirdiği ilâhî kuvvetler ve kabiliyetler, rahmânî sıfat ve yetkilerle Allah'ın esmâsını yansıtmakta; rahmânî yönüyle Allah Teâlâ'dan aldığı feyiz ve nuru, beşer yönüyle hemcinslerine aktarmaktadır." Bk. Câmî, *Nakdü'n-Nüsûs fî Şerhi Nakşî'l-Fusus*, s. 104. "Allah, zayıf kullar ilâhî marifete ve yüce sırlara güç yetirebilsinler diye arada nebî ve velileri tayin etmiştir. İnsan-ı kâmil, ilâhî hilâfetin en üst makamında yer alır." Bk. Câmî, *a.g.e.*, s. 103-104; İsmail Ankaravî, *Nakşü'l-Fusus Şerhi*, haz. İlhan Kutluer, İstanbul, 1995, s. 19-20.

³² Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 238; Ebû Davud, Edeb, 49.

³³ Geylânî, *Fethü'r-Rabbânî*, s. 277.

kendisinin, “Allah’ım, ben aynısı kuluna yapamam” dediğinde, Allah’ın, “Benden yardım iste” dediğini söyler.³⁴

Zünnun-i Mısrî, ilahî ahlâkla ahlâklanan arifin halini şöyle özetler: “Arifin halkla geçimi Allah Teâlâ’nın halka muamelesi gibidir. Arif de Allah Teâlâ’nın ahlâkı ile ahlâklanarak, senin yükünü ve zahmetini çeker, sana yumuşak davranıp kusurlarını affeder.”³⁵

Cüneyd-i Bağdâdî ise yüce Mevla’sını tanıyan arifte olması gereken rahmet ahlâkını şöyle hatırlatır: “Arif, iyilerin ve kötülerin üzerine basıp gittiği yer gibi (herkese tahammüllü) olmalıdır. Herkesi gölgelendiren bulut gibi (iyiliği umumi) olmalıdır. Yağmur gibi olup sevdiğine ve sevmediğine suyunu akıtmalı (herkese hayır ve fayda vermelidir).”³⁶

Yine Cüneyd-i Bağdâdî’nin, “Arif, her kesimdeki insanla onun hâline uygun davranır, öyle ki herkes onu kendisi gibi bulur, kendisindeki marifet ve hallerden faydalanabilmeleri için, o, her kesimin içinde onların anlayacağı seviyede konuşur (bütün Peygamberlerin yaptığı gibi, herkese akli ölçüsünde hitap eder)³⁷ sözünden, Rabbânî âlimlerin yüce Rabbin usulünce hareket ettiklerini, peygamberî metodla halkın seviyesine inip hakikati kâl ve hâl diliyle anlattıklarını anlıyoruz.

Kısaca, Esmâ-i Hüsnâ ile ahlâklanmak, o isimlerin gerektirdiği şekilde amel etmek ve onların edebine göre kulluk haline bürünmektir. Âlimler, “Allah” ism-i şerifi hariç, kulun diğer bütün isimlerden ahlâk olarak bir pay alabileceğini söylemişlerdir.³⁸ Bunda da ölçü ve örnek Resûlullah (s.a.v) olmalıdır ki kul Mevla’sına sevilsin, bilerek veya bilmeden hevaya

³⁴ Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan Harakânî/Hayatı-Eserleri*, Şehit Ebü’l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Kars, 2004, s. 251.

³⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 581.

³⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 582.

³⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 585.

³⁸ Zerruk, *el-Mesdidü’l-Esnâ*, s. 22; Ahmed b. Muhammed, İbn Acibe, *Tefsiru’l-Fatihati’l-Kebir*, tahk. Âsım İbrahim el-Keyyâlî, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2006, s. 110. İbn Acibe, bu görüşün zahir ehlinin mezhebi olduğunu, batın ehlinin hakikat ehlinin mezhebine göre ise, Allah ismi ile de taalluk ve tahalluk olabileceğini söyler. Ona göre lafza-i celal (Allah ismi) ile tahalluk (ahalklanma), Allah’ta fani olmak ve O’ndan başkasından gaybet halinde bulunmaktır. Bk. İbn Acibe, *Tefsiru’l-Fatihati’l-Kebir*, s. 110-111. İbn Acibe, eserinin diğer bir yerinde Allah Teâlâ’nın bütün isimleriyle taalluk, tahalluk ve tahakkukun mümkün olacağını söyler. Ona göre, taalluk; ismin taşıdığı mananın kendisinde hasıl olmasını istemektir. Tahalluk; ismin ortaya koyduğu ameli elde etmek için mücadele yapmaktır. Tahakkuk; isimdeki mananın (sıfatın) kulun kalbinde iyice yerleşmesi, genelde ondan ayrılması yani kulun o sıfat üzere yaşamasıdır. Bk. İbn Acibe, *Tefsiru’l-Fatihati’l-Kebir*, s. 120.

tapma yolu kesilsin. İbn Berrâcan, Allah'ın Resûlü'nün (s.a.v) sünneti üzere Allah'ın isimlerinin muktezasıyla kullukta ne kadar yükselme olursa, o derece Allah'a yakınlık hâsıl olacağını, O'na yakınlık ölçüsünde de kula Allah'ın inayet, ihsan, lütuf ve rahmetinin gerçekleşeceğini belirtir ki,³⁹ bu çok önemlidir. Çünkü kimse, Resûlullah'a (s.a.v) tabi olmadan kendi aklı, siyaseti ve felsefesiyle yüce Allah'ın isimlerini tanıyıp onlardan nasıl nasipleneceğini bilemez. Cüneyd-i Bağdâdî'nin belirttiği gibi, Resûlullah'ın (s.a.v) izini takip etmek hariç, Allah'a giden bütün yollar halka kapalıdır.⁴⁰

Esma-i Hüsnâ'nın Arifteki Tecellileri

Şimdi ariflerin Esma-i Hüsnâ'dan aldığı payın ahlâk olarak nasıl yansıdığına bir kaç örnek verelim:

İmam Gazâlî, kulun “*er-Rahmân*” isminden alacağı payını şöyle açıklar: “Allah Teâlâ'nın gafil kullarına merhamet eder, onları, sert bir şekilde değil; yumuşak bir üslupla vaaz ve nasihatle gaflet yolundan Allah'a yöneltir. Günahkarlara eza gözüyle değil rahmet gözüyle bakar. Alemde meydana gelen bütün günahları, sanki kendisine ait bir günah gibi görür, onları gidermek için bütün gücünü kullanmaktan çekinmez. Bunu, günahkar kimse Allah'ın gazabına düşmesin ve O'nun yakınlığından uzak kalmasın diye ona acıyarak yapar.”

Gazâlî, kulun “*er-Rahîm*” isminden alacağı payını ise şöyle açıklar: “Muhtaç birini gördüğü zaman, gücü nispetinde onun ihtiyacını giderir. Yakınında ve beldesinde bir fakir varsa, malıyla, mevkisiyle yahut aracı olarak onun fakirliğini gidermek için çalışır. Eğer bütün bunlardan aciz kalırsa ona duasıyla yardım eder, haline acıyıp üzülür, onun sıkıntısına ortak olur.”⁴¹

Kuşeyrî ise kulun “*es-Selâm*” isminden alacağı payını şöyle açıklar: “Bu ismi yakinen tanıyan kimsenin edebi, Mevla'sına kalb-i selim ile dönmektir. Kalb-i selim, hainlik, aldatma, kin ve hasetten kurtulmuş kalptir.

³⁹ İbn Berrâcan, Abdüsselam el-İşbîlî, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, 1. Baskı, 2/296.

⁴⁰ Ahmed b. Abdullah Ebû Nuaym el-İsefehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Esfîya*, tahk. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, 10/267; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Süfîyye*, Halep, 1986, s. 210; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 112.

⁴¹ Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 50-51.

O, bütün Müslümanlara karşı içinde ancak safiyet, halis niyet, sıdk ve samimiyet taşır. Bütün müslümanlara karşı güzel zan besler, sadece kendisini kötü görür. Onlardan hiçbirine karşı kalbinde kötülük taşımaz, onlara hayır dua eder. Kendisine kötülük yapana iyilik yapar, zulmedeni affeder, intikam peşinde koşmaz.”⁴²

Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ* isimli hadis şerhinde, Esmâ-i Hüsnâyı açıklarken pet çoğunda arifin alacağı nasibi özetler. “Es-Selam” ism-i şerifini açıklarken, arifin, tanısın veya tanımasın bütün Müslümanlara selam ve selamet olduğunu, içinde kimseye karşı kin bulundurmadığını, kimseyle çekişmediğini, elinden ve dilinden Müslümanların güvende olduğunu, onlara son derece şefkatli davrandığını, mümin kardeşinden bir kusur görse, ona yetmiş tane mazeret aradığını, mazeret bulamadığı zaman da kusur arayan nefsinin kınadığını kaydeder.⁴³

Ahmed İbn Acibe, “el-Kuddûs=Bütün kusurlardan uzak, temiz, mukaddes” ism-i şerifinden elde edilecek ahlâkı şöyle açıklar: “Kulun, azalarını günah ve hataların kirinden, nefsinin şehvetlerine tabi olmaktan, malını haram ve şüpheli şeylerden, kalbini gafletin kirlerinden, ruhunu tembellek ve miskinlikten, sırrını masıvayı düşünmekten ve ağyara yönelmekten temizlemesidir.”⁴⁴

İbn Acibe, “el-Gaffâr=Çok affeden” ism-i şerifinden kulun alacağı ahlâkın, Allah’ın kullarını çok affetmek, sana zulmetseler de onlardan davacı olmamak, seninle eğlenip alay etseler de onlara kin gütmemek; Sahabeden Ebû Damdam (r.a) gibi,⁴⁵ kendini çekiştiren Müslümanlara sadaka olarak hakkını helal etmek olduğunu belirtir. Bu isimle tahakkukun ise, bu vasıfların kulda sabit bir ahlâk ve huy haline gelmesi, öyle ki ona eziyet edildiğinde; Hz. Peygamber (s.a.v) gibi, “Allah’ım kavmimi affet, çünkü onlar bilmiyorlar”⁴⁶ diyebilmesidir.⁴⁷

⁴² Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-Tezkîr*, s. 16.

⁴³ Ali b. Sultan el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîḥ*, tahk. Cemal Aytânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 5/172.

⁴⁴ İbn Acibe, *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, s. 121.

⁴⁵ Resûlullah (s.a.v), “Sizden birisi, Ebû Damdam gibi olamıyor mu?” diye sordu. Ashap, “Ebû Damdam ne yapardı?” diye sorduklarında, Efendimiz (s.a.v), “O her sabah şöyle derdi: “Bugün bana zulmedene (gıybetimi yapıp haksızlık edene) hakkımı bağışladım. Bana vurana vurmayacağım, sövene sövmeyeceğim, zulmedene zulüm etmeyeceğim.” Ebu Dâvud, Edeb, 36; Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 7026.

⁴⁶ Buhârî, nr. 3477; Müslim, nr. 1792.

İbn Acibe, “el-Halîm” ism-i şerifiyle ahlâklanan ariflerin, kendilerine kötülük edenleri affettiklerini, hatta hilim ve affetme ahlâkını elde etmek için onlara iyilikte bulduklarını; kendisine eziyet eden kimseye hayır dua ettiklerini, hatta Allah’tan onların affını istediklerini ve onun elinden tuttuklarını söyler.⁴⁸ Hz. Peygamber (s.a.v), “*Gelmeyene gitmeyi, vermeyene vermeyi, sana zulmeden affetmeyi dünya ve ahiret ehlinin en faziletli ahlâkı*”⁴⁹ olarak tanıtır. Buna ancak kalbi marifetullah nuru ile genişleyip kuvvetlenen ariflerin güç yetirdiğini konunun sonunda vereceğimiz güzel ahlâk örneklerinden anlayabiliriz.⁵⁰

Ariflerde en açık tecelli eden Esmâ-i Hüsnâ’dan biri de “es-Sabûr” ism-i şerifidir. Arifî Cenab-ı Hakk’a ibadette ve cümle halka hizmette başarılı kılan sabrıdır. Arif, Allah Teâlâ’nın kulların inkar ve isyanlarına karşı sabrını müşahede ettikçe, göğsü genişler, sabrı artar, azmi kuvvetlenir. Bu sabır ve azimle ibadetleri eda, haramlara veda, musibetlere rıza, eziyetlere tahammül kolay olur. Rivayete göre Hz. Musâ (a.s), “İlahî, senden, benim hakkımda bende olmayan şeylerin söylenmemesini (hakkımda iftira yapılmamasını) istiyorum!” deyince, Allah Teâlâ ona şöyle vahyetmiştir:

“Ben kendi zatım için yapmadığımı, senin için nasıl yaparım. (İnsanlar benim hakkımda da olmadık şeyler söylerler; sen de benim gibi sabreyle!”⁵¹

Biz, burada konumuza örnek olacak isimlerden bazılarına değindik. Esmâ-i Hüsnâ içinde, “el-Kahhâr=Kahreden, her şeye hükmünü geçiren”, “el-Müzill=Zelil eden, hor hakir bırakan”, “el-Hâfid= Alçaltan, zalimleri, düşmanları aşağı indiren, dilediğinin makamını aşağı düşüren”, “ed-Dârr=Dilediklerine zarar veren, zarar verecek şeyleri yaratan, kullarını zorluk ve ziyanlar ile imtihan eden”, “el-Müntekim=Tövbe etmeyip isyanında ısrar

⁴⁷ İbn Acibe, *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, s. 129.

⁴⁸ İbn Acibe, *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, s. 142.

⁴⁹ Ahmed, *Müsned*, 4/158; İbn Ebi'd-Dünya, *Mekârimü'l-Ahlâk*, s. 27; Hâkim, *Müstedrek*, 4/162; Beğavî, *Şerhü's-Sünne*, 13/31 (nr. 3443).

⁵⁰ Burada iki verelim: Yahya b. Ziyad Hârisî'nin kötü bir kölesi vardı. Kendisine, “Bu kötü huylu köleyi niçin yanında tutuyorsun?” diye sorduklarında, Yahya, “Onda hilmi (yumuşak ve geniş olmayı) öğrenmek için” demiştir. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 471. Ahnef b. Kays da, sevimsiz ve geçimsiz siyahî kölesini kendisinden hilim öğrenmek için yanında tuttuğunu söyler. bk. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, Beyrut, 1999, s. 60.

⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 471.

eden günahkâr ve zalimlerden intikam alan” manasında sıfatlar da vardır. Allah Teâlâ, Rahman ve Rahim olduğu gibi, azabı şiddetli olandır. Günahları çokça affeden olduğu gibi, hesabı çetin, yakalaması kuvvetlidir. Kainatta ve kulların içinde her ismin bir mahalli ve mazharı vardır. Allah’ın mümin, muvahhid, muttaki dostları ile, inkar eden, devamlı zulmeden, âlemi fesada veren, isyanda ısrar eden kafirler, zalimler ve fasıklar bir değildir. Hepsini aynı zatın kullarıdır fakat hepsi aynı sıfatların mazharı değildir.

Arifler de böyledir. Yeri gelince Allah için severler, yeri gelince Allah için kızarlar. Yeri gelince Allah için halka mallarını ve canlarını verirken, ilahi izin ve rıza yoksa kimseye zerre bir şey vermezler. Onlar her işlerinde halka değil, Hakk’a bakarlar. Farkları budur, faziletleri de bundandır.

Allah Teâlâ, bazı isimlerini kullarına kendisi vermiştir. Meselâ, “el-Mümin” ismini, müminlere vermiştir. Hz. Peygamber’e (s.a.v) ayrıca “Raûf” ve “Rahîm” isimlerini vermiştir (Tövbe 9/128). Kuşeyrî’nin belirttiği gibi, isimlerde ortaklık, zatlarda ortaklığı gerektirmez.⁵² Yüce Allah zat, sıfat ve fiilleriyle hiç kimseye benzemez, hiç kimse de O’na benzemez.

Marifetle Oluşan Merhamet

Yukarıdaki açıklamalardan marifet ehlinin ilahî sıfatların tecellilerine en yüksek seviyede mazhar olup Allah’ın boyası ile boyanmış, ilahî ahlâk ile süslenmiş, âlemlerin Rabbini tanımanın sevinç ve huzuruyla her şeyini O’nun için O’nun kullarına feda edecek seviyeye gelmiş kimseler olduğunu anlıyoruz. Hadiste belirtildiği gibi, içine ilahî nur ve sevgi giren kalp açılır⁵³ genişler, kuvvetlenir, tatlanır, bundan sonra Hakk’a ibadette ve halka hizmette koşar. Nur kalbi yumuşatır, safileştirir, inceltir; herkese karşı samimi, şefkatli ve merhametli hale getirir.⁵⁴

⁵² Abdülkerim el-Kuşeyrî, *et-Tahbir fi’t-Tezkîr Şerhu Esmâillahi’l-Hüsnâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999, s. 16.

⁵³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/311; Beyhakî, *ez-Zühed*, nr. 974; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 7/219. Hz. Peygamber (s.a.v) nurla açılan kalbin alametini şöyle haber verir: “Aldanma yurdu olan dünyadan gönlünü çeker, ebediyet yurdu ahirete yönelir ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanır.”

⁵⁴ Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: “Allah Teâlâ’nın yeryüzünde yaşayanlar içinde (feyiz ve nur) kapları vardır. Rabbinizin kapları salih kullarının kalpleridir. Bu kalplerin O’na en sevgili olanları, en yumuşak ve en ince olanlarıdır.” Bk. Ahmed, *Kitabü’z-Zühed*,

Cüneyd-i Bağdâdî, kendisine yüce bir ilim (marifetullah) ve şerefli bir derece (velayet) ihsan edilen kimseye düşen görevin, kendisini kınayan ve ayıplayan kimselerden yüz çevirip uzaklaşmak değil, aksine onlar bir belaya düştüklerinde onlar için Allah'a şefaathçi olmak (dua ederek belanın kalkmasını istemek), günahkarların ıslahına yardımcı olmak, onların Allah'ın hitabını (hükmünü) anlamalarına rehberlik yapmak ve kurtuluşlarına koşmak olduğunu belirtir, bunların alimlerin elde edeceği hakikatler ve hikmet sahiplerinin ulaşacağı haller olduğunu hatırlatarak şunu ilave eder: "Halkın içinde Allah'a en sevimli olanlar, O'nun ıyaline (yaratıklarına) en faydalı olanlar ve O'nun cümle halkına menfaat verenlerdir."⁵⁵

Resûlullah (s.a.v) kalpleri marifetle mamur olmuş bu rahmet insanları şöyle tanıtır:

"Ümmetimden kırk kişi, İbrahim'in (a.s) kalbi (hali ve ahlâkı) üzere bulunur. Onların (varlığı, taatı ve duaları) vesilesiyle Allah yeryüzündekilerden azap ve belaları defeder. Onlara abdâl denir. Onlar bu dereceye çokça namaz, oruç ve sadaka ile ulaşmadılar. Onların bu dereceye ulaşmaları cömertlikleri, müslümanları samimi olarak sevmeleri ve onlara nasihat etmeleri sebebiyledir."⁵⁶

Ebû Abdurrahman-ı Sülemî, Allah Teâlâ'nın, sıddikiyet mertebesine yükselttiği kimselere özel bir nur verdiğini, "*Müminin ferasetinden sakının. Şüphesiz o yüce Allah'ın nuru ile bakar*"⁵⁷ hadisinin bunu ifade ettiğini, bu nura sahip olanların halkın idrak edemediklerini idrak ettiklerini ve göremediklerini gördüklerini söyler ve bu nurun, arife kazandırdığı rahmet ahlâkını şöyle özetler:

"O, halka, nefislerinden daha merhametli ve şefkatli olur. Onlar içinde bir âsi gördüğünde, muhakkak Allah Teâlâ'dan ona tövbe nasip etmesini ister. Tövbe eden birini gördüğünde, Allah'tan, onun tövbesini nasuh tövbesi yapmasını ister. Bir mürid gördüğünde, Allah'tan onu,

nr. 827; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 6/97; Abdullah b. Ahmed, *Zevaidü'l-Züh*, 153; Süyûtî, *es-Sağır*, nr. 2375; Elbani, *Sahiha*, nr. 1691.

⁵⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/294.

⁵⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/173; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10390; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/63.

⁵⁷ Buharî, *Tarihu'l-Kebir*, 4/1/ 354. Tirmizî, *Tefsir* (16), 6; Taberani, *el-Kebir*, nr. 7496; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 4/94; Hatib, *Tarihu Bağdat*, 3/191; İbn Abdilber, *Beyani'l-İlm*, 196; Süyûtî, *es-Sağır*, nr. 151; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/267.

muradların (Hak tararından seçilip sevilen kimseler) mertebesine ulaştırmasını ister.”⁵⁸

Beyazid-i Bistâmî (261/875), halka merhameti, onların yükünü çekmeyi ilahî muhabbetin bir gereği görür ve der ki:

“Eğer Allah Teâlâ, bütün halkın yerine beni cehenneme atsa, ben de sabretsem; O’nun muhabbetini dava etmemin yanında bu çok az bir şey olur. Eğer O, beni ve bütün halkı affetse, bu O’nun şefkatinin ve merhametinin yanında fazla bir şey değildir.”⁵⁹

Yine onun gönlündeki marifeti ve merhameti yansıtan bir duası şöyledir: “İlahî, eğer geçmiş ilminde birine ateşle azap yapmak varsa, cehennemde cesedimi, başkası sığmayacak kadar büyüt! (Cehennemi ben doldurayım, orada hiçbir mümine yer kalmasın)”⁶⁰

Bistâmî, “İnsanların Cenab-ı Hakk’a en yakın olanları, en fazla halkın yükünü çeken ve bunu yaparken ahlâkı güzel olandır”⁶¹ der.

Ebü’l-Hasanî Harakânî (425/1033), gönül dünyasında yaşadığı fikrî seyri ve elde ettiği marifeti şöyle özetler:

“Hak Teâlâ bana öyle bir fikir (nurânî tefekkür) verdi ki O’nun bütün mahlûkatını onda gördüm; onda kalıp durdum, gece gündüz onun meşguliyeti beni sardı, fikir basirete dönüştü, basta (inşiraha) ve muhabbete dönüştü, sonra heybet ve vakara dönüştü. O fikirle O’nun birliğini kavradım ve öyle bir mertebeye ulaştım ki fikir hikmete dönüştü, dosdoğru yola ve halka şefkat haline dönüştü. O’nun halkına kendimden daha şefkatlisini görmedim; dedim ki:

“Keşke bütün halkın yerine ben ölseydim de halkın ölümü tatması gerekmeseydi. Keşke bütün halkın hesabımı benden sorsaydı da halkın kıyamette hesap vermesi gerekmeseydi. Keşke bütün halkın azabını bana çektirseydi de onların cehennemi görmeleri gerekmeseydi.”⁶²

⁵⁸ Ebû Abdurrahman Sülemî, *Mecmuatu Âsâri Ebi Abdurrahman es-Sülemî (Kitabu Fusûlin fi’l-Tasavvuf)*, Kum, 1388, 3/185.

⁵⁹ Feridüddin Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, tahk. Âsım İbrahim Keyyâlî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s. 187. Ayrıca bk. Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, s. 257.

⁶⁰ Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan Harakânî*, s. 159.

⁶¹ Attar, *Tezkire*, s. 193 (trc. S. 263).

⁶² Attar, *Tezkiretü’l-Evliya* (trc. Süleyman Uludağ), s. 832; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 159.

Harakânî, Cenab-ı Hakk'a yaptığı bir münacatında, "Eğer bütün dünyada senin yaratıklarına karşı benden daha şefkatli bir kimse bulunursa, o vakit ben kendimden utanç duyarım"⁶³ der.

Hız. Mevlana, "Hak ile olanların ve Hak'ta fani olanların, daima cömertlik halinde olacaklarını"⁶⁴ söyler. Çünkü Hak âşıkları, bir hadiste de geçtiği gibi, Cenab-ı Hakk'ın en büyük ahlâkının sehavet olduğunu⁶⁵ bilirler.

Bistâmî'ye göre, arifin yapması gereken asgari şey; kendisine ait olan bütün malı ve mülkü Allah yolunda harcamaktır. Hak olan budur. Çünkü, dünyada ve ahirette olanların hepsi, O'nun muhabbetinin şualarından bir şua yanında çok az kalır.⁶⁶ Allah Teâlâ'nın, bir kulunu sevdiğinin alameti ona şu üç meziyetin verilmiş olmasıdır: Deniz gibi cömertlik, güneş gibi şefkat, yer gibi tevazu.⁶⁷

Arif sufiler, kendilerine eziyet verenleri affettikleri gibi, onlara karşı suç işleyenleri gönül hoşluğu ile affedip kendileri kusur sahibinden özür dilerler, kimseyi kendilerinden özür dilemeye muhtaç etmezler; böyle bir durumu marifete ve fütüvvete aykırı görürler.⁶⁸ Çünkü arif, yapana değil, yaptırana bakar, sebebi değil, işin asıl sahibini görür, "Ne gelirse kuluna Allah'tan gelir" inancındandır; "*Başınıza gelen herhangi bir musibet, yaptığınız işler yüzündendir. Hâlbuki O, çoğunu da affeder*" (Şûrâ 26/30) ayetindeki ikazın kendisine yapıldığını düşünür. Biri ona musibet ve eza sebebi yapılırsa, halini tefekkür eder; intikamla değil istiğfarla meşgul olur. Kısaca arif, acı tatlı her şeyde bir marifet elde etmeye, Hakk'a yönelmeye ve ahlâken terakkiye çalışır.

⁶³ Çiftçi, a.g.e, s. 247.

⁶⁴ Osman Nuri Topbaş, *Mesnevî Bahçesinden Bir Testi Su*, Erkam Yayınları, İstanbul 1998, s. 49.

⁶⁵ Hadiste, "*Sehavet, Allah'ın en büyük ahlâkıdır*" buyrulur. Bk. Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 3542; Münzirî, *et-Terğîb*, nr 3848 (Burada, hadisi Ebü'Şeyh İbn Hibban'ın *Kitabü's-Sevab*'da naklettiği kaydı vardır.

⁶⁶ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 189 (trc. S. 259).

⁶⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 190 (trc. S. 260).

⁶⁸ Herevî, *Menâzilü's-Sâirin* adlı eserinde der ki: "Şunu bil: Kim, düşmanını (barışmak için) bir aracıya muhtaç eder ve kendisinden özür dilemesinden utanmazsa, o, fütüvvetin kokusunu almamıştır. Bk. Abdullah el-Ensârî Herevî, *Menâzilü's-Sâirin*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 62.

Ebû Ali Cüzcânî, arifin halini iki şeyle özetler: “Arif, tamamıyla gönlünü Mevla’sına, bedenini halka hizmete veren kimsedir.”⁶⁹ İşte bütün şerefi içeren iki fazilet: Tevhid ve hizmet.

Sehl b. Abdullah’ın, “Sufi herkese kanını helal, malını mübah görendir”⁷⁰ sözünden, Hak âşığının gerçekte kendisine ait bir mülk görmediğini, gerekirse Allah yolunda her şeyini feda etmeye hazır olduğunu anlıyoruz. Onların, “*İnsanlardan bazısı vardır ki Allah rızası için kendini feda eder*” (Bakara 2/207) ayetinde övülen kimselere dahil olduğunu söyleyebiliriz.

Süfyan-ı Sevrî, müslümanların başına ciddi bir sıkıntı geldiğinde o kadar üzüldü ki, üzüntüsünden beveli kana dönerdi. Hasan-ı Basrî, bütün Müslümanlara şefkat ve merhamet göstermeyi abdalın (maneviyat erlerinin) alameti içinde sayar.⁷¹

Şakik-i Belhî’nin, “Kim kötü hale düşmüş birine acımazsa, onun kendisi en kötü haldedir”⁷² sözü, Allah dostlarının insana bakışına ve şefkatine güzel bir örnektir.

Ahmet Yesevî, şeriat, tarikat ve marifetten sonra ulaşılan hakikat kapısının on makamını açıklarken, birinci makamı “Herkesin yolunun toprağı olmak”⁷³ diye tanıtır. Yani hakikate ulaşan bir arif kibir ve benlikten tamamen temizlenip cümle halka karşı alçak gönüllü ve tevazu sahibi olur. Bu tevazu, toprak gibi herkesi üzerinde taşımak, içine ne atılsa ortaya güzel şeyler çıkarmak ve kötülüğü giderip iyiliği yaymaktır. Sufi alçak gönüllü olsa Hak Teâlâ’yı bulur. Ateşe baksa Hak’ı görür, suya baksa Hakk’ı görür, yukarı baksa Hakk’ı görür, ileri baksa Hakk’ı görür, otursa müşahede gözüyle Hakk’ı görür, böylece ilme’l-yakin ve ayne’l-yakin makamını bulur.⁷⁴

Seyyid Ahmed Siyahî (k.s), bu ümmetin önüne irşat hizmeti için hazırladığı oğlu Ahmed Hicabî’ye verdiği halifelik icazetinde der ki:

⁶⁹ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, (trc. S. Uludağ), s. 681.

⁷⁰ Kuşeyri, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 530.

⁷¹ Abdülvehhab Şa’rânî, *Tembihü’l-Muğtarrin*, Beyrut, 2003, s. 96.

⁷² Şa’rânî, *a.g.e.*, s. 99.

⁷³ Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî’nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *Akademik/Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı:2, Ankara, 2017, s. 127.

⁷⁴ Özköse, *a.g.m.*, s. 127.

“Fayda ve menfaat vermede meyveli ağaç gibi, cömertlik ve iyilikseverlikte akan nehir gibi, ihsan etme ve bağışlamada sınırsız deniz gibi ol. Boş şeylere karşı cansız gibi, ayıpları örtmede karanlık gece gibi olmaya çalış.”⁷⁵

Kısaca, ariflerdeki ilahî marifetin halka merhamet olarak yansıdığını söyleyebiliriz. Yani marifetin meyvesi merhamettir. Kulun marifeti ne kadar yüksek olursa, o derece halkı tanır, onların yükünü çeker, onları sabırla idare eder, onlara ilahî ahlâkı uygular; böylece yeryüzünde Allah’ın şahidi, halifesi ve dostu olarak hak dine ve halka hizmet eder.

Rahmet Peygamberine Verasetin Gereği

Ariflerin güzel ahlâkta ve halka hizmette önde olmalarının birinci sebebi yukarıda anlatıldığı gibi Allah Teâlâ’yı yakinen tanıyıp O’nun ahlâkı ile ahlâklanmaları, ikinci önemli sebebi ise, âlemlere rahmet yapılan Resûlullah’ın (s.a.v), ilim, ahlâk ve manevî hallerine varis olmalarıdır.

Resûlullah (s.a.v), ümmetin içindeki varisleri ve onlara bıraktığı mirası şöyle açıklar:

*“Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, altın ve gümüş (cinsi maddî şeylerden) miras bırakmazlar. Onlar, sadece ilim bıraktılar. Kim, o ilmi alırsa büyük bir nasip (ve derece) elde etmiş olur.”*⁷⁶

Resûlullah’ın (s.a.v) hadiste geçen ilimle başta marifetullah olmak üzere, dinin zahirî ve batınî ilimlerini kastettiğini anlayan sufiler, Resûlullah’a (s.a.v) gerçek manada vâris olarak arifleri görürler, çünkü onlar, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ilmine, ibadetine, davet usulüne, sabrına,

⁷⁵ İcazetin devamı şöyledir: Ey oğul, sana dost ve sadık arkadaş lazımsa, “Sevdiğini sırf Allah için sevenlerle birlikte ol. Onlardan kardeşlik bağı kurduğun kimselerin hakkını koru. Bunun için, muhtaç olduğun malın fazlasını ona vererek yahut onu nefsinle eşit tutarak veya onu nefsinde tercih ederek yap. Onun ihtiyacını nefsinin ihtiyacından öne alman daha faziletlidir. İnsanların her sınıfına, özellikle sana muhalif olanlara karşı halim ve selim ol, alçak gönüllü, güler yüzlü, affedici ve sevgini göstererek güzel geçinmeye gayret et. Bu konuda, “Resûlüm, sen gerçekten çok büyük bir ahlâk üzeresin” (Kalem 68/4) hitabına mazhar olan Hz. Peygamber’in (s.a.v), “En faziletli ahlâk, sana gelmeyene gitmen, vermeyene vermen ve zulmedenî affetmendir” Ahmed, *Müsned*, 4/158; İbn Ebi’-d-Dünya, *Mekârimü’l-Ahlâk*, nr. 19; Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, 6/222. bk. Mehmed Zühdü Çelenligil, *Tehassür/Seyyid Ahmed Siyahi ve Oğlu Seyyid Ahmed Hicabî*, haz. Muzaffer Ertaş-Kemal Topçu, Kastamonu 1996, s. 38-40.

⁷⁶ Ebû Dâvûd, *İlim*, 1; Tirmizî, *İlim*, 19; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17; Dârimî, *Mukaddime*, 32; Beğavî, *Şerhü’s-Sünne*, 1/275-276; Hâkim, *Müstedrek*, 1/100-101.

merhametine, âlemlere rahmet ahlâkına, manevî hallerine, marifetine ve muhabbetine en ileri derecede varis ve sahip olmuşlardır.⁷⁷

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde, sufilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) verasette diğer kesimlerden nasıl önde olduğunu şöyle ifade eder:

"Âlim, Hz. Peygamber'e (s.a.v) sözlerinde uydu; ibadet ehli ve zahit ise fiillerinde uydu. Sûfiye (ârife) gelince, o, Allah Resûlü'nün sözlerine ve fiillerine uymada öndedir; ayrıca o, onun (s.a.v) güzel ahlâkına uymayı da ekleyerek bir adım daha öne geçmiştir."⁷⁸

İbn Ebi Cemre'nin belirttiği gibi, âlimlerin, peygamberler gibi tebliğde sabır, davette sıkıntılara tahammül, kendisine kötülük edenlere iyilikle mukabele, onları en güzel yolla Allah'a davet, mümkün olduğu kadar nasihat ve ihsanla kalpleri kazanma gibi güzel ahlâka sahip olmaları Peygamberlere verasetin gereğidir. Keşfe ulaşan kuvvet ve temkin sahibi veliler, Resûlullah'ın (s.a.v) mirasından en büyük paya sahiptirler. Ondaki manevî hâller, derecesine uygun olarak hakiki vârislerde de yeterince mevcuttur."⁷⁹

Hz. Peygamber'e (s.a.v), "Ey Allah'ın Resûlü! Müşriklere beddua ediniz!" denildiği zaman,

"*Ben ancak rahmet olarak gönderildim, azap için gönderilmedim*"⁸⁰ buyurmuştur. Ona varislerin de bu ahlâktan payı olması istenir. Arif, lanetle meşgul olmaz, gerekirse zalimleri Allah'a havale eder.

İmam Şa'rânî, sufilerin bütün müslümanlara hatta hayvanlara karşı gösterdikleri bu şefkatin Hz. Peygamber'e (s.a.v) varis olmalarının gereği olduğunu, buna ancak Allah'ın kalplerini nurlandırdığı kimselerin güç

⁷⁷ Konuyla ilgili geniş açıklama için bk. Ebû Nasr es-Serrac, *el-Lüma'*, tahk. Abdülhalim Mahmud-Tahâ Abdülbaki Sürur, Kahire trs, s. 22-35. Ömer b. Muhammed Şihabüddin Sührverdi, *Avarifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7-15.

⁷⁸ Ahmed b. Muhammed İbn Acibe, *İlâhî Fetihler*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2014, s. 138. Köstendilli Şeyh Ali Halvetî de benzer bir görüşte olup der ki: "Hz. Peygamber'in (s.a.v) halifeleri üç kısımdır: Âlimler, sözlerinin varisidir. Salihler, fiillerinin varisidir. Evliya ise hallerinin varisidir." *Köstendilli Ali Halveti/Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, haz. Semih Ceyhan, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 88.

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdullah el-Endülüsî İbn Ebî Cemre, *Behçetü'n-Nüfus*, Beyrut, trs. 2/193.

⁸⁰ Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, nr. 1403; Süyutî, *es-Sağîr*, nr. 2585; Ali Muttakî, *Kenzü'l-Ummal*, nr. 31997. Benzer bir hadis için bk. Müslim, *Birr*, 87; Süyutî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/687.

yetireceğini söyler ve velilerden Ebû Abdullah-ı Meğaribî'nin şu sözüne yer verir:

“Kim, günaha düşenlere rahmet gözüyle bakmazsa o, hak tarikattan çıkmıştır.”⁸¹

Resûlullah'ın (s.a.v), ümmetin önderlerine bıraktığı mirasından biri de halkın yükünü, zahmetini ve çilesini severek çekmektir. Malum olduğu üzere bu, bütün peygamberlerin en başta gelen sünnetidir. Onlar, Allah rızası için hayatları boyunca halkın içinde olmuşlar, onların dertleri ile dertlenmişler, inanan insanların tövbe, terbiye, tezkiye ve manevi terakkileri için bir ömür gayret etmişlerdir. Resûlullah (s.a.v), insanların kendisini söz ve davranışlarıyla rahatsız etmesine karşı tedbir almak isteyen amcası Abbas'a,

“Hayır! Allah beni içlerinden alıp huzuruna kavuşturana kadar onların arasında duracağım. Varsın ökçelerime bassınlar, elbiselerimi çeksinler, bir şey olmaz”⁸² buyurarak, kendisinden sonra gelen terbiyecilere Allah yolunda çile çekmeyi miras bırakmıştır. Yine o, kendisine en şiddetli işkenceleri reva gören müşrik kavmi için, “Allah'ım, kavmimi affet, çünkü onlar bilmiyorlar”⁸³ şeklinde dua ederek, âlemlere rahmet olmanın gereğini göstermiş ve kendisine varis olanlara, halkın affi için dua, gözyaşı ve istiğfarı da miras bırakmıştır.

Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996), Allah Teâlâ'yı yakinen tanıyan ariflerin, peygamberlerin Allah Teâlâ'ya delil olma, O'na davet etme ve kalp amellerinde onlara varis olduklarını söyler.⁸⁴

Mekkî Ehl-i bid'at ve ehl-i dünya olan kimsenin, Allah'ın kullar üzerinde bir hücceti, yeryüzünde rahmet vesilesi, Allah'a sevk eden bir delil,

⁸¹ Abdülvehhab Şa'rânî *Tembihü'l-Muğterrin*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 95.

⁸² Darimî, *Mukaddime*, 14; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, 3/335.

⁸³ bk. Kâdî İyaz, *eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafa*, tahk. Hüseyin Abdülhamid Nil, Şirketü Dâri'l-Erkam, Beyrut 1995, 1/95.

⁸⁴ Ebû Talib Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, *Semer kand Yayınları, İstanbul, 2004, 2/109-110*. Mekkî, marifetullaha sahip bir alimde bulunması gereken vasıfları anlatırken, **Hasan el-Basrî**'nin gerçek fakihle ilgili şu tarifine yer verir: “Fakih, dünyadan gönlünü çekmiş, rağbetini ahirete yöneltmiş, dini konusunda basîret sahibi, Rabbinin ibadetinde devamlı, vera' ehli, müslümanların mal ve ırzından elini ve dilini çekmiş, iffet sahibi ve insanlara samimiyetle nasihat eden kimsedir.” bk. Mekkî, *a.g.e*, 2/96. Ayrıca bk. Darimî, *Sünen*, 1/94 (*Mukaddime*, 29).

dinin davetçisi, muttakiler için bir imam ve Peygamber'e (s.a.v) vâris olamayacağını belirtir. Bu görüşünü,

*"Âlimler, sultanlara karışmadıkları ve dünyaya dalmadıkları müddetçe peygamberlerin eminleri yani güvenilir vârisleridir. Sultanlara karıştıkları ve dünyaya daldıkları zaman, dininizi korumak için onlardan sakının"*⁸⁵

*"Kim dinimizde (herhangi bir şer'î delilin kabul etmediği) yeni bir şey icat ederse, o kişi (ve işi) reddedilir,"*⁸⁶ hadislerine dayandırır.⁸⁷

Arifibillah İbn Acibe, *"Andolsun biz, Zikir'den (Kur'an'dan) sonra Zebur'da da, yeryüzüne kesinlikle salih kullarımın vâris olacağını yazdık"* (Enbiya 21/105) ayetinin işarî tefsirinde, Allah Teâlâ'nın, kendisine teveccüh eden ve yönelen salih kullarını yeryüzüne ve beldelerine vâris yaptığını, bu vârislikten kastın, himmeti ve kalplere nüfuz eden kelamıyla dinin ihyası ve insanların hidayetinde rehberlik olduğunu; bunu Allah'tan korkan muttaki âlimlerle, insanların iç âlemlerinde tasarruf eden ve gavs, aktab, evtad, abdal, nüceba, nükaba,⁸⁸ sâlihler ve terbiye şeyhleri gibi arif-i billah zatların yaptığını belirtir.⁸⁹

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, "Peygamberimizin vârisleri arasında biz de varız" der ve bunun sebebinin şöyle açıklar: "Çünkü O'nda olan şeylerin bazıları bizde de var. Resûlullah efendimiz (s.a.v) fakirliği seçmişti. Biz de fakirliği tercih etmiş bulunuyoruz. O cömertti. Güzel bir ahlâkı vardı. Hainlik bilmezdi. Basîret sahibiydi. Halkın rehberiydi. Açgözlü ve hırs sahibi değildi. Hayrı ve şerri Allah Teâlâ'dan bilirdi. Tabiatında yalan ve kandırma diye bir şey yoktu. Zamanın esiri değildi. İnsanların korktuğu

⁸⁵ İbn Abdilber, *Beyâni'l-İlm*, 1/185; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 5701; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, 3/100.

⁸⁶ Buhârî, *İ'tisâm*, 20; Müslim, *Ekdîyye*, 17; Ebû Dâvud, *Sünnet*, 5; İbn Mâce, *Mukaddime*, 2.

⁸⁷ Mekkî, *a.g.e.*, 2/164-165.

⁸⁸ Bu tabirler, velilerin derece, sınıf ve görevlerine göre verilen unvanlardır. Gavs olan zât, hepsinin üzerinde bir dereceye sahiptir. Hepsine birden "Ricalullah=Allah'ın seçilmiş has dostları" veya "Ricâlül'l-gayb=halleri halka gizli olan mana âleminin erleri" denir. Velilerin sınıf ve dereceleri hakkında geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Kur'an ve Tasavvuf/Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 132-184.

⁸⁹ İbn Acibe, *Bahrü'l-Medid/İbn Acibe Tefsiri* 6/156-157. İbn Acibe, ariflerin yaptığı terbiye hizmetini şöyle özetler: "Onlar, himmet, manevî hal ve sözleriyle insanları terbiye ederek iç âlemlerini tedavi ederler. Bu terbiye, kendilerine tâbi olanlar bütün çirkin sıfatlarından temizlenip her türlü faziletli ahlâkla süsleninceye ve ilâhî kudsî huzura, Hak'la ünsiyet mahalline girmeye ehil oluncaya kadar devam eder. İşte bu zatlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v) manevî mirasının hepsine vâris olmuşlardır."

şeyden korkmazdı. İnsanların güvendiği şeye güvenmezdi. Hiç gururlanmazdı. İşte bunlar evliyanın sıfatlarıdır. Resûlullah efendimiz, ucu bucağı bulunmayan bir umman idi. Eğer o ummandan bir damla ortaya çıksaydı, bütün âlem ve mahlûkat şaşırır kalırdı. Sûfilerin kervanı; Allah Teâlâ, Resûlullah ve Eshâb-ı kirâm sevgisinden ibarettir. Bu kervanda bulunan ve ruhları bunların ruhlarıyla kaynaşan kimseye ne mutlu!"⁹⁰

Hız. Peygamber'e varis olmanın bir gereği de, halkın örnek alıp faydalanması içinde onların arasında bulunmak, bunun için onlara karşı son derece merhametli, müsamahalı ve tevazu sahibi olmaktır. Çünkü sert ve kaba insanın etrafında gönüller toplanmaz.

Seyyid Ahmed Rifâî (578/1182), Hak Teâlâ'nın, ona, "İnsanların dünyasında olduğun sürece, onları idare et, hoş" dediğini söyler. Kâzerûnî, bu sözü şöyle açıklar: "Mertebesi senden aşağıda olanın seviyesine inip tevazu göster ki sana nazar etsin, seni takip etsin ve senin sayende yükselsin."⁹¹

Marifet ehlinin bariz özelliği, kalbinin temiz, niyetinin halis, içinin ve dışının bir olmasıdır. Resûlullah'ın (s.a.v) buyurduğu gibi, ümmetinin abdallarının (seçkin velilerin) cennete girmeleri çokça namaz, oruç ve sadaka ile değil, Allah'ın rahmeti, nefislerinin cömertliği (herkese ihsanda bulunup iyilik istemeleri) ve kalplerinin selâmeti (her türlü kötülükten arınması) sebebiyledir.⁹²

Diğer hadiste, Allah Teâlâ'nın kulları içinden seçtiği salihlerin sebebiyle insanların yağmura kavuştuğu, onların bereketiyle müminlerin ilahî yardıma ulaştığı, halktan umumi azabın kaldırıldığı⁹³ haber verilmiştir.

Üzülerek söyleyeyim ki İslâmî ilimlerle uğraşan herkes, Allah Resûlü'nün (s.a.v) ihlâsına, rahmet ahlâkına, halka şefkatine, her kesme tevazu ve edeple muamelesine varis ve sahip değildir. Hadiste, bazı âlimlerin yüce Mevla'yı, bazılarının ise adi dünyayı tercih ettiğini, birinin ümmet için rahmet, diğerinin afet olduğu belirtilir.⁹⁴

⁹⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, s. 831-832; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1992, 5/382-383.

⁹¹ Kâzerûnî, İbrahim, *Ahmed er-Rifâî Menkibeleri*, çev. Nurettin Bayburtlugil-Nejdet Tosun, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

⁹² İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'l-Evliya*, nr. 58; Münziri, *et-Terğîb*, nr 4263.

⁹³ Ahmed, *Müsned*, 1/112; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/8-9; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4113.

⁹⁴ İbn Abbas yoluyla gelen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

Bu manevî mirasa sahip olan arif ve âşıklar ümmet içinde adet olarak çok az olsalar da tamamen tükenmiş değillerdir. Hadiste, bu ümmet içinde kıyamete kadar Allah'ın izniyle hak üzere giden sabikun-mukarrebun kamil insanların bulunacağı müjdelenmiştir.⁹⁵

Hız. Mevlana, canları tertemiz eden feyzin, Hız. Muhammed'den (s.a.v) miras kaldığını, bu feyzin şimdi de (her devirde) mevcut olduğunu, bu feyzi taşıyanların halkın içinde yaşadığını söyler ve şu uyarıda bulunur:

“Onları ara bul, kendilerinden yararlan. Hız. Muhammed'in (s.a.v) (feyzini taşıyan) varisi, senin karşında oturmaktadır. Fakat senin karşın (gönlün) nerededir? O senin önündedir. Ama önü, ardı düşünen can nerededir? Sen candan ibaretsin. Canın önü ardı olmaz. Eğer sen kendini önü ardı var sanıyorsan (ve öyle görüyorsan) bedene bağlanmışsın, (irfana ulaşmış hür) candan mahrumsun. Gözünü o gerçek padişahının pak nuru ile aç da (hakikati gör); kısa görüşlüler gibi zanna, şüpheye düşme.”⁹⁶

Ariflerin Gözüyle İnsan ve Gönül

Arifler insana, Cenab-ı Hakk'ın mazharı olarak bakarlar. Âlemlerin Rabbi, insanı ruhî yönüyle en güzel kıvamda (Tîn 95/4) meleklerin kendisine secde edeceği bir makamda (Sâd 38/71-74), kendisine halife olarak yaratmış

“Bu ümmetin âlimleri iki sınıftır. Birisine Allah ilim vermiştir. O da bu ilmi insanlara yayar, ona karşılık bir yiyecek dünya metai almaz, onu az bir para karşılığında satmaz. Bu kimseye, semadaki kuşlar, sudaki balıklar, yeryüzündeki hayvanlar dua ve istiğfar ederler. Kiramen Kâtibin melekleri kıyamet günü o kimseyi Allah Teâlâ'nın huzuruna aziz ve şerefli bir kimse olarak getirir. Sonunda Peygamberlerin meclisine katılıp onlara arkadaşı olur.

Diğer kimse ise, Allah Teâlâ kendisine dünyada ilim verir. O da bu ilimle Allah Teâlâ'nın kullarını sapıtır. İlimine karşılık dünya malı alır, onu az bir para karşılığında satar. Bu kimse kıyamet gününde ağzına ateşten bir gem vurulmuş olarak getirilir. Bir münadi halkın önünde, “Bu, falan oğlu filandır. Allah Teâlâ kendisine ilim vermiş, o da bu ilimle Allah'ın kullarını sapıtmış, ilmine karşılık yiyecek (dünya metai) almış ve onu az bir para karşılığında satmıştır” diye seslenir. Bu kimse insanların hesabı sona erene kadar azap görür. Sonra asıl cezasını çeker.” Taberânî, el-Evsat, nr. 7187 (Beyrut, 1999, 1. Baskı); Heysemî, ez-Zevâid, 1/124; Münzirî, et-Tergîb, 1/100.

⁹⁵ Hadis şöyledir: “Kıyamete kadar ümmetinden bir tâife hak üzere kalmaya ve Allah'ın emrini yerine getirmeye devam edecektir. Onlara muhâlif davrananlar kendilerine hiçbir zarar veremeyecek, onlar hakkı izhar ve isbatta muvaffak olacaklardır.” Bk. Buhârî, İtisâm, 10, Tevhid, 29; İbn Hacer, Fethü'l-Bâri, 15/227-8; Müslim, İmâret, 53; Nevevî Şerhi, 2/193, 13/66-67; Tirmizî, Fiten, 27 (nr. 2192); İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, Müsned, 5/34, 269, 278, 279; Hâkim, Müstedrek, 4/449-450.

⁹⁶ Şefik Can, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi, Ötken Neşriyat, İstanbul 2002, 1/144-145.

(Bakara 2/30); yeryüzünde ne varsa onun hizmetine vermiş (Casiye 45/13) onu muhatap almış, kendisini özel marifeti, kulluğu ve hizmeti için seçmiş, ona cennetini ve cemalini müjdelemiştir.

Azidüddin Nesefî, kendisine ilahî ruh üfürülen ve nur verilen insanın bütün âlemin hülasası yapıldığını, âlemde olan her şeyin bir şekliyle insana da verildiğini, insanın, mevcudat ağacının meyvesi ve âlemin Kâbesi olduğunu, bütün âlemin ona yöneltilip hizmetçi yapıldığını, insanın, meleklerin kendisine secde ettiği varlık olduğunu, hepsinin insan için çalıştığını; ayette belirtildiği gibi, göklerde ve yerlerde olan her şey insanın hizmetine bağlandığını (Casiye 45/13) söyler ve bütün bunların insanın kendisinden değil, yüce Allah'ın ona bir ihsanı olarak gerçekleştiğini hatırlatır.⁹⁷

Evet, insanın ruhuyla kazandığı değer budur.⁹⁸ Ancak o, bu değeri ve edebi koruyamaz, kendisine verilen kabiliyet ve yetkileri batılda kullanırsa, o zaman da şu ayette anlatılan duruma düşer:

"Onların kalpleri vardır, onunla (hakikati) kavramazlar. Gözleri vardır (Hakk'ın ayet ve alametlerini) görmezler. Kulakları vardır (Hakk'ın davetini) işitmezler. Onlar, hayvanlar gibidirler; hatta onlardan daha şaşkın bir haldedirler. Onlar, gafil kimselerdir." (A'raf 7/179)

Arifler insandaki manaya ve halifelik nuruna baktıkları için her insanı Allah'ın özel bir tecellisi ve emaneti görürler. Ona hizmeti Hakk'a hizmet sayarlar. Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, tekkesinin kapısına şunu yazdırmıştır:

⁹⁷ Azidüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kamil*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s. 113.

⁹⁸ Şeyh Galib der ki:

*"Sendedir mahzen-i esrar, muhabbet sende,
Sendedir maden-i envar-ı fînün sende,
Gizli gizli dahi vardır, nice halet sende,
Marifet sende, hüner sende, hakikat sende
"Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen
Merdum-i dide-i ekvan olan âdemsin sen"* der.

Yani, kendine dikkatlice bak; sen âlemin özüsün. Sen varlıkların gözbebeği olan insansın. Gülşenî şu uyarıda bulunur:

*"Âlemin maksudu sensin canı sen,
Hayf ola kim olan şakird-i ten."*

Der ki: Bu dünyanın yaratılma amacı sensin, canı da sen. Eğer (kalbini unutup) sadece tene (bedene ve mideye) çirak (hizmetçi) olursan yazıktır."

“Her kim bu eve gelirse ekmeğini verin ve adını/dinini sormayın; zira Ulu Allah’ın dergâhında ruh taşımaya layık olan herkes, elbette Ebü’l-Hasan’ın sofrasında ekmeğe de layıktır.”⁹⁹

Arifler, yetmiş iki millete rahmet gözüyle, Hak nazarıyla bakarlar. Çünkü Cenab-ı Hak hepsinin Rabbidir; hepsini muhatap almış ve dostluğuna çağırmıştır. Bu çağırışı gerçekleştirecek olanlar da Rahman’ın kullarıdır. İnsanın hakikatini tanımayanların ve onlardan nefret edenlerin bunu yapamayacağı malumdur. Bazıları irfan mektebi tasavvufu iki şeyle özetler: Herkese bir gözle (Allah’ın kulu olarak) bakmak; herkesle eşit yaşamak.¹⁰⁰

Yunus Emre de, “Yetmiş iki millete bir gözle bakmayanın, ilimde müderris olsa da hakikatte günahkâr olduğunu” söyler.

İnsanın aslı kalptir. Ona gönül de diyoruz. Resûlullah (s.a.v), insanın iyi ve kötü halini, kalbin iyi veya kötü olmasına bağlamıştır.¹⁰¹ Bir kudsî hadiste, “*Göğüm ve yerim beni içine almadı; lâkin mümin kulumun kalbine sığdım*”¹⁰² buyrulur. Ariflere göre, gönlü bilen maksudu bilir, gönlü bulan maksudu bulur. Gönle, gönülle girilir. Gönül sevgi dilinden ve güzel halden anlar. Kibirle, malla, korku ile gönül elde edilmez. Sufilerin gönülleri fethetmesi hep güler yüz, samimi sevgi, merhamet ve güzel ahlâk ile olmuştur. Çünkü Resûlullah (s.a.v), gönüllerin ancak güler yüz ve güzel ahlâkla kazanılıp memnun edileceğini haber verir.¹⁰³ Ayette de kaba katı yürekli kimselerin etrafında gönüllerin toplanmayacağı bildirilir. (Enfal 8/159).

Hz. Peygamber (s.a.v), insanın Kâbe’den daha hürmetli olduğunu haber vermiştir.¹⁰⁴ Ona hürmet, Allah’a hürmettir. Onu hoşnut etmek ilahi

⁹⁹ Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan Harakâni*, s. 21.

¹⁰⁰ Muhammed b. Münevver, *Tevhidin Sırları*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul, s. 328.

¹⁰¹ Hadiste şöyle buyrulur: “*İnsanın vücudunda bir yer var ki, orası güzel olursa bütün beden güzel olur, bozuk olursa bütün beden kötü olur. Dikkat edin o kalptir.*” Buhârî, İman, 39; Müslim, Musakat, 107; İbn Mâce, Fiten, 14.

¹⁰² Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/195 (nr. 1888, 2256).

¹⁰³ Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: “*Sizler mallarınız ile insanların gönlünü kazanıp memnun edemezsiniz. Siz onlara güler yüz göstererek ve güzel ahlâkla muamele ederek gönüllerine girip kendilerini memnun ediniz.*” Hakim, *Müstedrek*, 1/124; Ebü Ya’la, *Müsned*, nr. 6550; Bezzar, *Müsned*, nr. 1977-1979. İbn Hacer, *el-Metalibü’l-Âliye*, nr. 2539; Münzirî, *et-Terğîb*, 3/260; Heysemi, *ez-Zevaid*, 8/22.

¹⁰⁴ Allah Resûlü (s.a.v) bir defasında Kâbe’yi tavaf ederken şöyle ifade buyurmuştur: “*Sen ne güzelsin, kokun da ne hoştur! Sen ne kadar büyüksün; hürmetin de çok büyüktür! Allah’a yemin olsun ki, müminin hürmet ve kıymeti senin hürmetinden daha büyüktür.*”

hoşnutluk vesilesidir. Gönlü gönül ehli olanlar tanır. Gönüller, gönül ehline emanettir. Seyyid Ahmed Rifâî'ye, yakınları tarafından, “Sizden bize miras olarak ne kalacak?” diye sorulunca, Hazret, “Ben dünyevî bir mala sahip değilim ki benden sonra size kalsın. Ben size mahlûkatın gönlünü miras bırakıyorum!”¹⁰⁵ demiştir.

Yunus Emre, bir şiirinde,
 “Gönül Çalab’ın tahtı
 Çalap gönüle baktı.
 İki cihan bedbahtı
 Kim gönül yıkar ise” derken, diğerinde,
 “Ben gelmedin dâvi için
 Benim işim sevi için
 Dostun evi gönüllerdir,
 Gönüller yapmaya geldim” der.

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, bir mümini incitmeden sabahlayıp akşamlayan kimsenin sanki Resûlullah (s.a.v) ile birlikte olduğu, bir mümine eziyet veren kimsenin ise o günkü taatının kabul olmayacağı görüşündedir.¹⁰⁶ Çünkü Resûlullah’ın (s.a.v) ümmetinden istediği de, içinde kimseye karşı kin ve haset bulunmayan temiz bir gönüldür.¹⁰⁷

Hz. Mevlâna, “Senin bir saman çöpü kadar değer vermediğin kırık gönül, Arş’tan da üstündür, Kürsi’den de, Levh’ten de, Kalem’den de!.. Hor bile olsa gönlü hakir tutma! O, horluğuyla gene de üstünler üstündedir. Kırık ve mahzun gönül, Allah’ın nazar ettiği yerdir” der ve bir gönül yapanın izzetini şöyle dile getirir:

“Onu yapan can ne mübarektir. Kırılmış, iki yüz parça olmuş gönlü tamir etmek, Allah katında birçok hayır hasenattan daha yeğdir... Sus! Her kıldan iki yüz dil olsa da söylesen, gönül, gene de anlatılmaz.”

Şüphesiz Allah Teâlâ sende bir şeyi haram kıldı; seni haram bölgesi yaptı. Fakat müminin üç şeyini haram kıldı; malını, kanını ve şerefini... Bir de müminin hakkında kötü zan beslemeyi yasakladı.” Bk. İbn Mace, Fiten, 2; Taberanî, el-Kebir, nr. 10966; Beyhaki, Şuabü'l-İman, nr. 6706; Heysemî, ez-Zevaid, 3/292.

¹⁰⁵ Kâzerûnî, *Ahmed Rifâî Menkıbeleri*, s. 171.

¹⁰⁶ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 512, (trc. Uludağ), s. 839.

¹⁰⁷ Resûlullah (s.a.v), Hz. Enes’e hitaben şöyle buyurmuştur: *Yavrucuğum! Kalbinde hiç kimseye kin ve haset bulundurmadan sabahlayıp akşamlamaya gücün yetiyorsa yap!*” Resûlullah (s.a.v), sonra şöyle devam etti: *“Oğulcağızım! Bu benim sünnetimdir. Benim sünnetimi ihya eden beni memnun edip ihya etmiş olur, beni ihya eden de benimle birlikte cennete girer.”* Tirmizî, İlim, 17; İbn Mace, Mukaddime, 15.

Nizamüddin Evliya, kalp kırmayı, Allah Teâlâ'nın kuluna en büyük lütfu olan yeri incitmek olarak görür ve “Salih bir insan kendisine nasıl davranılırsa davranılsın asla kimseye kötü söylememeli ve lanet etmemelidir, insanların kabahatlerini açıklamamalıdır”¹⁰⁸ der.

Arifler, her gördüklerinin Hızır olabileceği anlayışı ile herkese karşı edep ve tevazu ile muamele ederler. Bunu maddi bir menfaat veya korkudan değil, Allah rızası için marifetlerinden yaparlar. Bunun için hadiste, *Allah rızası için tevazu göstereni Allah'ın yücelteceği, insanlara karşı kibredeni ise Allah'ın alçaltacağı*¹⁰⁹ haber verilmiştir.

Ebû Said Ebü'l-Hayr'ın dediği gibi, halka, halkın gözüyle bakan onlarla çekişir durur; onlara Hakk'ın gözüyle bakan kimse ise onları mazur görür, rahatsız olmaz.¹¹⁰

Hakim Tirmizi'nin (320/932), “Bir müslümanı küçümsediğimde mutlaka marifetimde ve imanımda bir eksiklik bulmuşumdur”¹¹¹ sözü, kendini beğenip mümin kardeşini küçük görmenin hem sebebini hem de neticesini açıklar mahiyettedir.

Abdülkadir Geylânî, insanları küçük görmenin, tedavisi olmayan büyük bir hastalık olduğunu söyler.¹¹²

Ariflerin Gözünde Hizmet

Arifler, “*İnsanların en hayırlısı; insanlara en faydalı olanıdır*”¹¹³ hadisini prensip edinip halka hizmeti, Hakk'a hizmet kabul ederler, hizmeti nimet bilirler, onu, cennet yolu ve ilahi rıza sebebi görürler. Halka hizmeti güzel yapamayan kimse, Hakk'a da güzel kulluk yapamaz.

“*Bütün halk, Allah'ın ailesidir. Onların Allah'a en sevimli olanları, O'nun ailesine en faydalı olanlardır*”¹¹⁴ hadisiyle,

“*Bir kavmin efendisi o kavme hizmet edendir*”¹¹⁵ hadisi, ariflerin hizmet anlayışını özetler mahiyettedir.

¹⁰⁸ Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1992, 9/347-348.

¹⁰⁹ Ahmed, *Müsned*, 3/76; İbn Mâce, *Zühd*, 16; İbn Hibban, *Sahih*, nr. 5678.

¹¹⁰ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 322.

¹¹¹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Uludağ), s. 647.

¹¹² Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 198.

¹¹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Vasîl*, nr. 6023; İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabu Kazâi'l-Hâce*, nr. 37.

¹¹⁴ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3302; Bezzâr, *Müsned*, nr. 1949; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/191; İbn Hacer, *el-Metâbibü'l-Âliye*, nr. 897.

¹¹⁵ Beyhâkî, *Şuabü'l-İman*, nr. 8407; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, 2/324.

Şibli, tüm halkı, bir aile bireyleri gibi görmeyen kimsenin gerçek sufi olamayacağını söyler.¹¹⁶ Şeyh Ebû Said de, dervişlerin (ve halkın) rahat etmesi için çalışmayı er kişilerin yani ricâlullahın işi görür.¹¹⁷ Allah'ın ordusu olan meleklerin de yaptığı iki önemli iş vardır: Hakk'a ibadet, halka hizmet.

Ravdatü'l-Ülemâ kitabında Buhârî'nin yaptığı bir nakle göre, Allah Teâlâ, Cebrail'e (a.s), "Eğer seni dünyaya gönderip oranın ehlinden kılsaydım, taatlardan hangisini yapardın?" diye sorunca, Cebrail (a.s), üçü de halka hizmet olan şu şeyleri yapacağını söylemiştir:

1. Çoluk çocuk sahibi kimselere nafakasında yardımcı olurum.
2. Halkın ayıp ve kusurlarını gizlerdim ki onların ayıp ve kusurlarını senden başka kimse bilmesin.
3. Susuz kimselere su dağıtırdım."¹¹⁸

Köstendilli Şeyh Ali Efendi (997/1588), "İki cihanda hizmet ve isardan (iyilik ve ihsanda kardeşini kendine tercih etmekten) daha yüce bir şeref yoktur" dedikten sonra, bu görüşüne delil olarak Resûlullah'ın (s.a.v) halinden şu çarpıcı örneği verir:

"Bu nedenle resullerin sultanı Hz. Muhammed (s.a.v), kendisi efendilerin efendisi ve mevcudatın hülasası olmakla birlikte, şerefli varlığını ahirette ümmetine şefaati için feda etmiştir."¹¹⁹

Burada Resûlullah'ın (s.a.v), "*Benim şefaati ümmetimin büyük günah sahipleri için olacaktır*"¹²⁰ hadisine dikkat çekilmiştir. Resûlullah (s.a.v), kabul edilecek özel duasını ahirette ümmetine şefaati için saklamış; bu rahmet tecellisinin, Allah'a şirk koşmadan ölenlere ulaşacağını haber vermiştir.¹²¹ Sufiere göre en büyük hizmet, insanın iman, ıslah ve affına vesile olarak onun ebedi ateşten kurtulmasını sağlamaktır.

¹¹⁶ İbn Münever, Muhammed, *Tevhidin Sırları* (trc. Süleyman Uludağ), s. 294 (İstanbul:Semerkand Yayınları, 2015 1. Baskı).

¹¹⁷ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 320.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut 2001, 1/488

¹¹⁹ Köstendilli, *a.g.e.*, s. 158.

¹²⁰ Ebû Davud, nr. 4739; Tirmizî, nr. 2435; Ahmed, *Müsned*, 3/213; Hâkim, *Müstedrek*, 1/69, 160; İbn Hibban, *Sahih*, nr. 2596.

¹²¹ Müslim, İman, 338; Tirmizî, Deavât, 132; İbn Mâce, Zühd, 37.

İmanın şubelerini anlatan meşhur hadiste; iman dairesine adım atan herkesin yapacağı asgari işin insanlara eziyet veren şeyleri yoldan gidermek olduğu belirtilir.¹²² Demek ki her müminin temel görevlerinden biri de yolları ve insanların yaşadığı mekanları kirletmemek, başkası kirletmişse onu temizlemektir. Yani başkasının bozduğunu düzeltmektir. Bunu yapmak irfan ve tevazu ister. Arifler, kalbin Allah'a giden yolunu kirleten ve engelleyen nefs-i emmarenin terbiye edilip temizlenmesini de imanî bir görev kabul ederler.¹²³

Hadiste, “İnsanların arasına girip onların yükünü çeken ve eziyetlerine tahammül eden müslümanın, hiç kimseye karışmayan ve eziyetlerine sabretmeyen müslümandan daha hayırlı”¹²⁴ olduğu haber verilir. Arifler, huzuru çilede ararlar. Onlar ilahî aşklarını, Allah için çektikleri çileyle ölçerler. Bu çilenin en ağırlarından biri de insanların yükünü çekmektir. Aşıklar, yüce Dost yolunda canını ve malını esirgeyeni samimi görmezler, “canı değerli olanın dini değersiz olur” derler.

Hizmeti hayatının merkezine koyan Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, kendisini şu üç vasıfla tanıtır: 1. Allah'ı seven, 2. Resûlünü seven, 3. Allah'ın kullarına hizmet eden.¹²⁵

“Kim bir müminin dünya sıkıntılarında birisini giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarında birisini giderir. Kim mümin kardeşinin ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve ahirette ayıplarını örter. Bir kul, din kardeşinin yardımında bulunduğu sürece, Allah da onun yardımında olur”¹²⁶ hadisi de fütüvvet ehlini hizmete koşturacak müjdeler içermektedir.

İnsanın mümin kardeşinin ihtiyacını görmek için yürümesi, onun bir işinde aracı olup gönlünü sevindirmesi Resûlullah'ın (s.a.v) beyanıyla, “Mescid-i Nebi'de oturup bir ay itikâfa girmekten daha sevimlidir.”¹²⁷

¹²² Hadis şöyledir: “İman yetmiş kusur şubedir. En üstün kısmı 'lâ ilâhe illallah' şahadetini söylemek, en alt derecesi ise yolda insanlara eziyet veren bir şeyi gidermektir. Haya da imandan bir şubedir.” Buhârî, İman, 3; Müslim, İman, 57-58; Ebü Dâvud, Sünnet, 14; Nesâî, İman, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

¹²³ İbn Allân, Şah-ı Nakşibend, s. 104.

¹²⁴ Tirmizî, Kıyame, 55. (nr. 2507).

¹²⁵ Attar, Tezkiretü'l-Evliya, s. 505, (trc. Uludağ), s. 824.

¹²⁶ Ebü Dâvud, Edeb, 60; Tirmizî, Hudûd, 3; Birr, 19.

¹²⁷ Taberânî, el-Kebîr, nr. 1 3646; İbn Ebi'd-Dünya, Kazâu'l-Hâce, nr. 36;

Hadis, ihtiyaç halinde, insanlara hizmet etmenin nafîle ibadetten önde ve üstün olduğunu gösteriyor. Bunun için arifler de halkın muhtaç olduğu hizmeti, nafîle ibadetten önde görmüşlerdir.¹²⁸ Ebü'l-Hasan-ı Harakânî de bu görüştedir.¹²⁹

İslam dini iki temel görevi içerir: Biri Hakk'a ibadet, diğeri halka hizmet. Tasavvufun bütün işleri de bu iki görev etrafında şekillenir. Halka hizmet ve cömertlik yapmayan hiçbir veli yoktur. Bir hadiste, Allah'ın velilerinin ancak cömertlik ve güzel ahlâk üzere yaratıldığı haber verilir.¹³⁰ Velinin en büyük hizmeti, talep eden gönülleri yüce Dost ile tanıştırmasıdır. En büyük cömertliği, kalbindeki ilahî aşkı ve marifetullahı, kardeşleriyle paylaşmasıdır. Diğeri bütün hizmetler bunlardan sonra gelir.

Köstendilli Şeyh Ali Efendi, müminin yapması gereken şeyin, anne-babasına, üstat ve müridine hizmet yanında, kemale erinceye, manevî miracını tamamlayıncaya kadar Rabbine hizmet etmek ve bundan sonra Allah için halkın hizmetine koşmak olduğunu söyler; Peygamberlerin ümmetlerine, şeyhlerin de Allah kapısındaki dervişlere bu şekilde hizmetçi olduklarını belirtir.¹³¹ Burada, manen kemale ermeden yapılan hizmetlerin kamil olmayacağına dikkat çekilmiştir.

Köstendilli Şeyh Ali Efendi (997/1588), “Hak yoluna sülukun tamamı üç şeydir” der ve onlardan birinin de cömertlik ve hizmet olduğunu söyler.¹³²

¹²⁸ Ebü'l-Abbas Seyyârî, bir müridin bir dervişe bir kere hizmet etmesini yüz rekât nafîle namaz kılmasından daha sevap görmekte. Bk. İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 285.

¹²⁹ Ebü'l-Hasan-ı Harakânî buna örnek olarak şu olayı anlatır: “İki kardeş vardı. Bir de anneleri. Her gece nöbetleşerek kardeşlerden biri annenin, diğeri Allah'ın hizmetiyle meşgul olurdu. Allah'ın hizmetiyle meşgul olan kardeş, Rabbine hizmet ettiği için memnundu. Bir gün, kardeşine, “Bu gece de Allah'a hizmet hakkında benim için feragat et” dedi. O a, “Peki, öyle olsun” dedi. O gece Allah'a hizmet yolunda başını secdeye koydu. Bir rüya gördü. Bir ses, “Kardeşini affettik, seni de onun hatırı için bağışladık” dedi. O, “Ama ben Allah hizmetinde o ise anne hizmetinde bulunuyor; beni onun ameli sayesinde mi bağışlıyorsunuz?” dedi. Ses, “Evet öyle, zira senin yapmış olduğun işe bizim ihtiyacımız yok; kardeşinin yaptığı hizmeti ise annenin mutlak ihtiyacı var!” dedi. bk. Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 498, (trc. Uludağ), s. 805.

¹³⁰ Zayıf bir senetle gelin bu hadis için bk. Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 6214; Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 3849.

¹³¹ Köstendilli, *a.g.e.*, s. 158.

¹³² Köstendilli, *Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, s. 138. Diğeri iki şey: İbadet ve taat, nefisle mücahede ve riyazettir.

Köstendilli, bütün eşyanın ve mülk ehlinin Allah Teâlâ için sevilip hepsine Hak rızası için hizmet etmek gerektiğini hatırlatır ve şu orijinal tespitte bulunur:

“Tarikat, halka hizmettir; tesbih, seccade ve abâ değildir.”¹³³

Şeyh Ebû Said Ebü'l-Hayr, şeriat ve hakikati şu beyitte toplamıştır:

“*Dosttan haber geldi: Salih amel işle, işte budur şeriat.*

Gönülden sevmeye öncelik tanı, bırak füzuli olanı, işte budur hakikat.”¹³⁴

Yine Şeyh Ebû Said, hizmeti, gökten yağan mücevherata benzetir.¹³⁵

Nakşî pirlerinden Abdurrahman-ı Tâhî, nisbetin (manevî feyiz ve yardımın) hizmete göre olduğunu, hizmetteki ilahî rahmetin hiçbir şeyde bulunmadığını, Nakşibendî tarikatında rahmete sebep olacak her türlü amel ve hizmetin bulunduğunu, ibadet için evine kapanıp halkın hizmetinden kaçan kimsenin, pek çok hayırdan mahrum kaldığını belirtir ve salıklere şu uyarıda bulunur:

“Sadece zikirle yetinmek olmaz; mal ve can ile Allah yolunda cihat ve gayret etmek gerekir.”¹³⁶

Hakîm et-Tirmizî, İslam'ın bağışlama ve cömertlik üzere kurulduğunu, çünkü gerçek İslam'ın Allah Teâlâ'nın haklarını korumak için canını ve malını teslim etmek (ortaya koymak) olduğu belirtir.¹³⁷

Hizmet, en güzel fütüvvet ahlâkıdır. Şey Ebû Said, fütüvvetini ne olduğunu sorusuna, “*Kendin için arzu ettiğin şeyi, mümin kardeşin için de arzu etmendir*”¹³⁸ hadisiyle cevap verir.¹³⁹ Hadiste, gerçek imana ancak bu şekilde ulaşıldığı belirtilir.

¹³³ Köstendilli, a.g.e, s. 130.

¹³⁴ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 130. Aynı yerde, İmamü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî der ki: “Eserlerimizde yazdığımız, okuduğumuz ve telif ettiğimiz her şeyi hakikat sultanı Şeyh Ebû Said bu beyitlerde dile getirmiştir.”

¹³⁵ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 39. Buradaki kayıt şöyledir: Hazret, bir gün yanındakilere, “Gökten mücevherat yağdı, niye toplamıyorsunuz?” diye sorar. “Hani nerede?” diyenlere; “Hizmet, hizmet!” der.

¹³⁶ Abdurrahman-ı Tâhî, *İşaretler*, İstanbul 1994, s. 188.

¹³⁷ Hakim Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl fî Marifeti Ehâdisi'r-Resûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, 2/11; Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *İthâfû's-Sâdeti'l-Muttakîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1989, 8/594.

¹³⁸ Bu manadaki hadisler için bk. Buhârî, İman, 7; Müslim, İman, 71-72; Tirmizî, Zühd, 124; Nesâî, İman, 19, 33; İbn Mâce, Sünne, 9.

¹³⁹ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 326.

Allah için halka hizmetin sonu cennettir. Bunu, “Cömert, Allah’a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır”¹⁴⁰ hadisinden anlıyoruz.

Hizmetin Hası: Gönül Yapmak

Arifler, bir gönül yapmayı, bir gönüle girmeyi, hele kırık bir gönlü sevindirmeyi en büyük hizmet ve sebep-i rahmet görürler. Çünkü yüce Allah kalbi kırıkların¹⁴¹ ve bağı yanıkların yanındadır. Onları sevindiren Rahman’ı sevindirir; onlara sevilen Rahman’a sevilir.

Yunus Emre, bir gönül yapmanın faziletini şu dizelerinde dile getirir:

“Yunus der ki ey hoca
İstersen var bin hacca.
Hepisinden iyice
Bir gönüle girmektir.”

Diğer bir şair der ki:

“Cihan bağında ey âşık budur maksud-i ins ü cin;
Ne senden kimse incinsin ne sen kimseden incin.”¹⁴²

Gönül sevindirmeyi hayatının hedefi haline getirenlerden biri de Ebü'l-Hasan-ı Harakânî'dir (425/1033). Der ki: “Âlim sabahleyin yatağından kalkarken, ilminin artmasını, zâhid zühdünün artmasını ister. Ben ise bir din kardeşimin gönlünü neşeyle doldurma ve onu mutlu etme derdindeyim.”¹⁴³

Harakânî ile çağdaş olan Şeyh Ebû Said de, “Allah’a giden binlerce yol içinde en kısası, en doğrusu ve en kolayı bir insanı rahat ettirmektir” der ve ilave eder: “Biz bu yolu tuttuk ve herkese de bunu tavsiye ediyoruz.”¹⁴⁴

¹⁴⁰ Tirmizî, Birr, 40; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10847; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2384; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 4804; İbn Hibban, *Ravdatü'l-Ukalâ*, s. 246. Hadisin devamı şöyledir: “Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Hiç şüphesiz, cömert olan bir câhil, Allah Teâlâ'ya, cimri âbiddeden daha sevimlidir.”

¹⁴¹ Bir kudsi hadiste şöyle buyrulur: “Ben, benim için kalpleri mahzun olan kimselerin yanındayım.” Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 614; Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-Hasene*, nr. 188.

¹⁴² Topbaş, *Mesnevî Bahçesinden Bir Testi Su*, s. 56.

¹⁴³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, (trc. S. Uludağ), s. 819.

¹⁴⁴ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 36.

Harakânî'nin bu anlayışı kendisi takip eden Nakşî büyüklerinde de görülmektedir. Hâce Ubeydullah Ahrar, halka hizmetin yerini ve değerini şöyle dile getirir:

"Hâcegân tarikatında vakit neyi icap ettiriyorsa himmet ve gönül ona sarfolunur. Zikir ve murakabe bir müslümanı rahata kavuşturacak bir hizmet varken yapılmaz. Gönüle girmeyi sağlayan bir hizmet zikir ve murakabeden önce gelir. Bazıları nafil ibadetlerle meşgul olmayı hizmetten daha üstün sanırlar. Oysa gönüllerde yer etmek ve muhabbet hizmetle elde edilir. Kalplerde iyilik yapan kimseye karşı sevgi yerleşir, sözü bunu destekler. Hiçbir nafilenin sevabı müminin sevgisinin sevabına erişemez."¹⁴⁵

Ebû Bekir Kettânî ise, "Bir müminin kalbini korumam (onu sevindirip hoş etmem) bana, mebrur bir hac yapmamdan daha sevimlidir"¹⁴⁶ der.

Sufilere göre memnun edilecek en güzel gönül Allah dostlarının gönlüdür. Bunun yolu da güzel edep ve hizmettir. Hâce Ali Râmitenî'nin belirttiği gibi, saliki, maksuda tez eriştirecek en kestirme bir yol, sadık tâlibin bir iyilik veya bir hizmetle bir gönül ehlinin (Allah dostunun) gönlüne girmesidir. Çünkü Allah dostlarının gönlü Cenâb-ı Hakk'ın nazargâhıdır; o gönle girenler elbette o nazardan nasibini alır.¹⁴⁷

Velilerden Abdullah b. Muhammed b. Münazil'in (330/941), belirttiği gibi, hizmette önemli olan edeptir; çünkü hizmetteki edep hizmetten daha azizdir.¹⁴⁸ Hizmet aynı zamanda nefsi terbiye etmenin ve manevi terakkinin en güzel yollarından biridir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Safî, *Reşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 426.

¹⁴⁶ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, tahk. Yusuf Zeydan, Dâru'l-Cil, Beyrut 1999, s. 57.

¹⁴⁷ Safî, *Reşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 94. Safî, Reşehâtın diğer bir yerinde konuyla ilgili şu örneği paylaşır: *Makâmât-ı Nakşibend*'de şöyle yazılıdır: "Hâce Bahâeddin hazretleri başlangıçta Hâce Alâeddin hazretlerini meclislerinde yanında oturtur ve zaman zaman ona teveccüh ederdi. Bazı yakınları Hâce Bahâeddin hazretlerine bu durumu sordular. Hazret onlara, 'Onu yanımda kurt yemesin diye oturtuyorum. Zira nefis kurdu daima pusudadır. Anbean halini kontrol etmekteki amacım onun ilahi sırlara ve lütuflara mazhar olmasını sağlamak içindir. (Yani, ben onu hatırıma getirince Beytullah'ı getirmiş olurum. Cömert insanın evinde bulunan onun ikramlarına mazhar olur. Allah dostlarına hizmet ederek onların gönüllerine girmenin faydası işte budur!)" buyurdu." Safî, *Reşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 164-165.

¹⁴⁸ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Süleyman Uludağ), s. 656.

¹⁴⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 162.

Şâh-ı Nakşibend, manevî yoldaki ilerleyişini halka hizmetine bağlar. Çünkü o, bir Allah dostunun tavsiyesi üzerine uzun süre aciz insanlara, hayvanlara hizmet etmiş, ayrıca yedi sene umuma ait yolları temizlemiştir.¹⁵⁰ O, bunları yaparken aslında içindeki kibri, benliği ve nefsini temizlemiş, daha sonra kalplere doktor yani kamil mürşit olup ruhların temizlik ve tezkiyesiyle uğraşmıştır.

Arifler, hizmetin rahmet olması için ihlası ve edebi şart görürler. Hizmette ihlas, onu sırf Allah rızası için yapıp karşıdan bir teşekkür dahi beklememek, hatta yaptığı hizmeti kendisine sevap getirecek değerde görmemektir. Hizmette edep, hizmet ettiği kimseyi asla minnet altına sokmamak, onu diliyle ve haliyle incitmek, kendisini hayırda istihdam eden Rabbine şükürle ve hizmetteki kusurlarına istiğfarla meşgul olmaktır. En önemli edeplerden biri de, yaptığı hizmete ve hayra, en fazla kendisinin muhtaç olduğunu bilmektir.

Şeyh Ebû Said, bu işin hassasiyetini şöyle dile getirir: “Bir fakire sadaka veren kimse, fakirin bu sadakaya muhtaç olduğundan daha çok, kendisinin bu sadakanın sevabına muhtaç olduğunu bilmezse, sadakası boşa gider.”¹⁵¹

¹⁵⁰ Kendisi şöyle anlatır: “Manevî arayışa girdiğim ilk günlerimin birinde yüce Allah’ın sevgili kullarından biri ile karşılaştım. O vakitler cebem çoktu. Bana, “Görüntüne bakılırsa sen Ashaptan (velilerin sohbetine katılanlardan) birisin” dedi. Ben de, “Allah dostlarının nazarı bereketiyle onlardan olmayı ümit ederim” dedim. Bana, “Vaktini nasıl geçiriyorsun?” diye sordu. Ben de, “Bulduğumda şükrediyor, bulamadığımda sabrediyorum” dedim. Gülümseyerek, “Bu söylediğin kolay bir şey. Önemli olan nefsinin zora terk edip bir hafta gıda bulamasan bile nefsinin sana isyan etmemesidir” dedi. Onun bu sözü üzerine ona tevazu göstererek kendisinden yardımcı olmasını istediğimde bana, “Gönül almaya çalış, güçsüzlere, kimsenin itibar etmediği zayıflara ve kalbi kırıklara hizmet et. Bunun yaparken tam bir meskenet, tevazu ve kalp kırıklığı içinde ol” dedi. Onun bu emrini tutarak dediği şekilde uzun müddet gayret ettim. Daha sonrasında benden, hayvanlara bakarak onların hastalıklarını tedavi etmemi istedi; bizzat kendimin onların yaralarını sarıp temizlememi, ihlas ve tevazu içinde bu işleri yapmamı emretti. Bu hizmeti de anlatıldığı gibi yaptığımda o hale gelmişim ki, yolda yürürken bir köpeğe rastlasam hemen durur, onun geçip gitmesini arzu eder ve adım atmazdım. Bu halim yedi sene sürdü. Daha sonra o zat bana yollarda halkın geçişine engel teşkil eden şeyleri temizlememi emretti. Yedi yıl da bu iş için koştum. Öyle ki yolların toprağından ve taşlarından eteğim boş kalmazdı. Sonuç olarak o büyük zat, bana ne emretmişse tam bir sıdk ve ihlas ile yerine getirdim; kendimde bu yaptıklarımın çok güzel neticelerini gördüm ve hallerimde tam bir terakki buldum.” Bk. Abdülmecid Hânî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye alâ Hadâki'l-Verdiyye fî Ecillâi's-Sâdâtin'-Nakşibendiyye*, tahk. Muhammed Hâlid Hurse, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 1997, s. 400-402; Ahmed b. İbrahim İbn Allân es-Siddîkî, *Şah-ı Nakşibend*, çev. Yasin Demirkıran, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2001, s. 39-42.

¹⁵¹ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 295.

Hız. Mevlana, hizmet ehlini şöyle uyarır: “Allah aşkı için çalış, Allah aşkı için hizmette bulun; halkın kabul etmesi veya reddetmesi ile senin ne işin var! Bu fani dünya pazarında manevî altın kazanmak için müşteri mi arıyorsun? Allah’tan daha iyi müşteri mi var?”¹⁵² Eğer sana bir şüphe, bir endişe, bir kaygı gelir de yolunu keserse, Allah ile alış verişte bulunan peygamberleri düşün, onları kendine örnek edin.”¹⁵³

Hız. Mevlana, fütüvveti, illet ve garazsız olarak ihsan eylemek olarak tarif eder, sadık âşığın her milletten hariç olduğunu söyler ve sebebini şöyle açıklar:

“Çünkü millet (avam halk), ya Hudâ ihsanına nail olmayı yahut Hudâ kahrından kurtulmayı arar. Amma pâkbâzlar (âşıklar), Hudâ’nın has kurbanlarıdır. Onlar, ne Hudâ’yı imtihan ederler, ne de kâr ve ziyana aldırış ederler.”¹⁵⁴ Ebü’l-Hasan-ı Harakânî’nin belirttiği gibi, Hak’tan halka bakan kimse halkı görmez (ki onlara gösteriş yapsın). Seven, mahbubu ile baş başa kaldığında kendisini dahi görmez (Tek hedefi sevgilinin cemali olur).¹⁵⁵ Harakânî, ihlası, “Allah görüyor diye yapılan her şeydir; riya ise halk görüyor diye yapılan her şeydir” diye tarif eder ve şu uyarıda bulunur:

“Halkın arada ne işi var? İhlas, Allah’ın makamıdır!”¹⁵⁶

Bir kudsî hadiste, “*Kulumun en sevdiğim ibadeti, bana karşı samimi olmasıdır*”¹⁵⁷ buyrulur.

“İhlâsla yapılan az amelin kula yeteceğini”¹⁵⁸ haber veren Resûlullah (s.a.v), “*Dinin, bütünüyle samimiyetten ibaret*”¹⁵⁹ olduğunu hatırlatmıştır.

Hadiste, hizmet ehlinde bulunması gereken ahlâk şöyle sayılır:

1. *Allah rızası için yola çıkmak.*

¹⁵² Burada şu ayete işaret ediliyor: *Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine cenneti verme karşılığında satın aldı. Allah’tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O hâlde O’nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte büyük kazanç budur.*” (Tövbe 9/111).

¹⁵³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 5-6/400-401.

¹⁵⁴ Şeydâ Öztürk, *Şem’î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İSAM, İstanbul, 2011, s. 401-402.

¹⁵⁵ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, s. 507; (trc. Uludağ), s. 827.

¹⁵⁶ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, (trc. Uludağ), s. 846.

¹⁵⁷ Ahmed, *Müsned*, 5/254; Deylemî, *Firdevsü’l-Ahbâr*, nr. 4495; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 6039.

¹⁵⁸ Hakim, *Müstedrek*, 4/ 306; Ebü Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, 1/244.

¹⁵⁹ Buharî, İman, 42; Müslim, İman, 95; Ebü Davud, Edep, 59. Hadisin devamında, “Kime karşı samimiyet ve sadakat gösterilecek” diye sorulunca, Allah Resûlü (s.a.v), *Allah’a, Kitabına, Resûlüne, müminlerin başındaki imamlarına ve bütün müminlere*” buyurmuştur.

2. *Başındaki imama ve başkana itaat etmek.*
3. *Sevdiği malından Allah rızası için kardeşlerine infak ve ikram etmek.*
4. *Beraber olduğu arkadaşlarıyla iyi geçinmek, onlara yumuşak davranmak.*
5. *Fitne ve fesattan çekinmek. Kim böyle yaparsa onun bütün uykusu ve uyanıklığı hayır olur kendisine sevap getirir. Kim de övünmek, kendini sevdirmek ve gösteriş için yola çıkar, başındaki imamın sözünü dinlemez, insanların arasını açar ve yeryüzünde fesat yayarsa onun elde edeceği hiç bir hayır yoktur.”¹⁶⁰*

Hizmette en nazik konulardan biri de, yaptığı hizmetle kimseyi minnet altına sokmamak, hizmetiyle kimseye üstünlük taslamamaktır. Rükneddin Alâüddevlî Simnânî (736/1336) Hâcegan pirllerinden “Azîzân” lakabıyla meşhur Hâce Ali Râmitenî’ye, yazdığı bir mektupta, “Siz ve biz, sâliklere hizmet ederiz. Siz sofraya hazırlarken yemek çeşidi çok olsun diye çabalamazsınız, biz ise mükellef sofraya kurarız. Buna rağmen halk sizden razı, bize ise kırgındır; acaba neden?” diye sorunca, Hâce Azîzân şu cevabı verir:

“Minnetle hizmet edenler çoktur, ama hizmeti minnet kabul edenler azdır. Hizmeti nimet bilerek çalışın ki kimse size kırgın olmasın.”¹⁶¹

Salihler zatlar halka hizmeti kendilerine şiar edinmiştir¹⁶² fakat, onlara göre halkın da salih zatlara, takva ehline, Allah adamlarına hizmet etmesi çok büyük rahmet vesilesidir. Allah Teâlâ, Hz. Davud’a, “Ey Davud, beni talep eden birini gördüğün zaman ona hizmetçi ol”¹⁶³ diye vahyetmiştir.

¹⁶⁰ Ebu Davud, Cihad, 24; Nesai, Cihad, 46.

¹⁶¹ Hüseyin b. Ali El-Kâşifi, *Reşehâtu Ayni'l-Hayat*, tahk. Asım İbrâhim el-Keyyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 72; Sad: Mustafa Özsaray, s. 89-90.

¹⁶² Hâce Ubeydullah Ahrar, hizmet konusundaki şu inceliğe dikkat çeker: "Hâce Bahâeddin Nakşibend ve onun yolunda giden büyüklerin hiçbir kimseye kendi hizmetlerini gördürmek istememelerinin hikmeti şudur: Hizmet ve tevazu bir iyiliktir. İyilik yapmayı sevmek zaruridir ve sevgi kadar alâka göstermek de lâzımdır. Bunlar bütün gayretlerini halkın faydası için harcarlar. Kendilerinin hiçbir şekilde alâkalarının olmamasını isterler. Kesinlikle kendileri halka hizmet ederler. Halkın hizmet etmesini ise kabul etmezler. Kuşkusuz bu prensibe çok önem verir, özen gösterirler. Hizmeti sadece kendilerinin çizgisinden her geçen gün hisse alma istidadı gördükleri; kabul ve gönüllerinin iltifatı sebebiyle dünya sevgisinden alâkası eksilen ve cümle âlemin bâtnî cem'iyetinden pürnür olduğu kimseden kabul ederler." Safi, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 426.

¹⁶³ Ahmed b. Abdullah İsfehânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiya*, tahk. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, 10/85.

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, Hak yoluna sülük edenlere öyle âşıktır ki, “Ya Rabbi, dostların içinde senin kudsiyetine layık şekilde seni zikreden biri varsa, gözlerimi çıkarıp onun ayağının altına atayım. Bu gün seni kibriyana layık şekilde kim zikrederse ruhumu ona feda edeyim”¹⁶⁴ der.

Abdülkadir-i Geylânî, “Eğer salihlere hizmet etmeye gücün yeterse yap; çünkü o, dünyada ve ahirette senin için en hayırlı iştir” der ve asıl işin çok mal değil, temiz kalp olduğunu şöyle hatırlatır:

“Eğer sen bütün dünyaya malik olsan fakat kalbin salihlerin kalbi gibi (temiz ve Allah ile huzur halinde) olmasa, sen bir zerreye sahip değilsin.”¹⁶⁵ Şah-ı Geylânî’nin, diğer tavsiyesi şöyledir:

“Oğlum, sufilerin kölesi ol; onlar için yer gibi (tevazu içinde) ol, huzurlarında hizmetçi ol. Buna devam edersen, efendi olursun. Kim yüce Allah için ve salih kulları için tevazu gösterirse, Allah onu dünyada ve ahirette yüceltir. Salihlerin zahmetine katlanır ve onların hizmetini görürsen Allah seni onların makamına yükseltir ve seni onların reisi yapar. Allah’ın has kullarına (ariflere) hizmet ettiğinde durum nasıl olur, düşün!”¹⁶⁶

Mevlânâ Rükneddin Hâfî, velilerden Zeynüddin Ali Kelân'a abdest sırasında yaptığı bir hizmeti, affı için en ümitli olduğu amel görür.¹⁶⁷

Ebü Ali Fârmedî’nin, üstadı Ebü'l-Kasım Kuşeyrî’ye hamamda birkaç kova su dökerek yaptığı hizmete, üstadın, “Ey Ebü Ali, Ebü'l-Kasım’ın yetmiş yılda bulduğunu sen bir kovada buldun”¹⁶⁸ sözü de, ilim ehline Allah için yapılan bir hizmetin bazen çok hayırlı sonuçlar verdiğine güzel bir örnektir.

Ariflerin aslî hizmeti: Tezkiye ve terbiye

Arif sufiler, yüce Allah’ın nazar ettiği ve kıymet verdiği kalbe¹⁶⁹ yapılacak hizmeti en şerefli, en gerekli ve en öncelikli hizmet görürler. Bu, Hakk’a davet, insanı irşad ve ıslah hizmetidir. Abdülkadir-i Geylânî, kalbi diriltmek için manevî telkin ve terbiye ehlini arayıp bulmanın farz olduğunu;

¹⁶⁴ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 506, (trc. Uludağ), s. 825.

¹⁶⁵ Abdülkadir Cilânî, *el-Fethü'r-Rabbânî ve'l-Feyzü'r-Rahmânî*, tahk. Yusuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, Dımeşk 2000, s. 83.

¹⁶⁶ Cilânî, *el-Fethü'r-Rabbânî*, s. 246.

¹⁶⁷ Safî, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 467.

¹⁶⁸ Abdurrahman Câmî, *Nefahatü'l-Üns/Evliya Menkabeleri*, Tercüme ve Şerh. Lâmi Çelbi. Haz. S. Uludağ-M. Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 514.

¹⁶⁹ Hadiste şöyle buyrulur: “Şüphesiz, Allah sizin dış suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat o, kalplerinize ve amellerinize bakar.” Bk. Müslim, Birr, 34; İbn Mâce, Zühd, 9.

“İlim talep etmek her müslümana farzdır”¹⁷⁰ hadisiyle marifet ve ilahî yakınlık ilminin kastedildiğini, zahirî ilimlerden ancak farzları eda edecek kadarına ihtiyaç bulunduğunu belirtir.¹⁷¹

Bir insanı ıslah hizmetinin değerini Allah Resûlü (s.a.v) Hz. Ali’ye şöyle ifade buyurmuştur:

“*Vallahi, Allah Teâlâ’nın senin sebebinle bir insanı hidayete ulaştırması, dünyanın en kıymetli mallarının senin olmasından ve onları sadaka olarak dağıtmandan*¹⁷² *daha hayırlıdır.*”¹⁷³ Sufiler insanın hidayetine vesile olmayı, gönlünü ilahi nur ve feyizle ihya etmeyi, onu zikirle uyandırmayı, marifetle diriltmeyi, edeple süslemeyi, manevi tezkiye, terbiye ve terakkiyi gerçekleştirerek kalbi yüce Allah ile huzur haline ulaştırmayı insana yapılabilecek en büyük hizmet ve iyilik görürler. Bu aynı zamanda insanın kendisine yaptığı en güzel iyiliktir.¹⁷⁴

Ehlullah’ın bir kısmı hal ve kâl ilimlerinin ikisini veya birini neşretmekle meşgul olurlar, bazıları kendilerine ihsan edilen nurları, ruhlara ve bedenlere yağdırırlar, böylece onları evham ve vesveselerin vermiş olduğunu zulmetlerden kurtarırlar.¹⁷⁵

Arifin bütün çabası, celali ve cemaliyle tanıdığı yüce Mevla’nın bütün kullar tarafından tanınması, sevilmesi, halis kullukla yüceltilmesi, edebiyetle süslenerek rızasına ulaşılmasıdır. Şah-ı Nakşibend, ehlullahın, halkın zahmet yükünü, onların ahlâkının düzeltilmesi için çektiklerini, Cenab-ı Hakk’ın her kulun kalbine nazar ettiğini, ehlullahın kalbe yaptıkları hizmetle aynı zamanda bu ilahi nazardan feyz aldıklarını söyler.¹⁷⁶

¹⁷⁰ İbn Mâce, nr. 224; Ebû Ya’la, *Müsned*, 1/257; Taberânî, *el-Evsat*, 2/297.

¹⁷¹ Geylânî, *Sırrü’l-Esrar ve Mazharu’l-Envâr*, s. 26.

¹⁷² Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 10/ 264; Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî*, 6/427.

¹⁷³ Buhârî, *Cihad*, 102; Müslim, *Fedâilü’s-Sahâbe*, 35; Ebu Dâvud, *İlim*, 10.

¹⁷⁴ Meşhur hadise göre bunun en güzel kazancı şudur: “*Kim insanları hidayete götüren bir yola çağırırsa, kendisine uyan kimselerin ecirlerinin bir misli de ona verilir. Ona verilen ecir, diğerlerinin ecrinden hiçbir şey eksilmez.*” Buhârî, *İtisam*, 15; Müslim, *İlim*, 16; Tirmizî, *İlim*, 15; İbn Mâce, *Mukaddime*, 14.

¹⁷⁵ Bk. Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, derleyen: Mevlânâ Halid-i Şîrvânî Ölekî, çev. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009, s. 102-103.

¹⁷⁶ el-Buhârî, *Şah-ı Nakşibend/Gönüller Nakkaşı*, s. 100.

Hadiste, “Allah Teâlâ'nın en sevgili kullarının, Allah'ı kullarına, kullarını da Allah'a sevdiren, yeryüzünde hayır ve nasihat için dolaşanlar”¹⁷⁷ olduğu haber verilir.

Abdülkadir-i Geylanî, nurla dirilip manen sıhhat bulmuş arifin kalbinden insan, cin, melek, herkesin istifade edeceğini söyler; (marifet ve takva ile) sıhhat bulmayan, manadan (işin hakikatinden) mahrum bir kalbin ise sadece sureti olan hayvanların kalbinden farksız olduğunu hatırlatır.¹⁷⁸

Hak âşıklarının insanlığa sundukları en büyük hizmet, yüce Allah'ın kendilerine ikram ettiği ilahî aşkı insanlarla paylaşmaları, kalplerine indirilen nur, sekinet, rahmet ve feyizle ölü kalplere manen hayat sebebi olmalarıdır. Bu nimetlerin azı da çok büyük değerde olup her yerde, herkeste, kolayca bulunacak şeyler değildir.¹⁷⁹ Marifet, marifet ehlinden öğrenilir. Edep, edep sahibinden alınır. Feyiz, kalbi feyizle dola olandan çekilir. Kalbi ölü, nefsi diri olandan ancak hastalık kapılır.

Reşahat sahibinin belirttiği gibi, Allah'ın nazar ettiği yer ve sonsuz sırların toplanma merkezi gönüldür. Bu sebeple gönüle yol bulan maksuda erer. Gönüle yol bulmak da ehl-i dilin (ariflerin) hizmetine girmekle mümkün olur.¹⁸⁰

Hz. Mevlana, gönlü hasta olanları kamil insana havale eder ve onun sayesinde elde edilecek neticeleri şöyle özetler: “Şehvet ve hiddete mağlup olanlar, hiddetlerini yenmeyi, kamil insandan gelen o ilahî esintiden elde ettiler. Manen ölü olanlar da, kıyıdamayı, dirilip kalkmayı ondan gelen feyizle kazındılar. Ateşi canlı olan şehvet ve hiddet onun yüzünden yatıştı,

¹⁷⁷ bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/367; İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 51; Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44069.

¹⁷⁸ Dilaver Güner, *Abdülkadir Geylanî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, 2011, s. 282.

¹⁷⁹ Şeyhlerden biri, Allah Teâlâ'yı kalbinde parlayan bir nur ile tanıdığımı, o nurun, ilahî aşk ile kendinden geçmiş ve temyiz kuvveti alınmış bir kamil mürşidin dilinden parlayıp kalbine geldiğini, kendisine Rabbini tanıtan o sözün, ilahî aşk içinde yok olup beşeri sıfatlarını kaybetmiş bir arifin dilinden döküldüğünü söyler. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 584.

¹⁸⁰ Ali b. Hüseyin Safî, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, Sad. Mustafa Özsaray, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, s. 70-71. Safî, sözün devamında der ki: “Tâlîp mürşid-i kâmil tarafından kabul edilme şerefine nâil olursa o birlikteliğin tesirinden kendisinde bir hal meydana gelir. Bu halle tâlîp, su ve çamur zahmetinden kurtularak can ve gönül birlikteliğine vâsıl olur. Böylece onda Cenâb-ı Hak tarafına bir yönelişle birlikte uyanıklık hali meydana gelir. Artık tâlîp hiç zorlanmadan kendiliğinden Hakk'ın dışındaki her şeyden yüz çevirir. Asıl terk, gerçek zikir ve hürriyet neymiş, işte bunu o zaman anlar gönlüne yol bulan maksuda eder.”

söndü. Gaflet ve bilgisizlik yüzünden ölmüş kişi de onun feyzinden manevî bir kaftan giydi.”¹⁸¹

Hz. Mevlâna, marifet sahibi mana erlerinin bir insan için nasıl bir değer taşıdığını ve ona neler kazandırdığını şöyle dile getirir: “Ruh nasıl bedene can veriyorsa, Hakk'ın velîsi olan abdal¹⁸² da benim ruhuma can vermektedir. Eğer o Hak dostu ışığını (nurunu ve feyzini ruhtan) çekecek olsa, ruh cansız kalır (mânen ölür, hakiki insanlık makamından düşer hayvaniyete iner).”¹⁸³

“Şunu bil ki, velîler buldukları vaktin İsrafilidir. Ölüler onların gönül nağmeleri ile dirilir. Onların sesini duyan her ölü, derhal kefene bürünmüş bir halde ten mezarından sıçrar, çıkar.”

Dirilten aslında yüce Allah'tır fakat ilâhî izinle ses veren, nefes üfleyen kâmil insandır. Cenab-ı Hak kâmil insana der ki:

"Ben senin dilinim, gözünüm, ben senin rızanım (senin sevdiğini severim) ben senin öfkenim (senin kızdığına ben de gazap ederim) Yürü ey has kulum. Sen benimle duyarsın, benimle görürsün.”¹⁸⁴

Şeyh Necmeddin-i Dâye ise, halkın, Hakk'ın aynası olan ariflere karşı ilgisizliğinden şöyle dert yanar: "Ne yazık ki hiç kimse Allah dostlarıyla birlikte olmanın kadrini bilmedi, bilmek de istemedi.”¹⁸⁵ Halbuki, onların derdi ve görevi, Allah'tan aldıkları nuru, kardeşleriyle paylaşmaktır. Bir arif bunu şöyle dile getirir:

“Yüce Allah, seher vakitlerinde uyanık halde bulunan kalplere nazar kılar ve onları nur ile doldurur. Bu nurla dolan ve aydınlanan kalpler gündüz

¹⁸¹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1-2/142-143.

¹⁸² Abdal, velilerden bir gruba verilen addır. Hadislerde de bu sınıftan bahsedilmektedir. Abdal grubun oluşturan veliler Hz. İbrahim'in (a.s) meşrebi, hali ahlâkı üzere bulunan seçkin Allah dostları olup adetleri kırk olarak verilmektedir. bk. Ahmed, *Müsned*, 1/112; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/62; Zebidî, *İthâfî's-Sâde*, 10/32; Süyûtî, *el-Haberü'd-Dâl (el-Hâvî lil-Fetâvâ içinde)*, 2/456-459. Abdal ve diğer veliler grubu hakkında geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Kur'an ve Tasavvuf*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 132-184.

¹⁸³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/208.

¹⁸⁴ Bu sözde şu meşhur kudsî hadis hatırlatılıyor: *Allah Teâlâ buyurur ki: "Ben kulum sevince onun gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. (Kendisine verdiğim özel bir nur ve kabiliyet sayesinde) benimle görür, benimle işitir, benimle konuşur, benimle tutar, benimle yürür. Benden bir şey isterse kendisine veririm."* Hadis için bk. Buharî, Rikak, 38; İbn Mâce Fiten, 16.

¹⁸⁵ Safî, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 481.

diğer kalplere feyiz ve bereket akıtırlar. Böylece gaflet içinde olan birçok kalp ihya edilmiş olur.”¹⁸⁶

Abdülkadir Geylânî, fisk hastalığına düşenlere herkesin çare olamadığını, onlara ancak kalp doktorları olan ariflerin sabredip güç yetirdiğini; zahitlerin, âbidlerin ve müritlerin buna güç yetiremeyeceğini belirtir, ariflerin ise rahmet mahalli, tövbe ve özür makamı oldukları ve arifin ahlâkı Allah Teâlâ'nın ahlâkından alındığı için buna güç yetirdiğini söyler. İlahi ahlâka sahip arifin, bütün halkı kendi evladı gibi gördüğünü belirten Geylânî, çocuğunu düşmanın elinde esir gören biri onu kurtarmak için nasıl çalışırsa, arifin de şeytanın, nefsin ve hevanın elinde kalan günahkarı kurtarmak için var gücüyle çalıştığını söyler.¹⁸⁷ İşte marifet ehlinin halka bakışı budur.

Hevadan kurtulup Mevla'ya halis kullukla elde edilen hürriyet, uğruna can verilecek kadar değerlidir. Çünkü onun sonu marifetullah ile ebedi bir saadet bulmaktır. Bu işin sadece temenni ile gerçekleşmeyeceği malum. Maalesef yoluna girenler ve bedelini ödeyenler de çok az. Bunun için Rûveyim, tasavvufun (manevî terbiyenin) ancak ruhu feda ederek (her şeyini ortaya koyarak) elde edileceğini söyler.¹⁸⁸

Seyyid Ebü'l-Hasen Ali en-Nedvî, Allah dostlarının tarihte İslam ümmetine yaptığı terbiye hizmetini anlatırken,

“Şüphesiz, bu ümmetin içinde Allah'ın nuruyla kalplerini arındırmış, nefislerini terbiye etmiş kâmil insanlar olmasaydı, müslümanlar, iman ve ruh bakımından çoktan çöker, azgın materyalizm dalgası şu Ümmet-i Muhammed'in imanından kalan kalıntıyı da yutup kaybederdi. Kalplerin Allah'la, hayatın ruhla, cemiyetin ahlâkla olan irtibat ve ilgisi zayıflardı. Samimiyet kaybolurdu. Batınî hastalıklar iyice yayılır, kalp ve nefisler onulmaz hastalıklara yakalanır,¹⁸⁹ doktor da bulunamazdı” der ve bu durumda ümmetin düşeceği felaketleri şöyle sıralar:

¹⁸⁶ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/190.

¹⁸⁷ Geylânî, *el-Fethü'r-Rabbânî*, s. 235-236.

¹⁸⁸ Ebü Abdurrahman Sülemî, *Tabakâtü's-Sufiyye*, tahk. Nuruddin Şeribe, Dâru'Kitâbi'n-Nefis, Halep 1986, s. 183.

¹⁸⁹ İbn Ataullah-ı İskenderî, *Hikem*'de, manevî hastalıklara müptela kalbin halini şöyle dile getirir:

“İçinde varlıkların suretleri (şekil ve sevgileri) yerleşmiş bir kalp, nasıl parlayıp ışık verir? Şehvetlerine bağlanıp kalmış biri yüce Allah'a nasıl gidebilir? Gaflet kirlerinden arınmayan kimse Allah'ın huzuruna girmeyi nasıl umabilir?”

“İnsanlar dünyaya dört elle sarılır, ilim erbabı makam, mansıp ve mal için yarış eder, tamah ve ihtiras gözlerini iyice bürürdü. Evet, onlar olmasaydı, Hz. Peygamber’in gönderiliş gayesi olan kalp temizliği ve nefis terbiyesi gerçekleşmezdi.”

Nedvî, bu hedeften uzaklaşan İslam ülkelerinin, korkunç bir uçuruma yuvarladığını, bu uçurumu, ne ilimde derinleşmenin, ne zekâ üstünlüğünün, ne edebiyat zenginliğinin, ne kitap ve sünnetin dili olan Arapçayı iyi bilmenin ve ne de bağımsızlık nimetinin doldurup kapatabileceğini, bu durumun, devası olmayan ruhî ve ahlâkî bir buhran, çözümü hiç de kolay olmayan içtimaî bir mesele olduğunu hatırlatır ve sebebini şöyle özetler:

“Zira o buhranda halk, madde ve malın kurbanı, içtimaî hastalıkların müptelasıdır. Gerek dinî, gerekse millî kültür almış olan aydınlar, makam-mansıp kurbanı, riya, benlik, yükselme aşkı, iki yüzlülük, yağcılık, madde ve kuvvet karşısında eğilmek gibi iç hastalıklar ile hastadır. Politik ve içtimaî hareketler, ihtirasların çarpışması, nefis terbiyesinin yokluğu ve zayıf lider kadrosu yüzünden, bir kör dövüşü hâlidir. Müesseseler, ihtilaf ve ayrılıkların hüküm sürmesi, sorumluluk duygusunun yok denecek kadar kıt oluşu, sırf madde ve maaş artışı düşünceleri yüzünden laçkadır. Âlimler ve din adamları gösterişe fazlaca düşkün olmaları, fakir düşme endişesi, üst tabakanın ve halkın gazabından çok korkmaları, rahat ve konforlu bir hayata ziyadesiyle alışkın olmaları sebebiyle irşat ve ıslahtan cılız kalmakta, vazifelerini yapamamaktadır. Evet, ruhî ve ahlâkî buhranın olduğu yerlerde durum budur.”

Nedvî, bütün bunların ilacını ve doktorunu şöyle tarif eder:

“Bütün bunların ilacı ve devası ise, Kur’an’ın emrettiği ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) gerçekleştirmek üzere gönderildiği iç temizliği, nefis ıslahı, yani insan terbiyesidir. Bu terbiyeyi verecek olanlar da hiç şüphesiz kendileri terbiye olmuş kamil insanlardır.”¹⁹⁰

Günah ve kusurlarından tövbe etmeyen kimse, ince sırları anlamayı nasıl bekler?

Varlıkların hepsi karanlıktır. Onları aydınlatan ancak Cenab-ı Hakk’ın nuruyla zuhurdur.”

¹⁹⁰ Bk. Ebü’l-Hasan Ali en-Nedvî, *Gerçek Tasavvuf*, çev. İsmet Ersöz, İslâmî Neşriyat, Konya 1992, s. 21-23. Zünnun-ı Mısri, yüce Allah’ın, kalplere doktor yaptığı kamil insana verdiği görevleri şöyle belirtir:

"Eğer size, beni kaybeden bir dertli gelirse, onu tedavi edin.

Benden ayrılığında hasta olmuş biri gelirse, ona ilacını verin.

Benden korkan biri gelirse, ona yardım edin.

Arifin Din Kardeşlerine Bakışı

Yüce Allah, müminleri kardeş yapmıştır. (Hucurât 49/10). Hadiste buyrulduğu gibi, “*Mümin müminin aynasıdır. Mümin müminin kardeşidir; onun kaybolan malını ve çiğnenen şerefini korur, arkasından kendisini destekler, gıyabında hakkını müdafaa eder.*”¹⁹¹

Allah Resûlü (s.a.v), müminlerin bir vücut gibi olduklarını, *vücudun, bir organı rahatsızlandığı zaman, bütün azaları rahatsızlandığını, aynı şekilde bir mümin herhangi bir şeyden rahatsızlanıp şikayet ettiği zaman, diğer müminlerin de rahatsız olup onun acısını hissettiğini haber verir.*¹⁹²

Hadis, haber sığasıyla varid olmuştur fakat onu, “Böyle olun, böyle olunması gerekir” şeklinde anlamak gerekir.

İmanın ihsan derecesine ulaşan arifibillah Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, bütün mümin kardeşlerinin acısını iliklerine kadar nasıl hissettiğini şöyle dile getirir: “Tâ Türkistan’dan Şam’ın kapısına kadar olan sahalardaki kimselerden birinin parmağına batan diken benim parmağıma batmıştır. Keza Türkistan’dan Suriye’ye kadar olan yerlerde bir kimsenin ayağı taş çarpsa onun acısını ben duyarım. Bir kalpte üzüntü olsa, o kalp benim kalbimdir.”¹⁹³ Bu hal, gerçek muttakilerin ortak özelliğidir. Çünkü onlar, imanla oluşan hakiki kardeşliğin gereği olarak kardeşlerini nefisleri gibi sevip sahiplenmeyi imanın farzı görürler.

Rahmet Ahlâkına Örnekler

Şimdi, yukarıda anlatılan şekilde ilahî marifete sahip ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) özellikle rahmet ahlâkına varis olan ariflerin bu marifet ve veraset nuruyla neler yapabildiklerine bazı örnekler vereceğiz.

-
- Benden emniyet içinde olan biri gelirse, onu uyarıp azabımla korkutun.
  - Bana ulaşmaya râğbeti olan biri gelirse, ona iyilik ve ihsanda bulunun.
  - Bana doğru yola çıkan biri gelirse, ona yol azığı tedarik edin, kendisini destekleyin.
  - Benimle manevî ticaret yapmaktan korkan biri gelirse, ona cesaret verin.
  - Benim lütuf ve fazlımdan ümidini kesmiş biri gelirse, ona ümit verin.
  - Benim ihsanımı ümit eden biri gelirse, onu müjdeleyin.
  - Bana karşı güzel zan sahibi biri gelirse, ona hoş davranın.
  - Beni seven biri gelirse, onu bana ulaştırın.
  - Benim kudretimi yücelten biri gelirse, siz de onu yüceltin.
  - Kendisine ihsanımdan sonra kötülük işleyen biri gelirse, onu kınayıp uyarın.
  - İrşat olmak isteyen biri gelirse, onu irşat edin." Bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/43-44.

¹⁹¹ Ebû Davud, Edeb, 49. (nr. 4918).

¹⁹² Müslim, Birr, 67; İbn Mâce, Tıb, 5, 55..

¹⁹³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, (trc. S. Uludağ), s. 810.

Bu ariflerin güzel hallerinden biri, yüce Allah'tan kendi nefisleri yanında, mümin kullarının da affını istemek, onlar adına ağlamaktır. Bu şerefli ahlâk, onlara peygamberlerden miras kalmıştır. İnsanlar nasıl ve nedenini bilmeseler de, arifler onlar için gözyaşı dökmektedir.

Büyük arif Hakîm Senâî, bir şiirinde hak âşıklarına şöyle seslenir: “Ey içleri ve dışları güzel olan âşıklar. Gelin, zulüm ve haksızlık ile yoğrulmuş şu dünyanın toprağından göğe kalkan kirliliği göz yaşlarımızla bastırıp, temizleyelim. İnsanların gözlerini aldatan yıldızları (onlara süslenmiş dünyayı ve hevayı) (Lâ) süpürgesiyle silip süpürelim. Mülk kimindir? Bir ve Kahhar olan Allah Teâlâ'nındır sözü, kendiliğinden duyulsun.”¹⁹⁴

Ariflerden Feridüddin Genc-i Şeker, gönlündeki merhameti bir şiirinde şöyle dile getirir:

*“Hiçbir gece yoktur ki, kalbim kan ağlamasın,
Hiçbir gündüz yoktur ki, yüzden nâmus akmasın.
Ömrümde hiçbir tatlı şerbet içmedim ki,
Gözlerimden yaş olup damlamasın.”*¹⁹⁵

Bunlar insanlık adına dökülen yaşlardır. O yaşları kaynatan kalpteki ilâhi aşk ateşidir, dışarı akıtan merhamettir. Bu âşıklar daha ziyade aşk ve irfan mektebi olan tasavvuf mektebinde yetişmiştir. Önceki devirlerde sufilere “bekkâûn” yani çok ağlayanlar denirdi. Çünkü onlardan bir grup kendileri ve Ümmet-i Muhammed için devamlı gözyaşı dökerlerdi.

Hak âşıkları bütün insanlığı bir aile gibi görürler. Bu aile içinde salih, mümin, münafık, gafil, cahil, zalim her türlü insan bulunmaktadır. Kalbini ve hayatını yüce Allah'a verenlerin dışında, herkes derece derece dertli ve hastadır. Bu hastalığın tek ilacı Allah'ın rahmeti ve sevgisidir. O rahmeti yeryüzüne çekecek ve ilâhi sevgiyi gönüllere nakşedecek en güzel yol, gözyaşı, dua, istiğfar, edep, naz ve niyazdır.¹⁹⁶

Abdullah b. Mübarek, bir seferinde ahlâkı çirkin biriyle yol arkadaşı oldu. Seyahati boyunca o kötü ahlâklı kişiden çekmediği kalmadı. Sonunda, yolculuk bitti, her biri bir yana ayrıldı. Abdullah b. Mübarek, ulaştığı ilk

¹⁹⁴ Heyet, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, 6/282-283.

¹⁹⁵ Heyet, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, 6/195.

¹⁹⁶ Geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Edeb Bir Tac İmiş*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, s. 21.

konak yerinde evinden ölü çıkmış gibi ağlamaya başladı. Kendisine, ağlama sebebi sorulunca, Hazret,

“Benden ayrılan yol arkadaşım için ağlıyorum. O benden ayrıldı gitti fakat onun kötü ahlâkı kendisinden ayrılmadı. Yaşadığı müddetçe de o kötü ahlâk ondan ayrılmaz. Yazık ki o kötü huylar ondan çıkmadıkça nere gitse bedeni rahat yüzü göremeyecek”¹⁹⁷ dedi.

Ümmet için ağlayan gözler

Fakih Siraceddin Tatarî Konya’ya gelerek Hz. Mevlana’ya tabi ve teslim olup, ondan edep ve ilahî aşk dersleri alır. Bir gün Hz. Mevlana ona iltifat buyurup,

“Siraceddin, hazır ol, bu gece seni yanıma alacağım, özel sohbetimde bulunacaksın” der. Fakih Siraceddin Mevlana’dan duyduklarına ziyadesiyle sevinir zira müşhidinin özel sohbetinde bulunmayı çok istemektedir. Yaşadığı sevinçle elindeki bütün giyecek ve yiyeceklerini fakirlere dağıtır; “Bugün benim bayramımdır” diye mutluluğunu dile getirir. Hemen hazırlıklara başlar; Hz. Mevlana’nın geleceği yeri düzenler. İstirahat buyurur diye hocası için özel bir yer hazırlar. Çünkü Hazretin gündüz meşguliyeti ve gece ibadetleri çoktur. Bu nedenle hocasının çok yorulacağını ve dinlenmek isteyeceğini düşünür. Sonunda akşam olur, Mevlana Hazretleri teşrif eder. Siraceddin’e,

“Sen yatağa gir, dinlen” der. Fakih Siraceddin emirdir diye yatağına uzanır, fakat hiç uyumaz. Başu yastıkta, gözü kapıda öylece bekler. Hz. Mevlana öbür odada ibadet, zikir, murakabe gibi gece ibadetleriyle meşgul olur. Sabah yaklaşır, fakat Hazret hala ibadet halindedir. Fakih Siraceddin bakar ki şafak sökmek üzere, gece bitiyor, fırsat gidiyor. Dayanamaz, elinde olmadan, “Ey efendim, köleniz sizi beklemekten öldü” diye bağırır. Biraz sonra Hz. Mevlana odaya teşrif eder, selam verir ve ona şunları söyler:

“Siraceddin, eğer biz uyursak, bu kadar uyuyan ümmete ve talebelerimize kim ilaç olur. Ben Allah ile anlaştım ve şunu üzerime aldım: Bize gelen ve tabi olan kimselerin Allah’tan affını isteyeceğim. Onların nefislerini terbiye ile uğraşacağım, kâmil olmalarını sağlayacağım. Allah’ın izniyle hepsinin iman ve edeple süslenmesine vesile olup ateşten

¹⁹⁷ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfûs*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010, s. 582-583.

kurtaracağım, cennete girmelerine ve cennette yüksek makamlar almalarına vesile olacağım.”

Daha sonra şu manada bir şiir okur:

“Ey doğru dürüst bir hayır işlememiş ve hayırdan yana iflas etmiş olan kimse! Halin ne olursa olsun sen yine bize gel, katıl ve razı ol. Biz senin gibi yüz binlerin işini gördük, yükünü taşıdık; senin de işini görürüz, yükünü taşıyız.”

Fakih Siraceddin (k.s) der ki: “Sonra mescide gittik. Ben bu sözleri ve müjdeleri Hazreti Mevlana’ya tabi olmuş, terbiye eşliğine baş koymuş müritlerine anlattım; hepsi sevinçlerinden şükür secdesine kapandılar.”¹⁹⁸

Günaha Düşenin Elinden Tutmak

Rahmet Peygamberi (s.a.v), yüce Allah’ın sonsuz rahmetini isteyenlere bunun yolunu şöyle tarif eder: *“Merhamet edenlere Rahmân olan Allah da rahmet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet ediniz ki, gökte olanlar da size merhamet etsin”*¹⁹⁹

Ebü’ d-Derda (r.a), günah işlemiş bir adama rastladı. Adamın etrafındakiler kendisine sövüp sayıyor, işlediği günahı dolaylı kınayıp duruyorlardı. Ebü’ d-Derda (r.a) adamlara,

“Heyy, ne bu hâliniz! Siz bu kardeşinizi bir kuyuya düşmüş görseniz onu çıkarmaz mısınız?” diye seslendi. Oradakiler,

“Çıkarırdık elbette” dediler. Ebü’ d-Derda (r.a),

“Öyleyse, kardeşinize kötü kötü konuşmayı bırakın. Size sihat veren ve bu tür şeylerden uzak tutan Allah’a hamdedin” dedi. Onlar,

“Sen buna kızmıyor musun?” diye sorduklarında, Ebü’ d-Derda (r.a),

“Ben ona değil, yaptığı işe kıızıyorum. Yaptığı kötülüğü terkettiği zaman, o yine benim kardeşimdir”²⁰⁰ dedi.

Böyle bir durumda kardeşe karşı nasıl davranılacağı konusunda Abdullah İbn Mesud (r.a) şunları söyler:

“Bir kardeşinizi günaha bulanmış görünce, 'Allah'ım onu perişan et, kendisine lanet et' gibi ifadelerle beddualar ederek şeytana yardımcı

¹⁹⁸ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık İstanbul, 2012 s. 260.

¹⁹⁹ Ebü Dâvud, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16.

²⁰⁰ Ebü Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/225; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, 2/413.

olmayın. Allah'tan kendiniz ve onun için bu tür hallerden kurtuluş ve afiyet isteyin. Resûlullah'ın (a.s) ashabı bizler, ne durumda öldüğünü görmeden hiç kimse hakkında kesin bir hüküm vermezdik. Eğer iyi bir hâl üzere ölürse onun hayra ulaştığını bilirdik. Fakat kötü bir halde ömrü biterse, onun adına korkardık.”²⁰¹

Ariflerin görüşü şudur: “Kardeşinden sana bir kusur gözüktünce, onun için yetmiş tane özür (bahane) ara. Eğer bir özür bulursan, ona bağla (ve kendisini affet). Affetmezsen, nefsini kına ve ona, ‘Sen ne kötü bir adamsın, kardeşinden yetmiş tane özrü kabul etmiyorsun’ de.”²⁰²

Ebû Amr İbn Nüceyd (366/976) şöyle anlatır: İlk önce Ebû Osman Hirî'nin meclisinde tövbe etmiş, bir müddet bu hal üzere bulunduktan sonra tekrar günaha düşerek onun huzurundan yüz çevirmiştim. Nerede görsem ondan kaçıyordum. Bir gün aniden kendisiyle karşılaştığımda,

“Yavrucuğum, günahsız ve temiz olduğun zaman düşmanlarla (seni sevmeyenlerle) oturup kalk, zira düşman sendeki kusuru görür ve sevinir, günahsız olduğun vakitte üzülür. Şayet günah işlemen gerekiyorsa yanımıza gel ki belana canla başla katlanalım, böylece düşmanın şamatasına (senin haline gülüp eğlenmesine) yol açmış olmayasın” dedi. Şeyh bu sözü söyleyince günaha doydum, kötülükten gönlümü tamamen çektim ve samimi bir şekilde tövbe ettim.”²⁰³

Sarhoşlara Şefkat

Sufiler, bu konuda da rahmet Peygamberinin (s.a.v) şu davranışını örnek almışlardır. Resûlullah (s.a.v) zamanında Abdullah isminde 'el-hımâr' lakabıyla meşhur birisi vardı. Sık sık Resûlullah'ı güldürürdü. Bir defasında içki içtiği için Efendimiz (s.a.v) kendisine dayak cezası uygulamıştı. Başka bir defasında yine içki yüzünden huzura getirildi. Efendimiz (s.a.v) emretti yine ceza uygulandı. Onun bu şekilde bir kaç defa cezalandırıldığını gören birisi,

“Allah ona lanet etsin! Ne kadar da çok içki içiyor” diye lanet okudu. Bunu duyan Resûlullah (s.a.v),

²⁰¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 4/205; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, 2/413.

²⁰² Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*, s.16.

²⁰³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, (trc. S. Uludağ), s. 589.

“Ona lanet etmeyin! Vallahi o Allah ve Resûlünü seviyor”²⁰⁴ buyurdu.

Ebu Hureyre'nin (r.a) rivayetinde, yine içki yüzünden ceza verilen bir kimseye oradakilerin beddua etmesi üzerine Resûlullah (s.a.v) onları şöyle uyurdu:

“Böyle söylemeyiniz, kardeşinize karşı şeytana yardımcı olmayınız;²⁰⁵ fakat, 'Allah'ım onu affet, onu doğru yola ilet. Allah sana acısın' deyiniz.”²⁰⁶

İbrahim b. Edhem, bir sarhoşun yanından geçti. Adamın ağzı pis koku ve bulaşık içinde idi. İbrahim b. Edhem, su getirip ağzını yıkadı ve, “Allah Teâlâ'yı zikredecek ağzın necis bırakılması caiz değildir” dedi. Adam ayıldığı zaman ona,

“Senin ağzını Horasan zahidi yıkadı” dediler. Adam da,

“Öyleyse ben de Allah Teâlâ'ya tövbe ettim, içkiden vazgeçtim” dedi. İbrahim b. Edhem sonra rüyasında kendisine şöyle denildiğini gördü:

“Sen bizim için, bize hürmeten onunu ağzını yıkadın; biz de senin için onun kalbini yıkadık.”²⁰⁷

Bâyezid-i Bistâmî bazı geceler kabristanlarda dolaşırdu. Bir gece kabristanda dolaşırken Bistâm'ın eşrafından birinin oğlu ile karşılaştı. Gencin elinde bir keman vardı, onu çalmakla meşguldü. Genç şeyhe yaklaşınca, Bâyezid-i Bistâmî,

“Lâ havle velâ kuvvete illa billah!” dedi. Genç sarhoştü. Bu sözden kızdı ve elindeki kemani şeyhin kafasına vurarak kafasını yardı. Genç, onu tanııyordu. Bâyezid-i Bistâmî, zaviyesine döndü, sabaha kadar sabretti, sabah olunca müridlerinden birini çağırdu, ona kemanın değerini sordu. O da söyledi. Hazret, kemanın değerini bir mendile sardı, bir tabak helva ile müridi gence gönderdi. Müride, ondan özür dileyip şöyle söylemesini tembih etti:

“Bu dirhemler akşam başımda kırılan kemanın fiyatıdır. Şu helva ise, başıma vurma anında sende hâsıl olan üzüntü ve gönlünde oluşan sıkıntının geçmesi içindir.” Genç durumu anlayınca, hemen şeyhin yanına

²⁰⁴ Buharî, Hudud, 5; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 1/161. (nr. 176).

²⁰⁵ Buharî, Hudud, 5.

²⁰⁶ Kandehlevî, Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, 2/397.

²⁰⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 138; (trc. S. Uludağ), s. 187.

geldi, ondan özür diledi, onun bu güzel ahlâkının bereketiyle günahlardan tövbe etti.²⁰⁸

Şeyh Ebû Said (440/1049), Nişaburda iken bir gün Hîre mahallesindeki mezarlığa gitti. Meşayihın mezarlarına varınca burada içki içip çalgı çalan bir grup gördü. Yanındaki sufilerin tepesi attı. Onların hesabını görmek ve hak ettikleri cezayı vermek istediler ama şeyh engel oldu. Eğlenenlerin yanlarına gidip, “Mevla, bu dünyada nasıl gönlünüz hoş ise öbür dünyada da aynı şekilde gönlünüzün hoş olmasını ister” deyince, oradakiler kalkıp şeyhin ayaklarına kapandılar, iççilerini döktüler, sazlarını kırıp tövbe ettiler, şeyhin bir nazarı sayesinde iyi insan oldular.²⁰⁹

Yine Şeyh Ebû Said, çarşı ortasında sarhoş, yüzü açık ve makyaj yapmış çalgıcı bir kadın, kendisine yaklaşınca, cemaat ona bağırıp çağırınca, “Eliniz ondan çekiniz” diyerek, kadına şefkatle birkaç uyarıcı söz söylemiş, bu sözlerden ve şefkatli ilgiden etkilenen kadın gözleri dolup tövbe etmiş, daha sonra malını ve süslerini bir bohçaya koyup şeyhe göndermiş, dua ve himmetini istemiş, tövbesine bağlı kalıp şeyhin mübarek nazarındaki bereket sayesinde Saliha hanımlar arasına girmiştir.²¹⁰

İmam-ı Azam’ın esnaf bir komşusu vardı. Her gece eğlenerek sarhoş olup kendinden geçer, durmadan şu beyitleri okurdu:

“Beni zayi ettiler. Hem de ne yiğidi zayi ettiler. Aslında o, savaş ve sıkıntı anında işe yarayacak, sınır boylarında düşmana karşı set olacak biridir.”

Bu nağme ve bağırtılar İmam Azam’ın evine kadar ulaşırdı. İmam geceleri ibadetle geçiren biriydi. Bu sözler onu rahatsız edecek durumdaydı fakat o, buna sabrediyor ve gencin ıslahına dua ediyordu. Bir ara gencin sesi kesildi, birkaç gün duyulmaz oldu. İmam, komşulara gencin durumunu sordu, basit bir sebepten dolayı hapse düştüğünü söylediler. Bunu işiten İmam bizzat Kufe valisine gidip gencin salıverilmesini rica etti. O da imamın hatırına onu ve onunla birlikte hapse atılanları salıverdi. Hz. İmam atına binip evine geldiğinde genç de hapisten çıkıp kendisine yetişmişti. İmam gence tebessüm ederek,

“Biz seni zayi etmedik değil mi?” dedi. Genç de,

²⁰⁸ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 175; (trc. S. Uludağ), s. 236.

²⁰⁹ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 272.

²¹⁰ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 268-269.

“Hayır, efendim, beni zayi ve ihmal etmediniz, komşuluk hakkını tam olarak yerine getirdiniz” dedi. Genç bu olaydan sonra tövbe etti, bir daha içki içmedi, İmam Azam’ın ders halkasına katıldı, ilme devam etti, öyle ki hatırı sayılır fakihlerden oldu.²¹¹

Velilerden Abdullah b. Muhammed (k.s), bir akşam mescitten çıkmış evine gidiyordu. Yolda Kureyşli bir genci gördü. Genç sarhoş olmuş, yolda bir kadının üzerine düşmüştü. Kadının elbisesi sıyrılınca etraftan yardım istemiş, insanlar gelip genci dövmeye başlamışlardı. Hazret genci tanıdı. Dedi ki: “Bunu bana bırakın, bu benim yeğenimdir.” Sonra gence dönerek “yanıma gel” diye seslendi. Delikanlı utanarak geldi. Hazret kolunu omuzuna attı ve kendisiyle eve gelmesini söyledi. Eve varınca, çocuklarından birisine, “Bu genci gece bekle, kendine gelip ayıkınca yanıma getir. Beni görmeden gitmesin.” dedi. Oğlu, genç ayıkınca durumu anlattı. Genç utandı ve ağlamaya başladı. Sonra Hazret’in yanına gittiler. Buyurdu ki:

“Bu hale düşmekten, kendin ve şerefin için utanmıyor musun? Allah’tan kork, bu işten elini çek!” Genç boyunu büktü,

“Söz veriyorum, bir daha hiçbir içki içmeyeceğim, tövbe ettim” dedi. Hazret genci alnından öptü. Bu genç daha sonra bu alimin talebesi oldu, yanından hiç ayrılmadı, kendisinden hadis ilmi aldı. Bu, onun sevgi ve yumuşaklığının bereketine olmuştu. Bu zat şöyle demiştir:

“İnsanlar iyiliği emrediyorlar, kötülükten alıkoymaya çalışıyorlar. Fakat bu işi Allah için edebine uygun yapmadıklarından iyilikleri kötülük gibi oluyor, fayda vermiyor. Siz bütün işlerinizde yumuşak davranın; bu sayede istediğinize ulaşırsınız.”²¹²

²¹¹ Ahmed b. Muhammed İbn Hacer Heytemî, *Fıkhın Sultanı İmam A'zam Ebu Hanife*, çev. Manastırlı İsmail Hakkı, haz. Sıdkı Çoban-Fatih Başpınar, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009, s. 175.

²¹² Muhammed . Muhammed el-Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, Dâru Sâdır, Beyrut 2004, 2/411-412. Şeyh Sâd-i Şirâzî, “*Gülistan*” isimli eserinde bu gibi durumlarda genelde Müslümanların yanlış tutumuna örnek olarak şu olayı nakleder: “Bir delikanlı kendisini kaybedecek kadar içmiş, yol üzerinde yere uzanmıştı. Oradan geçen dindar bir adam, gencin bu çirkin durumuna tiksinierek baktı. Delikanlı çamura bulaşmış başını kaldırmaya çalışarak, “*Rahmanın has kulları boş ve bâtul bir şeyle karşılaştıkları zaman, ondan, şerefli insanlardan beklenen şekilde yüz çevirirler.*” (Furkan, 25/72) ayetini okudu. Şirâzî, onun sözü ve hali üzerinden herkese şu uyarıda bulunur: “Günahkarların bir davranışına tanık olursan, Görmezlikten gel, ona yumuşak davran, esirgeyici ol,

Mümin Kardeşinin Hastalığına Ortak Olmak

Velilerden Mürtaîş şöyle anlatmıştır: “Ebû Hafs ile birlikte bir hastayı ziyarete gittik. Bir grup insandık. Ebû Hafs, hastaya, “İyileşmek istiyor musun?” diye sordu; hasta da, “Evet!” dedi. Ebû Hafs, arkadaşlarına, “Bunun hastalığını üzerinize çekin alın!” dedi. Hepsi Allah’a dua ederek onun sıkıntısını kendilerine nakletmesini istediler, hasta ayağa kalktı, bizimle birlikte yürüdü. Bizler hasta olup yatağa düştük; öyle ki insanlar bizi ziyarete geldi.”²¹³

Nakşî pirllerinden Hâce Ubeydullah Taşkentî, şöyle anlatır:

“Mevlânâ Nizâmeddin Hâmûş Taşkent’te bizim misafirimiz iken, bir adam yanıma gelerek, ‘Mevlânâ Nizâmeddin hazretlerine bir hastalık geldi’ diye haber verdi. Bunun üzerine aceleyle yanına gittim. Kaldığı yerde ateş yakmışlardı. Bununla kalmayıp üzerine birkaç kaftan giydirmişlerdi; onu ısıtmaya çalışıyorlardı. Birkaç kişi onu sıkıca tutuyordu. Çünkü o, sıtma titremesine benzer bir şekilde titriyordu. Öyle şiddetli titriyordu ki dişleri birbirine çarpıyordu. Titremenin duracağı yoktu. Onun bu halini görünce çok üzüldüm ve endişeye kapıldım.

Bir müddet sonra Mevlânâ hazretleriyle sıkı irtibatı olan ve değirmene un öğütmeye giden biri, sırlıklam ıslanmış bir kaftan içinde titreyerek içeri girdi. Meğer o adam, o soğuk günde değirmenin su kanalına düşmüş ve çok üşümüş! Mevlânâ Nizâmeddin hazretleri onu görür görmez feryat içinde, ‘Beni bırakın, onu ısıtın! Çünkü benim çektiğim elem onun acısıdır, bana sirayet etmiştir’ diye emir verdi.

Hemen dervişin ıslak kaftanı çıkarılıp yenisi giydirildi. Derviş ısınınca Mevlânâ Nizâmeddin Hâmûş hazretlerinin de titremesi geçti. Ardından rahatladı ve sohbet etmeye başladı.”²¹⁴

Ey beni perişan bir durumda gören kişi!

Niçin anlayış ve şefkati esirgiyorsun?

Ey dindar kişi!

Kötülük yapandan yüz çevirme, ona karşı merhametli ol.

Ben kötü olsam da sen iyilikle karşılık ver.” Bk. Sâd-i Şirâzî, *Gülistan*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Timaş yayınları, İstanbul, 2000, s. 111.

²¹³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 448.

²¹⁴ Sâfi, *Reşehât (Hayat Pınarlarından Can Damlaları)*, s. 220.

Hizmette Ayırım Yapmamak

Hâce Ubeydullah Ahrar, kendilerini ister tanısin isterse tanımasın herkese bol bol şefkat ve hizmet eder, yardım ve himaye ellerini bütün dost ve düşmanlarına uzatırdı. O tüm yaratılmışların hukukuna riayet etme konusunda son derece titizdi. Çeşitli toplantılarda hizmette herkesi geçirdi.

Kendisi der ki: "Semerkand'da Mevlânâ Kutbüddin Sadr Medresesi'nde iken kızamık hastalığına yakalanan iki-üç öğrencinin hizmetini üstlenmişim. Hastalıkları çok şiddetli olduğu için bakımlarını yapamaz, giyecek ve döşeklerini pisletirlerdi. Ben onları güzelce temizlerdim. Bu durum sık sık tekrarlanırdı. Devamlı hizmetlerini gördüğüm için hastalık bana da bulaştı.

Bir gece ben de hastalıktan ıstırap çektiğim halde üç dört testi su getirerek diğer hastaların giyecek ve yataklarını temizledim."

"Heri'de bulunduğum sıralarda seherleri Pîr-i Heri Hamamı'na giderdim. Orada halka hizmet ederdim. Hizmet ederken günahkâr bahtiyar, siyah beyaz, alt kesim üst kesim, güçlü zayıf ayrımı yapmaz, herkese aynı şekilde muamele ederdim. Bazen hamamın en sıcak odasında beş-altı kişinin hizmetini birden yapar ve ücret vermeye kalkışmasınılar diye hemen oradan kaçırdım. Eğer isteseler de beni bulamazlardı."

Hayatının son zamanlarında demiştir ki:

"Hamamda bu şekilde çok hizmet etmem dolayısıyla sıcaktan bünyem zedelendi. Bu yüzden şimdi hamama asla rağbet etmem."²¹⁵

İsteyeni Boş Çevirmemek

Nakşî pirlerinden Hâce Ubeydullah Taşkentî anlatır: "Bir gün Pazar-ı Melik'ten geçiyordum. Dilencinin biri benden bir şey istedi. Verecek hiçbir şeyim yoktu. Tülbendimi başımdan çıkardım. Bir aşçının dükkânına gittim ve, 'Bu tülbent eski, ama temizdir. Kap kacak yıkandıkça silmeye yarar. Bunu alıp, karşılığında şu dilencinin karnını doyurur musun?' dedim. Aşçı dilencinin karnını doyurduktan sonra tülbendimi edeple önüme koydu. Ben onu geri almadım, orada bırakıp gittim."²¹⁶

²¹⁵ Sâfi, *Reşehât*, s. 445-446.

²¹⁶ Sâfi, *Reşehât*, s. 220.

Gayr-i Müslimlere Şefkat

Velilerden Malik b. Dinar (131/748) bir zamanlar icarla bir ev tutmuştu. Ev komşusu bir yahudi idi. Malik'in evinin ön cephesi yahudinin evinden yana idi. Bu Yahudi evinin önünde hela yapmış; pisliğini buraya atıyor, sonra da bunu Malik'in evine atarak evin ön cephesini kirletiyordu. Bir gün Yahudi Malik'in evine gelme durumunda kaldı, durumu görünce,

“Bundan rahatsız olmuyor musun?” diye sordu, Malik,

“Evet, oluyorum ama temizleyip yıkıyorum” dedi. Yahudi,

“Bu sıkıntıya neden katlanıyorsun, için daralmıyor mu?” diye sordu, Malik,

“Hak Teâlâ'nın rızası için sabrediyorum; çünkü O,

“*O takva sahipleri öfkelerini yutarlar, insanları affederler*” (Âl-i İmran 3/134) buyuruyor” dedi. Bunu işiten Yahudi, yaptığından pişman oldu ve Malik b. Dinar'ın elinde Müslüman oldu.²¹⁷

Kastamonu'da yaşayan Hıristiyan vatandaşlardan biri fakirlik sebebiyle hırsızlık yapmaya karar verir. Bu amaçla şehirdeki çetelerden birine katılmak için başvurur. Çete reisi, kendilerine katılması için Şeyh Şâban-ı Veli'nin (976/1568) tekkesinde, şeyhin orasındaki antika bir sandalyeyi çalmasını şart koşar. O da teklifi kabul edip işe koyulur. Hz. Pir hücrelerinden çok az çıktığı için günler geçmesine rağmen hırsız adayı başarılı olamaz. Hz. Pir manevi kuvvet ve basiretiyle bu duruma vakıf olup o şahsı ehlullahı mahsus nazarlarıyla gözaltında tutuyor ve Cenâb-ı Hakk'a onun hidayeti için dua ediyordu.

Bir zaman sonra civardaki şeyhlerden biri vefat etmiş olup yerine halife tayini için Hz. Pir'e geldiler. Hz. Pir,

“Günlerdir odamıza girmeye çalışan bir Hıristiyan var. İlahi hidayet ermiştir. Onu bu işe münasip gördüm deyince, müridler adamı bulup Pir'in huzuruna çıkarttılar. Önce korkup şaşırın adam Hz. Pir'in şefkatli nazarları, merhametli davranışları ve tesirli sözleri sayesinde iman edip dervişler arasına katıldı. Bir müddet terbiye ve eğitimden sonra bahsi geçen yere halife olarak gönderildi. Bu olaydan sonra Şaban Efendi;

“Bize kahır ile sıkıntı vermek için gelenler lütuf gördüler; bilmem ki lütuf ile (Allah için) gelenler ne olur”²¹⁸ demiştir.

²¹⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 75; (trc. Uludağ), s. 100.

Kendisine Kötülük Edenleri Af ve Onlara İyilik

İmam Azam Ebû Hanife, bir gün yolda giderken halktan birine istemeden dokundu. Adam kötü huylu biri olup İmamı tanımıyordu. İmama, elinin içiyle bir darbe vurdu. Hz. İmam, ona,

“Ey kardeş, şimdi ben de sana vursam bunu gücüm yeter. Yahut seni tutup halifeye götürsem ve orada kısasa hükmetsem bunu da yapabilirim. Yahut Cenab-ı Hakk’a “Bundan hakkımı al” diye tazarru’ etsem, senden hakkımı alacağına ve sana bir bela musallat edeceğine yakinim vardır. Amma gönlün hoş olsun ki, yarın kıyamet gününde eğer Hak Teâlâ beni cennetine korsa, sensiz cennete girmeyim” dedi. Adam, vurduğu kimsenin Hz. İmam olduğunu bilip derhal tövbe etti ve salihlerden oldu.²¹⁹

İbrahim b. Edhem, üzüm bağı beklerdi. Bir gün bağa bir asker uğradı ve ona, “Bana şu üzümlerden biraz ver!” dedi; İbrahim b. Edhem, “Bahçenin sahibi bana böyle bir şey için izin vermedi.” dedi. Buna kızan asker, elindeki kamçıyla İbrahim b. Edhem’e vurmaya başladı; o da başını askere doğru eğerek: “Allah’a isyan eden şu zalim başa vur; vur ki biraz akıllansın!” dedi. Adam duruma hayret edip ne yapacağını bilemedi; aciz kalıp çekip gitti.²²⁰

İbrahim b. Edhem bir gün sahraya doğru çıkmıştı. Yolda bir askerle karşılaştı. Asker,

“Halkın oturduğu yerleşim yeri neresidir?” diye sordu. İbrahim, kabristanlığa işaret etti. Asker kendisiyle alay ediyor diye kızıp elindeki sopası ile İbrahim’in başına vurdu, başını yarıdı. Sonra çekip gitti.

Askere, senin başına vurduğun kimse Horasımın zahidlerinden İbrahim b. Edhem’di denince, asker hemen geri döndü, ondan özür diledi. İbrahim b. Edhem, askere,

“Sen benim başıma vurunca ben Allah Teâlâ’dan sana cenneti istedim!” dedi. Asker, hayretle,

“Niçin?” diye sorunca, İbrahim b. Edhem,

²¹⁸ Fazıl Çifçi, *Şeyh Şaban-ı Veli*, Hz. Pir Şeyh Şâban-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, Kastamonu 2011, s. 47

²¹⁹ İsmail Rusuhî Ankaravî, *Minhâcî'l-Fukara*, haz. Safi Arpağuş, Vefa yayınları, İstanbul, 2008, . 333-334.

²²⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 66.

“Sen bana eziyet edince, ben sabrettim, bundan dolayı bana sevap verildi. Ben senin yüzünden hayır kazanıp da senin benim yüzümden şer kazanmanı istemedim!”²²¹ dedi.

Seyyid Ahmed Rifâî, bir gece evine geldi. Evinde tahıl çalmak isteyen bir hırsız vardı. Hırsız onu görünce çok koktu. Hz. Seyyid,

“Ey oğlum! Tahılın temizlenmesi ve un yapılması gerekir. Sana bu işlerde zahmet olur. Benimle gel ki sana unu göstereyim” dedi. Hırsız bu sözü duyunca rahatladı ve onunla gitti. Hz. Seyyid onun bulunduğu yeri gösterdi, hırsızın elindeki çuvala kendisi un doldurdu. Hırsız çuvalı alıp kapıya yöneldi. Birbirlerinden ayrılırken, Hz. Seyyid,

“Ben içeri girdiğim zaman sen korktun, bu yüzden senden helallik istiyorum” dedi. Hırsız hakkını helal etti. Hz. Seyyid,

“Ey oğlum, gönlümü hoş ettin, Allah da seni mutlu etsin” dedi. Hırsız veda edip gitti. Ailesinin yanına ulaşınca, Hz. Seyyid’in yumuşaklığını, affedişini ve cömertliğini düşündü. Sonra geldi onun elinde tövbe etti ve büyük dervişlerden oldu.²²²

Gülşeniyye pirllerinden Hasan Sezâî zamanında Edirne’de kötü yola düşmüş bir kadın vardı. Bir zaman bu kadın halishane olarak tövbe edip eski halinden vazgeçti salih ameller işlemeye başladı. Fakat kötü tabiata kimseler tarafından tedirgin ediliyor, rahat bırakılmıyordu. Kadın Hasan Sezâî’ye gelerek yardım istedi. O da kadına, dergahta kadınlara mahsus yerde kalabileceğini bildirince, kadına bir oda tahsis edilip kadın orada kalmaya, ibadet ve taat ile meşgul olmaya başladı. Bu arada boş durmayan fitneciler Hasan Sezâî hakkında çirkin iftiralar yaymaya başladılar. Daha da ileri giderek bir gece dergâhın kapısına geyik boynuzu taktılar. O ise bu hallere sabrediyor, kimseye bir şey demiyordu. Geyik boynuzunu dergâhın içine aldırıldı. Edirne vilayeti ünlerce bu dedikodularla çalkalandı. Hasan Sezâî Efendi yine sabrediyor, his ses çıkarmıyordu. Bu şayanın yayılmasından az zaman sonra Edirne’de müthiş bir uyuz hastalığı peyda oldu. Hasan Sezâî hakkında her kimi iftira ve dedikodu etmiş ve herkim bu dedikoduları dinleyip kabul etmiş ise, bu hastalığa yakalandı. Hastalık onlara yayılıyor, diğer insanlara bir şey olmuyordu. Hastalığa yakalananların bütün

²²¹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 472; Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Uludağ), s. 186.

²²² Kâzerûnî, *Ahmed Rifâî Menkıbeleri*, s. 157-158.

vücutları yere bere içinde kaldı, hiç biri derdine çare bulamadı. Af ve merhamet ahlâkı ileri derecede olan Hasan Sezâî, onların bu hastalık sebebiyle şiddetli acı ve sıkıntı çekmelerine dayanamadı, mübarek kalbi tahammül edemedi, bir gece kıyafet değiştirerek çarşı çıktı. Kahvehanelerden birine girdi. Kimse onu tanıyamadı. Uyuz olanlara yaklaşıp,

“Sizin derdinizin ilacı Hasan Sezâî’dir” deyip oradan ayrıldı. Ertesi gün dergâhın önü insanla doldu. Hastalığa yakalanan herkes çare bulmak için oraya gelmişti. Hasan Sezâî, gelenlerin her birine onların dergâhın kapısına astıkları geyik boynuzundan kazıyıp toz halinde veriyordu. O tozu yarasına süren herkes Allah’ın izniyle şifa buldu. Bu arada herkes hatasını anlayıp yaptıkları iftira ve dedikodudan pişman oldular, tövbe ettiler. Böyle bir dertten kurtulmanın sevinci ile bir sergi açıp üzerine para attılar. Toplanan paralarla dergâhın kapısına bir çeşme yapıldı.²²³

Küre ülemasından Memi Hoca lakaplı Mehmet Efendi’nin anlattığı şu olay da velilerin sabır, af ve hoş görüşüne güzel bir örnektir:

“Kastamonu’ya Şuca Efendi namında âlim, fazıl bir zat gelmişti. Hemşehrim Bilal Halife ile bu zattan ilim tahsil ediyorduk. Şuca Efendi kürsüde ve meclislerde Şeyh Şaban-ı Veli’nin Halvetî olduğunu, Halvetilerin ayakta yaptıkları devran zikrini tenkit ediyor, Hz. Pir’in şahsı hakkında kötü sözler sarf ediyordu. Onu dinleyen ve kendisini âlim gören halk da Hz. Pir hakkında suizanna düşüyordu. Hz. Pir bu sözleri ve halkın süizannını duyuyor, biliyor fakat sabır ve tahammül göstererek Allah’a havale ediyordu.

Şuca Efendi bir gün hastalandı. Gün geçtikçe hastalığı ağırlaştı. Bilal Halife ile ikimiz hizmet ederken bir gece gözlerini açtı ve,

“Bana ne oldu ise Şaban Dede hakkında kötü söylemekten ve onun gıybetini etmekten oldu. Halim olsa varıp huzuruna özür dileyeceğim. Mümkün ise kendisinden rica edin, bana hakkını helal etsin de vebalden kurtulayım” dedi.

Bilal Halife gidip durumu Şaban Efendi’ye arzetti. Hazret hiç tereddüt göstermeden hastayı ziyaret etmek için ayağa kalktığında, dervişler,

²²³ Heyet, *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, 7/44.

“Efendim o adam sizin hakkınızda kürsülerde, meclislerde, halkın arasında domuz ve dinsiz gibi nice ağır hakaretler etti; siz nasıl olur da onu ziyarete giderseniz?” dediler. Hz. Pir şu cevabı verdi:

“Şuca Efendi, bilmeden atıp tutmuştur bizi. Bizim gibilere (velilere) öteden beri böyle hakaretler yapıla gelmiştir. Bizden tarafı helal olsun. O, ilim ehli bir din kardeşi, iman kardeşidir. Üstelik hatasını itiraf etmiştir. Yetişelim veballe gitmesin.”

Yola çıktılar fakat görüşmek mümkün olmadı. Çünkü hasta ruhunu teslim etmişti. Şaban Efendi merhumun cenaze namazını kılıp definde hazır bulundular.

Bilal Halife Şaban-ı Velinin bu güzel ahlâkı karşısında hayranlık duyup ona mürid oldu. Seyrû sülûkünü tamamladıktan sonra Şaban Efendi onu Turhal’a halife olarak gönderdiler. Orada medfundur.²²⁴

Kendisine Zulmedenin Tövbesi İçin Can Atmak

Nakşî pirllerinden Ahmed Haznevî, Suriye’de işgal kuvvetleri tarafından Haseke şehrinde zorunlu ikamete mecbur edilmişti. Hazret, Fransız işgal kuvvetleri komutanına boyun eğmediği için o bölgenin aşiret liderleriyle kendisine eziyet edilmeye başlandı. Bunlardan biri de Tay aşireti reisi Muhammed b. Abdurrahman’dı. Onu kullanarak Ahmed Haznevî hazretlerini Suriye’nin daha çorak ve iç kesimlerine düşen Deyrizor’da zorunlu ikamete mecbur ettiler. Taylı Muhammed ve adamları onu buradan da sürmek için bir gece baskın yaptılar, kimsenin toparlanmasına bile fırsat vermeden bütün evleri ateşe verdiler, kazanlardaki akşam yemeğini yere döktüler ve,

“Hemen köyü boşaltın” dediler.

Ahmed Haznevî, Taylı Muhammed’den buldukları yeri boşaltmak için sabaha kadar süre tanımalarını istedi, fakat süre verilmedi, Ahmed Haznevî eşi, çocukları ve sûfilerle birlikte ile geceleyin yola koyuldu. Oğlu Alâeddin Haznevî’in naklettiğine göre Ahmed Haznevî,

²²⁴ Çifçi, *a.g.e.*, s. 36-37; Ömer Fuadi, *Şaban-ı Veli Menkıbeleri*, (Nefes Yayınları: İstanbul 2011, s.115-116.

“Peygamber Efendimiz’e (s.a.v) hicret konusunda uymama bana Taylılar sebep oldu” demiştir. Ahmed Haznevî hazretleri o günden sonra Telma‘ruf köyünü mesken tuttu. Telma‘ruf’ta da bir mescit yaptırdı. Dergâh inşa ettirdi. İnsanları irşad etmeye devam etti. Ahmed Haznevî, Telma‘ruf’ta iken Taylı Muhammed, adamlarını gönderdi. Gelenler, reislerinin çok hasta olduğunu, tövbe etmek istediğini söylüyor, Ahmed Haznevî’yi köye davet ediyorlardı. Ahmed Haznevî, hemen yola çıkmak üzere hazırlıklarına başladı. Ancak sûfiler ona engel olmak istediler, adamın düşmanlıklarını anlattılar, Ahmed Haznevî ise, onlara,

“Ben zalim bir insanın tövbekâr oluşuna nasıl engel olurum? Allah’a yemin olsun, gökyüzünden yağmurlar boşansa, yeryüzünü sular kaplasa, ben de bir binek hayvanı bulamasam bile yine günahkâr bir kulun tövbe etmesi için elimden gelen her şeyi yaparım, bir binek bulamasam yaya giderim. Yeter ki o insan, Allah yolunda yürümek istesin” dedi ve aşiret reisinin evine gitti. Taylı Muhammed, Ahmed Haznevî’nin elini tuttu, Allah Teâlâ’ya yöneldi, tüm işlediği günahlardan pişman oldu, tövbe etti, o hal üzere öldü.”²²⁵ İşte ariflerin kendilerine zulmeden müminlere merhameti.

Mümin Kardeşlere Şefkat

Velilerden Ebû Osman Hîrî (k.s), şeyhi Ebû Hafs Haddâd’dan (k.s) halka vaaz ve nasihat etmek için izin istedi. Şeyh Ebû Hafs,

"Bu arzunun sebebi nedir?" diye sordu. Ebû Osman,

"Halka şefkatim" dedi. Ebû Hafs,

"Onlar için ne kadar şefkat sahibisin?" diye sordu; Ebû Osman,

"Eğer ümmet-i Muhammed'in âsileri yerine beni cehenneme koysalar razıyım; tâ ki onlar kurtulsun!" dedi. Şeyh hazretleri,

"Bu haldeki bir kimsenin halka nasihat etmesi faydalı olur" diyerek kendisine izin verdi. Ebû Osman halka vaaz etmeye başladı. Üstadı da gelip onu dinliyordu.

Ebû Osman bir gün vaaza başladığı sırada cemaatin içinde bulunan bir dilenci ayağa kalkıp kendisinden bir elbise istedi. Ebû Osman derhal

²²⁵ Necmeddin b. Muhammed Nakşibendî, *Hülâsatü'l-Mevâhib/Altın Silsile*, haz. İbrahim Tozlu, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2005, s, 444-446.

arkasından cübbesini çıkarıp ona verdi. Bunun üzerine Şeyh Ebû Hafs, Ebû Osman'a,

"İn oradan, ey yalancı!" diye bağırdı. Ebû Osman sözünü tamamlamadan hemen minberden aşağıya indi, Ebû Hafs'ın yanına vardı ve,

"Efendim, benden ne gibi bir yalan çıktı da böyle bağırdınız?" dedi. Şeyh Ebû Hafs (k.s),

"Sen, 'Halka nasihat etmedeki gayem onlara şefkattir' demiştin. Eğer sen mümin kardeşlerine gerçek manada şefkat etseydin, iyilik etme fazilet ve sevabını onlar alsın diye, önce istenen elbiseyi onların vermesi için beklerdin. Önce sabredecektin, eğer bir kimse o fakire bir ihsanda bulunmaz ve adam mahrum kalırsa, o zaman bu hayrı sen yapardın"²²⁶ dedi.

Ölümü Kardeşlerine Tercih

Halife Muvaffak zamanında, Gulam Halil b. Ahmed bazı sûfileri halifeye şikâyet edip, haksız yere suçladılar.²²⁷ Halife bunların yakalanıp cezalandırılmasını emretti. Cüneyd el-Bağdâdî, kendisini fakîh göstererek kurtuldu. Kendisi Ebû Sevr mezhebine göre fetva veriyordu. Şehham, Rakkam ve Ebû Hüseyin Nuri yakalanıp nezarete alındılar. Boyunları vurulmak üzere sergi serilince Nuri öne atıldı. Cellat kendisine,

"Niçin acele ediyorsun?" diye sordu, Nûrî,

"Kardeşlerimin bir saat fazla yaşamaları için ölüme kendimi tercih ediyorum, önce beni öldürünüz!" dedi. Cellat hayret içinde kaldı, elini geri çekti. Hâdise halifeye haber verildi. Halife sûfilerin hâlini incelemek üzere, Kâdı'l-Kudât İsmail b. İshak'a haber gönderdi. Kâdı, Ebû Hüseyin Nuri'ye fıkıhla ilgili birtakım sorular sordu. Nûri hepsine çok güzel cevaplar verdi. Sonra sözlerine şöyle devam etti:

"Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, kalktıklarında Allah ile kalkarlar, konuştuklarında Allah ile konuşurlar..." Nûrî, kâdıya öyle hikmetli sözler söyledi ki, kâdı ağladı, sonra halifeye bir haber göndererek:

²²⁶ Safî, *Reşehât: Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 511.

²²⁷ Olay; hicrî 262, (mîlâdî 875)'de vâki oldu. Sûfileri zındıklıkla ithâm eden, Hanbeli mezhebi fakihlerinden "Gulam-ı Halil" isimli bir zattu. Halife Muvaffak ve annesi yanında sûfilerin bazı görüşlerini, meselâ; onların, Allah Teâlâ'ya âşık olma fikrini tenkid ederek, bunun olmayacağını, sûfilerin yanlış yolda ve itikatta olduğunu ileri sürmüş, fakat sonuçta iftirası ve yanlışlığı ortaya çıkmıştır.

“Eğer bu topluluk zındık ise, yeryüzünde hiçbir muvahhid yoktur!” dedi. Halife de onları serbest bıraktı.²²⁸

Kardeşine Yâr Olmak

Sehl b. İbrahim şöyle anlatmıştır: “Bir yolculukta İbrahim b. Edhem’le beraberdim; yolda hasta oldum. İbrahim b. Edhem bütün yiyeceğini bana verdi. Canım daha başka şeyler istedi; bunun üzerine, bineğini satarak parasını bana harcadı. Ben biraz kendime gelip iyileşince, “Ey İbrahim, eşeğin nerede?” diye sordum; onu sattığını söyledi. Peki ben şimdi neye bineceğim!?” diye sorduğumda, “Ey kardeşim, benim sırtıma bineceksin!” dedi ve beni sırtına alarak üç konak taşıdı.”²²⁹

Kusurları Örtme

İmam Kuşeyrî, Risalesinde şunu nakleder: “Bir adam bir kadınla evlendi. Gerdeğe girdiklerinde kadına yaklaşımadan önce kadının çiçek hastalığına yakalandığı ve bedeninde lekeler oluştuğu ortaya çıktı. Adam önce, “Gözüm ağrıyor!” dedi, sonra, “Gözüm kör oldu, tam göremiyorum!” dedi. Kadın kendisiyle gerdeğe girdi. Yirmi sene beraber yaşadılar. Yirmi sene sonra kadın öldü; adam gözlerini açtı. Kendisine durumu sorulunca,

“Ben aslında kör olmadım, fakat kadın üzülmesin diye körmüş gibi davrandım!” dedi. Kendisine, “Bu hareketinle nice yiğitleri geçtin”²³⁰ denildi.

Haksızlığa Hilimle Muamele

Sayrafiğulları, Seyyid Ahmed Rûfâi’yi Hümâmîye kadısına şikayet edip yalandan, “Falan bahçe, yer ve ev bize aittir” diyerek Hz. Seyyid’e ait araziye sahiplenmek istediler. Kadı, kendisine ne diyeceğini sorunca, Hz. Seyyid,

“Doğru söylüyorlar, bütün bunlar onlara aittir” dedi. Kadı,

“Madem öyledir, bu meseleyi mahkemeye getirmenize gerek yok” deyince, Hz. Seyyid,

²²⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 476-477; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 10/ 250-251. Bkz: Hatib, *Tarih-i Bağdat*, 5/130-135; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 83.

²²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 66.

²³⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 444.

”Yemin ederim ki evimi benden isteseler onlara veririm. Yakında yok olacak dünya malı için tartışılmaz” dedi. Bunu duyan adamlar, yaptıklarına pişman oldular, Hz. Seyyidin elinden tutup tövbe ettiler.²³¹

Benzer bir durum da Mevlana Halid-i Bağdâdî'nin başına gelmiştir. Hazret hacca giderken Şam'a geldiğinde, şahsiyetsiz bazı kimseler, mahkemeye müracaat ederek onun bindiği katırın kendilerine ait olduğunu, üç ay önce çalındığını iddia edip davacı oldular, bunun için birkaç yalancı şahit buldular, şahitleri dinleyen kadı da katırın Mevlana Halid'den alınıp o adama verilmesine karar verdi. Mevlana Halid bu hükme uyararak katırı mahkemenin dışında o yalancı kimseye teslim ederek ona,

“Yüce dinin hakiminin hükmüne göre bu katır senin oldu. Artık ben, bu katırın benim olduğunda şüphe ederim. Ayrıca onun benim olduğunu bilip şahitlik edecek kimse de yok. Oysa bazı Müslümanlar onun senin olduğuna şahitlik ettiler. Bu durumda ben, müslümanlar hakkında sûi zan besleyemem. Yüce Allah senin katırını benim ahırına getirmeye, benim katırımı da ref' etmeye (ortadan kaldırmaya) şüphesiz kadirdir. Hakim de müslümanların şahitliğine göre hüküm vermek zorundaydı. O halde Irak'tan Şam'a kadar katırın kira ücretini al” dedi. O yalancılar bu sözleri duyunca Mevlana Halid'in ellerine kapanıp özür dilediler,

“Katır senindir, kabul eyle, biz hata ettik” dediler ise de, Hazret,

“Müslümanların şahitliği ile sabit olup hakim de hükmünü verdikten sonra ben bunu kabul edemem” dedi, Şam'a kadar binme ücretine bedel olarak adama bir miktar akçe verip yoluna devam etti. Meseleden haberdar olan hakim Mevla Halid'i araştırdı fakat bulamadı. O yalancı herif ile yalancı şahitleri perişan olup gittiler.²³²

Hayvanlara Varana Kadar Şefkat

Arifler, “Merhamet edenlere, Rahmân olan Allah da rahmet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet ediniz ki, gökte olanlar da size merhamet etsin”²³³ hadisine tabi olarak canı olan her varlığa merhamet ve hizmet etmeyi görev bilmişlerdir.

²³¹ Kâzerinî, *Ahmed Rifâi Menkıbeleri*, s. 158.

²³² Mevlana Halid el-Bağdâdî, *Risâle-i Halidiyye/Mecd-i Tâlid/Şemsü'Şumûs*, haz. Yakup Çiçek, Seytac yayınları, İstanbul, 2004, s. 184-185.

²³³ Ebu Dâvud, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16.

“Ariflerin sultanı” olarak tanınan Bâyezid-i Bistâmî, Mekke’den dönerken Hemadan’a ulaşınca çörek otu satın aldı. Birmiktarını koyup Bistâm’a getirdi. Hırkayı açınca, çörek otundan birkaç kanıca bulunduğunu gördü ve,

“Bunları yerinden ayırmışım” diyerek katlı oları tekrar Hemedan’a götürüp yuvalarının bulunduğu yere koydu. Olayı nakleden Attar der ki: “Hiç kimse ne “Allah’ın emrine tazim” makamında bu hadde ulaşmış ne de “Allah’ın kullarına şefkat” sahasında bu dereceye varmıştı.”²³⁴

Cüneyd-i Bağdâdî, bir sabah namazına gideceği sırada cübbesinin üzerine yatmış uyuyan bir kedi gördü. Onu rahatız etmemek için o gün namaza cübbesiz gitmeyi düşündüyse de uygun bulmadı. Kediyi rahatsız etmeden onun yattığı kısmı usulca kesti ve kesik cübbesini giyerek camiye gitti. Kedi uykusuna devam etti.²³⁵

Seyyid Ahmed Rifâî, bir gün cüzzam hastalığına yakalanmış tüyleri dökülmüş bir köpek gördü. İnsanlar ona kovuyorlardı. Hazret, onu boş bir yere götürdü, orada bir gölgelik yaptı. Köpek iyileşinceye kadar ona yedirdi, içindi, vücudunu yağladı. İyileşince onu sıcak su ile yıkadı, sonra onu köyüne götürdü. Kendisine,

“Bir köpeğe neden bu kadar önem veriyor, özen gösteriyorsun?” diye sorulduğunda, Hazret,

“Ona iyilik etmeseydim Allah Teâlâ’nın beni hesaba çekmesinden ve bana, ‘Kalbinde mahlûkatıma karşı hiç merhamet yok muydu?’ diye sormasından korktum”²³⁶ demiştir.

Hace Ubaydullah Ahrar der ki: “Bir vecd ve hal sahibi yolda giderken uyuyan bir köpek görse ve kolayca geçmek için onu yerinden kaldırsa, kendisini kontrol etsin! Eğer hali devam ediyorsa bilsin ki o bir ilâhî imtihandır. Yine bilsin ki böyle bir işi yapmasına rağmen vecd ve halinin elinden alınmaması kendisine acındığının bir işaretidir.”²³⁷

²³⁴ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Uludağ), s. 229.

²³⁵ Tobbaş, *Mesnevî Bançesinden Bir Test Su*, s. 142.

²³⁶ Abdülvehhab Şa'rânî, *el-Envârü'l-Kudsîyye fi Beyâni Kavâidi's-Sufîyye*, tahk. Heyet, Dâru Sâdır, Beyrut 1999, s. 505-506.

²³⁷ Sâfi, *Reşehât (Hayat Pınarından Can Damlaları)*, s. 492.

Şah-ı Nakşibend'in, maneviyat yolundaki ilk hizmetlerinden birinin de hasta hayvanlara bakmak olduğunu ve bu hizmete yedi sene devam ettiğini yukarıda vermiştik.

Abdullah b. Cafer, arazisine gitmek için evinden çıkmıştı. Yolda dinlenmek için bir hurma bahçesine girdi. Bahçede siyah bir genç vardı, orada çalışıyordu. O sırada gencin yemeği getirildi. Genç tam gelen taamı yiyecekken bahçenin içine bir köpek girdi ve gence yaklaştı. Genç köpeğe bir ekmek attı, köpek hemen onu yedi. Genç ikinci bir ekmek daha attı, köpek onu da yedi. Genç üçüncü ekmeği de köpeğe attı. Abdullah b. Cafer de gence bakıyordu. Onun bu yaptığını görünce,

“Ey genç! Senin günlük yiyeceğin ne kadardır?” diye sordu; o da,

“Gördüğün kadardır!” dedi. Abdullah b. Cafer,

“Bütün yiyeceğin bu kadarsa, kendin niçin yemedin de hepsini köpeğe vermeyi tercih ettin?” diye sorunca, genç:

“O bu bölgenin köpeği değildir. Aç olarak uzak bir yerden gelmiş. Onu aç olarak geri çevirmeyi hoş görmedim!” dedi. Abdullah b. Cafer,

“Bütün yiyeceğini köpeğe verdin, peki bu gün kendin ne yiyeceksin?” diye sondu; genç,

“Bu günümü de aç geçiririm!” dedi. Bunu işiten Abdullah b. Cafer:

“Gerçekten bu benden daha cömert biri, fakat benim cömertliğim töhmet altına mı girecek!” deyip sahibinden bahçeyi, köleyi ve içindeki aletleri satın aldı, sonra köleyi hürriyetine kavuşturdu ve onları kendisine hediye etti.²³⁸

Sonuç

Hz. Peygamber (s.a.v), güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiştir.²³⁹ Allah Teâlâ, onun için, “*Resûlüm! Şüphesiz, sen büyük (yüce) bir ahlâk sahibisin*” (Kalem 68/4) buyurmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) ahlâkı, baştan sona Kur'an'dı. Yani onu, yüce Allah terbiye etmiştir. O, terbiyede, tezkiyede, terakkide ve güzel ahlâkta örnek ve rehber yapılmıştır. Ona uymadan kimse gerçek marifet, edep ve güzel kulluğa ulaşamaz.

²³⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 480.

²³⁹ Buhârî, *Edebü'l-Müfrefed*, 90 (nr. 273); Ahmed, *Müsned*, 2/381 (nr. 8961).

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah Resûlü'nün (s.a.v) özellikle rahmet ahlâkına ve manevî hallerine varis olan sufiler, mümin kardeşleri yanında insanlık ailesinin bütün fertlerine hatta hayvanlara kadar her canlıya bu ahlâkın en güzel örneklerini sunmuşlar ve bu alanda Müslümanların medar-ı iftiharı olmuşlardır. Öyle ki insanlık tarihinde Peygamberler ve Sahabe-i kiramdan sonra, rahmet ve merhamet ahlâkında arif sufiler ilk sırayı alacak durumdadırlar.

Bu tebliğimizde arifleri bu fazilete ulaştıran iki şeyin üzerinde durduk. Biri, marifetullahı ulaştıran, diğeri Resûlullah'ın (s.a.v) özellikle rahmet ahlâkında varis olmalarıdır. Bunların meyvesi, halka karşı güzel ahlâk ve hizmet olarak yansımıştır. Arifler için marifetullahın kaynağı, Cenab-ı Hak'ın Esmâ-i Hüsnâ'sının Kur'an'la birlikte kainat kitabında okunması ve tanınmasıdır. Arifler, Esmâ-i Hüsnâ'yı ihlasla zikrederek, fikrederek, tecellilerini müşahede ederek, onlarda yansıyan cemale ve celale âşık olarak ilahi isimlerden kula münasip payı almışlar, böylece ilahi ahlâk ile ahlâklanmışlardır. Bunu Resûlullah'a (s.a.v) uyararak yaptıklarından onun ihlasına, güzel ahlâkına, sabrına, halka şefkatine, günahkarlar için duasına ve göz yaşına varis olmuşlardır. İşte bu vasıftaki arifler “abdâl”, “veli”, “sufî” diye anılan ricalullahtır.

Arifler, marifet nuru ve veraset feyziyle öyle bir kalp kuvvetine sahip olmuşlardır ki, herkesin kaçtığı veya ıslahta aciz kaldığı günahkâr nefislere, onlar bir doktor şefkatiyle yaklaşmışlar, asilerin elinden tutmuşlar, onlara sevgi ve hikmet diliyle hitap etmişler, böylece nicelerinin tövbesine, ıslahına ve sonuçta kemale ermesine sebep olmuşlardır.

Arifler, halka, Hak gözüyle bakmışlar, herkesi ilahî bir emanet görmüşler, onlara Rabbânî bir ahlâkla muamele ve Allah rızası için hizmet etmişlerdir. Ariflere göre en güzel hizmet, kalp kazanmak, gönül yapmak, ruhlara ilahi sevgiyi aşılama, yüce Allah'ı kullarına, kulları da yüce Allah'a sevdirmektir. Buna irşat hizmeti diyebiliriz.

İnsanlığa irşat hizmeti sunan insan-ı kamillerin daha çok irfan mektepleri olan tekkelerde yetiştiğini görüyoruz. Tarihte tekkeler, iman ve ilim hizmeti yanında pek çok sosyal hizmetleri de deruhte etmiştir. Fütüvvet ve ahilik teşkilatları sufilerin önderliğinde kurulmuştur. Tekkelerin sosyal hizmetlerini şu başlıklarda toplayabiliriz: Mescid-cami, mektep, meşveret,

kervansaray, darü'l-aceze, imaret, istihbarat, kütüphane, iltica yeri, hayvanlara varana kadar sunulan vakıf hizmetleri. Kavga eden halk arasında arabulucu olup barışı sağlamak. Sınırlarda nöbet tutarak düşmana karşı savunma hattı oluşturmak. Gerektiğinde fiilen cihada katılıp İslam askerlerine destek sağlamak. İşgal edilmiş Müslüman toprakları düşmandan kurtarmak için teşkilatlanmak. Gayr-i Müslim topraklarda İslam dinini yaymak.

Günümüzde Ümmet-i Muhammed'in içine düştüğü imanî ve ahlâkî çöküntüden kurtuluş farz-ı ayın bir iş olup bunun gerçekleşmesi mümkündür. Bu büyük ihya hizmetinin ancak gerçek varislerin önderliğinde olacağı kanaatindeyiz. Bu ümmeti Allah için nefsi gibi seven, onların salâhı için malıyla ve canıyla gece gündüz gayret eden, hepsinin derdiyle dertlenen, bu dert ile beyni zonklayan, başı ağrıyan, gözü ağlayan, kalbi yanan, bedeni uykusuz kalan, vicdanı sızlayan, her gün gönlünü ve elini açıp "Allah'ım bu ümmete merhamet et, hallerini ıslah et, sıkıntılarını gider" diye dua eden Rabbânî âlimlere ve ariflere ne kadar ihtiyacımız var. Ahir zaman ümmeti olarak bizlere tevdi edilen bu şerefli mirasa topluca sahip çıkmalı ve gereğini yapmalıdır. Bunun için adım atan herkes, kendisi ve insanlık adına en hayırlı hizmeti yapmış olacaktır.

Şunu da hatırlatalım ki, tarihte bu yolu dünyevî maksatlar için kullanmak isteyen yahut ehli olmadığı için temsil edemeyen kimseler de olmuştur. Onlar kendileri ıslaha muhtaç kimselerdir, kimseyi ıslah etmeye ehil ve ehliyetli değildirler. Bu ehliyetsiz insanlar yeni değildir, tarihin her döneminde bulunmuşlardır. Mesela hicrî 340'larda yaşayan velilerden Ebü'l-Abbas Dineverî onlardan şöyle dert yanar:

"Sufilere benzemeye çalışan bazı cahiller, tasavvufun esaslarını bozdular, yolunu harap ettiler; yeni icat ettikleri bir takım isimlerle onun gerçek manasını değiştirdiler.

Bu cahil insanlar, tamaha (mal hırsına), helalinden artış dediler.

Kötü edebe ihlas ismini verdiler.

Hak ölçülerine uymayan sözlerine şatahat dediler.

Kötü şeylerden zevklenmeye gönül hoşluğu dediler.

Nefsin kötü arzularına uymaya, ibtilâ (Allah'tan gelen bir imtihan) ismini verdiler.

Dünya malına yönelmeye, hayır sebeplerine ulaşma dediler.
(Kendilerine muhalefet edenlere karşı) kötü davranışa, savlet (din adına atılganlık) ismini verdiler.

Cimriliğe, dilenciye yüz vermemek dediler.

Dilenmeye, amel (çalışma) ismini verdiler.

Kötü ve bozuk konuşmaya melâmet (kendini gizleme) dediler.

Halbuki bunların hiçbirisi gerçek sûfilerin yolu değildir.”²⁴⁰

Bütün olumsuzluklara rağmen, bu ümmet içinde hak üzere giden, Hakk’a şahitlik eden, yukarıda bahsettiğimiz rahmet ahlâkı ile süslenen, halka hizmeti Hakka hizmet gören ve bunu fiilen gösteren bir grup da her devirde bulunmuştur. Resulullah’ın (s.a.v) buyurduğu gibi, “*Bu ilmi her devirde (o neslin) en adil kimseleri yüklenip taşır. Onlar, haddi aşanların tahrifini, batıl ehlinin tahribatını ve cahillerin (yanlış) tevillerini ortadan kaldırır (ilmi ve dini aslı hâliyle muhafaza ederler).*”²⁴¹

Sözümüzü, Seyyid Osman Hulusî Efendinin konumuzu özetleyen şu beyitleriyle bitirelim:

*“Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma
Sen Hak için âlemin kölesi ol kulu ol*

*Nefsin hevâsı için mağrur olup aldanma
Yüzüne bassın kadem, her ayağın yolu ol*

*Garazsız hem ıvazsız hizmet et her canlıya
Kimsesizin düşkünün ayağı ol eli ol*

*Allah için herkese hürmet et de sev sevil
Her göze diken olma sünbülü ol gülü ol*

*İncitme sen kimseyi kimseye incinme hem
Güler yüzlü tatlı dil her ağzın balı ol*

²⁴⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 169-170.

²⁴¹ Bezzar, *Müsned*, nr. 143; İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, 7/37, 39; Hatîb el-Bağdadî, *Şerefu Ashabi'l-Hadis*, tahk. M. Said Hatipoğlu, Ankara, 1991; s. 11, 28, 29; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/140; Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28918.

*Nefsine yan çıkıp da Kâbe'yi yıksan dahi
İncitme gönül yıkma ger uslu ger deli ol*

*Güneş gibi şefkatli yer gibi tevazûlu
Su gibi sehâvetli merhametle dolu ol*

*Güzel gerek dervişin huyu yoksula baya
Suçluların suçundan geçip hoş görülü ol*

*Varlığından boşal kim yokluğa erişesin
Sözünü söyle gerçek Hulûsi'nin dili ol.”²⁴²*

---

²⁴² bk. *Divan-ı Hulûsî Dârendevî*, Ankara, 1997, s. 194.

Kaynakça²⁴³

- Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Nakşü'l-Fusûs Şerhi*, haz. İlhan Kutluer, İstanbul, 1995.
- a.mlf. *Minhâcî'l-Fukara*, haz. Safi Arpaguş, Vefa yayanları, İstanbul, 2008.
- Arvâsî, Seyyid Sıbgatullah *Minah*, derleyen: Mevlânâ Halid-i Şîrvânî Ölekî, çev. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009.
- Attar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, tahk. Âsım İbrahim Keyyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.
- el-Bağdâdî, Mevlana Halid, *Risâle-i Halidiyye/Mecd-i Tâlid/Şemsü'Şumûs*, haz. Yakup Çiçek, Seytac yayınları, İstanbul, 2004.
- Buhârî, Salahüddin b. Mübarek, *Şah-ı Nakşibend/Gönüller Nakkâşı*, çev. Süleyman İzzî Teşrifâtî. Sad: Mustafa Özsaray, İz yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefahatü'l-Üns/Evliya Menkıbeleri*, Tercüme ve Şerh. Lâmî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa. Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötken Neşriyat, İstanbul 2002.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan Harakânî/Hayatı-Eserleri*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Kars, 2004.
- Çiftçi, Fazıl, *Şeyh Şaban-ı Veli*, Hz. Pir Şeyh Şaban-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, Kastamonu 2011.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsefehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Esfiya*, takh. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- Eflakî, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık İstanbul, 2012.
- Endülûsî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Ebî Cemre, *Behçetü'n-Nüfûs*, Beyrut, trs.

²⁴³ Burada hadis kaynaklarını vermedik. Bazı eserler de geçtiği yerde tanıtılıp kaynakçaya alınmadı.

- Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-Nüfûs*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Dâru'l-Hüseyin el-İslâmî, Kahire, 2008.
- a.mlf. *İhyau Ulumi'd-Din*, Dâru Sâdır, Beyrut 2004,
- Geylânî, Abdülkadir, *Fethü'r-Rabbânî ve'l-Feyzü'r-Rahmânî*, tahk. Yusuf el-Hc Ahmed, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, Dımeşk, 2000.
- a.mlf., *Sırrü'l-Esrar ve Mazharu'l-Envâr*, tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkadir Geylanî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan yayınları, 2011.
- Hakim Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fi Marifeti Ehâdisi'r-Resûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Hânî, Abdülmecid, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye alâ Hadâki'l-Verdiyye fi Ecillâi's-Sâdâtin'-Nakşibendiyye*, tahk. Muhammed Hâlid Hurse, Dûru'l-Beyrûtî, Dımeşk 1997.
- Heyet, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1992, 9/347-348.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed İbn Hacer, *Fıkhın Sultanı İmam A'zam Ebu Hanife*, çev. Manastırlı İsmail Hakkı, haz. Sıdkı Çoban-Fatih Başpınar, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009.
- İbn Acibe, Ahmed b. Muhammed, *Bahrü'l-Medid/İbn Acibe Tefsiri*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, 5/315.
- a.mlf. *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, tahk. Âsım İbrahim el-Keyyâlî, Dûru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, s. 110.
- İbn Allan, Ahmed b. İbrahim es-Siddîkî, *Şah-ı Nakşibend*, çev. Yasin Demirkıran, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2001.
- İbn Münevver, Muhammed, *Tevhidin Sırları*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul.
- Kâdî İyaz, *eş-Şifâ bi Ta'rifî Hukûki'l-Mustafa*, tahk. Hüseyin Abdülhamid Nîl, Dâru Şeriketi'l-Erkam, Beyrut 1995.
- Kârî, Ali b. Sultan, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, tahk. Cemal Aytânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Köstendilli Ali Halveti/Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, haz. Semih Ceyhan, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-Sârî*, Beyrut, 1996.

- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2007.
- a.mlf. *et-Tahbir fi't-Tezkîr Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kâtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2004.
- Nakşibendî, Necmeddin b. Muhammed, *Hülâsatü'l-Mevâhib/Altın Silsile*, haz. İbrahim Tozlu, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2005.
- Nedvî, Ebü'l-Hasan Ali, *Gerçek Tasavvuf*, çev. İsmet Ersöz, İslâmî Neşriyat, Konya 1992.
- Nesefî, Azidüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kamil*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.
- Ömer Fuadi, *Şaban-ı Veli Menkıbeleri*, Nefes Yayınları, İstanbul 2011.
- Özköse, Kadir, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *Akademi/Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı:2, Ankara, 2017, ss. 97-133.
- Öztürk, Şeydâ, *Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İSAM, İstanbul, 2011.
- Sâd-i Şirâzî, *Gülistan*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Timaş yayınları, İstanbul, 2000.
- Safi, Ali b. Hüseyin, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, Sad. Mustafa Özsaray, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.
- Selvi, Dilaver, *Kur'an ve Tasavvuf*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 132-184.
- a.mlf. *Edeb Bir Tac İmiş*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sühreverdî, Ömer b. Muhammed Şihababüddin, *Avarifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1999.
- a.mlf. *Tabakâtü's-Sufiyye*, tahk. Nuruddin Şeribe, Dâru'Kitâbi'n-Nefis, Halep 1986.
- a.mlf. *Mecmuatu Âsâri Ebî Abdurrahman es-Sülemî (Kitabu Fusûlin fi't-Tasavvuf)*, Kum, 1388.
- a.mlf., *Hakâikü't-Tefsir*, tahk. Seyyid İmran, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

- Şa'rânî, Abdülvehhab, *el-Envârü'l-Kudsiyye fî Beyâni Kavâidi's-Sufiyye*, tahk. Heyet, Dâru Sâdır, Beyrut 1999.
- a.mlf. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ/Levâkihu'l-Envâr fî Tabakati'l-Ahyâr*, tahk. Süleyman es-Sâlih, Dâru'l-Marife, Beyrut 2005.
- a.mlf. *Tembihü'l-Muğterrin*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Topbaş, Osman Nuri, *Mesnevî Bahçesinden Bir Testi Su*, Erkam Yayınları, İstanbul 1998.
- Zebidî, Muhammed b. Muhammed *İthâfü's-Sâdeti'l-Muttakîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1989.
- Zerruk, Ahmed, *el-Meksidü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsna*, Dâru'l-Beyrûtî, Dımeşk, 2004.

Harakânî ve Yesevî'nin İlim ve İrşad Yönteminde Ortak Noktalar

AHMET YILDIRIM^a

Öz

Milletlerin hafızasında düşünce ve eserleriyle derin izler bırakan önemli şahsiyetler vardır. Bu kişiler fikir ve düşünceleriyle buldukları toplumlara ve yaşadıkları zamana değer katmışlardır. Şüphesiz Ebu'l-Hasan el-Harakânî (ö.425/1034) ile Hoca Ahmed Yesevî (ö.562/1166) de bu zatlar arasında yer almaktadırlar. Harakânî ve Ahmed Yesevî'nin hayatları incelendiğinde onların ilme, irfana, ahlâka kısacası Hakk'a ve halka adanmış birileri olduklarını görürüz. Ayrıca ilim, irfan ve irşatta ortak unsurlarının, yönlerinin, ortak çizgilerinin ve miraslarının olduğunu da görmek mümkündür.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Harakânî ve Yesevî'nin ana hatlarıyla ilim ve irşadda şu ortak noktaları, yönleri, çizgileri ve miraslarının olduğunu müşahade etmekteyiz.

1) Aynı silsile içerisinde yer almaları.

2) Temelini attıkları ve insanlığa armağan ettikleri anlayışlar ve öğretilerindeki benzerlikler.

3) Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Anadolu sufiliğinin oluşmasında sundukları katkıda benzerlikler. Her iki şahsiyet alperen ve dervişleriyle Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılmışlardır. Bunlardan Anadolu'ya ilk gelen Ebu'l-Hasan Harakânî'dir. Ebul Hasan Harakânî Anadolu'nun Türk-İslam yurdu haline gelmesinin önünü açan ilk insanların başında gelmekte ve öncü olduğu kabul edilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî onu takip etmiş ve etkileri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Hasan el-Harakânî, Hoca Ahmed Yesevî, ilim, irşad, ortak noktalar

^a Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
[ayildirim2000@hotmail.com.]

Yesevi's Method and Guidance, and Are Common in Harakani

Abstract

Prominent personalities who left deep traces in the memory of nations with their works and thoughts. These people had ideas and thoughts with their communities and value-added time in which they are located. Indeed, Abu'l-Hasan al-Harakani (.425/1034), Ahmet yesevi (D.562/1166) are also among these people. Harakani the lives of Ahmed yesevi and examined their knowledge, wisdom, morality, in short, we see that they were devoted to God and to the people. Also, in lore and enlightening the common elements, aspects, of their heritage and that it is possible to see the common lines.

And as far as we can discern the outline of harakani yasavi in the guidance and public water points, directions, lines, and we would like to observe that it was of their heritage.

1) Take place within the same chain.

2) They threw humankind Foundation in the teachings and insights and to present the similarities.

3) Sufism in the Islamization of Anatolia and Anatolia contribute to the formation of similarities in their offerings. Both personality and spread to various parts of Anatolia with the centre of the Dervish. Anatolia is the first that comes to them, Abul-Hasan Harakani. Abul Hasan Harakani of Anatolia, the Turkish-Islamic paving the way for the homeland to become one of the first people, and is considered to be a pioneer. Hoca Ahmet yesevi followed him, and observed the effects.

Key Words: Abu'l-Hasan al-Harakani, Hoca Ahmet Yesevi, wisdom, guidance

Milletlerin hafızasında düşünce ve eserleriyle derin izler bırakan önemli şahsiyetler vardır. Bu kişiler fikir ve düşünceleriyle buldukları toplumlara ve yaşadıkları zamana değer katmışlardır. Şüphesiz Ebu'l-Hasan el-Harakânî (ö.425/1034) ile Hoca Ahmed Yesevî (ö.562/1166) de bu zatlar arasında yer almaktadırlar. Harakânî ve Ahmed Yesevî'nin hayatları incelendiğinde onların ilme, irfana, ahlâka kısacası Hakk'a ve halka adanmış

birileri olduklarını görürüz. Ayrıca ilim, irfan ve irşatta ortak unsurlarının, yönlerinin, ortak çizgilerinin ve miraslarının olduğunu da görmek mümkündür. Bu bağlamda ilk önce Harakânî ve Yesevî'nin hayatlarına kısaca yer vermek istiyoruz.

Ebu'l-Hasan Harakânî, Horasan bölgesindeki Bistam şehrine bağlı Harakân köyünde 352/963 yılında tarihinde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Horasan muhitinde doğup büyüyen Harakânî, tarih kaynaklarında oldukça güzel vasıflarla övülmekte ve *Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Caf'er b. Selmân el-Harakânî* ismiyle anılmaktadır.¹ Harakânî, miladi X. Yüzyılın son çeyreği ile XI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış büyük mutasavvıflardan biri olarak kabul edilir. Hucvirî kendisini gözde imam, o dönemde halkın şeref abidesi, meşâyih'in² büyüklerinden, o dönemin evliyası tarafından övgüye lâyık görülen isim olarak tanıtmaktadır.³

Tam ismi şudur: Ebu'l-Hasan Alî b. Ahmed (Ca'fer) el-Harakânî (ö.425/1033).⁴ Çeşitli kaynaklarda Ali b. Ca'fer şeklinde de geçmektedir. Mevlânâ, mesnevisinde "Ebu'l-Hüseyn" diye bir künyesinin de olduğunu bildirmektedir.⁵ Çocukluk günlerini köyünde geçiren Harakânî, çobanlık ve çiftçilik yapmıştır.⁶ Tarihçiler, onun tekkesinin Harakân'da olduğunu ve H.

¹ Bkz. el-Herevî, *Zemmul-Kelam ve Ehlihi*, Medinetü'l-Münevvere 1998, I, 62; Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93-94; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Eserleri)*, Kars 2004, I, 29, 32.

² Harakânî Ebu'l-Hasan, *Nuru'l-ulûm*, Çev.: Şenol Kantarcı, Ebu'l-Hasan Harakani Derneği Yayınları, Kars 2001, s.11

³ Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, (Nşr. S. Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982., s. 268. Sözlerinin devamında Hucvirî çağdaşı Kuşeyrî'nin Harakânî hakkındaki şu değerlendirmesini aktarmaktadır: "Harakânî'nin bulunduğu şehre vardığım zaman, o şeyhin haşmetinden fesahatim sona ermiş, ifadem yok olmuş ve dilim tutulmuştu. Hatta velayetimden azledildiğimi zannetmiştim." (Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s.268)) Ancak şer'î hükümlere bağlılığı ile tanınan Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde bir sözü dışında Harakânî'ye yer vermediği dikkate alınır, ondan fazla hoşlanmadığı anlaşılır. Süleyman Uludağ, Harakânî, *DİA*, XVI, s. 93.

⁴ Süleyman Uludağ, "Harakânî" *DİA*, XVI, s. 93. Ayrıca bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 268.

⁵ Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, XVI, 93.

⁶ Harakânî Ebu'l-Hasan, *Nuru'l-ulûm*, Kars 2001, s.11 (Şenol Kantarcı'nın Giriş Yazısı). Nitekim Arap tarihçilerinden Sem'ânî, onun hayvanla yük taşıyarak ve taşınması için kiraya vererek geçimini sağladığını haber verir. es-Sem'ânî, İbn Mansur, *el-Ensâb*, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1988, II, 347.

425 senesinin Aşure gününde bir salı gecesinde 73 yaşında burada vefat ettiğini belirtirler.⁷

Harakânî'nin tahsil hayatıyla ilgili fazla bilgimiz yoktur. O, kendisinin okuma yazma bilmediğini söyler. Bu bağlamda kaynaklarda ümmî olduğu, Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848 [?]) mânevî bir işareti üzerine Kur'an okumaya başladığı kaydedilmektedir.⁸ Bununla birlikte ona beş eser atfedilir ve bu eserlerin ona atfedilmesi onun derin dini bilgisini olduğunu göstermektedir.⁹ Harakânî tasavvuf terbiyesini iki şeyhten aldığı bilinmektedir. Bunlardan ilki kendisinden yaklaşık bir asır evvel yaşamış olan Bayezid-i Bistâmî'dir ki bu zattan üveysî metotla feyz aldığı rivayet olunmakta ve seyr u sülûk eğitimini Bistâmî'nin ruhaniyetlerinden aldığı zikredilmektedir. İkincisi ise, kendi çağdaşı Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed Abdülkerim Kassâb-ı Âmulî'dir.¹⁰ Tasavvufta yüksek derecelere ulaşan Harakânî'nin Harakân'daki tekkesini Şeyh Ebû Saîd ve Hâce Abdullah-ı Ensârî gibi devrin tanınmış sûfileri yanında, Sultan Gazneli Mahmud'un da ziyaret ettiği anlatılır.¹¹

Harakânî'nin *Nûru'l-ulûm*, *Esrâr-ı sulûk* (Seyr ü sülûk risalesi), *Fakrnâme*, *Hidayetnâme*, *Beşâretnâme* ve *Münâcât* isimlerinde eserleri bulunmaktadır. Bunlardan *Nûru'l-ulûm* ve *Esrâr-ı sulûk* Türkçeye çevrilmiş olup üzerlerinde birtakım çalışmalar yapılmıştır.¹² Bütün bunlardan Harakânî'nin menkabevî ve tarihî şahsiyeti olduğu anlaşılmaktadır.¹³

Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatına gelecek olursak, Pîr-i Türkistan lakabıyla maruf Hoca Ahmed Yesevî (ö.562/1166), Kazakistan sınırları içinde bulunan Türkistan'ın batısında Çimkent şehrinin biraz doğusunda Sayram

⁷ el-Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1977, II, 360; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 347, Camî, Abdurrahman, *Nefahatü'l-üns*, (Evliya menkıbeleri), (Ter. Lamîî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul 1995, s. 444.

⁸ Süleyman Uludağ, "Harakânî" *DİA*, XVI, s. 93. Ayrıca bkz. Attâr, *Tezkiretu'l-evliyâ*, İstanbul 1991., s. 673

⁹ Bilal Gök, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektaş Veli: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 100-134.

¹⁰ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Ma'âd*, İstanbul 1871, s. 128; Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, XVI, 93.

¹¹ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 268; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 32-35.

¹² Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, I, 37-41.

¹³ Bkz. Bilal Gök, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevî ve Tarihî Şahsiyeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi = Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences*, 2014, sayı: 13, s. 103-121.

kasabasında; Hz. Ali soyundan gelen Şeyh İbrahim'in ve babasının halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren babasından başlayan dini tedrisatını, farklı hoca ve mekânlarda devam ettirerek tamamlamıştır. Bilhassa hocası ve şeyhi olan Yusuf Hemedanî'nin (ö.535/1140) hayatında ayrı bir yeri ve etkisi vardır. Hanefî mezhebine mensuptur. Hicri 562 miladi 1166 tarihinde Türkistan şehrinde vefat etmiştir. Türkistan şehrinde Timur'un yaptırdığı türbesinde metfundur. Hoca Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet* ve *Fakrnâme* adlı eserlerinden bahsedilmektedir.¹⁴

Hayatları hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Harakânî ve Yesevî'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla ana hatlarıyla ilim ve irşatta şu ortak noktaları, yönleri, çizgileri ve miraslarının olduğunu müşahede etmekteyiz.

1- Aynı silsile içerisinde yer almaları. Silsilenin tasavvuftaki irşad ve terbiyede büyük önemi vardır. Bu önemi ana hatlarıyla şu şekilde ortaya konabilir. Her mutasavvıfın kendinden bir öncekinin terbiyesi altında bulunduğu ve silsile şeklinde Hz. Peygamber'e vasıl olduğu ve O'nun dini tecrübelerini tevarüs ettiği anlayışı tasavvuf ehli arasında yaygındır. Bunu biz, onların seleflerinin dinî hayatına atıfta bulunmalarına ve mutlaka bir önceki büyüğün sohbeti ve terbiyesi altında bulunma inancına bağlıyoruz. Bu zamanla sülûk senedi ve silsilenameleri doğurmuştur. Tasavvufta silsile sûfîlerin zincir halkalarına benzeyen şeyhler vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a) nihayet Allah'a ulaşmak için kabul ettikleri bir esastır. Bu şöyle ifade edilir: "El ele, el Hakk'a".¹⁵ Bunda hadis ilminin tasavvufa tesir ettiği söylenebilir.¹⁶ Bu tür silsilelere genel olarak iki yönde ihtiyaç duyulmuştur.

1- Genelde 'tasavvufî bilginin, meşrebin senedlerle Hz. Peygamber'e kadar ulaştırılması'¹⁷;

2- Tasavvufî eserlerde gerekli malumatın ilk söyleyenine veya sahibine bir senedle izafe edilmesi.¹⁸ Bu konuda İbn Haldûn şöyle der:

¹⁴ Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984, s. 62-65; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA*, İst. 1989, II, 159-161; Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara 2012, s. 23-83

¹⁵ Mustafa Kara, *Tasavvufu ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah yay., İst. 1985; s. 233

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, İst. 1986, s. 194-200.

¹⁷ Bu tür ilimle ilgili bazı hadisler de rivayet edilmiştir. "Be ilmin şehriyim Ali onun kapısıdır." (Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 137; Aclûnî; *Keşfu'l-hafâ*, I, 203). "Ben ilmin şehriyim Ebû Bekir onun esasıdır." Deylemî, *el-Firdevs*, I, 43-44.

¹⁸ Abdullah Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 195.

“Sülûk senedi” ilk muallime ve Hak Mürşid'e (s.a) varan şeyhten terbiye görmüş olan bir şeyhe bağlanmaksızın mutasavvıf olmaya heveslenirse, gayet zor bir işe heveslenmiş ve hiç olmayacak bir şeyin ardına düşmüş olur.”¹⁹ Bu anlayışa göre silsileler yoluyla Hz. Peygamberden öğrenilen ilm-i bâtın, esrar ve marifet halkalar halinde şeyhler vasıtasıyla bugüne kadar ulaşmış olmaktadır. Böylece Ebu'l-Hasan Harakânî ile Ahmed Yesevî'nin böyle bir halka içinde yer aldığı ve onun bir silsilesi bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî'nin Hâcegân silsilesinden sayıldığını ve bu sebeple “Hâce-i Türkistan” unvanıyla anıldığı silsilenin Merv'deki hankahı “Horasan Kâbesi” olarak tanınan Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Harakanî'nin (ö.425/1034) talebesi Ebû Ali Farmedî'den (ö. 477/1084) ders alan Yûsuf el-Hemedânî'ye uzandığı bilinir.²⁰ Bu bağlamda Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Harakanî'yi Hz. Peygamber'e bağlayan üç silsile olduğu zikredilir. Aynı silsile içerisinde yer almaları onların ilim ve irşad yöntemlerinin de benzerlikleri de beraberinde getirmiştir.

Ayrıca bilindiği üzere tasavvufta tarikatların silsileleri Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali vasıtasıyla, Hz. Peygamber'e (s.a.) ulaşırlar. Türkistan bölgesinde doğan ve kısa zamanda oldukça geniş bir bölgeye yayılan Yesevî tarikatı da süluk silsilesi bakımından, üç farklı koldan Hz. Peygamber'e (s.a.) ulaşır. Meselenin dikkat çeken yönü ise, bu kolların üçünde de Ebu'l-Hasan Harakânî'nin yer almasıdır. Bu silsilelerden birincisinde;

Hz. Muhammed, Ebu Bekr (ö.13/634); Selman el-Fârisî (ö.35/655), Kasım İbn Muhammed (ö.102/720-21), Cafer es-Sâdık (ö.148/765), Ebû Yezîd Bestâmî (ö.216/831), Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Harakanî (ö.425/1034), Ebû Ali Farmedî (ö.477/1034), Yûsuf el-Hemedânî (ö.535/1084), Hâce Ahmed Yesevî (ö.562/1166)²¹.

İkinci silsile ise, Hz. Muhammed (s.a), Hz. Ali, İmam Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Bayezid Bistamî, Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebû Ali Farmedî, Yusuf Hemedanî ve Hoca Ahmed Yesevî'den oluşmaktadır.

¹⁹ İbn Haldûn, *Tasavvufün Mahiyeti, (Şifâu's-Sâil)*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1984, s. 196.

²⁰ Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 55.

²¹ Bkz. Abdulmecid Hanî'nin *El-Hadâiku'l-Verdiyye*. (Trc. M. Emin Fidan), İst. 2003, s. 27-29.

Yesevî yolunun üçüncü silsilesine gelince, Hasan-i Basrî, Habib A'cemî, Davud Taî, Siraceddin Bağdadî, Ma'ruf Kerhî, Bayezid Bistamî, Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebu Ali Farmedî, Yusuf Hemedânî, Hoca Ahmed Yesevî'de son bulur.²² Ayrıca Nakşî ve Bektaşî silsilelerinde, tarikat bağı Ebu'l-Hasan Harakânî'nin ruhani hocası Bayezîd-i Bistamî olup, bu zat kanalıyla İmam Cafer'e kadar uzanır.⁸⁶ Buna göre silsile şu şekildedir:

Hız. Ali, Hız. Selmân-i Fârisi, Kâsım b. Muhammed, İmam Cafer Sadık, Bâyezîd-i Bistâmî, Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebu Ali el-Farmedî, ondan Yusuf el-Hemedânî'ye gelerek ikiye ayrılır. Bir kısmı Abdülhâlık Gücdüvânî vasıtası ile Nakşî silsilesinde Hoca Muhammed Bahâeddin Nakşibendî'ye gelerek Nakşibendî tarikatını kurar. Diğeri de Hoca Ahmed Yesevî ve ondan da Şeyh Lokman el-Perende vasıtası ile Bektaşî tarikatının Piri Hacı Muhammed Bektaş-ı Velî el-Horasanî'ye ulaşarak Bektaşî tarikatı meydana gelir.²³

Hâcegân, XIV-XV. yüzyıllarda Mâverâünnehir'de faaliyet gösteren ve Orta Asya sûfilîğinin gelişmesinde önemli rol oynayan bir tarikat ve silsilenin adı olarak bilinmektedir. Müteahhir Nakşibendî müellifleri, Hız. Ebû Bekir'le (ö. 13/634) başlattıkları Nakşibendî silsilesinin Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö.216/831) zamanına kadar Bekriyye; Hâce Yûsuf el-Hemedânî'nin (ö.535/1140) zamanına kadar Bâyezîd'in Tayfur lakabına nisbetle Tayfûriyye; Hemedânî'den Hâce Bahâeddin Nakşibendî'nin (ö.791/1389) zamanına kadar Hâcegân tarikatı ve ondan itibaren de Nakşibendiyye adını aldığını kaydederler. Silsilenin bu şekilde dönemlere bölünmesi doğru kabul edilirse Merv'deki hankahı "Horasan Kâbesi" olarak tanınan Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Harakanî'nin (ö.425/1034) talebesi Ebû Ali Farmedî'den (ö.477/1084) ders alan Yûsuf el-Hemedânî'yi Hâcegân'ın ilki saymak gerekir.²⁴ Yaygın olan kanaat Hâce Ahmed Yesevî'nin Hâcegân

²² Bkz. Abdulmecîd Hanî'nin *el-Hadâiku'l-Verdiyye.*, s. 27-29; Mevlânâ Ali b. Hüseyin, Reşahat Ayn el-Hayat, (sad. Necip Fazıl Kısakürek), V. Baskı, İstanbul (?), s. 8; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 322.

²³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi.*, s. 236.

²⁴ Silsilede "hâce" lakabını taşıyan ilk sûfi de odur. Daha yaygın bir görüşe göre Hâcegân tarikatının gerçek kurucusu, Yûsuf el-Hemedânî'nin tayin ettiği dört halifenin dördüncüsü olan ve "ser-silsile-i Hâcegân" lakabıyla anılan Abdülhâlık-ı Gücdüvânî'dir. Yûsuf el-Hemedânî'nin Buhâra'da faaliyet gösteren ilk iki halifesi Hâce Abdullah-ı Berkî ve Hâce Hasan-ı Endâkî'nin halife bıraktıklarına dair bilgi yoktur. Yûsuf el-Hemedânî'nin üçüncü halifesi ve Yeseviyye'nin kurucusu Hâce Ahmed Yesevî'nin halifeleriyle kurduğu tarikata

silsilesinden sayıldığını ve bu sebeple “Hace-i Türkistan” unvanıyla anıldığı şeklindedir. Bu bilgilerden Yesevilik ile Nakşibendilik arasında yakın bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle bir görüşte bunu teyit etmektedir. Yesevilik sülûk silsilesi itibariyle Nakşibendiyye ve Bektaşîyye tariklerini doğurmuştur. Bunlar da Hurufilik, Kalenderilik, Abdallık, Haydarilik gibi tarikatlerin doğmasını âmil olmuştur.²⁵ Harakânî bu yönüyle Yesevilik, Mevlevîlik, Nakşibendîlik, Halvetilik ve Kadirilik’e de kaynaklık etmiştir.²⁶

2- Temelini attıkları ve insanlığa armağan ettikleri anlayışlar ve öğretilerindeki benzerlikler. Düşünce sistemleri incelendiğinde her iki şahsiyetin öğretilerinde ve sahip oldukları anlayışlarda pek ortak yönün bulunduğu görülecektir. Bu benzerlikleri insan eğitimi, tasavvuf ve fütüvvet gibi anlayışlarında görmek mümkündür.

Harakânî, “Gönül sahipleri, kalplerini koruyan kimselerdir. Kalplerinin endişesi daima yüce Allah olanlardır” derken; Yesevî de “Kalbinde Allah ve insan sevgisi taşımayı” ve “gönül gözüyle görmeyi” hakikatın kapısı olarak belirlemiştir. Buradan her iki gönül ehlinin sevgide Allah’ı önceliklerini ve yaratılanlara karşı sevginin de bundan dolayı olduğunu vurguladıklarını görmekteyiz. Diğer bir ifade ile gönüllerine Allah’ı ve onun yarattıklarının tamamını sığdırmaya çalışmışlardır. İnsan sevgisinin kendisinde zirvede olduğu Harakânî, diğergâmdı, dertlinin derdiyle ilgilenmeyi severdi. Kendisi, “Türkistan’dan Şam’a kadar olan sahada birinin parmağına batan diken, benim parmağıma batmıştır, birinin ayağına çarpan taş, benim ayağıma çarpmıştır. Onun acısını ben de duyarım. Bir kalpte üzüntü varsa o kalp benim kalbidir.” Gerçek kulluğun kula hizmetten geçtiğini bilenlerdendi. Bu yüzden: “Sabahleyin yatağından kalkan âlim, ilminin artmasını, zahit zühdünün artmasını ister. Ben ise bir kardeşimin gönlünü neşeyle doldurma ve onu sevindirme derindeyim” derdi.²⁷ Aynı duygu ve düşünceleri Yesevî’de rahatlıkla görmekteyiz. Diğergâmlık ve ötekinin hak ve hukukunu gözetmeyi son derece önemseyen Yesevî, egoist olmayı kınamaktadır. Zor durumdakilere yardımcı olmak, bağışlayıcı olmak, şefkatli olmak, veren el olmak, katı kalpli olmamak gibi

mensup olanlara “hâce” denmiştir. Hamit Algar, “Hâcegân”, *DİA*, İst. 1986, XIV, 431.

²⁵ Ö. Rıza Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İst. 1948, s. 161.

²⁶ Tahsin Yazıcı, “Ebû Ali el-Farmedî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 90.

²⁷ Attâr F, *Tezkiretü'l-evliyâ*, (Çev.: Süleyman Uludağ), İstanbul 2007, s. 684

ahlaki prensiplere son derece bağlıdır.²⁸ Bu ifadeleri şu dörtlükte kendini göstermektedir.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol
Mahşer günü dergahına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.²⁹

Birlik ve beraberlik olan vahdet anlayışını sıklıkla vurgulayan Yesevî, “Ben, sen diyen kimselerden geçtim işte” demek suretiyle, tefrika ve fitneden insanları sakındırmıştır. Yesevî'nin bu tür duygulara sahip olması, onu muhabbet ve sevgi insanı kılmış ve öğütlerinden istifade edilen tasavvufun temel taşlarından biri haline getirmiştir.

Harakânî; Türkistan'dan Şam'a kadar olan sahada birinin parmağına batan diken neticesindeki acıya ortak olurken, Yesevî de hakikât kapısının on makamından birini “kimseyi incitmemek” olarak belirliyordu.

“Bir mü'mini incitmeden sabahtan akşama varan bir kimse o gün akşama kadar peygamberle (s.a.) yaşamış olur. Eğer mü'mini incitirse, Allah o günkü ibadetini kabul etmez.”³⁰ diyen Harakânî ve

Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar
Gönlü katı, gönül incitmeden Allah şikâyetçi,³¹

diyene Yesevî'nin tasavvufî anlayışlarında muazzam bir insan sevgisi³² hâkimdir. Harakânî ve Yesevî insanlara hizmeti kendi varlıklarının gayesi saymışlardır. Böylelikle her ikisinin de söylemlerinin, çağları kucakladığını ve bu gün canlılığını aynen devam ettirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yine her ikisinin de hayatlarını adeta toplumun hizmetine, yoksulların hamiliğine, yetimlerin ve kimsesizlerin kimsesi olmaya adadıklarını hayat hikâyelerinde net bir şekilde müşahede etmekteyiz. Harakânî ve Yesevî'nin söz ve eserlerinin genelinden, insanın insanla ve

²⁸ Bkz. Murat Akın, “Harakânî'den Yesevî'ye Gönül Birliği”, *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, August, 2016; 2(SI 1): 397-403

²⁹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 64, (Hikmet, 1)

³⁰ Attâr F, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 709

³¹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 65, (Hikmet, 1)

³² Bkz. Ahmed Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet Ve Hoşgörü Anlayışı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 2, s. 81-116

insanın yaratıcısıyla iletişimde akıl ve kalp/gönül birliğinin çok vurgulandığını görüyoruz.³³

Harakânî'nin tasavvuf anlayışında riyazet, mücahede, muhasebe ve murakaba büyük önem arz etmektedir³⁴ Harâkanî'ye atfedilen *Şecere Risalesi*'nde onun tasavvufi usullerini görmek mümkündür. Harakânî'nin tasavvuf anlayışına göre, mürid, "Fakr"ın kırk dört makamını bilmeli ve ona göre davranmalıdır. Tövbe ederek iç dünyasını arındıran ibadetlerle imanını güçlendiren birey, dış görünümüyle de ilgili birtakım değişiklikleri yapmak zorundadır. Bunlar; makas vurup saçlarını kesmeli, külah ve hırka giymeli, kuşak bağlamalı, süpürge vermeli, keşkül dolaştırmalı, seccade, kandil, zembil ve âleme önem göstermelidir."³⁵

Benzer düşünceler Hoca Ahmed Yesevî'nin *Fakrname* adlı eserinde bulmak mümkündür. Eserde tasavvufun önemli kavramlarından biri olan *fakr*'ın ne olduğu, adabı, makamı mertebeleri, muhtevası ve önemi, dervişliğin özü ve makamları anlatılmaktadır. Bilhassa şeriatta on, tarikatta on, marifette on ve hakikatte on makam olmak üzere kırk makam ile fakrın makam, mertebe ve nurları birer birer zikredilmiştir. Yesevîliğin tasavvuftaki temel anlayışlarından birinin "4 kapı 40 makam" olduğu bilinmektedir. Bir insanın mükemmelliğe ulaşması için 4 kapı ve her kapının temsil ettiği 40 makamı aşması gerekmektedir. Tesir ve etki noktasında mesela bugün Bektaşî inancına baktığımız zaman orada da 4 kapı 40 makam vardır ve aynen devam etmektedir.³⁶

Harâkanî'ye atfedilen *Şecere Risalesi*'nde, dervişliğe erbilmek için nefsin mertebeleri sayısınca merhaleyi kat etmenin gerektiği de vurgulanmıştır. Onun tasavvuf anlayışına göre, mürid olup tarikat yoluna giren salık, her daim iyilik istemeli, Allah'ın rızasına talip olmalı, kusur ve ayıpları örtmeli, sabrı elden bırakmamalı, Allah'a karşı şükreden ve

³³ Bkz. Murat Akın, "Harakânî'den Yesevî'ye Gönül Birliği", International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), August, 2016; 2(SI 1): 397-403

³⁴ Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, XVI, 93.

³⁵ Ebu'l-Hasan Harakânî, *Şecere (Seyr ü Sülûk) Risalesi*, (haz. Sadık Yalsızuçanlar), Sufi Kitap, İstanbul 2012, s. 23-50;

³⁶ Kemal Eraslan, Anadolu Ajansına verdiği roportaj bkz. <http://www.haber34.com/hoca-ahmed-yesevinin-300-hikmeti--19999-haberi.html> (27 Şubat 2011). Tesir ve benzerliklerle ilgili bkz. Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, s. 279-286;

elindekilere kanaat eden bir kul olmalıdır.³⁷ *Şecere Risalesi* ve *Nûru'l-Ulûm*'dan başka Attâr'ın *Tezkiresi* 'nde ondan nakledilen pek çok kelâm, onun tasavvuf anlayışını yansıtmaktadır. Buna göre o, el emeğini ve göz nurunu üstün tutan bir bilgedir.³⁸ Hemen hemen bütün vaktini ibadet ve taatle geçiren Yesevî, geçimini boş vakitlerinde kaşık ve kepçe yonup onları satarak sağladığı rivayet edilir.³⁹ Bu manada vaktini üçe böldüğü, üçte birini ibadetle ve zikirle geçirdiği, üçte birinde öğrenci yetiştirip ilimle uğraştığı, üçte birinde ise tahta kaşıklar yapıp satarak geçimini temin ettiği zikredilir. Bu da onun kendi söylediklerini, önce kendisinin uyguladığına delil kabul edilir. Menkabelerde onun kaşıkçılık yanında çömlekçilik ve çiftçilik ile de uğraştığı bahsedilmektedir.⁴⁰ Bunlar onun el emeğiyle geçinmeyi teşvik eden bir sûfi olduğunu göstermektedir.

Onun düşüncesine göre, gözünü dünya hırsı bürümüş âlim ile ilimden mahrum ham sofu insanlar arasında fitne sebebidir.⁴¹ Peygamber vârisi olan kimse, O'nun fiil ve sözlerine uyandır. Cömertlik, güzel ahlâk sahibi olmak, hainlik bilmemek, halkın rehberi olmak, tamahkâr olmamak, hayrı ve şerri Allah'tan görmek gibi üstün vasıflar, sadece civanmert insanlarda bulunabilir.⁴² Kişinin indî yaklaşımlarını yegâne din anlayışı olarak dayatmasını sakat zihniyet olarak gören Harakânî, halkı kendimize değil hakikate davet etmemiz gerektiğini vurgular.⁴³ Seyr u sülûk eğitiminde dervişe rehberlik etmesi gereken şeyhlerin ilim, takva, velayet ve irşat ehli olması gerektiğini dile getirir. İstikamet üzere olmanın yolu hidayet önderlerini izlemeye bağlıdır.⁴⁴ Bu anlamda Hoca Ahmet Yesevî de benzer şeyleri *Divân-ı Hikmet* adlı eserinde şöyle ifade eder:

³⁷ Harakânî, *Şecere Risalesi*, s. 47-48.

³⁸ Bkz. Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Eserleri)*, s. 221.

³⁹ Bkz. Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 32.

⁴⁰ M. Cunbur, M. Eşmuhammedova, "Ahmed Yesevî", I, 191. Onunla ilgili bir menkabe; "Rivayet olunur ki, Hâce-i nâmdârın bir öküzü vardır; daima üstünde bir heybe ile kaşık ve kepçe ve keçkül bedidâr ve ol şehrin çarşısında devvâr idi. Harîdar olanlar ne mikdar ki, alurlardı, kıymet-i muayenesini heybeye bırakurlardı. O öküz akşama dek hergün gezer, bâdenu huzu-ı Hoca'ya gelirdi. İçindekini kendi mübârek eliyle alırdı. Farazâ bir kimse ol meta'dan alsa ve kıymetini heybeye bırakmasa hergiz o öküz ardlarından ayrılmazdı; tâ ol aldığı metâ'i, veya akçeyi bırakmayınca âhir semte gitmezdi." Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 32.

⁴¹ Attâr, Feridü'd-din, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (çev. S. Uludağ), İstanbul 2007, s. 624.

⁴² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 622.

⁴³ Harakânî, "Risâle der Tarîk-ı Edhemiyye". Seyr u Sülûk Risalesi. s. 50

⁴⁴ Harakânî, "Risâle der Tarîk-ı Edhemiyye". Seyr u Sülûk Risalesi. s. 50

Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim
Kur'ân okuyup amel kılmıyor sahte âlim
Garip canımı harcayayım, yoktur malım;
Haktan korkup ateşe düşmeden piştim ben işte.⁴⁵

Kur'ân anlamını doğru bilmedin heva ile,
Taat kıldın halk içinde riya ile,
Pas basan gönül yoktur ziya ile,
Mana okuyup riya kemerin salmaz mısın?⁴⁶

Âlimim diye kitap okur anlamını bilmez
Çoğu ayetin anlamını asla bilmez⁴⁷

Fakr-nâme adlı eserinde de Hoca Ahmet Yesevî yalancı şeyhlerin niteliklerini anlatırken şöyle der:

“Onlar müritlerinden yardım alırlar, eğer müritleri bağış ve yardımda bulunmasa döğüşürler ve derler ki: “Ben usanmışım, Tanrı da usanmıştır” derler. Şeyh odur ki yardım alsa hak etmiş olanlara verir. Eğer kendisi alıp yese, murdar et yemiş gibi olur. Eğer elbise alıp giyse, o elbise eskiyene kadar Hak Teâlâ (onun) namaz ve orucunu kabul etmez. Ve eğer aldığı yardımdan ekme yapıp yese, Hak Teâlâ onu cehennemde türlü azaba uğratar. Ve egere öyle bir şeyhe bir kişi itikad etse (inansa) kafir olur. Öyle şeyhler mel'undurlar. Onların fitnesi deccalden de beterdir. Şeriattan, tarikattan, hakikatten ve marifetten uzaklaşmışlardır.”⁴⁸

Dervişlik: Üç pınardan beslenen bir denizdir. Birincisi az yemek, ikincisi cömertlik, üçüncüsü mahlukâta ihtiyaç duymamaktır.⁴⁹ Sûfi ise: Ölü bir beden, yok olan bir kalp, yanık bir candır.⁵⁰ Yani, ona göre sadece merasim ve âdetlerle tasavvufta yol alınamaz.⁵¹ Onun tasavvuf öğretisinde

⁴⁵ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 64 (Hikmet, 1)

⁴⁶ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 387 (Hikmet, 193)

⁴⁷ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 202 (Hikmet, 833)

⁴⁸ Kemal Eraslan, “Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si”, *İÜFTDED*, c. XXII, s. 73; Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, s. 289-290.

⁴⁹ Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, I, 220, 225.

⁵⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 627.

⁵¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 598, 600, 630.

Allah'ı zikrin büyük önemi vardır. Hatta kâinattaki en güzel şey, devamlı zikreden bir kalptir. Ayrıca kişi her şeyi Hakk için yapmalı, amellerine riya karıştırmamalıdır.⁵² Çünkü kibir, haset ve riya gibi kötü hasletler kişinin dinini yakan bir ateş gibidir.⁵³

Yesevî, kişinin ahlakî nitelikleriyle ilgili olan samimiyet, riya, kibir, yalan, edeb gibi konular üzerinde eserinde çokça durur. Çünkü ona göre yapılacak bütün ibadet, iş ve davranışlarda samimiyet esastır.

Cemal dileyip terk eylesen mâsivayı;
Ölmeden önce vücudunu eyle fâni;
“Ve enhârün min aselin musaffa”yı⁵⁴
Cennetini hâs kuluna ihsan eyler.⁵⁵

Kulum diyerek yananları sevip Allah,
Hakk gösterecek cemalini Vallah-billah.
Nerede gitse, tesbihleri “Şe’y en li’llah”
Her ne bulsa, Hakk yolunda ihsan eyler.⁵⁶

Kimi görsen, bu yollarda sahte âşık;
Zâhir sūfî, batın içinde değil sâdık;
Onun için sevdiğine olmaz lâyıık
Yalancığı mahşer günü şaşkın eyler.

Dervişim deyip ibadet eyler halk içinde;
Riya eyleyip dolaşıp yürür orada burada;
Allah için ibadet eyleyen derviş nerede?
Gerçek dervişler dağ ve ovayı mekân eyler.⁵⁷

⁵² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 635; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 257.; Bilal Gök, “Ebu'l-Hasan Harakânî ve ...”, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 101.

⁵³ Bkz. Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, I, 239; Bilal Gök, “Ebu'l-Hasan Harakânî ve ...”, 2014, cilt: I, sayı: 1, s.100-13

⁵⁴ Muhammed 47/15.

⁵⁵ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 285 (Hikmet 135)

⁵⁶ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 279 (Hikmet 133)

⁵⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 280 (Hikmet 133)

GörünüŖü sufiye benzer, kıyametten korkmazlar;
Günah ve haram hasılı, günahlardan ürkmezler
Riya tesbihi elinde, ağlayıp yaşını dökmezler;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.

Riya tesbihi elinde, zünnar iyi bilseniz;
Hak rızası budur aşk derdini eyleseniz
Aşkını alıp mahşerde rezil olup dursanız;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.⁵⁸

Oruç tutup halka riya eyleyenleri
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları
Son anda imanından ayrı eyledim.⁵⁹

Harakânî, tevbe, teslimiyet, rıza, sabır, şükür ve ihlâsı tarikatın binası; ilim, hilm, zühd, takva, kanaat ve yakînî tarikatın hükmü; ihsan, zikir, dünyayı terk, havf ve şevk ile istek ve arzuları terk etmeyi tarikatın esası; gayreti, ayıpları örtmeyi, özür dilemeyi ve sükûtu dervişlerin derecesi; güneş gibi şefkatli olmayı, deniz gibi cömert olmayı, yeryüzü gibi tevazu sahibi olmayı fakrın nişanesi; iyilik istemeyi, Allah'm rızasını, ayıpları örtmeyi, hırka giyinmeyi, sabrı, şükrü ve kanaati dervişliğin mertebesi olarak dile getirmiştir.⁶⁰ Dervişliği takva, cömertlik ve İnsanlara karşı müstağni davranmak olarak tarif eden, Harakânî⁶¹ bu yaklaşımları ile fütüvvet⁶² geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Harakânî kulların elindekilere karşı müstağni davranmış, alan el değil veren el olmayı şiar edinmiştir. Şehvetin esiri olmayı, menfaat tutkunu haline gelmeyi, benlik dayası gütmeyi ve başkalarına külfet oluşturmayı sûfi kimliği ile

⁵⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 103 (Hikmet 18)

⁵⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 158 (Hikmet 54)

⁶⁰ Harakânî, "Risâle der Tarîk-ı Edhemîyye". Seyr u Sülûk Risalesi. s. 46-47

⁶¹ Harakânî Ebu'l-Hasan, *Nuru'l-ulûm*, Çev.: Şenol Kantarcı, Ebu'l-Hasan Harakani Derneği Yayınları, Kars 2001, s. 33

⁶² "Fütüvvet ehli cennete giden yolda değil, Allah'a giden yoldadırlar"

bağdaştırmaz.⁶³ Bu tür tutumları ile rızık konusunda endişelenmeyi edebe aykırı gören Harakânî; “Vakti gelmeden senden ibadet istenmediği gibi, sen de henüz gelmemiş olan yarının rızık isteme”⁶⁴ tavsiyesinde bulunmaktadır. Ömrünü toplumun hizmetine, yoksulların hamiliğine ve kimsesizleri sesi olaya adayan Harakânî, Allah'tan tekkesini gariplerden yoksun bırakmamasını, tekkesinde gariplerin perişan olmamalarını niyaz etmektedir. “Ebü'l-Hasan'ın tekkesinde bir garip öldü, derlerse, ben o garibin ölümüne tahammül edecek güce sahip değilim” itirafında bulunmaktadır.⁶⁵

Hülasa olarak Harakânî, tasavvufu bir yaşam biçimi olarak kabul etmiş, mutedil bir tasavvuf çizgisini benimsemiş, aşkı şiar edinmiş, insanları hayra kanalize etmiş, ilim ve hikmet öncüsü olarak kendisini hissettirmiştir. Harakânî, Allah'ın zikrinden alıkoyacak her adımı, Allah'tan uzaklaştıracak her ismi felaket olarak değerlendirmiştir. Dünya hayatının bazen acı bazen tatlı, bazen korku bazen sevgi, bazen telaş bazen huzur, bazen tasa bazen sevinç üzere seyredeceğini görmüş, sevenlerine hep sevindirici şeyler aramamalarını, bazen acılara da- maruz kalacağımızı bilmelerini tembih etmiştir. Gözyaşı dökmeyi, Allah için çok ağlamayı, hayatın zorlukları ile imtihan edilen gariplerin gözyaşların silmeyi, duyarsız kalmaktan kaçınmayı tavsiye etmiştir.⁶⁶ Benzer hususları Yesevî'de de görmek mümkündür.

3-Anadolunun İslamlaşmasında ve Anadolu sūfililiğinin oluşmasında sundukları katkıda benzerlikler. Her iki şahsiyet alperen ve dervişleriyle Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılmışlardır. Bunlardan Anadolu'ya ilk gelen Ebu'l-Hasan Harakânî'dir. Ebul Hasan Harakânî Anadolu'nun Türk-İslam yurdu haline gelmesinin önünü açan ilk insanların başında gelmekte ve

⁶³ Attâr bu durumun örneği olarak eserinde şu rivayete yer vermektedir: “Günlerdir karınlarını doyurmayan kırk dervişle birlikte zaviyede oturuyorlarken, Harakânî 'nin huzuruna şahsın biri gelip bir yük un ve bir de koyun bırakır. 'Bunları sūfilere getirdim' dedikten sonra, Harakânî; 'İçinizden kim gerçek sūfi olmuş ve tasavvufa olan nispetini sıhhatli hâle getirmişse bunu alsın, ben sūfilikten bahsetme cesaretini kendimde göremiyorum' diye seslenir. Bunun üzerine hepsi de nefeslerini içlerine çekip gelene ilgi göstermezler. Adam da getirdiklerini götürmek zorunda kalır.” Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*.s. 680.

⁶⁴ Harakânî, *Nuru'l-ulûm*, s. 43

⁶⁵ Harakânî, *Nuru'l-ulûm*, s. 91

⁶⁶ Kadir Özköse, “Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Tasavvufi Düşüncesi”, *Kafkas Üniversitesi Harakânî Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l Hasan Harakani Vakfı I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2012, s. 33

öncü olduğu kabul edilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî onu takip etmiş ve etkileri görülmektedir.

Anadolu'nun Türkleşmesine katkı sağlayan birçok önemli şahsiyet bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri alperenler olarak da bilinen dervişleridir. Anadolu'ya gelen ilk Türklerden olan dervişler Anadolu halkı tarafından kısa zamanda sevilmiş, halk tarafından büyük saygı görmüşlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamiyet'in yayılmasına da büyük katkıda bulunmuşlardır.⁶⁷

Anadolu'nun fethi sırasındaki en önemli adımı atan alperenler ve dervişler Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılmışlardır. Bunlardan biriside Anadolu'ya ilk gelen Türklerden olan ve Kars'a yerleşen Ebu'l Hasan Harakânî'dir. Harakânî de Anadolu'nun Türk-İslam yurdu haline gelmesinin önünü açan ilk insanların başında gelir. Kars'ın fethi sırasında şehit düşmüş olan Harakânî bu bölgedeki insanların büyük sevgi ve saygısını kazanmıştır.⁶⁸ Aynülkudat el-Hemedânî, Necmeddin-i Dâye, Feridüddin-i Attâr, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî gibi büyük mutasavvıfları derinden etkileyen birisi olarak Harakânî⁶⁹, vefatından sonra da etkisini uzun süre devam ettirmiş ve hala daha devam ettirmektedir. Aynı durumu Hoca Ahmed Yesevî'de de görmek mümkündür. Tabii ki, onun tesiri ve etkilerini onun hususiyetlerinde aramak gerekir. Onun en önemli hususiyetlerinden birisi, 'insan-ı kâmil' mertebesine erişmek için gösterdiği çabadır. Eğitiminin temellerini, içinde yaşadığı toplumun kültüründen alan Hoca Ahmed Yesevî, Türk töresini, Türk dilini sahip olduğu tasavvuf düşüncesi ile birleştirmiş, bezemiş ve Türk tasavvufunun temeline ilk taşları koymuştur. Bu yüzden Ahmet Yesevî, tasavvufun hem ilk dönemine, hem de ikinci dönemine girebilen bir kavşak noktasında yer almaktadır.⁷⁰ Bu hususta Fuat Köprülü; *“Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki ehemmiyeti, birkaç cilt tasavvufî manzumeler yazmış olmasında değil, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek*

⁶⁷ Bkz. Mehmet Yavaşca, *Ebu'l Hasan Harakani'nin Tarihi Kişiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars, 2013, s. 52 vd.

⁶⁸ Mehmet Yavaşca, *Ebu'l Hasan Harakani'nin Tarihi Kişiliği*, s. 52.

⁶⁹ Süleyman Uludağ, “Harakânî”, *DİA*, XVI, 93.

⁷⁰ Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 127.

ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır. Yesevî'den önce Türkler arasında tasavvuf yoluna girmiş kimseler yok değildi; lakin onlar, ya büyük İslam merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile Acemleşmişler yahut yeni dinin umumîleşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi; içlerinden hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp, devam edebilecek kuvvetli bir şey tesirine muvaffak olmamıştı”⁷¹ demektedir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin, Türk-İslâm tarihinde edindiği bu önemli mevki şu sebeplere bağlanmıştır:

1. Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya Türkleri'nin hızlı bir şekilde İslâm'ı kabul edip, ruhlarına sindirmelerinde çok büyük rol oynamıştır. Onun, büyüüp yetiştiği ve Oğuz Devleti'nin payitahtı Yesi'de, Türkler'e yönelik metotlarla ve arı duru Türk lisânıyla, tasavvufî boyaya boyanmış İslâm inanç, ahlak ve kültürünü tebliğ başlaması, Türk toplumları nezdinde onu bir cazibe merkezi haline getirmiş, böylece Türkler arasında İslâmiyet hızla yayılıp benimsenmeye başlamıştır.

2. Hoca Ahmed Yesevî'nin üstlendiği tarihi misyon, İslâm'ı henüz tanımayan veya yeterince ruhuna sindirememiş olan Türkler'i İslâm'la kucaklaştırmaktı. Kaldı ki, onun hitap ettiği Türk toplumları Arapça ve Farsçayı bilmiyorlardı. Onun için Yesevî, hitap ettiği toplumun kolaylıkla anlayabileceği sâde halk Türkçesini kullanmış, insanlara onunla konuşmuş ve “hikmet”lerini o dille söylemiştir. Yesevî'nin bu derece sevilip sayılmasının ve asırlarca hayırla anılmasının en önemli sebeplerinden biri de, herkesin kolayca anlayıp, severek okuduğu sâde bir Türkçe kullanmış olmasıdır. O'nun açmış olduğu bu çığır, kendisinden sonra da devam ettirilmiş ve böylece Türkçe'nin de bir edebiyat dili olduğu ispatlanmıştır. Dilin varlığını koruması o dili konuşan kavim/kavimlerin tarihi süreçte varlığını koruması anlamına gelir. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî, bu anlamda içerisinde bulunduğu Türk Milletinin varoluşuna en büyük sosyal katkıyı yapanlardan biri olmuştur, diyebiliriz.⁷² Benzerlikler daha da artırılabilir. Şimdilik bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

⁷¹ Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî”, *İA*, I, 212.

⁷² Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 82.

Sonuç olarak Anadolu'nun İslamlaşmasında Anadolu'ya ilk giren çok sayıda mutasavvıf yer almıştır. Bu sūfîler Anadolu'nun Türk-İslam yurduna dönüşmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bunlar arasında aralarındaki manevî bağlar ve Anadolu'nun İslamlaşmasına katkılarıyla Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hoca Ahmed Yesevî ön safta yer almışlardır. Ebu'l-Hasan Harakânî bağlı bulunduğu Bayezîd kanalıyla kendisinden sonra çıkacak olan Yesevîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Nakşibendîlik'e de kaynaklık etmiştir. Yesevîlik adıyla en faal tarikat ortaya çıkaran Hoca Ahmed Yesevî de, 13. yüzyıl Anadolu'sunun İslâm'ı özümsemesine önemli katkılar sunmuştur. Bu yönüyle Hoca Ahmed Yesevî, öncelikle yaşadığı bölgede, daha sonra Türkistan coğrafyasında ve İslam dünyasında mânevi rehberlik yapan bir şahsiyet olmuştur. Yine bugün Orta Asya'da Ahmed Yesevî adı, adeta İslâmı özdeşleşmiş temel öğelerden biri durumundadır. O çoktandır, burada tarihî hüviyetinden farklılaşmış, efsaneleşmiş bir şahsiyet olarak, Altaylar'dan Volga boylarına kadar, Pîr-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hoca Ahmed Yesevî, Ata Yesevî olmuştur.⁷³ Orta Asya Türk dünyasının en büyük ismi olarak kabul edilir.⁷⁴ Balkanlar Kafkasya ve Anadolu Türkleri arasında da şöhreti yaygındır.

Harakânî ve Yesevî'nin hayatlarını inceleyip öğretilerine baktığımızda bütün insanlığın iyiliği ve mutluluğu için evrensel mesajlar sundukları bilinmektedir. Bu bağlamda onların hak, adalet, hikmet, müsamaha ve sevgi üzerine bir dünya inşa etmeye çalıştıklarını ve böyle bir dünyaya her zamankinden daha çok muhtaç olduğumuzu düşünüyoruz.

Kaynakça

- Abdullah Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, Seha Neşriyat, İst. 1986.
- Abdulmecîd Hanî'nin *El-Hadâiku'l-Verdiyye*. (Trc. M. Emin Fidan), İst. 2003.
- Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basımevi 2. Baskı, Ankara 2008.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö.1162/1652), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Beyrut-1351

⁷³ Ahmet Ocak, "Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı.", Yesevîlik Bilgisi, s. 316.

⁷⁴ Bkz. Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA*, II, 161.

- Ahmed Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet Ve Hoşgörü Anlayışı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 2, s. 81-116
- Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Haz. Hayati Bice), Diyanet Vakfı yay. Ankara 2009.
- Ahmet Yaşar Ocak, “Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sufî Kültürün Yeniden Güncelleşmesi”, *Yesevîlik Bilgisi*, (Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), s. 311-318.
- Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara 2012.
- Attâr, Feriduddîn, *Tezkîretü'l-Evliyâ*. haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2007.
- Bilal Gök, “Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevî ve Tarihî Şahsiyeti”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi = Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences*, 2014, sayı: 13, s. 103-121.
- Bilal Gök, “Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektaş Veli: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 100-134
- Camî, Abdurrahman, *Nefahatü'l-üns*, (Evliya menkıbeleri), (Ter. Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul 1995
- Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikati ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 105-129.
- Ebü'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-UIûm*. haz. Şenol Kantarcı, Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Ankara 2001.
- Fuad Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984.
- Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî”, *İA*, Eskişehir Anadolu Üniveristesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, I; 210-215.
- Hamevî, Yâkût b. Abdillah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1977.
- Hamit Algar, “Hâcegân”, *DİA*, İst. 1986, XIV, 431.
- Harakânî Ebu'l-Hasan, *Nuru'l-ulûm*, Çev.: Şenol Kantarcı, Ebu'l-Hasan Harakani Derneği Yayınları, Kars 2001.

- Harakânî Ebu'l-Hasan, *Nuru'l-ulûm*, Çev.: Şenol Kantarcı, Ebu'l-Hasan Harakani Derneği Yayınları, Kars 2001, s.11
- Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Eserleri)*, Kars 2004, I, 29, 32.
- Herevî, *Zemmul-Kelam ve Ehlihi*, Medinetü'l-Münevvere 1998,
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, (Nşr. S. Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982
- İbn Haldûn, *Tasavvufün Mahiyeti, (Şifâu's-Sâil)*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1984.
- Kadir Özköse, "Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Tasavvufî Düşüncesi", *Kafkas Üniversitesi Harakani Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l Hasan Harakani Vakfı I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2012, s. 33.
- Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî'nin Hayatı", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Ekim 1989, s. 37.
- Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA*, İst. 1989, II, 159-161.
- Kemal Eraslan, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXII, İstanbul 1977, s. 45-118.
- M. Cunbur, M. Eşmuhamedova, "Ahmed Yesevî", *Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, AYK Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2002, I, 191-193.
- Mehmet Yavaşca, *Ebu'l Hasan Harakani'nin Tarihi Kişiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars, 2013.
- Mevlânâ Ali b. Hüseyin, *Reşahat Ayn el-Hayat*, (sad. Necip Fazıl Kısakürek), V. Baskı, İstanbul .
- Murat Akın, "Harakânî'den Yesevî'ye Gönül Birliği", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, August, 2016; 2(SI 1): 397-403.
- Mustafa Kara, *Tasavvufu ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah yay., İst. 1985.
- Ö. Rıza Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İst. 1948
- Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Ma'âd*, İstanbul 1871.
- Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990

Sem'ânî, İbn Mansur, *el-Ensâb*, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1988.

Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93-94.

Tahsin Yazıcı, "Ebû Ali el-Farmedî", *DİA*, İstanbul 1994.

**Ebu'l-Hasan El-Harakânî Menâkıbında Maddî ve Mânevî İktidarın
Kökenleri**

ÖZKAN ÖZTÜRK^a

Öz

Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin menâkıbına dair yazılanlara göz atıldığında, şeyhin farklı varlık mertebelerinde gösterdiği çeşitli iktidar ve tasarruflara değinildiği görülür. Hem maddî hem manevî iktidar alanları için gerçekleşen tasarruflarının zengin bir portresinden ibaret olan menkıbeler, klasik tasavvuf kavramlarının yardımı olmadan kendisinde işaret edilen gösterenleri doğrudan ifşa etmez. Bu hali ile metin ilk bakışta insan aklını zorlayan imgelerle dolu ve mistik-metafizik güçlerle insan doğasını ilişkilendiren bir anlatı olarak görülür. Oysaki bu tür eserler başta kutbiyyet olmak üzere ricâlu'l-gayb gibi tasavvuf teorisinin özellikle vahdet-i vücûd anlayışının kurucu kavramları içinden anlaşıldığında farklı bir bağlam örgüsü ile karşılaşırız. Nitekim kökeni insan-ı kâmil anlayışında olan ve velayet fikri ile takviye edilen bu yorum alanının çerçeveleri ile bakıldığında, menkıbelerin kodlarını çözmek, gizli gösterenleri fark etmek mümkün olur. Dolayısı ile başta ilahî isimler, ilâhî isimlerin âlemle ilişkileri ve vasıta varlık olarak kâmil insanların aracı konumu hakkındaki bilgilere bakmadan menkıbeleri yorumlamak zorlaşır. Makalemizde Ebu'l-Hasan el-Harakânî'ye dair rivayet edilen menkıbeler özelinde kutbiyyet mertebesindeki velilerin mülk, misal ve melekût âlemindeki tasarruflarının teorik temellerini ve maddî iktidarı da dağıtan bir güç olarak ruhânî otoritenin ontolojik konumunu incelenmektedir. Tasavvufî metinlerde işaret edilen iktidarın doğasına dair yaklaşımlara işaret edilecek ve ilâhî isimler bilgisi ve iktidar arası ilişkiler deşifre edilmeye çalışılacaktır. Nitekim bu metinlerin genel kurgusu, eşyânın ontolojisinin ilâhî isimler anlamında esmâda olduğu ve esmâya dair bilginin eşyâya dair tasarrufu gerektirdiği

^a Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi
[oozturk@nku.edu.tr]

şeklindedir. Makalede Ebu'l-Hasan el-Harakânî menâkıbında esmâdan eşyâya varlık mertebelerindeki vasıtalı iktidar anlayışının temelleri sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Hasan el-Harakânî, ilâhî isimler, ricâlu'l-gayb, kutub, iktidar, otorite

The Origins of The Material and Spiritual Potency in Hagiography of Abu'l-Hasan Al-Kharaqânî

Abstract

When we glance at the writings that refers to hagiography (menâkıb) of Abu'l-Hasan al-Kharaqani, it is seen that the sheikh refers to various potencies and mystics that he has shown in different existence levels. The hagiography, which are made up of the mystics that realized a rich portrait for both material and spiritual potency fields, do not betray directly indicatives that refer to on their own without the aid of the classic mystic concepts. The text with this aspect is at first sight seen that it is a narration which is full of images that force human reason and relate to human nature with mystic and metaphysics potencies. However, we come across a different context braid when we understand especially that constitutive concepts of the comprehension of vahdet-i vücud, that kinds of works in the theory of mysticism like ricalu'l-gayb (the hidden dignitaries/saints), kutbiyyet, is the first work among them. Thus, when we look at the idea of authority that its roots on the comprehension of perfect human being, it can be possible to solve the codes of hagiography, to recognise secret indicatives. However, to comment on hagiography can be forced without looking data about the contact of perfect human as an agent and the relations with world and at first the divine names. Our article examines the ontological position of spiritual authority as a power that spreading material potency and in the level of kutbiyyet, mystics of their theoretic basics in the world of mülk, misâl and melekût are specific to hagiography relate to Abu'l-Hasan al-Kharaqânî. This manifesto will be referred to approaches that the nature of potency refers to sufi texts and will be uncovered the relationships between potency and the divine names of God. Thus, the

general concept of these article is in the form of the ontology of things in the meaning of the divine names as a divine name (esmâ) and the data about a divine name (esmâ) as required by things (eşyâ). It will be discussed the basics of the comprehension of potency that will be an agent in the level of the hagiography, belongs to Abu'l-Hasan al-Kharaqânî, from the divine name (esmâ) to the things (eşyâ).

Key Words: Ebu'l-Hasan al-Kharaqânî, divine names, ricâlu'l-gayb, kutub, potency, authority

Giriş

Menkıbe, (ç. menâkıb) sözlükte “övülecek iş, hareket” anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvuf literatüründe ise, H. III. yüzyıldan sonra, sûfîlerin hayat hikâyeleri, hikmetli sözleri ve örnek davranışlarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Tasavvuf klasikleri ilk örnekleriyle bu yolu açmış ve bu eserlerde birçok sûfinin söz ve fiilleri kayda geçirilmeye başlanmıştır. *Tabakâtü's-sûfiyye* (es-Sülemî, ö. 412/1021), *Keşfü'l-mahcûb* (el-Hücvîrî, (ö. 465/1072 [?]), *er-Risâle* (el-Kuşeyrî, ö. 465/1072) gibi kurucu eserlerde bu geleneğin temel üslubu belirlemeye başlamıştır. Hicrî V. yüzyıla gelindiğinde ise bu tür eserlerin içeriğine “keramet” fikrinin de girmiş olduğu görülür. Hicri VI. yüzyıldan itibaren, tasavvufun tarikatlar şeklinde örgütlenip İslâm dünyasında yaygınlaşmaya başlamasından sonra hemen her tarikatın pîri, tarikatın tanınmış şeyhleri veya bazı sûfîler hakkında menâkıb kitapları yazılmıştır.¹ Bazı müelliflere göre içerik değerlendirilmesi açısından menkıbeler, masal, destan ve efsane türü içinde değerlendirilir. Onlara göre menâkıbnâmeler, konularının gerçek hayattan seçilmiş olması, kutsal kişiler (velîler) etrafında geçiyor olması, bir zaman ve mekân kaydının olması ve anlatılan olayın gerçek olduğuna inanılması, sade bir üslûpla yazılmış olmaları itibariyle ayrılır.² Kanaatimizce bu metinlerin anlatısını, göstergelerini ve dilini sadece fizik gerçeklikle ilişki

¹ bkz. Haşim Şahin, *Menâkıbnâme*, *DİA*, 2004, c. 29, s. 112-114.

² Menâkıbnâmelerin muhteva analizi hakkında bkz Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Basımevi, Ankara: 1992, s. 34.; Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *TTK Belleten*, VII/27, 1943., s. 379-522.; Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985, s. 49.; Mustafa Aşkar, “Kadın Sûfîleri Anlatan Bir Menâkıbnâme: Menâkıb-ı Veliyyâti'n-Nisâ”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2004. V. cilt, 13. sayı, 75-79.

üzerinden değerlendirmek, bazen metinlerin gizli-örtülü işaret ettiğini, gösterdiğini gözden kaçırmaya neden olur. Sûfilerin konuştukları din dilinin anlam düzeyleri, üslup formları, sûfi muhayyilenin doğası ve kendine has akletme biçimlerinin yapısı konusunda bir farkındalık olmadan; özellikle de vahdet-i vücûd düşüncesi, ilâhî isimler teorisi, velayet fikri, insan-ı kâmil ve ricâlu'l-gayb gibi temel kavram ve yaklaşımlar bilinmeden bu metinlerin ele alınması sınırlı düzeyde kalacaktır. Menâkıbnâmelerin, yazıldığı dönemlerde nasıl anlaşıldığı, hangi muhayyileye hitap ettiği, teşekkül ettiği unsurların hangi insan, âlem, hatta varlık yorumlarından kaynaklandığı ve yapılan yorumların tarihsel veya evrensel olarak algılanıp algılanamayacağı ayrı bir tartışma konusudur. Fakat en azından menkıbe dilini ve kodlarını keşfetmeye yönelik çabalara hala ihtiyaç olduğu ortadadır.

Bu makale, Ebu'l-Hasan el-Harakânî menakıbına dair temel kaynaklardan olan *Tezkiretü'l-Evliyâ*³ ve *Nûru'l-Ulûm*⁴ metninde geçen, din dilinde umumiyetle “keramet” olarak adlandırılan, tasavvufta ise “tasarruf” şeklinde karşılanan söz konusu kavramı çözümlenmeye çalışacaktır. Özellikle şatahâtıyla meşhur olan bir kişiliğin, sözlerinde vurgulanan anlam düzeylerinin açık gösterenden çok gizli gösterene işaret edeceği düşünüldüğünde metnin tarihî şahsiyeti olan Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de ve sözlerinde ifadesini bulan tasarruf motiflerinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair yeni bir bakış açısı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken maddî ve manevî iktidar kavramları üzerinden bir anlama çabası gösterilecektir. Çünkü keramet kavramına yalnızca din dilinin genel çerçevesi içinden bakıldığında menkıbelerde geçen tasarruf formlarını anlamak zorlaşacaktır. Kutub-veli profilinde bir iktidar ve otorite motifi olarak ortaya çıkan fiillere, tasavvuf fikri çerçevesinden özellikle ilâhî isimler ve vahdet-i vücûd düşüncesinden bakmak ise, bağlamı da, görüneni de değiştirecektir. Çünkü keramet kavramı daha çok verili bir güce işaret ederken, tasarruf kavramı daha çok veliden zuhûr eden bir iktidarın, onda tahakkuk eden bazı hakikatlere müstenit olduğuna vurgu yapar.

³ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.

⁴ Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî: (hayatı, çevresi, eserleri ve tasavvufi görüşleri) Nûru'l-Ulûm ve Münacâtı (çeviri-açıklama-metin)*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakani Derneği Yayınları, Kars: [t.y.]

Şeyh'in menâkıbında, ilk elden klasik sünnî yorum alanı içerisinde dahi izah edilmesi zor bazı şatahâtlar yanında birçok olay, fiil, tasarruf ve kerametlerle karşılaşılmaktadır. Ektiği bağdan gümüş, altın ve mücevher yetişmesi,⁵ öküzlerin şeyhin tarlasını kendi başına sürmesi,⁶ kızgın fırına girmeyi teklif etmesi,⁷ elini yenine sokup sıcak ekmek, beyaz ve siyah üzüm salkımları çıkarması,⁸ hamuru bereketlendirmesi,⁹ çakıl, taş ve toprağı yağ yapması,¹⁰ hankahın duvarlarına sema ettirmesi,¹¹ taşı hareket ettirmesi ve yer değiştirtmesi,¹² “Allah” dediğinde dağdan kayaların kopup yuvarlanması,¹³ odun yükünü bir aslana taşıması,¹⁴ elinden düşürdüğü bir çekicin çağırıldığında eline geri gelmesi,¹⁵ uzakta gerçekleşen bir vakıayı haber vermesi,¹⁶ gibi maddî iktidar uygulamaları ve tasarrufları zikredilir. Sıradan insan kudretinin üstünde vukua gelen bu tasarrufların bir kısmı nesnelere uygulanırken, bir kısmı da insanlar üzerinde gerçekleşen fiillerdir. Adını anan (istigase) bir yolcuyla yol kesenlerin elinden kurtarma,¹⁷ zamanın kutbunu görmek için Harakan'dan Lübnan dağına gitmek için izin isteyen bir müridinin Lübnan'da kutub olarak Şeyh'i görmesi, günde beş kez Şeyh'in Lübnan'a geldiğine şahit olması ve Şeyh'in onu oradan Rey şehrine bir anda götürmesi,¹⁸ Şeyh'in Hz. Peygamber (sav)'i gözlerinin önünde görmesi,¹⁹ Şeyh Ebu Said ile yapılan hal transferi²⁰ gibi fiiller Şeyh'in menâkıbında geçen insanlar üzerinde gerçekleşen tasarruflara örnek olarak zikredilebilir. Bunlar maddî iktidar olarak tanımladığımız ve özellikle de insanlar ve nesnelere üzerinde, maddî kudretin yansıması olarak ortaya çıkan

⁵ Attâr, “a.g.e”, s. 694.

⁶ Attâr, “a.g.e”, s. 695. Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtu*, s. 280.

⁷ Attâr, “a.g.e”, s. 696.

⁸ Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtu*, s. 317.

⁹ Attâr, “a.g.e”, s. 698. Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtu*, s. 286.

¹⁰ Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtu*, s. 281.

¹¹ Attâr, “a.g.e”, s. 699.

¹² Attâr, “a.g.e”, s. 700.

¹³ Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtu*, s. 254.

¹⁴ Attâr, “a.g.e”, s. 700-701. Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtu*, s. 283-284.

¹⁵ Attâr, “a.g.e”, s. 701.

¹⁶ Attâr, “a.g.e”, s. 703.

¹⁷ Attâr, “a.g.e”, s. 696.

¹⁸ Attâr, “a.g.e”, s. 696-697. Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtu*, s. 312-313.

¹⁹ Attâr, “a.g.e”, s. 698. Şeyh'in peygamberlik hakkındaki değerlendirmeleri için bkz. Alparslan Kartal, “Ebu'l Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, sy. 15, s.161-175.

²⁰ Attâr, “a.g.e”, s. 699.

tasarruflara örnektirler.²¹ Burada bir fiili meydana getiren kudretin doğası maddî bir imkân düzeyi ile ilişkilidir. Bu iktidar, fizikî nedensellik ilişkilerini aşarak, yeni bir nedensellik kuramını açıklama modeli olarak seçmeyi gerektiren bir iktidar biçimi olsa da, iktidarın uygulama cihetinin maddî olduğu aşikârdır.

Şeyh'in menâkıbında geçen iktidar ve otoriteye işaret eden bazı tasarrufların doğası ise farklıdır. Bu fiillerin bir kısmı “manevî iktidar” olarak tanımlanacak bir iktidar modeli sunar. Nitekim Gazneli Mahmut ile ilgili menkıbesinde Şeyh'in şahsında inşa edilen böyle bir iktidar modelidir. Dolayısı ile maddî iktidardan kasıt bir kişiye ve veya nesneye hariçten yansıyan maddî bir kudret iken, manevî iktidardan kastımız da bir kişiye içeriden ve kabul ettiği manevî bir otorite durumu üzerinden uygulanan kudrettir. Neredeyse menkıbenin tamamı bu tür bir iktidar gövdesini Şeyh'in şahsında inşa etmektedir. Gazneli Mahmud ile ilgili menkıbede sultanın, şeyh ile ilişkisinde inşa edilen iktidar modeli manevîdir. Ancak Şeyh'in hırkası sebebiyle Sultan Mahmud'un savaşı kazanması,²² şeklindeki bölümü manevî otorite alanını maddî iktidar ile birleştiren bir model de sunar. Daha sonraki dönemlerde özellikle Osmanlı sûfi metinlerinde iktidarın doğasına ait tasniflerde sıklıkla örneğini göreceğimiz üzere, maddî yönetici ile manevî yönetici ayrımları şeklinde literatüre girecek bir yaklaşımın temelleri burada da gözükmektedir.²³ Bu yaklaşım, tarih boyunca maddî iktidar ile manevî otorite sahiplerinin, başka bir ifade ile maddî sultanlar ile manevî sultanlar arası düzlem hakkında sûfilerin bakış açısını ortaya koyar. Nitekim bu perspektif Şeyh'in menâkıbında henüz bereket, dua ve manevî teyid ile sınırlı gibi gözükmekte iken daha sonraları yönetmek için yurt verme, maddî

²¹ Manevî ve kevnî keramet ayrımı için bkz. Bulut, Halil İbrahim, “Hârikulâde Olması Açısından Kerâmet ve Mûcize ile İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 3, s. 329-350.

²² Attâr, “a.g.e”, s. 703. Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Mûnacâtı*, s. 300.

²³ Maddî (sûrî) ve manevî iktidar/saltanat/siyaset kavramları hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Necmeddin-i Dâye, *İrşadü'l-Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mirsâdi'l-İbâd*, trc: Kâsım b. Mahmûd-i Karahisârî, Süleymâniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 512, s. 220-221.; Tavakkolî, Hasan, *İdris-i Bitlisi'nin Kânûn-ı Şâhenşâhî'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi*, basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1974, s. 52-56.; Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 1374, vr. 50b.; *Kitâbu'l-Envâr*, Süleymâniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, nr. 254, vr. 52b, 53a.; *Kitabu'z-Zikir ve's-Şeref*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2752, vr. 6a-6b.

iktidarı tevdi etme, kılıç kuşatma, tarihe müdahale ederek devlet kurdurma ve devleti yönetecek hânedânı seçme, bu hânedânın iktidarlarının devamı ve egemenliğinin bâtinî menşe’i olma gibi maddî iktidarı da belirleyen mânevî bir otoriteye yapılan vurguya dönüşecektir. Nitekim Hacı Bektaş Veli *Velayetname*’sinden²⁴, İsmail Hakkı Bursevî’nin Osmanlı yorumuna dek birçok sûfî metnin manevî otoritenin maddî iktidar üzerindeki durumunu ve bazen de iktidarın nesnelere hariçten değil de dâhilden veya fizik nedensellik ile ilişkili olmayan manevî bir merkezden uygulandığını temellendirmeye çalıştığı görülür.²⁵

I. Kutub-Veli Motifi ve Maddî-Manevî İktidar

Kutub-veli tasavvuru ile ilgili anlatılarda sıklıkla geçen tasarruf formlarının tasavvufî nazariyelere özellikle de vahdet-i vücûd fikriyatına mesafeli bir okuma tarzı ile anlaşılması zor görünmektedir. Çünkü ilk bakışta kutub-velilere dair menkıbeler, okuyucusunu nüfuz edilmesi zor, farklı bir gerçeklik alanı ile karşı karşıya bırakır. Menkıbeler üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında bu güçlüğü aşma ve bu tür gerçek-üstü vurguların yorumlanması konusunda temelde üç yaklaşım tipi ile karşılaşılmaktadır. İlki menkıbelerde geçen şahıslar ve onlardan zuhûr eden fiilleri ilk elden anlaşılması zor, hayal-üstü bir kurgu olarak değerlendirilmesidir. Bu yorum, modern insanın gerçeklik algısını sarsan örneklerle dolu olan menkıbeleri, bir abartı kültürü olarak tanımlanmakta ve tarihsel bir dönemin muhayyilesinin ürünü olarak görmektedir. İkinci yorum

²⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, *Velayetname*, haz. Hamiye Duran, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.

²⁵ Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Anadolu sûfilerine etkileri için bkz. Bilal Gök, “Ebu’l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektaş Veli: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 100-134.; Alparslan Kartal, “Ebu’l-Hasan Harakânî İle Hacı Bayram-ı Veli Arasındaki İlişki Ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, s. 127-142.; Alparslan Kartal (2017), “The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu’l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism” , ICHER Conference Proceedings, Houston.; Alparslan Kartal, “Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, c. IV, sy. 8, s. 224-243; Emine Öztürk, Alparslan Kartal, Halil Celep, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu’l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.

biçimi menkıbeleri İslamiyet öncesi kaynaklardan aktarılan mit ve efsanelerle ilişkilendirmektedir. Bu yorum tarzı menkıbelerdeki gerçeklik vurgusunu İslam öncesi kültür etkileri ve özellikle de Şamanist kalıntıların tarihsel tesiri altında biçimlenen inanç motiflerinin bir yansıması olarak görür. Bu yaklaşıma göre menkıbelerde zikrolunan olağanüstü anlatılar, en iyimser yönü ile sünnilik dışı ve heterodoks İslam anlayışa sahip tarikat pîri bir kutub-velinin kerametleri olarak değerlendirilir. Üçüncü yaklaşım şekli ise menkıbelerde geçen bilgi türünün hermetik bilgi tasavvurunun bir yansıması olduğu, hatta simya uygulamalarının veya majik kudretin bir kutub-veli fikri üzerinden yeniden inşa edildiği yönündedir. Bu yorumu benimsiyenlere göre menkıbeler büyü uygulamaları ile doludur. Dolayısı ile bu tür yaklaşımların ana gövdesi dinî değil, parapsikolojik ve majiktir.²⁶

Zikrettiğimiz anlama çabalarına ek olarak, başta Ebu'l-Hasan el-Harakânî olmak üzere, birçok sûfî için yazılan menâkıbnâmelerde geçen tasarruf modellerinin kodlarını ifşa edecek nazari çerçeve teklifimiz, vahdet-i vücûd ve ilâhî isimler teorisinin referans alanıdır. Ebu'l-Hasan el-Harakânî menakıbı, İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve geleneğinin, ilâhî isimler hiyerarşisinin varlık ve oluş mertebelerinde zuhûruna dair sistematik bir şekilde kurduğu nazariyenin bir kutub-veli menakıbında uygulanışına örneklik teşkil eder.²⁷ Bu yaklaşımın ana ilkelerine göre, ilâhî isimleri var olan şeylerin maddeleri ve mümkünlerin asıllarıdır; hiçbir şeyin zuhûru bu

²⁶ Bahsi geçen iddialar için bkz. Muhammed Abid Cabiri, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı: Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, İstanbul: Kitabevi, 1999, s. 470-480.; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.; Ahmet Yaşar Ocak, “İslâm’ın Temel İnançları Etrafında Oluşan “Mitolojik” Kültür: “İslâm Mitolojisi” yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir “mise-en-question” Denemesi)”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2009, c. VI., S. 1., s. 137-163. Ayrıca bkz. Özkan Öztürk, *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi’nde Maddî ve Mânevî İktidarın Görünümleri*, 2. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu (08-10 Ekim 2015), Nevşehir, 2016, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, s. 299-307.

²⁷ Kuşkusuz ilâhî isimlere dair teorik çerçevenin kurucusu İbnü'l-Arabî değildir. Fakat ilâhî isimler bilgisini “Allah’ın ahlaki ile ahlaklanma” zemininden ilâhî isimlerle tahakkuk etme düzlemine çekerek etik, epistemoloji ve ontolojinin konusu haline getiren ve bunu en kapsamlı şekilde vurgulamanın yolunu açan odur. Sadreddin Konevî ve Dâvud-ı Keyserî çizgisi üzerinden gelişen tartışma, kendine has teknik ve üslupla ilm-i ilâhî başlığı altında ele alınmıştır. Özellikle Konevî’de ilâhî isimler metafiziğin ilkeleri haline gelir. Bu isimler, hem tanrının, hem âlemin, hem de insanın bilinebilmesinin anahtarlarıdır. Konu hakkında ayrıntılı ve değerli bir çalışma için bkz. Abdullah Kartal, *İlâhî İsimler Teorisi*, İstanbul: Hayyikitap, 2009, s. 115-199.

isimler olmadan mümkün olmadığı gibi imkân âleminin kaideleri de, ancak onlara dayanarak sabit olabilir. Şayet ilâhî isimlerin hükümleri ve bu isimlerin tasarrufları olmasa idi, kevnin/oluşun varlığı adına hiçbir isim ortaya çıkmaz, hiçbir resim zuhûr etmezdi.²⁸ Dolayısı ile âlem, ilâhî isimlerin zuhûrunun bir sonucudur. Varlığın ilkeleri, varlığın hakikatlerinin esasları olan ilâhî isimlerdir. Âlem bütün varlığını doğrudan ilâhî isimlerden alır. Her varlık bir ilâhî isme ve bunun üzerinden Hakk'a dayanır. Hakk'a istinat eden bu isim, birlik (cem) mertebesinde bulunan bir asla dayanır. Bu sebeple cem mertebesindeki küllî aslını, hakikatine mutabık ismini ve kendisine ait nispeti tam olarak bilen kimse o isimde/isimle tasarruf ve tesîr eder. Bir yönüyle de o ismin hükmü altında olup ondan etkilenir ve o isme boyun eğer.²⁹ Dolayısı ile bu ilke, var olmanın hatta iktidar sahibi olmanın belirli bir isime nispetle, o ilâhî ismi bilmek ve ona intisap etmekle yetkin bir şekilde gerçekleşeceğine işaret eder. O ismi bilmek ve onunla tahakkuk etmek, tesîrde o ismin hükmünü taşımak demektir. Bu da o isimle tasarruf etmek ve o ismin iktidar ve sultasını âleme açmak anlamına gelir. Bir isimle tasarruf diğer mevcûdların yönetim ve tedbirinde yetkin olmak, onlar üzerinde iktidar sahibi olmak demek iken, bu ismin tahakkuku altında olmak ise belirli bir yönetsel alanda bulunarak o ismin iktidarına maruz kalmayı ifade eder.³⁰

İlâhî isimlerin varlık hakkında hüküm ve tesirleri en yetkin olanları; hayat, ilim, irade, kudret, işitme, görme, konuşma nispetleridir. Bunlara *ilâhî isimlerin önderleri (eimmetü'l-esmâ)* denilir. Bu isimler bütün varlıkta tecelli etmesine rağmen asıl ve mutlak olarak manada insân-ı kâmillerde zuhur ederler. İnsân-ı kâmillerin tasarrufları ve fiilleri ile âlemde gösterdikleri tesirler küllî olarak bu yedi isim ile gerçekleşir. Yani yedi ismin tecellisi ile âlemde yönetici olmuşlardır. İlâhî isimlere, velayet ile ilişkileri açısından baktığımızda yedi ismin mutlak şekilde tecelli ettiği veliler, bu isimlerin küllî ve mutlak iktidarı ile tasarrufa malik olurlar. Onların yönettiği âlem sadece maddî âlem olarak da görülmez, onlar aynı zamanda evrenin kozmik

²⁸ Sadreddin Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. 10.

²⁹ Sadreddin Konevî, *İlâhî Nefhâlar (en-Nefehâtü'l-İlâhiyye)*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002s. 136-137.

³⁰ bkz. Özkan Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, s. 82.

yöneticileridir. Tasarruflarındaki nedensellik, kendilerinin maddî varlık olmaları sebebiyle maddî nedensellik şeklinde anlaşılmalıdır. Onlar ilâhî isimlerin iktidarına sadece bir vasıtadırlar. Bu sebeple onlarda tezahür eden iktidarı, metafizik nedensellik ile ilişkili ve ilâhî isimlerin iktidarının bir yansıması olarak anlamak gerekir. Bu veliler, yedi ilâhî ismin yansıması olarak yedi kişi olarak zuhûr ederler. Nitekim *abdâl-ı seb'a* olarak adlandırılan, âlem üzerinde mutlak tasarruf sahibi olan ve âlemin yedi bölgesinin (iklîm) yönetim ve nizamından sorumlu olan yedi kişi doğrudan bu isimlerin tecellisi olarak görülür. Buldukları mertebeler de bu yedi esmânın hükümlerini taşır. Bu yediden dördü *evlad*, ikisi *imam*, birisi ise *kutub*tur. Allah onları yeryüzünün tedbiri için yedi iklimi korumakla görevli kılmıştır ve her biri bir iklim üzerinde tasarruf sahibidirler. Vahdet-i vücûdun bir tezahürü olarak bütün ilâhî isimleri kendinde taşıyan câmî bir varlığın olması da varlığın gâyeliliği ve âlemin bekası için zorunludur. Bu sebeple her devirde bir kutbun varlığı zorunluluk teşkil eder. Bu sebeple başta kutub olmak üzere, ilâhî isimlerin en yetkin mazharları olan yedi imam doğrudan âlemde yedi yönetici varlık olarak tezahür etmiştir.³¹ Sûfî inanç dünyasında teorik metinler yanında halk düzeyinde de sıklıkla ifadesini bulan, “uçler ve yediler” olarak adlandırılan, padişah ve onun maddî gücü ötesinde hâkimiyet vaz edici unsur olarak kendilerine iltica edilen ve *ricâlu'l-gayb* olarak vasıflanan gayb erenleri tasavvuru; aslında bahsi geçen yedi ilâhî ismin bilgisine ermiş ve dolayısıyla da tesîrine mazhar olmuş mertebe sahipleri üzerinden Hakk'la irtibatlanmanın bir görünümüdür.³²

Ebu'l-Hasan Harakânî menâkıbında da sıklıkla atfı yapılan ulûhiyet kavramını anlamak için de ilâhî isimler bilgisi merkezli bir okuma yapmak gerekir. İlâhî isimler arasında ulûhiyetin ve Allah isminin yerini anlamak, menkıbenin kodlarını çözenin en önemli anahtarıdır. İlâhî isimler teorisine göre maddî iktidar alanında olduğu gibi ilâhî isimlerin kendi aralarında da hükmü diğerlerinin üstünde olan ve sultan olarak tanımlanabilecek bir isim

³¹ Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb*, Süleymâniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultân, nr. 254, vr. 166a-166b.; Mustafa Rakım Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: Istulâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, haz: İhsan Kara, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, s. 103. Bu yedi ilâhî ismin âlemde halîfelîğini ancak insan gerçekleştirebilir. bkz. Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, nşr. Halil Eser, İstanbul: Mektebetu Eser, 1969/1389, c. I, s. 8.; Sarı Abdullah Efendi, *el-Cevheretü'l-Bidâye*, Süleymâniye Kütüphanesi, Reisulküttab, nr. 455, vr. 34b-35a.

³² bkz. Öztürk, “a.g.e.”, s. 96.

vardır. Ulûhiyete işaretle Allah ismi en kuşatıcı, kapsayıcı, câmi isim olarak diğer isimlerin üzerindedir.³³ Tasavvuf literatüründe ilâhî isimler arasındaki bu durumu *ism-i azamlık* olarak değerlendirir. Bu durum maddî sultanın bütün âlemi kuşatmasına ve hükmünün bütün memleketlere geçmesine benzer bir durumdur. Yani ulûhiyetin hükmü umumîdir. İlâhî isimler arasındaki ulûhiyet hakikatinin bu kapsayıcılığı ve hükmünün umumîliği kendisini insanda gösterir. Çünkü insan bütün varlıklar arasında Allah'ın isimlerinin yansıdığı ve onu en kuşatıcı şekilde kavrayabilecek yegâne varlıktır.³⁴ İlâhî isimlerin kapsayıcılığının kendisinde tecelli ettiği insan, insân-ı kâmil ya da kutubtur. Ulûhiyette Allah, âlemde ise kutub bütün varlık hakikatlerini kendinde toplayan bir konumda olduğu için, bu hakikatler üzerinde de tasarruf eden bir mevkidedir. Yani bütün varlığın metafizik illeti Allah hükmündedir ve kutub da bu hakikatin taşıyıcısıdır. Bu anlamda en büyük tesire konu olan ilâhî isim sayılan ism-i a'zam, bizzat büyük insân (insân-ı kebîr) olarak adlandırılan insân-ı kâmilidir. İnsân-ı kâmil her hakikatin aslı olan hakikat *hakikatu'l-hakâik* olarak adlandırılır. İnsân-ı kâmil bütün varlıklar içinde toplayıcılık özelliğine mazhardır. Âlem onun varlığındaki hakikatlerin tezahüründen ibarettir. İnsân-ı kâmil veya kutub mertebesinde âlemdeki sûretlerin bütün nisbet ve hükümlerini kendinde toplama özelliği (cemiyet) ortaya çıkmıştır. Bu sebeple âlemde tüm zıtlık ve ihtilafları kendinde toplayan Allah isminin mutlak mazharı, bâtın ve zâhir bütün âlemlerde tasarruf ve iktidar sahibi olan kutubtur. Kutub, âlemde var olan bütün mevcûtların mâliği ve âlemin kozmik yöneticisidir. Onun “varlık siyâseti” olarak adlandırılabilir olan tasarrufu, her tikel varlığın taşıdığı hakikate göre muamele etmek şeklinde yetkin bir fiil olarak ortaya çıkar. Bu yönüyle insân-ı kâmilin iradesi de küllî irade ile birleşmiş olarak düşünülmelidir. Yönetiminde kullandığı iradenin bu ittihadı sebebiyle

³³ Ulûhiyet, varlık hakikatlerinin tamamıdır ve bunların hangi mertebelerde, hangi nispetlere göre bulunacağını tümel bilgisi ve durumudur. Varlık hakikatlerinin, mazharları ile ilişkisi ve bunlarla ilgili hükümler ulûhiyet mertebesinde korunmaktadır. Bu hükümler, hakk ile halk arası ilişkinin doğasına dair hükümlerdir. Bu sebeple ulûhiyet ilâhî ve kevnî mertebeleri kapsar ve her bir hakikati varlık yerindeki mertebesine indirir. bkz. Abdülkerim Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rîfeti'l-Evâhir ve'l-Evâ'il*, Kahire, 1963, c. I, s. 23. Ayrıca bkz. Sadreddin Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s. 25-38.

³⁴ İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, thk. Ebü'l-A'la Afifi, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1980, s. 50.

tasarruf ve iktidarı da en yetkin olandır. Çünkü maddî yönetici olmaktan öte âlemde yönetim nisbetinin kemâli onun şahsında zuhûr etmiştir.³⁵

Kutub kavramı tasavvuf dünyasında ve özellikle de İbnü'l-Arabî geleneğinde çokça vurgulanan ve kozmik sultân veya halife profilinin temelini oluşturan bir kavramdır. Varlık, bilgi ve fiiller alanının gerçek hâkimi sayılan kutub, mutlak tasarrufu sembolize eden en üst ara-varlık durumudur. Hakk ile âlem arasındaki vasıtalı iktidar sistematığının gereği olan bu ara oluş (hilâfet), zâhirî iktidar alanında olduğu gibi sadece insânî fiillerin maddî ölçütleri ile değerlendirilirse anlaşılabilir. Âleme kendini açan bütün hakikatlerin zuhûrunun ön şartı olan bu varlık durumu, maddî siyaseti de kuşatan en üst varlık alanının hâkimi ve yöneticisi olarak görülür. İktidarı da ilâhî isimler bilgisinden kaynaklanan bir iktidardır.

Ebu'l-Hasan el-Harakanî menakıbında da sıklıkla zikredilen ve Şeyh'in maddî ve mânevî iktidarına örnek teşkil eden istimdâd sahiplerinin imdadına yetişmesi şeklindeki yaklaşımlar, sığınılan merci olma anlamında *gavsîyyet* kavramı ile ilişkili görülmelidir. Nitekim ism-i a'zâmın mazharı olmak ve ilâhî isimlerin künhüne vâkıf olmak, kutbiyyet mertebesinin sair mertebedeki varlıklar için aynı zamanda bir talep, istimdâd ve istigâse (yardım dileme) mertebesi haline getirir. Hakikatte bütün varlıklar mutlak yöneticileri olan kutubla olan ilişkilerinde muhtaçlık ve talep düzeyindedirler. Fakat gerçekte ise yardım eden, varlıkta tasarrufu görülen ve kutubda ilâhî isimleri tecelli eden Allah'tır.³⁶ Sonuç olarak denilebilir ki Şeyh'in menâkıbı, bahsi geçen kutub-velî, ism-i azam, ulûhiyet tecellisi, ilâhî isimlerdeki kapsayıcılık hükümleri, tecelli nazariyesi, ricâl teorisi gibi sadece işaret etmekle yetindiğimiz kavramların penceresinden okunduğunda gözükten manzara değişecektir. Böylece en azından sunulan resmin kendisini bize verecek bir çerçeveden bakma imkânına sahip olabiliriz.

II. Maddî ve Manevî İktidarın Kökeni Olarak İlâhî İsimler

Ebu'l-Hasan el-Harakanî menakıbında ilâhî isimler teorisi ve vahdet-i vücud düşüncesi yoğun bir şekilde işlenmektedir. Vahdet-i vücûd

³⁵ Sadreddin Konevî, *Tasavvuf Metafiziği (Miftahu Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd)*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s. 140.. Abdullah Kartal, *İlâhî İsimler Teorisi*, İstanbul: Hayyikitap, 2009, s. 185-190.

³⁶ Bursevî, *Kitâbü'n-Necât*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1290, s. 253.

yaklaşımının, menkıbenin ana gövdesini inşa ettiği görülür. Şeyh, özellikle *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da vahdet-i vücûd merkezli bir varlık görüşünün taşıyıcısı olarak öne çıkar. Bazen Şeyh'in ifadeleri kendi varlığından ilâhî isimler bilgisinin yansıdığı yaklaşımını da aşar. Onun idrak ettiği düzey açısından, Şeyh'in varlığı ezel planında Hakk'ın ilminde ve O'nunla birlikte bir hakikat olarak bulunur. Bu anlamı ile “*sûfî, mahlûk değildir.*”³⁷ Şeyh'in ifadesine göre Allah; bunu “*Şu halkı hep ben yarattım. Sûfîyi yaratmış değilim*” şeklinde ifade etmektedir. Ferîdüddîn Attâr bu ifadeyi, sûfinin yok (ma'dum) nispetinde olduğunu, yok olanın da yaratılmamış oluğu şeklinde yorumlar. Bu, bir anlamda da sûfinin halk âleminde değil, emir âleminde olduğuna işaret eder.³⁸ Sûfinin varlık durumu Hakk'ta ve O'nun ilmî hakikatinde bulunmaktadır. Yeryüzündeki hakikati de Hakk'ın bilgisindeki bu durumun zuhûrundan başka bir şey değildir. Bu bağlamın, İbnü'l-Arabî'nin de temel kavramlarından olan *âyân-ı sâbite* fikri bilinmeden anlaşılması mümkün olmaz. Âyân-ı sâbite gerçeklik aynasına yansımaktır ve Şeyh'in ifadesi ile bu durum, insanın hakikatinin ezeliğine işaret eder. Elest Bezmi'nde “*Elestü ve belâ*”³⁹ diyen de O'dur. Şeyh bunu şu şekilde dile getirir: “*Allah, Ebu Hasan namına, ezelde 'Belâ', diye cevap verdiği vakit Ebu Hasan O idi ve Ebu Hasan mevcut değildi. Demek ki, Ebu Hasan O imiş!*”⁴⁰ Nitekim bu

³⁷ Şeyh'in bu sözü hakkında bkz. M. Nedim Tan, *Harakânî'nin Tasavvuf Tarihindeki Etkisine Bir Örnek: “Sûfî Yaratılmamıştır” Sözü ve Hâce Yusuf Hemedânî'nin Şerhi*, Kafkas Üniversitesi Harakanî Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l Hasan Harakanî Vakfı I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2012, s. 200-210.; Halil Baltacı, *Necmeddîn-i Dâye'nin, Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin ; “Sûfî Gayru Mahlûk Değildir” Şahîyyesi Hakkındaki Yorumları*, Kafkas Üniversitesi Harakanî Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l-Hasan Harakanî Vakfı I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2012, s. 134-149.; İbnü'l-Arabî, *Kitabü'l-Hüve*, (Resâilü İbn Arabî içinde) (t.s), (y.y).

³⁸ Attâr, “*a.g.e*”, s. 734.

³⁹ bkz. el-Araf, 7/172.

⁴⁰ Attâr, “*a.g.e*”, s. 719. Bu yaklaşımı Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) tevhidi “*kulun son halinin ilk haline dönmesi ve olmadan evvel olduğu gibi olmasıdır.*” şeklindeki fenâ-bekâ anlayışı merkezli tanımı üzerinden de yorumlamak mümkündür. bkz. Serrâc, *el-Luma'*, thk. Abdülhalim Mahmud-Taha Abdülbâkî Sürûr, Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadise, 1960, s. 49.; Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Ma'ruf Züreyk, thk. Ma'ruf Züreyk-Ali Abdülhamid Baltacı, Beyrût 1991, s. 299-300. Ayrıca Cüneyd-i Bağdâdî'nin ezeli misâk anlayışı hakkında bkz.. Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî: Hayatı Eserleri ve Mektupları*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969, s. 43-46.; Kartal, “*a.g.e*”, s. 106-112.; Hamide Ulupınar, “İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, sayı: 22, s. 225-255.; Muammer Cengiz, *Tasavvuf Tarihinde Elest Misâkına Dair Yorumlar*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, cilt: X, sayı: 50, s. 904-924.

yaklaşım, “*Attığın zaman sen atmadın, lakin Allah attı*”⁴¹ mealindeki ayette işaret edilen mana ile ilişkili görülmüştür. Bu sebeple insanın hakikati, ilâhî fiil ve tasarrufları taşıyan, kapsayıcı bir hakikattir. Bu yönüyle insan, varlığın gözbebeğidir. Varlıktaki bütün ilişkilerin ana bağlamı insandır. Tanrı ile âlem arasında bir vasıta olan insan aracılığı ile Tanrı'nın fiilleri âleme yansır. Yani nedensellik, metafizik nedensellik olarak okunduğunda, bu nedenselliği tanıyabilecek, taşıyabilecek ve ona aracılık ederek ilâhî iradeye ayna olacak yegâne varlık da insandır. Dolayısı ile insan âlemde Tanrı adına tasarrufa yetkili kılınmıştır. Hilafet denen mana da budur. İnsan, maddî tabiatında taşıdığı özellikleri ile değil de ilâhî yükü taşıyacak hakikati ile ona yaklaşırsa yani ontolojik anlamda ilâhî isimler ile tahakkuk ederse ve ilâhî isimler bilgisine sahip olursa âlemde Hakk'ın isimleri ile tasarruf edebilir.

Sûfilere göre esmâya dair bilgi ve tahakkuk, eşyâya dair tasarrufu mümkün kılar. Nitekim Şeyh'in menâkıbında buna sıklıkla işaret edilmekte, eşyada ki iktidar ve tasarruf hep ilâhî isimler bilgisi ile ilişkili görülmektedir. Bu yaklaşıma Şeyh'in menâkıbında, tasarruf ve tasarrufa yetkili olmak anlamında mülk ifadesi üzerinden işaret edilmektedir. Şeyh'in şu ifadeleri buna örnek sayılabilir: “*Kalbimde, Hak'tan gelen bir ses duydum: 'Ey Ebu Hasan! Fermanım için kalk, ayakta dur ki, Ben ölümsüz bir diri olduğumdan, sana ölümsüz bir hayat verebilirim. Ben, her neden menedersem ondan da uzak dur ki; Ben mülküme zeval olmayan bir padişah olduğumdan sana, zeval bulmayan bir mülk verebilirim!*”⁴² Bu ifadede Allah, bir padişah ve sultan olarak kendisinden bahsederken, “Allah” isminin kuşattığı diğer ilâhî isimleri de “zeval bulmayan mülk” olarak tanımlamıştır. Bu mülkün verilmesi de ilâhî isimler bilgisine sahip olmak, onlarla tahakkuk etmek dolayısı ile de onlarla tasarruf etmektir. Böyle bir mülke sahip olmak aslında sahip olmak değil ilâhî isimlere vasıta olmak demektir. Bu liyakat ancak bilgi düzeyinde gerçekleştikten sonra iktidara konu olur. Nitekim Şeyh bunu, “*Hak'tan nida geldi ki: 'Ey Kulum! Şayet üzgün olarak bana gelirsen seni sevindiririm. Niyaz ve ihtiyaçla gelirsen seni zengin ederim; kendinden el çekerek gelirsen, suyu ve havayı emrine veririm!*”⁴³ şeklinde ifade etmiştir. Bu mertebeye, mülkte mutlak iktidarın gerçekleştiği kutbiyyet

⁴¹ el-Enfâl, 8/171.

⁴² Attâr, “a.g.e”, s. 716.

⁴³ Attâr, “a.g.e”, s. 713.

mertebedir. Bu mertebedeki kutub-veli ile âlem arasındaki ilişki artık, iktidar ve itaat temellidir. Şeyh'in, "*Dilim tevhidî terennüm için açılmıştır. Semaları ve yerleri etrafımı tavaf ederken gördüm, halk ise bundan habersiz bulunmaktadır.*"⁴⁴ dediği merteye de budur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu iktidar biçimi, ilâhî isimlere vasıta olmaktan ibaret olduğu için, iktidarın doğasındaki *güç ve itaat* ilişkisi boyutunun yanına *hikmet ve uyum* ilişkisi eklenmiştir. Çünkü kutubun iktidarı ilâhî isimler bilgisine dayandığı ve onların bir zuhuru olduğu için, iktidarı bir tür varlık siyasetidir. Hikmet kavramında anlamını bulan bu iktidar uygulaması, her şeye olması gerektiği şekilde davranmaktır.

Ferîdüddîn Attâr, "*zeval bulmayan bir mülk*" merkezli bir iktidara sahip olmak anlamında Şeyh'i "kutub" olarak değerlendirir. Ona göre Şeyh, vaktin kutbu, saltanat sahibi şeyhlerin sultanı, âlemdeki abdâl ve evtâdın kutbu, tarikat ve hakikat ehlinin padişahı, sıfat şahikasının mütemekkini, marifet sahasının yegânesi, hakikatlerdeki esrara sahip olup himmeti yüce⁴⁵ bir kutub-velidir. Şeyh'in menakıbında tedavülde olan kutub kavramı, maddî otoritesi bütün âleme yayılmış, kozmik bir yöneticidir. Menakıbnâme buna işaret eden pasajlarla doludur. Nitekim kutub kavramına işaret eden Şeyh, "*Allah Teâlâ'nın yeryüzünde öyle bir kulu vardır ki, Allah'ı zikredince bütün aslanlar altına işer, balıklar denizde yüzemez olur, semadaki melekler dehşete düşer. Gök de yeryüzü de melekler de onunla aydınlanır!*"⁴⁶ *Dünya öyle sallanır ki, halk zelzele oluyor sanır ve yine öyle bir kulu vardır ki, onun nuru tüm mahlûkat üzerine düşer. Allah'ı yâd edince Arş'tan Arz'a kadar her şey titrer!*"⁴⁷ "*Onun öyle erleri var ki, meşrik ve mağrib, yer ve gök onların sinesinde kaybolup gider.*"⁴⁸ ifadeleri ile âlem ile kutub arasındaki ilişkinin iktidar ve itaat yönüne vurgu yapmaktadır.

Menâkıbnâme'de bahsi geçen "*Allah eri*" ve onun kudret ve memuriyetine dair çizilen portre Ebu'l-Hasan el-Harakânî'dir. O, varlık gemisinin kaptanıdır. Bütün âlemin yönetimi onun emrindedir ve bu durum onun günlük ve beşerî durumuna herhangi bir farklılık ve ayrıcalık

⁴⁴ Attâr, "a.g.e", s. 716.

⁴⁵ Attâr, "a.g.e", s. 694.

⁴⁶ Attâr, "a.g.e", s. 725. Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Mûnacâtı*, s. 242.

⁴⁷ Attâr, "a.g.e", s. 725.

⁴⁸ Attâr, "a.g.e", s. 730.

getirmez.⁴⁹ İlâhî isimler ile tahakkuk ettiği için sorumluluğunun alanı yani Hakk'ın iktidarına vasıta olduğu bölge, arz ile arş arasındır. Yani bütün âlemdir. Bütün varlık mertebelerinin işleri onun bulunduğu mertebenin hakikatine istinaden görülür. Ebu'l-Hasan el-Harakânî bunu menâkıbında “*arzdan arşa çıkararak ve tekrar geri getiren fakat aslında yerinden hiç ayrılmamış olan bir ayak*” metaforu ile anlatır.⁵⁰ Ya da insanın bu durumunu⁵¹ “*başı arşta, ayakları arzda, ellerinin biri doğuda biri batıda*”⁵² olarak tasvir etmektedir. Burada bahsi geçen insan, ilâhî isimleri taşıma ve onlarla hükmetme potansiyeline işaretle kâmil insandır. Şeyh bu insanı kendi şahsında anlatır. Buna göre varlık zincirinden yukarı çıkınca kapsayıcı bir hakikat olarak tümelleştiğini, bütün âlemi kuşattığını, aşağı inince ise kendisini, kudret anlamında silikleşen bir varlık şeklinde tecrübe ettiğini ifade eder.⁵³ Bu anlamda kâmil insan varlığın merkezî hakikatidir. Varlık onun ile ayakta durur. İbnü'l-Arabî'de “*göklerin direği*”⁵⁴ olarak tanımlanan kâmil insan, Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin dilinden “*Allah'ın Arş'ı, sırtımıza konulmuştur.*”⁵⁵ şeklinde vurgulanır. İnsanın taşıdığı ilâhî hakikate işaret eden Şeyh, bu potansiyelin iktidar ve tasarruf formları inşa ettiğine fakat burada insanın konumunun sadece Allah'ın kudret sıfatına vasıta olmaktan ibaret olduğuna işaret eder.⁵⁶ Yani insan, ilâhî isimlerin âlemdeki etkisinin bir vasıtasıdır. İnsân-ı kâmiller ise en kapsayıcı hakikat olarak ilâhî isimlerin tamamı ile varlık düzeylerinin bütününde tasarrufta bulunurlar. Bu, kutubvelinin kudret cihetidir. Bu cihetten bakınca mülk âlemine sultan olurlar. Bu cihet ise, vahdet müşahedesi ile gerçekleşir. Şeyh, bu müşahedenin gerçekleştiği mertebeleri şu şekilde belirtir. “*Erlerin son mertebelerini görmek için Arş'a baktım, orada birtakım nihai mertebeler gördüm ki, Allah*

⁴⁹ Attâr, “*a.g.e*”, s. 711.

⁵⁰ Attâr, “*a.g.e*”, s. 707, 713.

⁵¹ Ebu'l-Hasan el-Harakânî, bu metaforu bazen kendisine işaretle kullandığı gibi insanî ruhun hakikatine dair de kullanmaktadır. Ruh, başı arşda, ayakları arzda, kanatlarının biri doğuda biri batıda bir kuş gibidir. bkz. Attâr, “*a.g.e*”, s. 724.

⁵² Attâr, “*a.g.e*”, s. 716.

⁵³ Attâr, “*a.g.e*”, s. 708.

⁵⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, haz. Ahmed Şemseddin, Beyrût: 1999, c. I, s. 18.; *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006, c. I, s. 21.; Sadreddin Konevî, *Fususü'l-Hikem'in Sırları (el-Fükûk fî Esrârü Müstenidâti Hikemî'l-Füsûs)*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s. 85.

⁵⁵ Attâr, “*a.g.e*”, s. 708.

⁵⁶ Attâr, “*a.g.e*”, s. 734.

adamları orada istiğna halinde bulunuyorlardı. Erlerin istiğnası mertlerin nihai mertebeleridir. Onların gözleri Allah'ın kudsiyetine çarpınca, kendi ihtiyaçsızlıklarını görürler."⁵⁷ Burada bahsi geçen hakikatler ve Allah erlerinin istiğnada olduğu mertebeler, ilâhî isimlerin en kapsayıcı olanları, bahsi geçen Allah adamları ise ricâlü'l-gayb olsa gerektir. Bir de bahsi geçen kudretin kendilerine yansıdığı tesir ciheti vardır. Kudretin Hakk'tan yansıdığını ve insanın da buna vasıta olmaktan başka bir varlık iddiası olmadığı cihetinden bakılırsa kutub-veli âlemde en aciz varlıktır, hükümsüzdür. Çünkü kendinde zuhur eden sadece Hakk'ın hükmüdür. Bu sebeple onun iktidarında övgü ciheti ancak Hakk'adır. Nitekim Şeyh bunu şu şekilde ifade eder: "*Kolay, kolay, demeyin, zira ben öyle bir erim ki, yetmiş senelik muamelem şöyledir: İlk tekberi Horasan'da alıyor, selamı Ka'be'de veriyorum, yukarıda Arş'tan, aşağıda yerin dibine kadar olan yerleri de görüyorum, herkesi (hayz oldukları için) namaz kılmayan kadınlar gibi görüyorum. Bununla beraber (hakiki bir) er değilim*"⁵⁸ Sonuç olarak insan varlık zincirinde maddî tabiatı yönünde seyrederse, yani insanın varlık tecrübesi kendisinde tahakkuk eden ilâhî isimleri bilme yönünde değilse ve varlığa muamelesi bilgi düzeyinde ilâhî isimlerden kaynaklanmıyorsa, tabiatı ona sultan olacaktır. Eğer tahakkuk (ontoloji) ve bilgi (epistemoloji) düzeyinde ilâhî isimlerle irtibatlı ise o, âleme sultan olacaktır.⁵⁹ Şeyh'in *kadın* ve *hayız* benzetmesi ile ifade ettiği herkesin teessür ve edilgenlik mertebesinde olduğudur. Yani ilâhî isimlerle tasarruf anlamında kapsayıcı bir tesir ve fiil mertebesinde olmadıklarıdır. Kendisinin ise bizzat tesir ve iktidar mertebesinde olmasına rağmen, tasarrufuna konu olan bu durumunun ancak bir vasıta oluşa tekabül ettiğine işaret eder. Bu cihet ise, iktidarının acizlik yönüdür. Bu durum, sûfî metinlerde genellikle ayna ile sûret ilişkisi üzerinden örneklendirilmektedir.⁶⁰ Nitekim Şeyh'in sözündeki "*Onların gözleri Allah'ın kudsiyetine çarpınca, kendi ihtiyaçsızlıklarını görürler.*"⁶¹

⁵⁷ Attâr, "a.g.e", s. 733.

⁵⁸ Attâr, "a.g.e", s. 723.

⁵⁹ Attâr, "a.g.e", s. 728.

⁶⁰ İnsân-ı kâmil, ilâhî isimlerin varlık ve dayanağı olsa da onun durumu ilâhî isimlere ayna olmaktan ibarettir. Bu sebeple insân-ı kâmil Hakk'ın aynasıdır. bkz. Abdülkerim Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, Kahire, 1963, c. II, s. 48.

⁶¹ Attâr, "a.g.e", s. 733.

ifadesindeki ihtiyaçsızlık, bir yönü ile de Allah'a mutlak muhtaçlık ve acziyeti ifade eder.

III. Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de İlâhî İsimlerin Tezahürü

Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da geçen menâkıbı ilâhî isimler teorisine dair Şeyh'in ifadeleri ile doludur. Nitekim bu teoriye göre, âlemde yönetim ve tasarrufa hak kazanmak öncelikle ilâhî isimler bilgisi ile tahakkuk etmeye bağlıdır. Bilmek, sadece epistemolojik bir süreci ifade etmez. Aynı zamanda ontolojik tecrübenin de konusudur. Aslında bu ontoloji esmâ düzeyinde bir tecrübedir. Yoksa mutlak varlığı kendi ontolojisi içinde kavramak zaten mümkün değildir. Bu anlamda Allah mutlak olarak kavranamaz. Fakat isimleri ile bilmenin konusu olabilir. Bu sebeple Allah'ı bilmek, isim ve sıfatlarını bilmek demektir. Halife olma vasfının insana verilmesinin sebebi de hem bilen, hem de bilgisi ile tahakkuk ve tasarruf edebilen bir varlık oluşu nedeniyle. Sûfî düşüncede, âlemde hem ontolojik tahakkuk, hem de epistemolojik durum olarak en üst konumda bulunan insan-ı kâmil gerçek halifedir ve yönetsel hiyerarşinin en üstünde o vardır. Tasarruf ve fiiller konusunda en yetkin varlık durumu onda tezahür etmiştir. Yani hilâfetin en üst mertebesi kutbiyettir ve o makamda tahakkuk etmenin en temel şartı bilgidir. İlâhî isimlere dair bu bilgiye sahip olan ve bu bilgi ile tahakkuk eden kişi, varlıklar hiyerarşisinde kendisinde tecelli eden isimlerin verdiği yücelikle en üst mertebede konumlanır. Kutbun hilafeti de küllî isimlerin kendisindeki mazhariyeti sebebiyle varlıkta en üst konumdadır. Nitekim meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinin⁶² sebebi de kendisinde tahakkuk eden ilâhî isimler sebebiyledir. Dolayısıyla da ona yapılan secde, onda tahakkuk eden hakikate yapılmış olarak değerlendirilir. Yani meleklerin secdesi, ilâhî isimler bilgisinden kaynaklanan konumu sebebiyle aslında Hz. Âdem'in mertebesindedir.⁶³

Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin *Tezkiretü'l-Evliya*'daki sözleri kendinde tahakkuk eden ilâhî isimlere sıklıkla işaret eder. Şeyh'in ifadelerini

⁶² el-Bakara, 2/34.; el-A'raf, 7/11-12.; el-İsrâ, 17/61.; el-Kehf, 18/50.

⁶³ bkz. İbnü'l-Arabî, *Ecvibetu İbnü'l-Arabî ala Es'ileti el-Hakim et-Tirmizî*, thk. Ahmed Abdürrahim Sayih, Tefik Ali Vehbe, Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2006/1426, s. 122.; Sadreddin Konevî, *Fususü'l-Hikem'in Sırları (el-Fükûk fî Esrârü Müstenidâti Hikemi'l-Füsûs)*, s.114.

ilâhî isimler kriteri altında değerlendirdiğimizde bu çok açık görülür. Menâkıbında başta *ism-i azam* olmak üzere, ulûhiyet anlamında *Allah* ismine ek olarak, *el-Alîm* ve *el-Habîr*, *el-Kadîr*, *es-Semi'* ve *el-Basîr*, *er-Rahîm* ve *er-Raûf*, *el-Afüvv*, gibi isimler ile tahakkuk ettiği görülmektedir. Ayrıca Şeyh'in âlemde tasarruf edenin gerçekte bu isimlerin hakikati olduğunu vurgulandığı da aşikârdır. Şeyh'de görülen maddî ve manevî iktidara işaret eden bütün fiillerin kökeninin ilâhî isimler olduğu ve bunun liyakat ölçüsünün ise ilâhî isimler bilgisine sahip olmak şeklinde menâkıbında sistemleştirildiği fark edilir.

Şeyh'e "*İsm-i A'zam nedir?*", diye sorulduğunda "*Aslında bütün isimler büyüktür, en büyüğü de kulun onda yok olmasıdır, kul yok olunca, halktan ayrılıp heybette tek olur.*"⁶⁴ şeklinde cevap verdiği görülür. İsm-i a'zam perspektifi menkıbede, belirli bir isme değil, ilâhî isimlerdeki çokluk durumundan sıyrılıp, ulûhiyetteki teklik hükmünü taşımak ve ulûhiyet müşahedesinde yok olmak şeklinde yorumlanmıştır. Bu sebeple kutbiyete layık olmak, ulûhiyet tecellisine mazhar olmakla ve bu tecellideki vahdaniyyet hükümlerini taşımakla ilişkili görülmüştür. Bütün isimler ile kendisinde bulunan nispet ölçüsü ile tasarruf edilebileceği fakat ism-i a'zam mertebesinde fiillerin kökeninin, artık varlığın kaynağındaki hakikat cihetine geçtiğine işaret edilir.

Şeyh'e göre, ilâhî isimlerin halk düzeyindeki hükmü, mevcutlarda zuhûr ederek onları hükmü altına almaktır. Yani ilâhî isimler halktan yani varlığı çokluk hükmü üzere olan kimselerden kulluk talep eder. Oysa velîlerden istediği, ilâhî isimlerin bütün hükümlerine vasıta olmayı ve bu tecellinin küllî hükmü olan "ulûhiyet" altında bulunmayı gerektirir. Şeyh bunu "*Aziz ve celil olan Allah, halktan kulluğun alametini, benden ise ulûhiyyetin nişanını istemiştir.*"⁶⁵ şeklinde ifade etmektedir. Şeyh, kulluk düzeyindeki bu ilişkiyi velayete giden yolun başlangıcı olarak tanımlar. Bu düzey *emanetin arz olunması*⁶⁶ şeklinde bir güzergah sunar. Şeyh, bunu sürece giden yolun başlangıcını "yaklaşma" olarak tanımlar ve seyr u sülûk sürecinin yani velayetin sonunda ise insana arz olunanın bu emanetin

⁶⁴ Attâr, "a.g.e", s. 742.

⁶⁵ Attâr, "a.g.e", s. 706.

⁶⁶ el-Ahzab, 7/2.

ulûhiyyet tecellisi olduğunu söyler.⁶⁷ Şeyh kulluk ile ulûhiyet arasındaki fark ve ilişkiye sıklıkla işaret eder. O'na göre kendi bulunduğu merteye ulûhiyetin hakikatini taşımaktadır ve bu mertebede kulluktan eser yoktur.⁶⁸ Bu mertebede kendisinden âbid, zâhid, âlim veya sûfî olarak bahsedilemeyeceğini söyler. Bu merteye, başka bir taayyünden berîdir. Bulunduğu merteye çokluk hükümlerinin altında olmadığı için bahsi geçen tanımlarla tanımlanmayı reddeder. O'nu tanımlayan sıfat, ulûhiyetteki teklîğe mazhar olmaktır. Şeyh bunu şu şekilde ifade eder: “*İlâhî! Sen bir teksin ve ben senin O teklîğinden bir tekim.*”⁶⁹ Bu mertebedeki tecrübe vahdet müşahedesidir. İkiliğin ortadan kalktığı ve teklik hükmünün galip olduğu, ezeldeki durumun geçerli olduğu bir tecrübedir. Kullukta ise ikilik devam etmektedir. Bu makamı Şeyh, “*Beni öyle bir makamda bulundur ki, ortada ben olmayayım ve her şey sen olasın!*”⁷⁰ şeklinde tanımlar. Bu tavır, *vahdaniyyet* makamında oturmak olarak tanımlanır. Bu makamda oturmak Hakk'ın teklîğinde yok olmak demektir.⁷¹ Nitekim kutbiyyete mazhar olmanın kriteri de ulûhiyyete mazhar olmak ve ulûhiyyet hükmü olan vahdaniyyetle yani teklik ile zuhûr etmektir. Şeyh'e göre her devirde bu mertebede bir kimse bulunur. Şeyh, devir olarak yüzyıldan bahis açar ve bunu “*Her yüz senede bir, ana rahminden, Allah'ın vahdaniyetine layık bir kişi dünyaya gelmektedir.*”⁷² şeklinde ifade eder. Varlıktaki umûmî sultanlık da budur. Şeyh bu sultanlığın ancak ulûhiyet ve ulûhiyetin hükmü olan vahdaniyyet tecellisi ile olacağını belirtir. Nitekim bu yaklaşımını “*Allah dostlarını kendi temizliği ile süsleyerek, kendi vahdaniyeti ile terbiye eder, kendi ilmi ile yetiştirir. Kendi devleti ve kudreti himayesine alarak onlara sultanlık bahşeder.*”⁷³ şeklinde ifade eder.

Şeyh, ulûhiyette mutlak vahdet tecellisine mazhar olduğuna işaret etmesine paralel olarak, bu kapsayıcılık mertebesinden tek tek ilâhî isimlerde ortaya çıkan sair ilişkilere geçer. Bu isimlerden biri de *el-Alîm* ismidir. Şeyh, maddî ve manevî iktidarına konu olan tasarruflarının “bilgi” nisbeti ile

⁶⁷ Attâr, “a.g.e”, s. 712.

⁶⁸ Attâr, “a.g.e”, s. 743.

⁶⁹ Attâr, “a.g.e”, s. 714, 717.

⁷⁰ Attâr, “a.g.e”, s. 721.

⁷¹ Attâr, “a.g.e”, s. 721.

⁷² Attâr, “a.g.e”, s. 729.

⁷³ Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtı*, s. 243.

ilişkili olanlarını bu ismin kudretine istinat eder. Şeyh'e göre bu isimle tasarruf eden levh-i mahfuzu dahi görebilir.⁷⁴ Levh, zaten *el-Alîm* isminde geçerli olan bilginin yansıdığı ilk yerdir. Şeyh, bilgi ile ilgili tasarruflarını bu ilâhî ismin kendisindeki tezahürüne bağlar. Bu bağlamda, anne karnında dört aylık olduğu zamandan beri her şey hatırladığını ve kıyamete dek olacak olayları da bildiğini ifade eder.⁷⁵ Şeyh bunu “*Daha iyi göreyim diye ayağa kalktım. Yer ve gök halkını gördüm. Ona ait olan (nimet ve lütufları) gördüğüm için bana halkın muamelesi hiç gibi geldi. Bunun üzerine Hak'tan şöyle bir nida geldi: ‘Şu halk senin nazarında nasılsa, sen ve bütün mahlûkat da benim nazarında aynen öyle!’*”⁷⁶ şeklinde belirtir. İlk müşahedesinin ayağa kalkmakla başladığını ve âlem halkını gördüğünü, onların muamelelerini değerlendirip aştıktan sonra Hakk müşahedesine geçtiğini söyler. Bu mertebede halk artık gözden silinir. Öte yandan Şeyh, levh-i mahfuzdaki bilgi düzeyinin kendisinde bulunduğu işaret ederek aslında bunun tanrısal bilgiye ulaşma imkânı olduğunu belirtir. Bu müşahede, “yaratılmışları Hakk’ın bilgisinde nasılsalar öylece bilmek” mertebesidir. Bu bilgiye sahip olmak Hakk’ın varlığından başka varlık tanımamaya bağlıdır ve ancak âlemde insan, vahdet müşahedesine sahip yegâne varlık olarak öne çıkabilir.

Şeyh, ilim sıfatı ile ilişkisini ilmin tezahürlerinden olan haber fiiliyle de ilişkilendirir. Bu anlamda kendi tasarruflarının bir kısmını *el-Habîr* ismine istinâd ettirdiği görülür. Burada da ana perspektif Hakk’ın varlığı ve kutbun bu hakikatte fena oluşudur. Dolayısı ile Hakk’ın âlemden haberdar olma konusundaki bilgisi, kutubta zuhur eder. Şeyh, buna binaen âlemdeki varlıkların her birinin yaratılış sırrını bildiğini, bir sineğin bile varlık sırrından haberdar olduğunu söylemektedir. Bu konudaki tasarruflarını kendi varlığına dayandırarak değil, Hakk’ın varlığına bağlar. Bunu “*...artık Ebu Hasan kalmamıştır, haberdar olan Hak'tır, ben ortada yokum.*”⁷⁷ şeklinde ifade eder. Kutbiyyet mertebesinde gerçekleşen tasarrufların sırrı da budur. Dolayısı ile kutub (imam) arştan yerin dibine kadar ve doğudan batıya dek

⁷⁴ Attâr, “a.g.e”, s. 726.

⁷⁵ Attâr, “a.g.e”, s. 708.

⁷⁶ Attâr, “a.g.e”, s. 714.

⁷⁷ Attâr, “a.g.e”, s. 743-744.

olan biten her şeyden haberdardır.⁷⁸ Bu mertebe varlık mertebelerinin en üstü ile ilişkili olmak demektir. Şeyh bunu “*Yirmidört saat olan bir gün benim için bir tek nefestir. Bu nefes de Hak’dan ve Hak’ladır. Benim halkla bir davam yoktur. Himmetim bulunduğu yere ayak basacak olsam, haciblik yapan meleklerin yol bulamadığı bir makama ulaşmış olurum!*”⁷⁹ şeklinde ifade eder. Başka bir yerde ise, kendisinin de gayb ağacının dalına oturduğunu ve halkın o ağacın gölgesinde oturduğuna işaret eder.⁸⁰ Gayb ağacı, varlık hakkındaki bilginin kaynağını ve kökenini, varlıktaki nispetlerin birbiri ile ilişkilerindeki karmaşık yapıya dair marifet düzeyini ifade eder. Gayb ağacı bir anlamda levh-i mahfuza, bir anlamda da ilâhî ilimde çeşitlenen sabit hakikatlere (âyân-ı sâbite) işaret eder. Yaratılmışlar (halk) -ki Ebu'l-Hasan el-Harakânî’ye göre vahdet müşâhedesi mahlûk olmama durumudur- ancak bu ağacın gölgeleri hükmündedirler. Gölge, tecelli edenin silik görüntüsünden ibarettir. Kutbun bilgisinin, Hakk’ın bilgisine göre olan durumu, gölgeyle değil gerçek ve canlı olanla bütünleşme şeklindedir. Şeyh, bu anlamda insanlar, cinler, melekler ve bütün canlılar âlemine bakan bir gözünün olduğuna, evrenin bölgelerindeki yaratıkları dahi bildiğine vurgu yapar.⁸¹ Şeyh’in bu iktidarının kökeni de ilâhî isimlerle tahakkukudur ve ilâhî isimlere vasıta olmasıdır. Öte yandan bu haberdar olmanın varlık ve imkân ciheti Hakk’ın birliğidir. Bu haberdar oluş, kutubta imkâna dönüşse de hakikatte kutub sadece bu zuhura mazhardır. Ondaki durum ulûhiyetin bir yansımasıdır. Çünkü bütün ilâhî isimler, ulûhiyet mertebesinin kapsamı altındadır. Şeyh bunu şu şekilde dile getirir: “*Kendime değil, Allah’a hayret ediyorum! Farkında olmaksızın iç dünyamda bunca pazarlar meydana getirmiş, daha sonra da beni ondan haberdar etmiştir, yüce Allah’ın ulûhiyetinde işte bu kadar aciz kalmışumdur!*”⁸² Burada pazar metaforu ile kastedilmek istenen varlıktaki kesret durumunun da kökeni olan ilâhî isimlerdeki çeşitlenme olmalıdır.

Şeyh’e göre bilmek, sadece haber düzeyinde değil, his düzeyinde de gerçekleşir. Yani Şeyh, Türkistan’dan Şam’ın kapısına kadar olan sahadaki

⁷⁸ Attâr, “a.g.e”, s. 709.

⁷⁹ Attâr, “a.g.e”, s. 714.

⁸⁰ Attâr, “a.g.e”, s. 710.

⁸¹ Attâr, “a.g.e”, s. 709.

⁸² Attâr, “a.g.e”, s. 709.

kimselerden birinin parmağına batan bir dikenin kendi parmağına batmışçasına acısını duyduğunu, üzüntü duyan her kalbin ıstırabını hissettiğini de ifade eder.⁸³ Kutubta zuhur eden varlık durumu, bu yönüyle teessüre de dönüşür. Yani kutub, Hakk'ın fiillerine vâsita olması sebebiyle aslında bir ara-varlıktır. Bilgi düzeyinde tesire vâsita iken, his düzeyinde de varlıkta gerçekleşen bütün fiillerden etkilenme durumundadır. Kutbun tesire de, teessüre de konu olmasının sebebi, vasıta oluşudur. Aslında bu, ilâhî isimlerin birbirleri ile ilişkilerinde gerçekleşen ontolojik bir durumun kutubtaki görünümüdür.⁸⁴

Kutub-velî profilinde gerçekleşen tasarruflarda en çok atıf yapılan isim genellikle *el-Kâdir* ismidir. İlâhî isimler teorisi zaviyesinden bakılınca *el-Kâdir* ismine mazhar olmak varlıkta tesir ve tasarrufa sebep olan bir imkâna sahip olmak demektir. Hakikatte âlemde hükmünü icra eden bu isimdir. Sûfî ancak buna ayna olur. Bu ismin tecelli etmesi durumunda, fiillerde güç yettirilemeyecek bir durum kalmaz. Nitekim başta zikrettiğimiz maddî tasarrufların ve kerametlerin kökeni de burasıdır. Şeyh, kendindeki bu isim tecellisini “*Öyle bir kudretim var ki, eğer siyah bir abanın Rûm dibâsı olmasını istesem, öyle olur.*”⁸⁵ şeklinde ifade eder. Velî, velayet mertebelerinde isim tecellisinden ulûhiyetteki teklik hükmüne mazhar olmaya kadar farklı mertebelerde bulunur. Bu anlamda mutlak tecellinin mutlak güç ve iktidar anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Tecelliye mazhar olmak farklı düzeylerde olursa o vakit güce dair mazhariyet de farklılaşır. Şeyh bunu farklı mertebelerde bulunmakla ilişkili görür. Nitekim Şeyh, “*Kimi var üç günde, kimi var bir günde, kimi var bir gecede, kimi var göz açıp kapama kadar bir sürede Mekke'ye gidip gelir. Göz açıp kapama kadar gidip gelen kudrettir.*”⁸⁶ diyerek, kudret ismine mazhar olmanın da belirli düzeylerde gerçekleştiğini vurgular. Kendindeki durumu ise “*Şuracıkta oturmuşum, zaman zaman kendimde öyle bir ilâhî kuvvet hissediyorum ki, elimi uzatıp semayı yerinden koparıp avucuma alayım, ayağımı yere vurup toprağı yerin dibine geçireyim, diyorum. Bazen de dönüp kendime bakıyor,*

⁸³ Attâr, “a.g.e”, s. 709.

⁸⁴ İlâhî isimler ve tecellileri arasında tesir-teessür nisbeti konusunda bkz: Özkan Öztürk, “a.g.e.”, s. 75-87.

⁸⁵ Attâr, “a.g.e”, s. 707.

⁸⁶ Attâr, “a.g.e”, s. 726.

yüzümü Allah'a çeviriyor ve: 'Bende mevcut olan şu beden ve tabiatla beraber bu kadar saltanat ne işe yarar' diyorum."⁸⁷ şeklinde açıklar. Dikkat edilirse burada kudretin ciheti ilâhî isimlerdir. Kutub ancak buna aynadır. Nitekim Şeyh kendisinde zuhûr eden iktidarın kökeninin Allah'ın, dolayısı ile ulûhiyyetin tasarruflarından olduğunu ve kendisinin Allah'ın bilinmesine vasıta olduğunu şu ifadelerle zikreder: "Allah katında adam olan halk katında çocuktur. Halk katında adam olan Allah katında adam değildir. Bu sözüme dikkat ediniz. Çünkü ben dille tasvir olunmayacak bir vakt ve hal içindeyim. Her kim şu sözleri duyar da, bununla benim Allah'ı meth ü sena ettiğimi bilirse, onu aziz olarak haşrederler. Bununla kendimi övdüğümü sananı da zelil olarak haşrederler. Çünkü benim şu sözlerim kudsiyet deryasından olup halkın onda bir nasibi yoktur."⁸⁸

Şeyh'in menakıbında kendisinde tecelli eden *es-Semi'* ve *el-Basîr* isimlerine de işaret etmek gerekir. Şeyh "Allah'tan dört bin kelam işittim. On bin olsaydı yine de zuhur eden şeyin sonu bulunmazdı"⁸⁹ diyerek Hakk'dan işitme konusunda *es-Semi'* isminin tecellisine işaret etmiştir. Aynı şekilde "Allah'ın yeryüzünde öyle bir kulu var ki, karanlık bir gecede yorgani başına çekip uyuduğu zaman bile gökte dolaşan yıldızları, keza ayı, semaya götürülen bütün halkın sevap ve günahlarını, gökten yeryüzüne inen halkın rızkını, semadan Arz'a inen, Arz'dan semaya çıkan melekleri ve gökte seyreden güneşi görür."⁹⁰ diyerek de, kutubtaki görme ile ilgili nispetin *el-Basîr* ismine dayandığına vurgu yapmıştır. Nitekim bu nispet ulûhiyyetin hükmü altındadır. Hatta kudret nispetinin de hükmü altındadır. Hakikatte bilen de duyan da O'dur. Kutubun durumu ilâhî isimlerle muttasıf olması ve bütün varlığını Allah'ın isimlerinin istila etmesidir. Bu sebeple sūfînin bütün varlığı Allah'ı ikrar eder ve O'nun sıfatlarını izhar eder.⁹¹ İşitme ve görmedeki durum da budur.

er-Rahîm, *er-Raûf* ve *el-Afüvv* gibi isimler de kutubta tecelli eden ilâhî isimlerdendir. Şeyh'in menâkıbındaki ifadelerine baktığımızda, kendisi değil de bahsi geçen ilâhî isimleri konuşturuyormuş gibi bir durumla

⁸⁷ Attâr, "a.g.e", s. 708.

⁸⁸ Attâr, "a.g.e", s. 716.

⁸⁹ Attâr, "a.g.e", s. 707.

⁹⁰ Attâr, "a.g.e", s. 724.

⁹¹ Attâr, "a.g.e", s. 724.

karşılaşırız. “*Cenneti fani kılarsam, cennetlikleri nereye götüreceksin? Cehennemini fani kılarsam, cehennemlikleri nereye götüreceksin Ya Rab!*”⁹² şeklinde konuşan aslında ilgili ilâhî isimlerdir. Şeyh’in bu tür şatahâtını anlamak, nereden nereye hitap ettiğini kavramakla ilişkilidir. Çünkü çoğu zaman Şeyh kendisindeki rahmet tecellisinden, rubûbiyyet mertebesine hitap ediyor gibidir. Yani konuşan aslında Ebu’l-Hasan el-Harakânî değil de onda zuhûr eden ilgili ilâhî isimdir. Şeyh’in şatahâtını, ilâhî isimler teorisi içerisinden anlamak hem kavrayışı kolaylaştırır, hem de vahdet-i vücûd dilinin bağlamalarını aşıkâr kılar.⁹³ Nitekim İbnü’l-Arabî’nin de *el-Fütûhât*’ta ilâhî isimleri birbirleri ile konuştuğu ve Şeyh’in menâkıbında geçen yaklaşımlara benzer ifadeleri ilâhî isimlere söylediği bölümler vardır.⁹⁴ Dolayısı ile menâkıbda geçen ifadeleri anlamak için, hitab edenin kim olduğu, hitabın hangi mertebeden gerçekleştiği ve hitab edilenin hangi mertebe olduğu önemlidir. Şeyh bazen kendi zatına işaretle konuşurken, bazen ulûhiyyet tecellisindeki hakikatlere istinaden konuşur. Nitekim “*Allah Teâla kıyamet günü bana: ‘Kullarıma şefa’at et’, der. Ben de derim ki: ‘Rahmet sendendir, kul da senindir, kul hakkındaki şefkatin da benim şefkatimden fazladır!’*”⁹⁵ veya “*Keşke bütün halkın yerine ben ölsem de halk ölüm yüzü görmese! Keşke bütün halkın hesabı benden sorulsa da kıyamet günü onların hesap veremleri icab etmese! Keşke tüm halkın azabını bana çekirse de onların cehennemini yüzünü görmeleri gerekmeseydi!*”⁹⁶ şeklindeki ifadeleri, affetme ve bağışlama konusunda Şeyh’in *er-Rahmân* ve *er-Rahîm* isimlerine mazhar olmasına işaret eder. Ayrıca Şeyh’in insanî konumu da göz önüne alındığında, bazı şatahâtında doğrudan ulûhiyyet hakikatinden, ilâhî isimlere hitap ediliyormuş gibi görüldüğü dikkati çekmektedir. Kendisi ise bu hitapta, sadece bir aracıdır, konuşan ilgili ilâhî isim veya mertebedir. Bu vasıta oluş, ulûhiyyet ile diğer ilâhî isimlerin ilişki ve bağlamalarını deşifre

⁹² Attâr, “a.g.e”, s. 714.

⁹³ Ebu’l-Hasan el-Harakânî’de şatahât ve fena ilişkisi konusundaki değerlendirmeler için bkz. Ayhan Hıra, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 169-185.

⁹⁴ İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, c. I, s. 488-487.; *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, c. II, s. 27-30.

⁹⁵ Attâr, “a.g.e”, s. 714.

⁹⁶ Attâr, “a.g.e”, s. 711.

eden bir bilgiye de işaret eder. Hakk da zaten insân-ı kâmil tarafından bu suretle bilinir.

Sonuç

Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin menâkıbı, ilâhî isimler teorisi ile birlikte anlaşılabilir ve vahdet-i vücûd düşüncesinden bakınca yorumlanabilecek tasarruf formları ile doludur. Bunların bir kısmı nesnelere maddî bir iktidar ve güç olarak uygulanan tasarruflar iken, bir kısmı da Şeyh'in manevî otoritesinden kaynaklı iktidar uygulamalarıdır. Nitekim menâkıbda Sultan Gazneli Mahmut ile geçen olay örgüsü Şeyh'in manevî iktidarına işaret eder. Bu iktidar, maddî sultanın iktidarından ayrışır. Şeyhin ilâhî isimler üzerinden gerçekleşen kudreti, meliklerin sınırlı maddî güç merkezli iktidarından farklıdır. Biri esmânın hakikatleri ile hükmederken, diğeri eşyânın maddî ve fiziki ilişkiler ağının sınırlılıkları ile hükmeder. Nitekim buradaki ilişkiyi Osmanlı sûfilerinden Bursevî'nin ifadesiyle söylersek “*mülûk-ı sûrî sûrette sûver-i eşyâ ile ve mülûk-ı ma'nevî hakikatte hakâik-i esmâ ile saltanat sürerler. Esmâ onlara hüddâmdır; eşyâ mülûke hüddâm olduğu gibi.*”⁹⁷ Şeyhin, Gazneli Mahmud üzerindeki iktidarı, mertebesinin üstünlüğü sebebiyle zuhur eden otoritesi ile ilişkilidir. Nitekim Şeyh menâkıbında ilgili ayete⁹⁸ işaretle kendisinin mertebesinin ulûhiyet nispeti ile ilişkili olduğuna, bu sebeple risâlet veya saltanat (ulû'l-emr) gibi taalluku daha çok halk ile yani kesretle ilişkili bir mertebelerde olmadığına vurgu yapar.⁹⁹ Velâyetinin kutbiyyet mertebesinin hakikati olan, ulûhiyyet ve vahdaniyyet nispetleri ile ilişkisini ortaya koyar. Sultan Mahmud'un üzerinde uygulanan manevî iktidar bu anlamda güç kullanmadan ortaya çıkan bir itaate neden olmuştur.

Şeyh'in menâkıbında maddî ve manevî iktidar uygulamalarını anlamak, vahdet-i vücûd düşüncesinin perspektifinden bakınca biraz daha kolaylaşır. En azından teorik çerçevesi içinde ne ifade ettiği ortaya konulmuş olur. Bu sebeple başta Ebu'l-Hasan el-Harakânî menâkıbında bahsolunan iktidar ve güç uygulamalarına dair motiflerini ve bunlara dair zikri geçen

⁹⁷ Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997, c. II, s. 249.

⁹⁸ en-Nisâ,4/59.

⁹⁹ Attâr, “*a.g.e*”, s. 701-703. Çiftçi, *Nûru'l-Ulûm ve Münacâtı*, s. 148-154, 298-302.

şatahâtı anlamak için vahdet-i vücûd düşüncesine ek olarak özelde şu nüansların farkında olmak gerekir. Öncelikle bazı tasarrufların gerçekleştiği varlık düzleminin âlem-i melekût olduğunun ve Şeyh'in âlem-i mülke konu olan kendi varlık durumundan değil de doğrudan ulûhiyete veya ilâhî isimlere atıfla bir güç ve iktidardan bahsettiğini bilmek gerekir. Tasavvufun vesileciliğe dair geniş yorum alanı içinden bakılınca, bir kutub-velinin iktidarının kökeni doğrudan ulûhiyet hakikati ve onun hükmü altında olan ilâhî isimlerdir. İnsân-ı kâmilin buradaki durumu vasıta olmaktan ibarettir. Dolayısı ile Şeyh'in bir konu hakkında güç yettirdiğine dair ifadelerini, âlem-i mülkteki imkânlar düzeni içinden değil, ilâhî isimlerin hükümlerinden olan vücûb, zorunluluk, istila, sulta, tesir, kahr gibi ilişkiler sistemi içinden anlamak gerekir. Çünkü Şeyh'in ifadesinde konuşan kendisi olsa da iktidarına işaret edilen çoğunlukla kendisinde tecelli eden ilâhî isimlerdir. Dolayısı ile Yunus Emre'nin dilinden söylersek Şeyh'in sözlerinde konuşan "Ben'den içeru bir iç Ben" olarak ilâhî isimlerdir. Bir diğer husus da menkıbede geçen bazı tasarrufların gerçekleştiği âlemin, âlem-i misâl olduğudur. Âlem-i misâl kavramının neye denk geldiği ve imkânlarının konumuz olmasa da şunu ifade edelim ki, uzaktan yardım etme şeklinde gerçekleşen tasarrufların, ilâhî isimlerden zuhûr eden ilgili bir yardım nispetinin, âlem-i misâlden Şeyh'e ait bir sûretle yardıma muhtaç olana ilişmesidir. Bu durum varlık mertebelerinde gezen ve her bir mertebenin hakikatine agâh olan ve tasarrufu ilâhî isimlere dair tahakkuku sebebiyle gerçekleşen kutba ait bir tasarruf olarak kabul edilmektedir. Sûfilere dair menâkıbnâmeler bu tür anlatılarla doludur. Yani varlık mertebeleri fikrine dair sûfilere yaklaşımını bilmek bu dili ifşa etmek için zorunluluk arz eder. Sonuç olarak denilebilir ki, bu menkıbelerin kendindeki durumunu anlamak, kodlarını çözmek ve eşyaya uygulanan iktidar biçimlerine yönelik ifadeleri fark etmek için başka yaklaşım ve bağlamlara gitmektense sistemin içerisinden ilâhî isimler teorisi, ricâl düşüncesi ve makam kavramı gibi vahdet-i vücûd fikrinin imkânlarını değerlendirmek, daha uygun bir tutum olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Aşkar, Mustafa, “Kadın Sûfileri Anlatan Bir Menâkıbnâme: Menâkıb-ı Veliyyâti'n-Nisâ”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2004. V. cilt, 13. sayı, 75-98.
- Attar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdâdî: Hayatı Eserleri ve Mektupları*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969.
- Baltacı, Halil, *Necmeddîn-i Dâye'nin, Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin ; “Sûfî Gayru Mahlûk Değildir” Şathiyyesi Hakkındaki Yorumları*, Kafkas Üniversitesi Harakanî Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l-Hasan Harakani Vakfı I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2012, s. 134-149.
- Bulut, Halil İbrahim, “Hârikulâde Olması Açısından Kerâmet ve Mûcize ile İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 3, s. 329-350.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kitâbu'l-Envâr*, Süleymâniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, nr. 254.
- _____, *Kitâbu'l-Hitâb*, Süleymâniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultân, nr. 254.
- _____, *Kitâbü'n-Necât*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1290.
- _____, *Kitâbu'n-Netîce*, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997, c. II.
- _____, *Kitabu'z-Zikir ve's-Şeref*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2752.
- _____, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, nşr. Halil Eser, İstanbul: Mektebetu Eser, 1969/1389, c. I.
- _____, *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 1374.
- Cabiri, Muhammed Abid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı: Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, İstanbul: Kitabevi, 1999.

- Cengiz, Muammer, “Tasavvuf Tarihinde Elest Mîsâkına Dair Yorumlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, cilt: X, sayı: 50, s. 904-924.
- Cilî, Abdülkerim, *el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rîfeti'l-Evâhir ve'l-Evâ'il*, Kahire, 1963, c. I,II.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî: (hayatı, çevresi, eserleri ve tasavvufî görüşleri) Nûru'l-Ulûm ve Münacâtü (çeviri-açıklama-metin)*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakani Derneği Yayınları, Kars: [t.y.]
- Dâye, Necmeddîn-i, *İrşadü'l-Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mirsâdi'l-İbâd, trc: Kâsım b. Mahmûd-i Karahisarî*, Süleymâniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 512.
- Gök, Bilal, Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektaş Veli: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 100-134.
- Hıra, Ayhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 169-185.
- İbnü'l-Arabî, *Ecvibetu İbnü'l-Arabî ala Es'ileti el-Hakîm et-Tirmizî*, thk. Ahmed Abdürrahim Sayih, Tevfik Ali Vehbe, Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2006/1426.
- _____, *Fusûsü'l-Hikem*, thk. Ebü'l-A'la Afifi, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1980.
- _____, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, haz. Ahmed Şemseddin, Beyrût: 1999.
- _____, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- _____, *Kitabü'l-Hüve*, (Resâilü İbn Arabî içinde) (t.s), (y.y).
- Kartal, Abdullah, *İlâhî İsimler Teorisi*, İstanbul: Hayykitap, 2009.
- Kartal, Alparslan, “Ebu'l-Hasan Harakanî İle Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları”, II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, s. 127-142.
- _____, “Ebu'l Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, sy. 15, s.161-175.

- _____, “Huzur Derslerine Katılan Karşılıklı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, c. IV, sy. 8, s. 224-243.
- _____, “The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism”, *ICHER Conference Proceedings*, Houston, 2017.
- Konevî, Sadreddin, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- _____, *Fususü'l-Hikem'in Sırları (el-Fükûk fi Esrârı Müstenidâti Hikemi'l-Füsûs)*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- _____, *İlâhî Nefhâlar (en-Nefehâtü'l-İlâhiyye)*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002s. 136-137.
- _____, *Tasavvuf Metafizigi (Miftahu Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd)*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Köprülü, Fuat, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *TTK Belleten*, VII/27, 1943.
- Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Ma'ruf Züreyk, thk. Ma'ruf Züreyk-Ali Abdülhamid Baltacı, Beyrût, 1991.
- Mustafa Rakım Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, haz: İhsan Kara, İstanbul: İnsan yay., 2008.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Basımevi, Ankara: 1992.
- _____, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- _____, “İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan “Mitolojik” Kültür: “İslâm Mitolojisi” yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir “mise-en-question” Denemesi)”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2009, c. VI., S. 1., s. 137-163.
- Öztürk, Özkan, *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi'nde Maddî ve Mânevî İktidarın Görünümleri*, 2. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu (08-10 Ekim 2015), Nevşehir, 2016, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, s. 299-307.
- _____, *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

- Öztürk, Emine, Kartal, Alparslan, Celep, Halil, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu’l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.
- Sarı Abdullah Efendi, *el-Cevheretü'l-Bidâye*, Süleymâniye Kütüphanesi, Reisulküttab, nr. 455.
- Serrâc, *el-Luma'*, thk. Abdülhalim Mahmud-Taha Abdülbâkî Sürûr, Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, 1960.
- Şahin, Haşim, Menâkıbnâme, *DİA*, 2004, c. 29, s. 112-114.
- Tan, M. Nedim, *Harakânî'nin Tasavvuf Tarihindeki Etkisine Bir Örnek: “Sûfi Yaratılmamıştır” Sözü ve Hâce Yusuf Hemedânî'nin Şerhi*, Kafkas Üniversitesi Harakanî Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l Hasan Harakani Vakfı I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2012, s. 200-210.
- Tavakkolî, Hasan, *İdris-i Bitlisi'nin Kânûn-ı Şâhenşâhî'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi*, basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1974.
- Togan, Zeki Velidî, *Tarihte Usul*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.
- Uluşınar Hamide, “İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, sayı: 22, s. 225-255.

**Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ'nın Bazı İşâri Tefsir
Örneklerinin Mukayesesi**

CÜNEYT MARAL^a

Öz

Müfessirler, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'i bilgi, anlayış ve kavrayışları çerçevesinde tefsir etmişlerdir. İcra edilen tefsir faaliyetleri, zamanla ekolleşmeye doğru evrilmiştir. Bu aşamadan sonra müfessirler, bağlılık hissettikleri ekollerin anlayışlarını, yazdıkları tefsirlere yansıtmaya başlamışlardır. Tasavvuf erbabı da kaleme aldıkları tefsirlerde, ayetleri bazı remz ve işaretlerden hareketle literal anlamdan farklı olarak yorumlamaya başlamışlardır. Bu yorumlama biçimi işârî tefsir diye nitelendirilmiştir. İşari tefsir, müstakil olarak yazılan tefsirlerde icra edildiği gibi mutasavvıfların vaaz ve irşat içerikli eserlerinde de icra edilmiştir. Harakânî ve Mevlânâ gibi önde gelen tasavvuf erbabı da sohbet havasındaki vaaz ve irşat içerikli eserlerinde işârî tefsir örneklerini vermişlerdir. Harakânî'nin ümmi olduğunun öne sürülmesi ve Mevlânâ'nın ilmi derinliğe sahip olduğunun dile getirilmesi bu iki âlimin aynı doğrultudaki işârî tefsir'e yönelik açıklamalarının mukayesesini önemli kılmaktadır. Bu doğrultuda, makalede işârî tefsirin kaynağına yönelik soruların cevabı bu iki mutasavvıfın açıklamalarının mukayesesiyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harakânî, Mevlânâ, İşari tefsir, Tasavvuf, Müfessir

^a Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
[cuneytmaral21@gmail.com]

The Comparison of Ishari Tafsir Exsamples of Ebu'l-Hasan Harakânî And Mevlânâ

Abstract

Commentators have commented the Quran, the main source of Islam, in the framework of their knowledge and understanding conception. The tafsir activities that were carried out have turned into a collective over time. After this stage, the commentators have begun to reflect the conception of the schools they feel loyalty to the tafsir which they write. Sufis have started to sense different types in the commentaries they wrote with verses from sign and signs. This form of interpretation is described as ıshari tafsir. ıshari tafsir, as it is done in independent tafsirs, it has been used in the preaching and guidanceContent works of Sufis. Harakânî and Mevlânâ, two prominent scholars of Sufism have exhibited examples of ıshari tafsir in their preaching and revelation works. The suggestion that Harakânî is a prominence and that Mevlânâ has scientific depth makes the comparison of these two scholars' explanations about the same tangent ıshari tafsir important. In this respect, the answer to the question of the source of ıshari tafsir in this article will be tried to be revealed in comparison with the explanations of these two sufis.

Key Words: Harakânî, Mevlânâ, Isari tafsir, Sufism, Mufesir

Giriş

Tefsir faaliyetleri, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in insanlığa yaptığı hitabı, ortaya koymayı hedeflemiştir. İlk tefsir örneklerini, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandırılan rivayetlerin oluşturması, erken dönemlerde, tefsirlerde rivayetlere ağırlık verilmesini sağlamıştır. Ancak İslam'ın geniş coğrafyalara yayılması ve ihtiyaçların çeşitlilik arz etmesi yazılan tefsirlere yansımıştır. Hemen hemen her müfessir, sahip olduğu fikri yapıyı esas alıp, yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, tefsir yazımına başlamıştır. Bu tefsirler, içerikleri bakımından temelde rivayet ve dirayet (rey) diye iki kategoride tasnif edilmiştir.¹ Rivayetlerden

¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1426/2005, I, 137; 221: Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 18.

ziyade yorumlamaya dayanan dirayet tefsirleri, lugavî, edebî, ictimai ve işâri gibi kısımlara ayrılmıştır.

(اشارة) “İşâret” kavramı sözlükte, *bir cismi gösterme; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinayeli bir sözle anlatımda bulunma gibi anlamları içermektedir.*² Tefsir literatüründe ise bu kavram tefsir çeşitlerinden biri için “İşâri tefsir” şeklinde özel isim olarak kullanılmıştır. İstilahî olarak işâri tefsir için çeşitli tanımlamalar yapılmakla beraber genel kabul gören tanım şu şekildedir: “İlk bakışta akla gelmeyen ancak derin ve ince bir tefekkürle, ayetin gizli bir işaretinden veya sulûk erbabının kalbine doğan manalarından hareketle yapılan tefsir/te’vil şekline İşâri tefsir denir.³ İşâri tefsir, genelde mutasavvıflar tarafından icra edildiği için tasavvufî tefsir ismini de almıştır. Tasavvuf erbabına göre bilgi edinme yolları doğru haber, akıl, sağlam duyular, keşf ve ilham şeklinde sıralanmıştır. Mutasavvıflar yaşadıkları hallere göre kalplerine çeşitli bilgilerin ilham edildiğini ifade edip Kur’ân ayetlerini bu doğrultuda yorumladıklarını ifade etmişlerdir. Bu anlayışın en önemli dayanak noktasını dinin kuru emir ve nehiy manzumelerinden ibaret olmadığı, şeriatın ve dolayısıyla şeriatın temel kaynakları olan nassların bir zahirinin bir de batınının bulunduğu fikridir.⁴ Nasların mana açısından zahir ve batın ayırımına tabi tutulması da çeşitli tartışmalar neden olmuştur.

Nitekim Zahirîler Kur’ân’ın zahir manasından başka bir anlamının olmadığını belirtip, batınî te’vile ve işâri tefsire karşı çıkmışlardır. Buna karşın İşâri tefsirin temsilciliğini yapan tasavvufçuların yanı sıra Ehl-i Sünnet âlimlerinin bir kısmı da Kur’ân’ın zahir manası altında batınî bir takım manaların mevcut olduğunu dile getirmişlerdir. Bu görüşte olanlar işâri tefsirin makbûliyeti için şu şartları öne sürmüşlerdir:

- i) Batın mana ile zahir mana arasında, tenakuz ve tearuzun bulunmaması.
- ii) Dile getirilen manaların başka dayanaklarının da bulunması.
- iii) Batınî mananın şer’ ve akılla çelişmemesi.
- iv) Bu türdeki manaların nihai anlamdaki manalar olduğunun ileri

² Muhammed b. Mukrîm İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, Dâru’s-Sadr, Beyrut, Tsz., IV, 434.

³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s. 432; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İFAV., İstanbul 2009, s. 226.

⁴ Ebu'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hüevîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Trc. İsmâ‘âd Abdu'l-Hâdî, el-Meclisu'l-‘Ala li’s-Sikâfe, Kahire, 2008, I, 206-207; Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, s. 20.

sürülmemesi.⁵

Bu görüşte olanlar sadece lafzın literal manasından başka bir mana taşımadığını iddia eden Zahiriler ve nasları zahir-batın ayırımına tabi tutarak aşırı te'viller yapan Batıniler diye tanımlanan gruplara nispeten daha mutedil bir yol izlemişlerdir. Batınilere göre nasların, gerçek anlamı zâhire dayandırılarak ortaya konamaz, nasların gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen “mâsum imam”ın veya aynı seviyedeki kişilerin bilgisiyle ortaya konabilir.⁶ Daha çok Şîa ile anılan ve zahiri manadan uzak Batnî tevellere yönelen grupların tefsir çerçeveli te'vili, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından reddedilmiştir. Buna karşılık ehl-i sünnet mutasavvıflarının yaptığı yorumlar, batnîlikten ziyade, Kur'ân'daki zahir mananın işaretiyle oluşan manalara hamledilerek batnîlerden farklı bir kategoride, işârî tefsir başlığı altında değerlendirilmiş ve bazı yönleri eleştirilmekle beraber genel olarak kabul görmüştür. İşârî tefsir, İşârî sûfi tefsir ve nazarî sûfi tefsir olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İşârî sûfi tefsir, “Kur'ân'ın sulûk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli anlamlara ve işaretlere göre tefsir edilmesi” diye tanımlanmıştır. Bu tefsir türünde sûfi bulunduğu makama göre kalbine düşen ilham ve işaretleri dile getirmektedir. Nazarî sûfi tefsir ise, “tasavvufun nazarî ve felsefi boyutuyla ilgilenenlerin Kur'ân'ı kendi görüş ve düşünceleri çerçevesinde tefsir/te'vil etmeleri” diye tarif edilmiştir.⁷

İşârî tefsirin mevsûkiyeti konusunda müspet ve menfî görüşler ileri sürülmüştür. İşârî tefsirin makbûliyetinden yana tavır takınanalar ayet ve hadislere dayanıp, sahâbe ve tabiînden aktarımlarda bulunmuşlardır. Bunlar, Kur'ân'da geçen “... *Yaş kuru her şey apaçık bir Kitap'tadır...*”⁸, “Bu kavme ne oluyor ki hemen hiçbir sözü anlamıyorlar.”⁹ ve “*Kur'an'ı düşünmüyorlar mı, yoksa kalplerinde kilitler mi var?*”¹⁰ gibi ayetlerin işârî

⁵ Davut Ağbal, *İbn Arabî'de İşari Tefsir*, Litera Yay., İstanbul, 2017, s. 61-65; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 21.

⁶ İslâm düşünce tarihinde Bâtıniyye, nasları zâhir-bâtın ayırımına tâbi tutarak te'viller yapan, İslâm'ın temel hükümlerini (zarûrât-i dîniyye) bütün müslümanların anlayışından farklı olarak yorumlayıp din anlayışlarını inkâr veya ibâha sınırına kadar götüren itikadî fırkalar yanında, son derece gizli bir şekilde teşkilâtlanmış örgütler vasıtasıyla merkezî idareye karşı girişilmiş isyan faaliyetlerinin başını çeken çeşitli siyasî gruplar için de kullanılmış ortak bir lakaptır. Bu ifade genellikle gulat-i şîa için kullanılmaktadır. Avni İlham, “Bâtıniyye”, *TDV., DİA.*, İstanbul, 1992, V, 191.

⁷ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 20; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 434.

⁸ En'âm 6/59.

⁹ Nisâ 4/78.

¹⁰ Muhammed 47/42.

tefsire delil teşkil ettiğini iddia etmişlerdir.¹¹ Aynı şekilde “Benim bildiğimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız; dağlara tırmanır, döşeklerde rahatınız kalmazdı”¹², “İlimler arasında sedef içerisinde saklı, ince bir ilim vardır ki onu Allah'ı bilen bilginlerden başkası bilemez. Onlar onu söyledikleri zaman yüce Allah'a karşı olanlardan başkası inkâr etmez.”¹³ ve “Kur'an, arşın altındadır. Onun insanların muhtaç olduğu bir zahiri, bir de batını vardır.”¹⁴ gibi hadisler de tasavvuf ehlinin dayandığı temel delillerdendir. Yine sûfiler, sahabeye dayandırılan “Kur'an'ın çeşitli yolları, zahirleri, batınları vardır. Acaibi tükenmez, sonuna erilmez. Ona yavaş yavaş dalan kurtulur. Şiddetle ondan haber veren mahvolur: Haberler, meseller, helal, haram, nâsih, mensuh, muhkem, müteşabih, zâhir ve batın vardır. Kur'an'ın zahiri tilavet, batını tevildir. Onu anlamak için bilginlerin yanına oturunuz, sefihlerden kaçınınız”¹⁵ ve “Kişi Kur'an'a yönler tanımadıkça manasını anlayamaz”¹⁶ gibi ifadeleri esas alarak işâri tefsiri temellendirmeye çalışmışlardır.

Mutasavvıfların çoğu işâri tefsir faaliyetinde bulunmuştur. Tasavvuf alanında yapılan bu faaliyetler müstakil tefsirlerin meydana gelmesine vesile olmuştur.¹⁷ Bunun yanında tasavvuf erbabı, irşat ve vaaz içerikli aktarımlarında da kısmi olarak işâri tefsir örneklerine yer vermiştir. Nitekim Horasan Erenlerinin piri olarak kabul edilen Ebu'l-Hâsan el-Harakânî (ö. 425/1033) ve Mevlânâ Celâleddin er-Rumî de (ö. 672/1273) bu türde addedilen tefsir örneklerine yer vermişlerdir. Ebu'l-Hâsan el-Harakânî'nin ümmî olmakla beraber, Kur'an içerikli önemli açıklamalarda bulunması ilgi çekicidir. Yine Mevlânâ'nın ilmî seviyesinin yüksek derece de olmasıyla

¹¹ Ahmed b. Ömer b. Muhammed Necmüddin el-Kubrâ, *et-Te'vilâtu'n-Necmiyye fi't-Tefsiri'l-İşâriyi'l-Sufiyyi*, Thk., Ahmed Ferid el-Mezidî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2009, I, 19.

¹² Buhârî, Kusûff, II; Nikâh 107.

¹³ Celâleddin es-Suyûtî, *el-Leali'l-Mesnu'ati fi'l-Ahadisi'l-Mevdu'ati*, Daru'l-M'arife, Beyrut, 1403/1983, I, 195.

¹⁴ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telviḥ 'ala Tevdîh*, Thk., Zekeriyâ 'Amire, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1416/1996, II, 120.

¹⁵ Muhammed b. Cerir et-Tâberî, *Câmîu'l-Beyân 'an Te'vilî Âyi'l-Kur'an*, Thk., Komisyon, Dâru's-Selâm, Kahire, I, 89.

¹⁶ Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1430/2009, II, 446.

¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 434.

birlikte işâri tefsir bağlamında açıklamalarda bulunması önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu iki mutasavvıfın Kur’ân merkezli açıklamalarının mukayesesi “işâri tefsirde kaynağın bilgi mi yoksa keşf ve ilham mı? olduğu” sorularının yanıtlarının bulunmasına kapı aralayacaktır.

Ebu’l-Hasan Harakânî ve İşâri Tefsir Örnekleri

Horasanın Harakan köyünde 352/963 yılında dünyaya gelen Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer *el-Harakânî*,¹⁸ Gazneliler ve Abbasiler döneminde yaşamıştır.¹⁹ Onun yaşadığı bölge, yüzyıllar boyu insanlığa rehberlik eden büyük mutasavvıfların yetiştiği önemli bir bölge olma özelliğini kazanmıştır. Bu dönemin mutasavvıfları insanın kalp, vicdan ve nefis gibi mekanizmalarını tahlil edip, onlarla ilgili hâlleri beyan ederek insan ruhunun geçeceği makamlardan bahsetmişlerdir.²⁰ Bununla birlikte toplumların manevî ve ruhsal ihtiyaçlarını gidererek onların moralitesini yüksek seviyede tutmuşlardır. Yapılan aktarımlardan anlaşıldığı kadarıyla Ebu’l-Hasan Harakânî de bu özelliklere sahip tasavvuf erbabındandır. Nitekim onun üvyesi yolla,²¹ manevî anlamda hocası olarak kabul edilen²² ve

¹⁸ Harakani hakkında daha geniş malumat için bk. Alparslan Kartal, “Ebu’l-Hasan Harakanî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142; Alparslan Kartal, “The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu’l-Hasan Kharakani Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism”, *ICHER Conference Proceedings, Houston 2017*, s. 20; Alparslan Kartal, “Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243; Emine Öztürk, Alparslan Kartal, Halil Celep, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu’l-Hasan Kharakani (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, Vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.

¹⁹ Hasan Çiftçi, Şeyh *Ebü’l-Hasan-i Harakânî (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri) Nûru’l-’Ulûm ve Münacat’ı*, Kalkan Matbaacılık, Ankara s. 25.

²⁰ Ahmet Emin Seyhan, “Ebu’l-Hasan El-Harakânî’nin Tefekkür Anlayışı”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/8, Ankara, 2013, s. 2055; Kartal, “Ebu’l-Hasan Harakanî İle Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, ss. 127-142.

²¹ Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen’de yaşayıp müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karani’nin (Veysel Karanî) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşat edildiği kabul edilir. Bu bağlamda bir kimsenin zâhiren görmediği kişi ya da kişilerden mânevî eğitim alması ve bu yolla meydana gelen tarikata üveysilik denmiştir. Bu şekilde manevî eğitim alan kişiler için Üveysî, ifadesi kullanılmıştır. Necdet Tosun, “Üveysilik”, *DİA., TDV.*, İstanbul, 2012, XXXXII, 400; Ayhan Hira, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, sy: 1, s. 169-185.

tasavvuf alanında önemli bir konuma sahip olan Şeyh Bâyezîd-ı Bistami'nin Dehistân'da şehit mezarlarını ziyaret etmek için Harakân'dan geçerken kullandığı “*Ben bu vurguncuların köyünden bir erin kokusunu koklamaktayım. Bir er gelecek, adı 'Alî, künyesi Ebû'l-Hasan, benden üç derece önde olacak, aile sıkıntısı çekecek, çiftçilik yapacak ve ağaç dikecek*”²³ gibi ifadeler de bunu desteklemektedir.

Fakir bir aileye mensup olan Harakânî, ailesine yardımcı olmak için çiftçilik ve çobanlık yapmak zorunda kalmıştır. Hayatın bütün zorluklarına rağmen takva ve verasından ödün vermeyen Harakânî eşeklerle yük taşıma işini de yapmıştır. Ona dayandırılan “*Allah'ı, merkebimle meşgul iken buldum. Yani ben merkeple çalışırken, bu hâli yaşamaya başladım ve bu beni tasavvuf yoluna koydu*” şeklindeki aktarımdan anlaşıldığı kadarıyla onun tasavvufi anlamdaki seyr-ü sülükü bu dönemde başlamıştır.²⁴ Yine “bazen olurdu ki öküzleri sabana koşardı, namaz vakti olunca şeyh namaza giderdi, dönene dek öküzler eskisi gibi saban sürmeye devam ederdi.” gibi ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Harakânî, köy işleri ile meşgul iken tasavvufî makamları kat etmiştir.²⁵

Köyde çalışması ve çiftçilik yapmasının yanında Ebû Said el-Hayr (Ö.440/1049), İbn Sina (Ö.428/1037) ve Gazneli Mahmud (Ö.421/1030) gibi döneminin mutasavvıf, filozof ve devlet adamlarıyla görüştüğüne dair aktarımlar da mevcuttur. Bu da onun sıradan bir insan olmadığını ilmi, fikri, siyasi ve sosyal alanlardaki önemli insanlar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.²⁶ Harakânî'nin vefat yeri ve zamanı ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, ağırlık kazanan görüşe göre, Kars'ta 425/1033 yılında vefat etmiştir.²⁷ Keşf ve ilhamı bilgi kaynağı olarak gören tasavvuf erbabına göre, Harakânî ümmî olmasına rağmen bu yollarla marifet ve hikmet

²² Hikmet Koçyiğit, “Ebû'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakânî Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Kars, 2012, s. 332.

²³ Feriduddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Trc. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yay., Bursa, 1984, s. 694.

²⁴ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 31.

²⁵ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 33; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 695.

²⁶ Koçyiğit, “Ebû'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, s. 333.

²⁷ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 31.

deryasından vebî bir şekilde ilim elde etmiştir.²⁸ Buna karşın Harakânî'nin tasavvufî bir ortamda yetişmiş olmasını, kendisinden sonra gelen pek çok tarikata kaynaklık etmesini, kendisinden sonra gelenlere ilim ve irfan noktasında rehberlik etmesini ve kâmil insanlar yetiştirmesini göz önüne alarak iyi bir eğitim aldığı ileri sürenler de olmuştur.²⁹

Çeşitli görüş ayrılıklarını içermekle beraber Ebû'l-Hasan'ın fikhî anlamda Şafii, itikâdî anlamda Eş'arî mezhebine mensup olduğu dile getirilmiştir.³⁰ Yaşadığı dönemden günümüze kadar etkisi bariz bir şekilde görünen bu tarzdaki bir mutasavvıfın çok geniş bir perspektifle söylemlerde bulunduğu şüphe götürmeyen bir durumdur. Bu söylemlerini kaleme alıp almadığı konusunda ise kesin bir kanaat oluşmamıştır. Ancak takipçileri tarafından kaleme alınan ve ona isnâd edilen *Nuru'l-'Ulûm* adında bir eser mevcuttur. Bunun yanında çok geç dönemlerde yazılmış olan tezkire müellifleri Harakânî'ye Farsça ve Arapça bir takım beyitler de nisbet etmişlerdir. Fakat yapılan araştırmalar sonucunda bir mısra hariç, eski kaynakların hiçbirinde Ebû'l-Hasan'dan herhangi bir şiirin nakledildiği görülmediği gibi, onun şiir söylediği de kaydedilmiş değildir.³¹

Harakânî'nin anlam dünyasında Kur'ân'ın önemli bir yeri olmuştur. Nitekim o, bu önemi şu şekilde dile getirmiştir. "*Allah kelâmındaki zevki tatmadan bu dünyadan giden, hiçbir şeyden nasip almamıştır.*"³² Yine Kur'ân'ın önerdiği ahlak yapısını benimseyip yaşayan Harakânî, bilginin yanı sıra uygulamanın da önemini şu şekilde ifade etmiştir: *İlimden en fazla nasip alan onunla amel edendir. En erdemli amel ise üzerine farz olandır.*"³³ On taneden fazla ayeti tefsir eden Harakânî'ye göre tefsir, doğrudan insanın kendisini tefsir etmeye yönelik olmalıdır. Bir sûfî olması hasebiyle onun tefsir anlayışı işarî tefsir karakterinde kabul edilmiştir.³⁴ Nitekim

²⁸ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 35; Ayhan Hira, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Niçin Yer Almalıdır?", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakânî Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Kars, 2012, s. 323, ss.317-330.

²⁹ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 35; Seyhan, "Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı", s. 2055.

³⁰ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 96.

³¹ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 206.

³² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 737.

³³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 731.

³⁴ Koçyiğit, "Ebû'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi", s. 332.

Harakânî'nin zâhir ve bâtin ayrımıyla ilgili “*şu zâhiri ilmin bir zâhiri var, bir de bâtin. Bâtin olanın da bir batını vardır. Zâhir ve zâhirin zâhiri olan ilim ulemanın anlattıkları şeydir. İlm-i bâtinü civanmertler yine civanmertlere anlatırlar. Bâtinün da bâtinü olan ilim civanmertlerle Allah Tealâ arasında bir sırdır ki halk için ona yol yoktur*”³⁵ gibi ifadeleri de bu algıyı desteklemektedir. Her müfessirin bir tefsir anlayışı olduğu gibi Harakânî'nin de bir tefsir anlayışı vardır. Harakânî'ye göre tefsirden murâd insanın kendisini anlayabilmesidir. Bu mânâda şu ifadeleri dile getirmiştir: “*Kur'ân tefsiriyle uğraşan insanlar gördüm, civanmertler ise bizzat kendilerini tefsirle uğraşıyorlardı.*”³⁶ Yine Harakânî, kulun Allah'a ulaşmasını sağlayacak yegane yolun Kur'ân vesilesiyle olacağını dile getirerek,³⁷ Kur'ân tefsirinin yaşanarak yapılmasını vurgulamıştır.

Taha suresi beşinci ayette geçen “*Rahman arşa istiva etti*”, ifadesi çeşitli yorumların yapılmasında etkili olmuştur. Müfessirlerin bir kısmı, tecsimden kaçınmak için Arş'ın yüceliğe işaret ettiğini, dolayısıyla söz konusu ayetin Allah'ın (c.c.) yüceliğine delalet ettiğini belirtmişlerdir. Bazı müfessirler ise bu ayeti Allah'ın her şeyin mâliki olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Bunların dışında bu ayeti muteşabihattan sayıp, Hz. Ali'nin şu sözünü dile getirenler de olmuştur: “*İstivâ malum, keyfiyeti ise meçhuldür. Ona iman etmek vacip, onunla ilgili soru sormak bidattir.*”³⁸ Mutasavvıflar ise bu ayeti işâri tefsir bağlamında ele almışlardır. Onlara göre Arş, kalbe işaret etmektedir. Bu bağlamda bahse konu olan ayeti de, “*Allah kalbe istiva etti ve oraya yerleşti*” şeklinde yorumlamışlardır.³⁹ Nitekim mutasavvıflar ısrarla kalbin diğer şeylerden arındırılması ve Allah'a bırakılması gerektiğini dile getirmişlerdir.⁴⁰ Bu ayet ile ilgili Harakânî'nin hiçbir açıklama yapmadığına dair şu aktarım dile getirilmiştir: “Şeyh Ebû Abdillâh bir grup müridle Şeyh Ebû'l-Hasan'm ziyaretine geldi. (Köye)

³⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 728.

³⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 742.

³⁷ Alparslan Kartal, “Ebu'l-Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, sayı, 15, s. 166.

³⁸ et-Tâberî, *a.g.e.*, VII, 5558; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk., Yûsuf Ali Bedvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1432/2011, II, 357.

³⁹ Necmüddin el-Kubrâ, *et-Te'vilâtu'n-Necmiyye*, IV, 186.

⁴⁰ Muhyiddin Abdu'l-Kadir el-Geylanî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, Thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, el-Mektebetu'l-M'arufiye, Pakistan, 1431/2010, III, 139.

yaklaştıklarında arkadaşları, canımız sıcak helva istiyor dediler. Şeyh Ebû Abdillâh ise, ben ondan *'Rahman arşa istiva etti'* ayetinin anlamını soracağım dedi. Şeyh Ebû'l-Hasan tekkeye giderek, hizmetçiye sıcak helva pişirmesini söyledi. Şeyh Ebû Abdillâh varınca, sıcak helva getirerek önlerine koydular. Şeyh Ebû'l-Hasan bir lokma helva alarak Şeyh Ebû Abdillâh'ın ağzına koydu ve şöyle dedi: *'Rahman arşa istiva etti'* nin anlamını Allah bilir."⁴¹ İlgili aktarıma bakıldığında Harakânî'nin bu ayeti mutasavvıflardan farklı olarak tefsir etmediği anlaşılmaktadır. Oysaki onun bu ayetin işârî boyutuyla örtüşen aktarımları da mevcuttur. Bu doğrultuda ona dayandırılan *"Kalplerin en aydını, içinde mahlûkatın yer almadığı kalptir"*⁴² ifadesi de bu kabildendir. Çünkü Harakânî, bu sözle kalbin masivadan yani Allah dışındaki her şeyden arındırılması gerektiğini vurgulayarak kalbin Allah'ın Arş'ı olduğunu vurgulamak istemiştir. Yine Harakânî'ye atfedilen *"içinde Allah'tan başkasına yer olan bir kalb, baştan başa ibadet ve taat olsa da ölüdür"*⁴³ gibi ifadeler, buna delil teşkil etmektedir. Buna mukabil söz konusu ayetin Harakânî tarafından yorumlanmayışını kendi meclisinde meydana gelmesini istemediği tartışma ve nizaâ bağlamak mümkündür. Çünkü tasavvuf erbâbı, nikaş ve nizaî hoş karşılamamıştır.

Tasavvuf erbabı, amellerin merkezi konumunda olan kalbe büyük ölçüde önem vermişlerdir. Nitekim onlara göre duyma, görme ve işitme gibi eylemler fiziksel olduğu gibi ruhsal yani kalbi niteliğe de sahiptirler.⁴⁴ Bu bağlamda mutasavvıflar, A'raf suresi 198. ayetinde *"Onları, hidayete çağırırsanız, duymazlar. Onların sana baktıklarını sanırsın. Oysaki onlar görmezler"* bakma eylemini kalbi bir eylem olarak ifade etmişlerdir. Yapılan aktarımlardan anlaşıldığı kadarıyla bu ayette geçen bakma eylemi ile kast edilen şeyin kalbi bir eylem olduğu Harakânî tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Sultan Mahmud, Şeyh Ebû'l-Hasan Harakânî'yi ziyaret için geldi ve bir süre oturdu. Sonra "Ya Şeyh! Ebû Yezid Bistamî hakkında ne dersin? diye sordu. Şeyh buyurdu ki: "O öyle bir adamdır ki onu gören kişi hidayet bulur ve saklanamaz bir mutluluğa erişir." Bunun üzerine Sultan

⁴¹ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 306.

⁴² Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 35.

⁴³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 730.

⁴⁴ İsmâil Hakkı el-Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, Dâru İhyâi Tûrâsî'l 'Arabî, Beyrut, Tsz., I, 47-48.

Mahmud: “Bu nasıl olur? Ebû Cehil Hz. Peygamber’i görmesine rağmen saadete eremedi ve bedbahtlıktan kurtulamadı” dedi. Şeyh şöyle cevap verdi: “Ebû Cehil Allah’ın Resûlünü görmedi. O ancak Ebû Talib’in yetimi Abdullah oğlu Muhammed’i gördü. Eğer Allah’ın resûlünü görseydi bedbahtlıktan çıkar saadete erişirdi.” Sonra Şeyh dedi ki: “Bunun delili **“onlar sana bakıyorlar, oysa onlar görmezler”** ayetidir. Çünkü baş gözüyle bakmak bu mutluluk için yetersizdir. Aksine bu mutluluğu elde etmek için sır ve kalp gözüyle bakmak gerekir. Her kim bu gözle Bayazıd’a bakarsa mutluluğu kazanır.⁴⁵

Bakara, suresinin 115. Ayetinde geçen “Doğu da Batı da Allah’ındır. Hangi tarafa dönerseniz, Allah’ın yüzü işte ordadır. Şüphesiz Allah lütfü geniş olandır ve hakkıyla bilendir.” ayeti müfessirlerin geneli tarafından sebebi nüzul bağlamında Kâbe’nin kible tayin edilmesi çerçevesinde tefsir edilmiştir.⁴⁶ Mutasavvıfların piri olarak kabul edilen Harakânî ise şu şekilde tefsir etmiştir: “Beş kible vardır: Biri müminlerin kiblesi olan Kâbe, diğeri peygamberlerin ve önceki ümmetlerin kiblesi olan Beytu’l-Makdis, üçüncüsü meleklerin toplanma yeri olan semadaki Beytu’l-Ma’mur, dördüncüsü dua kiblesi Arş, beşincisi civanmertlerin kiblesi olan Allah.⁴⁷ Harakânî’nin bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla tefsir kişinin bulunduğu makama göre değişmektedir. Harakânî’nin bu ayet çerçevesinde yaptığı yorumla kibleyi beşe ayırıp ilkinin Kâbe diye nitelemesi ayetin sebebi nüzulünü bildiğine ve tefsirdeki engin bilgisine işaret etmektedir. Bu da onun bazı ayetlere yönelik tefsirinin işâri bir içeriğe sahip olmakla birlikte, nazari bir boyuta da sahip olduğunu göstermektedir.

Mevlânâ ve İşâri Tefsir Örnekleri

Asıl adı Muhammed olan Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, 604/1207 tarihinde Afganistan’ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir.⁴⁸ Mevlânâ, Celaleddin, Hüdavendigar, Hünkar, Mevlevî, Şeyh, Molla, Belhî, Rûmî ve Konevî gibi lakaplarla anılmıştır.⁴⁹ Mevlânâ’nın ilmi hüviyete sahip bir

⁴⁵ Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 702.

⁴⁶ et-Tâberî, *a.g.e.*, I, 256, 257; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, Dâru’l-Fıkır, Beyrut, 1429/2008, I, 307.

⁴⁷ Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 730.

⁴⁸ Feridun b. Ahmed Sipehsalar, *Risale-i Sipehsalar ve Menâkıb-ı Hazret-i Hüdavendigar*, Çev., Ahmed Avni Konuk, Sûfi Kitap Yay., İstanbul 2017, s. 49.

⁴⁹ Halim Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yay., İstanbul, 2014, s. 24.

ailede yetiştiği dile getirilmiştir. Annesi Mümine Hatun'nun Belh Emiri Rükneddin'in kızı olduğu, babası Muhammed Bahaeddin Veled'in Sultânü'l-Ulema (Alimlerin Sultanı) diye tavsif edilen dönemin meşhur alimlerinden olduğu ifade edilmiştir. Mevlânâ'nın babası ilmi hüviyetinin yanı sıra döneminin önemli mutasavvıfları ile buluşarak onlardan manevi anlamda feyz aldığı da aktarılmıştır.⁵⁰

Bahaeddin Veled dönemin siyasi erki ile yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle ailesiyle birlikte Belh şehrini 1212-1213 tarihlerinde terk etmek zorunda kalmıştır.⁵¹ Bağdat'ta birkaç gün kalan Bahaeddin Veled hac farızasını yerine getirmek için Kûfe yolundan Mekke'ye gitmiştir. Hac farızasını yerine getirdikten sonra, dönüşte Şam'a uğramış, sırasıyla Malatya'ya, oradan Erzincan'a, oradan da Karaman'a geçmiştir. Karaman'da bir süre kaldıktan sonra, nihayet Konya'ya yerleşmiştir.⁵² Burada bulunan Altunâbâ medresesinde tedrisat faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵³ Bütün ömrünü irşad ile geçiren Bahaeddin Veled, Konya'da iki yıl geçirdikten sonra, 628/1231 yılında vefat etmiştir. Ardından tasavvufun gerçeklerinden ve inceliklerinden bahseden “*Ma'arif*” adlı bir eser ve oğlu Mevlânâ Celaleddin Rumî'yi bırakmıştır.⁵⁴ Babasının vefatından sonra Konya'da Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık-ı Tirmîzi ve Halep'te Kamaledin b. Adim'den ders alan Mevlânâ, Şam'da da beş yıl kalıp dönemin meşhur âlimlerinden ders almıştır. Hocası Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık-ı Tirmîzi'nin vefat etmesi üzerine Konya'ya dönüp onun yerine ders vermeye başlamıştır. Bu şekilde ilmi faaliyetlerini sürdüren Mevlânâ, Şems-i Tebrizî ile karşılaştıktan sonra hayatında büyük değişim yaşamıştır. Bu bağlamda nefsi terbiye, irşat ve eğitim faaliyetlerini sürdürmüş ve arkasında dünya çapında etki yaratan önemli eserler bırakıp 672/1273 yılında Konya'da vefat etmiştir.⁵⁵ Bu eserlerde toplumun en önemli üyesi olan insanı ruhi ve manevi anlamda yetiştirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca eserlerinde bazı ayetleri

⁵⁰ Molla Camî, *Nefhatül-Üns Min Hadarati'l-Kuds*, Çev., Mahmut Lamii Çelebi, Huzur Yay., İstanbul, 2014, s. 846-848.

⁵¹ Ahmet Efâlkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev., Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973, I, 112.

⁵² Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddîn*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985., s.40.

⁵³ Sipehsalar, *Risale-i Sipehsalar*, s. 38.

⁵⁴ Gül, *Mesnevi'de Tasavvufî Tefsir*, s. 28.

⁵⁵ Gül, *Mesnevi'de Tasavvufî Tefsir*, s. 31-33.

doğrudan işâri bir şekilde tefsir ettiği gibi dolaylı olarak da bazı ayetleri işâri tefsir bağlamında açıklamıştır.

Mutasavvıfların geneli tarafından önemli görülen ve söylemlerine etki eden manevi anlamdaki kalb/gönül, Mevlânâ'nın söylemlerine de yansımıştır. Kalb, bu söylemlerin çoğunda Allah'ın nazargâhı, hulul ettiği mekân olarak vasıflandırılmıştır. “Onun bu konudaki söylemlerinin bir kısmı şu şekildedir: *Allah, hak olamayan her şeyi yakmak için bir ateştir. Tutuşturduğu ateş kalbi yakar yandırır da o âlemin ta ortasına götürür. Allah güneş gibidir, gönül onun doğduğu tan yeri, hem de öylesine doğdu ki şimşekleri Edhemoğlu'ya çeker, Meryemoğlu İsâ'ya vurur. Gönül ateşi yalındandı mı insanı da sarar.*⁵⁶ Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ gönlü, Allah'ın evi, bir nevi arşı olarak tasavvur etmektedir. Dolayısıyla Mevlânâ'nın Taha suresinde geçen “*Rahman arşa istiva etti*”⁵⁷ ayetindeki “arş” ifadesini kalb (insan gönlü) şeklinde anladığını ifade etmek mümkündür. Nitekim onun şu ifadeleri de “*Ararsan Mevlâyı kalbinde ara, Kudüste, Mekkede, Haccda değildir.*”⁵⁸ Bunu desteklemektedir. Yine Mevlânâ gönlün Allah'ın arşı, (ikamet ettiği yer) olduğunu belirterek bu ayete irtibatlı işâri açıklamalarda bulunmuştur. ⁵⁹ Aynı doğrultuda Mevlânâ “*Nerde olursanız olun O sizinle beraberdir*”⁶⁰ ayetini şu şekilde tefsir etmiştir: *Başının üzerinde bir sepet ekmek varken, sen şaşkınca kapı kapı dolaşıp ekmek istemektesin. Şaşkınlık etme! Kendi başını yokla. Gönül kapısına git, her kapıyı dolaşma! Tâ dizine kadar suya gark olmuşsun da, gaflet içinde başkalarından su istemektesin!... Suya susamış, su ise önünde, bilmez ki, o akar suyun içindedir! Aradığı şey onun yanındadır, yine onu ister. O şeyi ve şerhini bilmez. İnci de denizin dibinde ama, deniz, nerede ? der. Sedef gibi olan hayal, ona bir perdedir.*⁶¹ Mevlânâ'nın bu açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla, Harakânî'nin anlam dünyasında olduğu gibi, Mevlânâ da da Rahman'ın arşa istiva etmesi, onun gönüllere yerleşmesi şeklinde, anlam bulmuştur.

⁵⁶ Mevlâna Celâleddîn er-Rûmî, *Divân-ı Kebîr*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1957, I, 74, 75.

⁵⁷ Taha 20/5.

⁵⁸ Tahîru-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yay., İstanbul, Tsz., VII, 700.

⁵⁹ Mevlâna Celâleddîn er-Rûmî, *Mesnevî* (Konulara Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi), Çev. Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, III, s. 196.

⁶⁰ Hadîd 57/4.

⁶¹ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 93, 94.

Mevlânâ, “*Ey müminler, nerede bulunursanız bulunun, yüzlerinizi o (Kâbe) tarafa çeviriniz...*” ayetinde geçen “Ka’be’yi “evliyâ” olarak yorumlamakta ve şöyle demektedir: *Eğer uzak kalmışsan hazerât-ı evliyâyâ uzakta bile olsan kıyruk salla, yani tevazu ve hürmet göster ki, Allah, “ Ey müminler! Yüzlerinizi o tarafa çeviriniz”* buyurmuştur.⁶² Yine Mevlânâ bu bağlamda velilerin insanın kiblesi konumunda olduğuna şu sözlerle işaret etmiştir: *“Onların gönülleri her düşünceyi her sesi kendine çeker; ilhamın vahyin ve sırrı lezzeti de onlardadır.”*⁶³ Bu ifadelerle Mevlânâ velilerin insan-ı kâmil olma noktasında insanlara rehberlik edeceğini ve yön göstereceğini vurgulayarak manevi anlamda insan-ı kâmilin kiblesini, evliya olarak tanımlamaktadır. Kible yönelişi temsil etmekte olduğu için Mevlânâ bu sonuca ulaşmıştır. Aynı şekilde Mevlânâ’nın “Beyazid-i Bistami’nin hac yolculuğunda rastladığı pirin Bistami’ye Kabe’yi tavaf etmek yerine kendisini yedi kez tavaf etmesinin daha evla olacağını söylemesi” şeklindeki aktarımı aynı kabildendir.⁶⁴ Bu ifadelerde Mevlâna veliyi kible olarak tayin etmekle, Harakânî’den farklı bir yaklaşım içerisine girmiştir. Çünkü Mevlânâ’daki kible Harakânî’nin sınıflandırmasında yer alan beş şey arasında yer almamaktadır. Bunların yanında Mevlânâ’nın **“Doğu da Batı da Allah’ındır. Hangi tarafa dönerseniz, Allah’ın yüzü işte ordadır. Şüphesiz Allah lütfü geniş olandır ve hakkıyla bilendir”**⁶⁵ ayetinde geçen “vech” kavramını Allah’ın zatı şeklinde yorumladığına işaret eden açıklamaları da bulunmaktadır. Nitekim onun *“Allah’ın zatından başka her şey fanidir”*⁶⁶ şeklindeki ifadesi de bunu doğrulamaktadır. Mevlânâ’nın bu ifadesi Harakânî’den aktarılan *“civanmertlerin kiblesi olan Allah”* ifadesiyle uyuşmaktadır.

*“Onları, hidayete çağırırsanız, duymazlar. Onların sana baktıklarını sanırsın. Oysaki onlar görmezler”*⁶⁷ ayetiyle bağlantılı olarak Mevlânâ görme eyleminin fiziksel duyularla sınırlı olmadığını, manevi anlamdaki kalbin ile hakikatin görülebileceğini dile getirerek dolaylı olarak bu ayette geçen görme şeklini şu şekilde açıklamıştır: *“Şu dünyada baş gözü açık*

⁶² Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsir*, s. 292, 293.

⁶³ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 140.

⁶⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, II, 429-430.

⁶⁵ Bakara 2/115.

⁶⁶ Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsir*, s. 48.

⁶⁷ A’raf 7/198.

*olan, fakat gönül gözü uykuda nice kişiler vardır. Gönlü uyanık olan kişi, baş gözünü kapasa bile ona yüzlerce basiret gözü açılır. Eğer sen gönül ehli değilsen uyanık bulun da Allah'tan gönül iste bunun için çalış çabala. Eğer gönlün uyanık ise korkma, Baş gözü ile uyumaya bak. Bir hoşça uyu. Artık senin gözünün önünden ne yedi kat kaybolur ne de altı yön! Hz. Peygamber buyurmuştur ki: "Benim gözlerim uyur, ama gönlüm hiç uykuya dalmaz Bekçi uyumuş yani baş gözü uykuya dalmış, ama padişah yani gönül gözü uyanık ya, sen ona bak. Gönül gözü açık olduğu halde uyuyanlara canım feda. Ey mânâ eri, gönül uyanıklığını anlatsak, binlerce Mesneviye sığmaz."*⁶⁸ Mevlânâ'nın görmeyi ikiye ayırması ve manevi anlamdaki kalp gözünün önemini vurgulaması Harakânî ile örtüşen açıklamalarda bulunduğunu göstermektedir. Bu da iki mutasavvıfın aynı yönde açıklamalarda bulunduğunu göstermektedir. Harakânî'nin daha önce olması hasebiyle Mevlânâ'yı etkilediğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç

Harakânî ve Mevlânâ'nın tefsir bağlamındaki açıklamaları işâri tefsir niteliğinde olup, aşırı batini te'vil ve yorumlardan uzaktır. İnsanların ıslahını merkeze alan bu mutasavvıflar, aktarımlarındaki ayetleri yorumlarken dinin esaslarına riayet etmişlerdir. Onlara göre kalb/gönül Allah'ın tecelighı durumundadır. Kamil insan ise gönlünü Allah'a tahsis eden kişidir. Dolayısıyla mutasavvıflar gönlü Allah'ın dışındaki şeylerden arındırmayı hedeflemişlerdir. Nitekim işâri tefsir bağlamındaki yorumlarında da kalbin Allah'a tahsis edilmesi" temel orijin olarak işlenmiştir.

Mevlânâ'nın işâri tefsir niteliğindeki açıklamaları Harakânî'nin aktarımlarıyla paralellik arz etmektedir. Bu da Mevlânâ'nın Harakânî'den etkilendiği izlenimini doğurmaktadır. Nitekim Mevlânâ'nın eserlerinde Harakânî'den ve onun üveysi tarikiyle piri olan Beyazıd-ı Bistami'den aktarımlarda bulunması bu olguyu desteklemektedir. Bunun yanında keşf ve ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul edenlerin bu benzeşim için "iki mutasavvıf keşf ve ilham yolu ile aynı kaynaktan beslendikleri için farklı lafızlarla aynı doğrultuda açıklamalarda bulunmuşlardır" şeklinde cevaplar üretmesi de imkân dâhilindedir.

⁶⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, III, 89

Kaynakça

- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998.
- Ağbal, Davut, *İbn Arabî'de İşari Tefsir*, Litera Yay., İstanbul, 2017.
- Attar, Feriduddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Trc. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yay., Bursa, 1984.
- el-Bursevî, İsmâil Hakkı, *Ruhu'l-Beyân*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l 'Arabî, Beyrut, Tsz.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Thk., İzeddin Dalî; 'Amâd et-Teyyâr; Yâsir Hasan, Müsesetü'r-Risâleti'n-Nâşirûn, Beyrut, 1438/2017.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Mûnâcat'ı*, Kalkan Matbaacılık, Ankara, Tsz.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV., İstanbul 2009
- Ebu'l-Hasen, Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Trc. İs'âd Abdu'l-Hâdî, el-Meclisu'l-'Ala li's-Sikâfe, Kahire, 2008.
- Efâlkî, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev., Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973.
- el-Geylanî, Muhyiddin Abdu'l-Kadir, *Tefsîru'l-Ceylânî*, Thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, el-Mektebetu'l-M'arufiye, Pakistan, 1431/2010.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna Celâleddîn*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Gül, Halim, *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yay., İstanbul, 2014.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrîm, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, Tsz.

- Hira, Ayhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Niçin Yer Almalıdır?", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakânî Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Kars, 2012, ss.317-330.
- Hira, Ayhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, sy: 1, ss. 169-185.
- İlham, Avni, "Bâtıniyye", *TDV., DİA.*, İstanbul, 1992.
- Kartal, Alparslan, "Ebu'l Hasan Harakânî'nin Peygamber Tasavvuru", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, Sayı: 15, 2015, ss.161-175.
- Kartal, Alparslan, "Ebu'l-Hasan Harakânî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142.
- Kartal, Alparslan, "The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism", *ICHER Conference Proceedings*, Houston 2017, s. 20.
- Kartal, Alparslan, "Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243.
- Koçyiğit, Hikmet, "Ebû'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi", *I.Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakânî Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Kars, 2012.
- Necmüddin el-Kubrâ, Ahmed b. Ömer b. Muhammed, *et-Te'vilâtu'n-Necmiyye fî't-Tefsiri'l-İşârîyi'l-Sufiyyî*, Thk., Ahmed Ferîd el-Mezidî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2009.
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk., Yûsuf Ali Bedvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1432/2011.

- Molla Camî, *Nefehatül-Üns Min Hadarati'l-Kuds*, Çev., Mahmut Lamii Çelebî, Huzur Yay., İstanbul, 2014.
- Öztürk, Emine, Kartal, Alparslan, Celep, Halil, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.
- er-Rûmî, Mevlâna Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1957.
- _____, *Mesnevî (Konulara Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi)*, Çev. Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/8, Ankara, 2013.
- Sipehsalar, Feridun b Ahmed, *Risale-i Sipehsalar ve Menâkıb-ı Hazret-i Hüdevendigâr*, Çev., Ahmed Avni Konuk, Sûfi Kitap Yay., İstanbul 2017.
- es-Suyûtî, Celâleddin, *el-Leali'l-Mesnu'ati fi'l-Ahadisi'l-Mevdu'ati*, Daru'l-M'arife, Beyrut, 1403/1983.
- _____, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1430/2009.
- Tahiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yay., İstanbul, Tsz.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh, *Şerhu't-Telvîh 'ala Tevdîh*, Thk., Zekeriyâ 'Amire, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1416/1996.
- et-Tâberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmû'l-Beyân 'an Te'vîlî Âyi'l-Kur'an*, Thk., Komisyon, Dâru's-Selâm, Kahire, 2009/1430
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşaf*, Dâru'l-Fıkır, Beyrut, 1429/2008.

Mevlana'da ve Harakani'de Metafizik Âlemin Bir Aktörü Olarak İnsan

EMİNE ÖZTÜRK^a

Öz

İnsan suresi şu beş ayetle başlar ve bu surede insana iki yol seçme hakkı tanındığından ve insanın bu iki yoldan birini seçmek hususunda özgür olduğundan bahsedilir. “1-Gerçekten insan üzerine dehirden(zamandan) öyle bir müddet geldi ki o zaman o anılmaya değer bir şey değildi. 2-Doğrusu biz insanı, imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık da onu iştirici ve görücü yaptık. 3-Kuşkusuz biz ona yolu gösterdik; ister şükredici olsun ister nankör. 4-Çünkü biz kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. 5-Kuşkusuz iyiler de karışımı kâfur olan dolgun bir kadehten içerler.” Bu suredeki üçüncü ayet oldukça dikkat çekicidir, kuşkusuz ki yaratıcı insana yolu göstermiştir ve artık şükretmek de nankör olmak da insanın yalnızca kendi seçimidir. Seçimlerinde özgür bir varlık olması insanı o seçiminin sorumlusu yapar ki, böylelikle insan gerek fiilleriyle gerek duasıyla seçimlerinin bir aktörü durumundadır. Bu onu aynı zamanda metafizik âlemin de aktörü yapmaktadır. O halde insan fiilleriyle, dualarıyla, dilekleriyle ve hatta temennileriyle metafizik âlemin bir aktörü durumundadır. Yani kul ile Allah arasındaki ilişki, sadece Allah’tan kula bir süreç değil, aynı zamanda kuldan Allah’a doğru gerçekleşen inşai, oluş ve yapım halinde diyalektik bir süreçtir. Mevlana ve Harakani gibi bütün büyük tasavvuf erbabı da konuyu bu açıdan ele almışlardır. Nitekim Kenan Rıfai¹ hazretlerinin aşağıdaki şiiri bu diyalektik ilişkiyi detaylıca anlatan ve aynı zamanda özetleyen bir şiirdir.

Hak suretidir âlem-i imkân ile âdem
Bundan güzeli nerde ki cennet'te mi sandın
Her yer ne güzel menba-ı hüsn, insan güzeli
Sen de bu cemâli, huri gılmanda mı sandın

^a Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı ve Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi

¹ <https://www.antoloji.com/nutk-u-serif-siiri/>; Erişim Tarihi: 13.09.2017, Şiir: Kenan Rıfai

Her yerde, fakat arifin kalbindedir Allah,
 Yoksa sen onu arz u semâvâta mı sandın
 Dünyâ diyerek geçme sakın, burdadır her şey
 Mîzân ü sırât'ı mutlaka orda mı sandın
 Cennet ü dûzah, gamm ü sürür, zulmet ile nûr
 Yaptıklarının gölgesi, hâriçte mi sandın
 Bilgin sana kıymet, talebin neyse osun sen
 İnsanlığı sâde yiyip içmekte mi sandın

İşte bu araştırmanın konusu Mevlana ve Harakani'nin eserlerinde metafizik âlemin aktörü olan insanı daha doğrusu insan-ı kamili değerlendirmek ve ele almaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Harakani, insan-ı kâmil, metafizik âlem

Human as A Mean of Metaphysic Actor in Mevlana and Harakani

Abstract

The human surname begins with the following five verses, in which the human being is given the right to choose two paths, and the human being is free to choose one of these two paths. "1-Really came to the human beings for such a long time, then it was not something worth remembering. 2-We have created mankind a complicated tract to test, but we made him hearing and visible. 3-Certainly we showed him the way; whether thankful or ungrateful. 4 For we have prepared chains for the unbelievers, iron rings, and a flaming fire. 5- Surely the good ones also drink a full glass of camphor mixture." The third verse in this verse is quite striking, undoubtedly the creator has shown to man the way, and now it is only his own choice to be thankful and ungrateful. The fact that there is a free being in their election makes the person responsible for that election so that they are an actor of their choice with the necessity of human being and their actions. This makes him also the actor of the metaphysical realm. In that case, human is an actor of metaphysical realm with human actions, prayers, wishes and even wishes. In other words, the relationship between the servant and God is not only a process from God to man but also a constructive and a dialectical process that takes place from man to God. Mevlana and Harakani, such as all the

great Sufi manuscripts are taken this subject from this perspective. As a matter of fact, the following poem by Kenan Rifai² is a poem which explains and summarizes this dialectical relation in detail.

Right is the realm with the possibility of real
Where is the beautiful sand in heaven?
Everywhere is beautiful source of beauty ,
Do you think this face is a face of houri of Gilman?
Everywhere, but in the heart of a wrath Allah,
Or do you think He is on the ground or in the sky
Do not pass it by saying that the world everything is here
Is Trial balance and Sir Bridge in Hereafter do you think?
Heaven and hell, sadness and happiness, the darkness and the light
All are the shadows of the things that you made
Your knowledge is valuable to you, you are whatever you ask
Do you think eating or drinking is humanity?

This is the subject of this paper is to evaluate and try to tackle the human beings in the works of Mevlana and Harakani, as the actor of the metaphysical realm,

Key Words: Mevlana, Harakani, human beings, metaphysical realm

Giriş

İnsan suresi şu beş ayetle başlar ve bu surede insana iki yol seçme hakkı tanıdığından ve insanın bu iki yoldan birini seçmek hususunda özgür olduğundan bahsedilir.“1-Gerçekten insan üzerine dehirden(zamandan) öyle bir müddet geldi ki o zaman o anılmaya değer bir şey değildi. 2-Doğrusu biz insanı, imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık da onu işitici ve görücü yaptık. 3-Kuşkusuz biz ona yolu gösterdik; ister şükredici olsun ister nankör. 4-Çünkü biz kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. 5-Kuşkusuz iyiler de karışımı kâfur olan dolgun bir kadehten içerler.” Bu suredeki üçüncü ayet oldukça dikkat çekicidir, kuşkusuz ki yaratıcı insana yolu göstermiştir ve artık şükretmek de nankör olmak da insanın yalnızca kendi seçimidir. Seçimlerinde özgür bir varlık olması insanı o seçiminin sorumlusu yapar ki, böylelikle insan gerek

² <https://www.antoloji.com/nutk-u-serif-siiri/>; Date of Access: 13.09.2017, Şiir: Kenan Rifai

fiilleriyle gerek duasıyla seçimlerinin bir aktörü durumundadır. Bu onu aynı zamanda metafizik âleminde aktörü yapmaktadır. O halde insan fiilleriyle, dualarıyla, dilekleriyle ve hatta temennileriyle metafizik âlemin bir aktörü durumundadır. Yani kul ile Allah arasındaki ilişki, sadece Allah'tan kula bir süreç değil, aynı zamanda kuldan Allah'a doğru gerçekleşen inşai, oluş ve yapım halinde diyalektik bir süreçtir. Mevlana ve Harakani gibi bütün büyük tasavvuf erbabı da konuyu bu açıdan ele almışlardır. Nitekim Kenan Rıfai³ hazretlerinin aşağıdaki şiiri bu diyalektik ilişkiyi detaylıca anlatan ve aynı zamanda özetleyen bir şiirdir.

Hak suretidir âlem-i imkân ile âdem
 Bundan güzeli nerde ki cennet'te mi sandın
 Her yer ne güzel menba-ı hüsn, insan güzeli
 Sen de bu cemâli, huri gılmanda mı sandın
 Her yerde, fakat arifin kalbindedir Allah,
 Yoksa sen onu arz u semâvâta mı sandın
 Dünyâ diyerek geçme sakın, burdadır her şey
 Mîzân ü sırât'ı mutlaka orda mı sandın
 Cennet ü düzah, gamm ü sürür, zulmet ile nûr
 Yaptıklarının gölgesi, hâriçte mi sandın
 Bilgin sana kıymet, talebin neyse osun sen
 İnsanlığı sâde yiyip içmekte mi sandın

İşte bu araştırmanın konusu Mevlana ve Harakani'nin eserlerinde metafizik âlemin aktörü olan insanı daha doğrusu insan-ı kâmilî değerlendirmek ve ele almaya çalışmaktır. Öncelikle insanın nasıl olup da sadece aynı zamanda ve asli olarak öteki yani metafizik âlemin de aktörü olabildiğine değinmek gerekmektedir. İnsan metafizik âlemin de aktörüdür. Zira Allah(C.C.) Kur'an-ı Kerim'de, Tin suresinde, “İncire ve Zeytine andolsun; Sina Dağı'na andolsun ve bu Emin Belde (Mekke)'ye andolsun. Andolsunki Biz, insanı (nefsini) ahsen-i takvim içinde(nefs tezkiyesi ve tasfiyesi) yaparak en güzele ulaşabilecek özellikte yarattık. Sonra O'nu esfel-i safilin(en sefil hale nefsinin karanlıklarına) iade ettik (çevirdik)”⁴ buyurmaktadır. Şayet Tin suresine yukarıdaki Tasavvuf Psikolojisi

³ <https://www.antoloji.com/nutk-u-serif-siiri/>; Erişim Tarihi: 13.09.2017, Şiir: Kenan Rıfai

⁴ www.kuranmeali.org/kuran/tin-suresi; Erişim Tarihi: 8.10.2017.

çerçevesinde bir anlam yüklenecek olursa; ahsen-i takvim insan için nefis tezkiyesi ve terbiyesi anlamını taşıırken, esfel-i safilin de insan için nefsinin karanlıkları anlamına gelmektedir. Böylelikle insan-ı kâmil, ahsen-i takvim yoluyla esfel-i safilinden kurtuluşun yollarını arayan kişidir. Ve kişi bunu başardığı ölçüde insan-ı kâmil ve arif ve Allah dostu bir kimse haline gelecektir. Bu yolla da metafizik dünyanın en önemli aktörü durumuna yükselecektir. Zira insan dual bir varlıktır. Melekût âleminin en üstüne çıkabildiği gibi nefsinin karanlıklarına da gömülebilir. Nefsinin karanlıklarına düşmemenin yolu nefis tezkiyesi ve terbiyesinden geçmektedir. İşte bu araştırmanın konusu nefis tezkiyesini gerçekleştirmiş insanların halleri ve durumları ile ayrıca Harakani⁵ ve Mevlana'nın metafizik âlemin aktörü olan insan-ı kâmilin hallerine ve durumlarına dair söyledikleridir.

I. Kur'an'da İnsan-ı Kamil

Tasavvuf tarihinin en önemli mevzularından birisi insan-ı kâmil anlayışı, varlık ve bilgi problemiyle ilgisi yanında dini ve ahlaki boyutları da bulunan derin fikri çaba ve ruhi tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İnsan-ı kâmil kavramı tasavvuf literatürüne sistematik bir şekilde Muhyiddin İbnü'l Arabi ile girmiştir. İbnü'l Arabi çizgisinde gelişen tasavvufi gelenekteki muhtevasıyla insan-ı kâmil düşüncesini doğrudan Kur'an-ı Kerimden çıkarmak mümkün olmasa da bazı ayeti kerimelerin insan-ı kâmil düşüncesi istikametinde yorumlanabileceği görülmektedir. Allah-ü Teala Kur'an-ı Kerimde kamil insanları şöyle tavsif etmektedir:⁶

⁵ Harakani hakkında daha geniş malumat için bk. Alparslan Kartal, "Ebu'l-Hasan Harakani ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142; Alparslan Kartal, "The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism", *ICHER Conference Proceedings, Houston 2017*, s. 20; Alparslan Kartal, "Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243; Emine Öztürk, Alparslan Kartal, Halil Celep, "Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, Vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395; Alparslan Kartal, "Ebu'l-Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, sayı, 15, s. 166.

⁶ İsa Çelik, *Tasavvufi Düşüncede İnsan-ı Kamil*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 32-35.

“Allah’ın dostları ancak muttaki olanlardır.”⁷

“Kur’an’a varis olarak seçtiğimiz kullardan bazısı da Allah’ın izniyle hayırlarda en önde olanlardır.”⁸

“Her şeyi ile tamamen bana yönelenlere tabi ol.”⁹

“Onlar Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir.”¹⁰

“Ey iman edenler! İcinizden kim dininden dönerse şunu iyi bilsin; Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı sever, müminlere karşı çok alçak gönüllü kâfirlere karşı onurlu ve izzet sahibidirler.”¹¹

“İman edip salih amel işleyenler var ya, şüphesiz halkın en hayırlısı onlardır.”¹²

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah’ın rızası için nefisini ve malını feda eder.”¹³

“Onlar herhangi bir ticaret ve alışverişin kendilerini Allah’ı zikretmekten, namazı kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoyamadığı erlerdir...”¹⁴

“O temiz akıl sahipleri ayakta yürürken, otururken ve yanları üzere yatarken, bütün hal ve zamanlarda Allah’ı zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür ederler.”¹⁵

“Dikkat edin Allah dostlarına ne korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar...”¹⁶

II. Harakani ve Mevlana’da İnsan-ı Kamil

Bu ayetlerden yola çıkan Harakani civanmertlik kavramını ortaya koymuştur. Ve Harakani’deki civanmertlik kavramını da Sırrı Akbaba şöyle

⁷ Enfal, 8/34

⁸ Fatır, 56/32

⁹ Lokman, 31/15

¹⁰ En’am, 6/90

¹¹ Maide, 5/54

¹² Beyyine, 98/7-8

¹³ Bakara, 2/27

¹⁴ Nur, 24/37

¹⁵ Ali İmran, 3/161

¹⁶ Yunus, 10/62

izah etmektedir.¹⁷ “Mana eğitiminin gerçekleştiği tasavvuf yolundan ve bu yolun yolcularından yararlanmak gerekir. Civanmert: Mert yaradılışı, yüce gönüllü yiğit demektir. Bu yiğitler Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin sözlerinden hareketle şu şekilde sınıflandırılabilir: **1. Civanmertler işleri ağır, yükleri hüznün olan yiğitlerdir:** “Civanmertlerin kalbinde öyle bir yük vardır ki, eğer bu yükü bir mahlûka koysalar yok olur. Bu yükü taşıyabilmeleri için kendi evliyasını kendisi koruyor. Yoksa damarları ve kemikleri hurdahaş olur.” “Hak Teâlâ eşyayı halk arasında bölüştürmüştür. Civanmertlerin hissesi için hüznün ayırmış ve onlarda bunu kabullenmiştir.” “İş kendilerinden el çekmedikçe civanmertler işten el çekmezler.” **2. Civanmertlerin hüznü amaçlıdır:** “Civanmertlerin derdi iki âleme sığmayan bir üzüntüdür. Bu üzüntü zikretmek istediklerinde Ona yaraşır biçimde Onu anamama üzüntüsüdür.” “Ola ki kalbimize bir şey doğar da enbiya ve evliyanın tattığı cinsten bir şey tadarız, diyen civanmertlerin gözü Allah'ın gaybındadır.” **3. Civanmertlerin açığa vurulmayan sırları vardır:** “Hak Teâlâ civanmertlerin sırrını ne bu dünyada ne de öteki dünyada açığa vurur ve bu sırrı kendileri de açığa vurmazlar”. **4. Civanmertlik büyüklük, civanmertler de büyük insanlardır:** “Bir civanmert çölün kenarına varıp şöyle bir baktı, sonra geri dönüp, ‘Ben buraya sığmam.’ dedi. O ben olduğum için demek istedi.” **5. Civanmertlerin de gıdası vardır:** “Civanmertler için yenecek ve içilecek şey Allah sevgisidir.” **6. Civanmertliğin analizi yapılabilir:** “Civanmertlik üç çeşmeli bir deryadır: Biri cömertlik, ikincisi şefkat, üçüncüsü de halktan doymuş olup Hakka muhtaç olmak.” **7. Âlim ile civanmert arasında fark vardır:** “Şu zahiri ilmin bir zahiri var, bir de bîatını. Bîatını olanında bîatını vardır. Zahir ve zahirin zahiri olan ilim âlimlerin anlattıkları şeydir. Bîatını ilmi civanmertler yine civanmertlere anlatırlar. Bîatının de bîatını olan ilmi civanmert ile Allah u Teâlâ arasında bir sırdır ki, halk için ona yol yoktur.” **8. Civanmertleri inkâr eden kendine yazık etmiştir:** “Şayet civanmertleri inkâr varsa, yer ve gök dahi yardımcı olsa tâatın hiçbir değeri olmaz.”

¹⁷ Sırrı, Akbaba; *Mevlana'nın Mesnevide Yeralan Ebu'l-Hasan El Harakânî (Hz) Hakkındaki İki Menkıbeden Eğitim İçin Çıkarılan Dersler*; Harakani Dergisi, Kars, 2014, Sayı:1, s. 157-158.

Harakani insan-ı kâmillerin, Allah dostlarının, civanmertlerin özelliklerini şöyle ifade etmeye devam etmektedir.¹⁸

Soru cevap bölümünde, “Allah’ın Dostlarının alameti nedir? diye sorulduğunda cevabı, Kalbinde dünya sevgisi taşımamaktır.” şeklindedir. Soru cevap bölümünde “Vesvese neden doğar? sorusuna gözün gereksiz şeyleri görüp bunlarla meşgul olması, kulağın gereksiz şeyleri duyup bunlarla meşgul olması ve en son olarak da boğazdan aşağı haram lokma gitmesinin kalbi kirlettiğini ve vesvesenin bunlardan doğduğunu söylemiştir.¹⁹

Soru cevap bölümünde “Doğru sözlü sadık mürit kimdir? diye sorulduğunda cevabı Sözü yürekten söyleyen yani dili ile kalbi aynı olandır.” şeklindedir.²⁰

Soru cevap bölümünde “Arif kimdir? Diye sorulduğunda yiyecek toplamak arzusuyla yuvadan ayrılan onu bulmadığı halde yuvasına dönmek isteyip te yolunu şaşırarak hayrete düşen ve gitmek istediği yuvasına gidemeyen kuşa benzeyen kişidir.” şeklinde cevap vermiştir.²¹

Soru cevap bölümünde, “Kalbi Allah’ın varlığıyla kuşatılan kimsenin alameti nedir? sorusuna baştan ayağa kadar tamamen (yani bütün organlarının) Allah’ın varlığını ikrar etmesi, ve her daim Mecnun’un Leyla’yı sayıkladığı gibi Alah’ı sayıklamasıdır.”²²

Soru cevap bölümünde seyr-i sülukta bulunan kişinin kalbi hakkında sorulduğu zaman O’nun kalbi yolculuk yapanın yani yolda yürüyenin ayağının su toplaması gibi gökyüzünde yolculuk yapanın kalbi de gökyüzünde yolculuk yaptığı için su toplamıştır.²³

Soru cevap bölümünde kendisine civanmertlerin baharı sorulduğunda; “Onlar muhabbet şarabını kana kana içmelerine rağmen o şaraba hasret ölenlerdir”, demiştir.²⁴

¹⁸ Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebu’l Hasan Harakani, Nuru’l Ulum ve Münacatı*; Şehit Ebu’l Hasan Harakani, Ankara, s. 222

¹⁹ Çiftçi, a.g.e., s. 224.

²⁰ Çiftçi, a.g.e., s. 225.

²¹ Çiftçi, a.g.e., s. 227.

²² Çiftçi, a.g.e., s. 228.

²³ Çiftçi, a.g.e., s. 230.

²⁴ Çiftçi, a.g.e., s. 230-231.

Sufilerin merhaleleri kendisine sorulduğunda, üç merhale vardır; birincisi Allah'tan başka hiçbir şey yoktur demektir, ikincisi Allah'la kurbiyet(yakınlık) kurmaktır ve üçüncüsü onun ateşiyle yanmaktır demiştir.²⁵

Soru cevap bahsinde dedi ki; “Allah'ın her şeyi bildiği gibi kendini bilmendir; ikincisi hem senin var olduğunu hem onun var olduğunu bilmendir ve üçüncü merhalede her şeyin O olması, senin onda yok olmandır.”²⁶

Vaaz ve nasihat bahsinde dedi ki; “gönül erleri kalplerini koruyan kimselerdir; Allah'a âşık olanlar ise kalplerine Allah sevgisinden başka bir şey koymayan kimselerdir.”²⁷

İnsan-ı Kâmil olmanın önündeki en büyük engelin kalpteki kibir, haset ve riya ateşi olduğunu şöyle belirtmektedir. Vaaz ve nasihat bahsinde dedi ki: “Eğer senin tandırından senin elbisene bir ateş sıçrarsa onu hemen söndürmeye çalışırsın, senin dinini yakacak bir ateşin yani senin kalbinde yer alan kibir, haset, riya ateşini nasıl uygun bulursun?”²⁸

İnsan-ı kâmil hususunda en büyük mekteplerden biri olan Mevleviliğin kurucusu olan ve gönül pazarında sattıklarını Harakani'den alan Mevlana'nın Âlem-Allah ilişkisine bakış açısı şöyledir. Mevlana kendisini keşfedipte kendinde bulunanı hissettikten sonra kendinde bulunanı başkalarında da gördü böylece hak sevgisiyle insan sevgisini birleştirdi. İnsanı yaratandan ötürü sevmenin kâmil insan olmanın bir parçası olduğu inancına vardı.²⁹ Ve bunu şu satırlarıyla ifade etmektedir.

“Gel, gel daha yakın gel, bu yol vuruculuk ne zamana dek sürüp gidecek? Mademki sen bensin, ben de benim. Artık bu Senlik ve Benlik nedir? Biz Hakk'ın nuruyuz, Hakk'ın aynasıyız. Şu halde kendi kendimizle birbirimizle ne diye çekişip duruyoruz? Bir aydınlık bir aydınlıktan neden böyle kaçıyor? Biz hepimiz, bütün insanlar tekbir vücut halinde olgun bir insanın varlığında toplanmış gibiyiz. Fakat neden böyle şaşırıyız? Aynı vücudun birer uzvu olduğumuz halde neden zenginler yoksulları böyle hor

²⁵ Çiftçi, a.g.e., s. 231.

²⁶ Çiftçi, a.g.e., s. 234.

²⁷ Çiftçi, a.g.e., s. 237.

²⁸ Çiftçi, a.g.e., s. 238.

²⁹ Şefik Can, *Mevlana Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s.141.

görürler? Aynı vücutta bulunan sağ el, ne diye kendi sol elini hor görür. Her ikisi mademki senin elindir, aynı tende uğurlu ne demek uğursuz ne demek? Biz hepimiz bütün insanlar hakikatte tekbir cevheriz....Sen kendinde kaldıkça bir habbesin, bir zerresin. Fakat herkesle birleştin, kaynaştın mı bir ummansın bir madensin!....Dünyada çeşitli diller, çeşitli lügatler var, fakat hepsinin de anlamı birdir....Tevhidin ne demek olduğunu anlar da birliğe erersen gönülden sözü manasız düşünceleri söküp atarsan, can mana gözü açık olanlara haberler gönderir, onlara gerçekleri söyler.”³⁰

Mevlana kâinattaki ve insanın yaratılışındaki çeşitliliği ve dinlerin çokluğundaki hikmeti de şöyle açıklamaktadır. “Cihanda basamak basamak ta göklere kadar yükselen gizli merdivenler vardır. Her topluluğun ayrı bir merdiveni vardır. Her yürüyüşün başka bir göğü bulunmaktadır. Her biri öbürünün halinden habersizdir. Gökler geniş çok geniş bir ülkedir. Öyle geniş öyle sonsuz ki ne başı vardır ne de sonu.”³¹

Mevlana'nın âlem algısını yukarıdaki Divan-ı Kebir'den alınan satırlar gayet net yansıtmaktadır. Böylelikle o Alay-ı illiyyine ulaşmanın yolunu seyr-i sulukta ve kalbi temizlemekte görmektedir.

“Mevlana, insanı kâmil-i ifade etmek üzere Şeyh, pir, Allah adamı, Merd-i Huda, Merd-i Hak, Allah Gölgesi, Saye-i Yezdan, Abdal fakir, arif, âşık ehl-i kâmil, kamilan, evliya, varlık hulasası, maz-ı vücut, ilahi hekimleri, tabiban-ı ilahi, gönül sahibi, sahibi dil, gönül ehli, ehli dil, yüce er, sadr-ı ecel, vuslat sahibi, sahibi visal, ulular, serveran, vuslat sarhoşları, mestan-ı visal gibi nitelemeler kullanır. Bu nitelemeler genellikle şeyh ve pirin vasıfları olarak kullanılır.”³²

“Mevlana şeyh ve piri hakkın sıfatlarına tümüyle bürünen ve hakkın makbulü, kabul-ü hüda haline gelmiş kişi diye tanımlar. Mevlana'ya göre hakkın sıfatlarından bazısına sahip olup, bazısına henüz muttasıf olmamış kişiye şeyh ve pir denilemez. Böyle birisi henüz sadece âlem halkından bir ferttir. Mevlana insan-ı kâmilin bütünüyle dönüşmüş olan bu varlığını **“hakkın nuruyla dolu mutlak nur”** diye tanımlar. Güneş ışığının yeryüzündeki pislik üstüne düşmekle pisenmeyişi gibi, ten kadehi kırılan ve

³⁰ Can, a.g.e., s. 144.

³¹ Can, a.g.e., s. 146.

³² Osman Nuri Küçük, *Fususu'l Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s.287-288.

mutlak nur haline gelmiş insan-ı kâmilin sahip olduğu nura da beşeri suret ve cismani gerekliliklerinin artık bir zarar veremeyeceğini ifade eder.”³³

“Mevlana'nın insan-ı Kâmil'in temel özelliği olarak gördüğü husus Allah-ı Billah yahut yokluk bilgisi Daneş-i fakr'dır. Mevlana'nın bu ilme yüklediği hususiyet her insan için bu ilmin zorunlu gerekliliğidir. Dünyada sahip oldukları diğer meziyet ve üstünlüklerle övünenlerin yokluk ilmine sahip olmaması halinde bunun insani varoluşun temel gereğini yerine getirmemiş olduğunu dil bilimciyle kayıkçı hikâyesinde işler.”³⁴

“Mevlana'nın insan-ı kâmilin özellikleri bağlamında üzerinde durduğu başlıca hususlardan biri kâmil insanların gerçek varlıkları itibariyle meçhul oldukları diğer sıradan insanlar tarafından anlaşılamadıklarıdır. Mevlana kâmil insanların bu özeliğini insan kelimesinin kök anlamlarından biri gözbebeği ve görme duygusu üzerinden izah eder. Halk nazarında kâmil insanlar gözbebeği gibi küçük görünürler. Hâlbuki tüm varlığın gözbebeği olan kâmil insanlar maddi âlemler ve yüce âlemler bir yana onları yaratanı dahi görmeye muvaffak olmuşlardır. Ancak küçük görülmelerinden dolayı kâmil insanların gerçek değeri anlaşılabilir.”³⁵

“Mevlana'nın İnsan-ı kâmil için kullandığı âlem-i kübra nitelemesi dikkat çekicidir. İnsan-ı kâmil âlemin hakikatlerine hakkın hakikatlerini de eklemiş olduğundan en büyük âlem, âlem-i kübra haline gelmiştir. Ancak onun bu sonsuz varlığı beşeri varlığı ardında gizlenmiş olduğundan sıradan insanlarca idrak edilemez. Arifin kalbi genişlikten öyle bir mertebeye ulaşır ki, içindeki şeyler de dâhil arşın yüz milyon katı genişliğinde bir şey arifin kalbinin köşelerinden bir köşede bulunsaydı, arif onu hissetmezdi.”³⁶

“Mevlana, kâmil insanın cisimler âlemindeki yüceliği ile sınır konulmayan ruhaniyetinin sonsuzluğunu sembolik bir dille anlatır. Onun yeryüzündeki gölgesini Kafdağı'na ruhunu ise mitolojik kuş Simurga benzetir. Bilindiği gibi Kafdağı teşbihi bu âleme en yüce ve erişilmez bir benzetme olarak kullanılmaktadır. Mevlana Kafdağı teşbihi ile insanı kâmilin taayyün âlemindeki yüceliğine; Simurg teşbihiyle de insani

³³ Küçük, a.g.e., s. 288.

³⁴ Küçük, a.g.e., s. 290-291.

³⁵ Küçük, a.g.e., s. 291.

³⁶ Küçük, a.g.e., s. 293; Mevlânâ ile Harakânî'nin yokluk (fenâ) anlayışlarını karşılaştırmak için bkz. Ayhan Hira, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, sy. 1, s. 169-185.

hakikatin sahibi olan Muhammedi hakikat mertebesindeki ruhuna işaret eder.”³⁷

“Mevlana’ya göre insan-ı kâmilin âleme nisbetle cilalanmış bir ayna mesabesinde olduğuna değinilmiş bu özelliği kuvveden fiile geçmiştir. Bu nedenle Kevni ve ilahi hakikatler kâmil insanın varlığında görünür. Mevlana insan-ı kâmilin bu özelliğine “Üstünde bir toz bile kalmayan gönül, ne hale gelir? Artık bir düşün!” ifadesiyle işaret eder. İnsan-ı kâmilin bu vasfı âleme ait Kevni hakikatlere Hakk’inkileri de ekleyerek zıtları toplayan birlik mertebesine ulaşmış olur.”³⁸

“Mevlana insan-ı kâmilin Hakkı en iyi gösteren mazhar oluşunu güneş ışık ve renkler temsili üzerinden izah eder. Güneş ışığı farklı renklerdeki camlarda o camın rengine uygun şekilde yeşil mavi kırmızı renkte görülmektedir. Hâlbuki ışık, bütün renkleri barındıran bir yetkinlik ve kuşatıcılığa sahiptir. Güneşin ne olduğunu en iyi gösteren farklı renklerdeki camlar değil renksiz camdır. İnsan-ı kâmil renksiz cam gibidir. Işığı en iyi yansıtan beyaz, diğer tüm renklerin başı ve rehberi olduğu gibi insan-ı kâmilde kendi varlığında zuhur eden hakkın sıfatlarını en yetkin şekilde yansıtan varlıktır.”³⁹

“Mevlana’ya göre insan-ı kâmil haline gelen kişi Hz.Peygamber’in asaleten sahibi olduğu doğruluk makamın(mak’ad-ı sıdk)a yükselir. Doğruluk makamına yükselen kişinin mertebesi Mevlana’ya göre arştan bile daha yücedir. Zira İnsan-ı Kamil’in gönlünde “Rahman Arş üzerine istiva etti.” Ayetinde işaret edilen sır zuhura gelmiştir. Bu irtibatı bulan kâmil insanın gönlüne Cenab-ı Hakk vasıtasız hükmeder.”⁴⁰

“Mevlana’nın işaret ettiği Rahman’ın insan-ı kâmilin kalbine istiva etmesi üzerinde İbnü’l Arabi’nin aynı hususla ilgili derin izahları vardır. Mevlana ‘Ben yere göğe sığmam, ancak mümin olan kulunun kalbine sığarım’ şeklindeki kutsi hadiste işaret edilen insan-ı kâmilin gönlünün Hakkı sığdıran en kâmil ayna olduğu hususu üzerinde önemle durur. Mevlana’ya göre insan-ı kâmilin gönlüne keyfiyetsiz şekilde tecelli eden Hakk tüm isim ve sıfatlarını bu mazhar vasıtasıyla gösterir. Hakk’ı sığdıran

³⁷ Küçük, a.g.e., s. 293-294.

³⁸ Küçük, a.g.e., s. 294.

³⁹ Küçük, a.g.e., s. 294.

⁴⁰ Küçük, a.g.e., s. 296-297.

insan-ı kâmilin kalbinin hakkın vücudunu gösteren en yetkin mazhar olduğunu belirtir.”⁴¹ “İnsan-ı kâmilin özelliklerinden birisi, ilahi ve sıfat ve isimlerin kendisi üzerinden âleme yansıdığı bir mazhar haline gelmesidir. Cenab-ı Hakk zatı itibariyle âlemlerden müstağni olduğundan ilahi isimlerin tamamı yaratılmışların içindeki en yetkin ayna olan insan-ı kâmil vasıtasıyla âleme yansımaktadır.”⁴²

Sonuç

Mevlana insanı seyr-i süluk yolculuğunda sufinin en çok kendiyile meşgul olması gerektiğini ancak nefis terbiyesi ve tezkiyesi ile kişinin insan-ı kâmil mertebesine yükselebileceğini bunun yolunun kişinin kendi içindeki can içre canı aramasından ve kişinin beden kafesinden kurtulmasından geçtiğini ve ancak bu yolla metafizik âlemin aktörü olabileceğini şu şiiriyle konuyu özetleyerek bize sunmaktadır.

“Canının içinde bir can var, o canı ara
Dağının içinde bir hazine var, o hazineyi ara
A yürüyüp giden sufi gücün yeterse ara;
Ama dışarıda değil, aradığını kendinde ara!”⁴³

Kamil insan olmanın yolunun, insanın kalbini temizlemesinden geçtiğini de Mevlana şu satırlarında çok güzel özetlemektedir. Kalp ve ruh temizlenince ayna ancak o zaman gammaz olur ve ancak o zaman öte diyarlardan haberler sunan bir aynaya bir metafizik aktöre dönüşür.

Aşk, bu sözün dışarı çıkıp yazılmasını ister; ayna gammaz olmaz da ne olur?⁴⁴

Aynan bilir misin neden gammaz değil? Yüzünden tozu pası silinmemiş de ondan.⁴⁵

Nihayet dedim ki, ayna neden icat edilmiş, ne güne yarar?
Herkes nedir, kimdir, kendisini bilsin diye değil mi?⁴⁶
Demirden yapılma ayna suretler içindir.
Can yüzünün aynasıysa çok pahalı çok değerlidir.⁴⁷

⁴¹ Küçük, a.g.e., s. 298.

⁴² Küçük, a.g.e., s. 298.

⁴³ Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, Ötüken Neşriyat, 2016, C.VI, Beyit: 811.

⁴⁴ Mevlana, *Mesnevi*, C.I, Beyit: 33.

⁴⁵ Mevlana, *Mesnevi*, C.I, Beyit: 33.

⁴⁶ Mevlana, *Mesnevi*, C.II, Beyit: 94

Can aynası, ancak sevgilinin yüzüdür. O sevgilinin yüzü ki o diyardan.⁴⁸

Dedim ki ey gönül sen külli bir ayna ara, denize git, ırmaktan iş bitmez.⁴⁹

Böylelikle Mevlana'nın da dediği gibi can aynasını temizleyen arif, insan-ı kâmil, hakkın deryasına dalarak o diyardan sayısız güzel yansımalar gösterir. Böylelikle Mevlana Alay-ı illîyyine ulaşmanın yolunu seyr-i sulukta ve kalbi temizlemekte görmektedir.

Kaynakça

- Çelik, İsa, *Tasavvufi Düşüncede İnsan-ı Kamil*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebu'l Hasan Harakani, Nuru'l Ulum ve Münacatı*; Şehit Ebu'l Hasan Harakani, Ankara.
- Hira, Ayhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, sy. 1, s. 169-185.
- Kartal, Alparslan, "Ebu'l Hasan Harakânî'nin Peygamber Tasavvuru", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, Sayı: 15, 2015, ss.161-175.
- Kartal, Alparslan, "Ebu'l-Hasan Harakânî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142.
- Kartal, Alparslan, "The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism", *ICHER Conference Proceedings*, Houston 2017, s. 20.
- Kartal, Alparslan, "Huzur Derslerine Katılan Karşılı Âlimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243.

⁴⁷ Mevlana, *Mesnevi*, C.II, Beyit: 95.

⁴⁸ Mevlana, *Mesnevi*, C.II, Beyit: 96.

⁴⁹ Mevlana, *Mesnevi*, C.II, Beyit: 97.

- Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, Ötüken Neşriyat, 2016, C:I, C:II., C:IV.
- Osman Nuri Küçük, *Fususul Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Öztürk, Emine, Kartal, Alparslan, Celep, Halil, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.
- Sırrı, Akbaba; *Mevlana'nın Mesnevide Yer Alan Ebu'l-Hasan El Harakânî (Hz) Hakkındaki İki Menkıbeden Eğitim İçin Çıkarılan Dersler*; Harakani Dergisi, Kars, 2014, Sayı:1.
- Şefik Can, *Mevlana Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*; Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
- <https://www.antoloji.com/nutk-u-serif-siiri/>; Erişim Tarihi: 13.09.2017, Şiir: Kenan Rifai.
- www.kuranmeali.org/kuran/tin-suresi; Erişim Tarihi:8.10.2017.